

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ PROGRAMI

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR SOSYAL YARDIM
UYGULAMASI: HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN
BAĞLANAN MAAŞLAR (1909-1938)

(Yüksek Lisans Tezi)

Seda YOLAÇ NENİOĞLU

Haziran 2018
DENİZLİ

**OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR SOSYAL YARDIM
UYGULAMASI: HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN
BAĞLANAN MAAŞLAR (1909-1938)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı**

HAZIRLAYAN

Seda YOLAÇ NENNİOĞLU

DANIŞMAN

Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

**Haziran 2018
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Seda YOLAÇ NENNİOĞLU tarafından Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK yönetiminde hazırlanan “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Hıdemât-ı Vatanîye Tertibinden Bağlanan Maaşlar (1909-1938)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 26/06/2018 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı
Prof. Dr. Tahir KODAL

Jüri-Danışman
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Jüri
Dr. Öğretim Üyesi Adil Adnan ÖZTÜRK

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun
25/07/2018 tarih ve 31/06 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet Vefa Nalbant

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Seda YOLAÇ NENNİOĞLU

ÖN SÖZ

‘Yoksulluk’ ya da ‘maddi ihtiyaç halinde olma durumu’, tüm dünyada yüzyıllardır süregelen en büyük sosyo-iktisadi sorunlardan biridir. Bu sorun, toplumsal idare mekanizmasının halkına sunduğu hukuki, sosyal ve ekonomik hakların, toplum tabanında eşit olarak karşılık bulamadığı durumlarda ortaya çıkmaktadır.

Toplumların demografik yapıları, eğitim ve gelir düzeyleri, gelişmişlik ve refah seviyeleri vb. etmenlere bağlı olarak ülkeden ülkeye farklılık gösteren yoksulluk sorunu, dünyanın her yerinde mevcuttur ve hemen her ülkenin mücadele ettiği temel problemlerin başında gelmektedir. Yoksulluk problemine çözüm olarak üretilen en önemli araç ise sosyal yardımlardır.

Sosyal yardım, insanlığın varoluşundan bu yana devamlılık arz eden bir uygulamadır. Her devletin kendi bünyesindeki topluma uyguladığı sosyal yardım politikaları birbirinden ayrıdır. Bu politikaları oluşturmada, toplumun iç katman ve dinamiklerinin yanısıra çağın gereklilikleri de belirleyici rol oynamaktadır. Örneğin Osmanlı Devleti’nde sosyal yardımlar, 18. Yüzyıla kadar büyük oranda vakıflar eliyle yürütülmüştür. Ancak bu yüzyıldan itibaren vakıf kurumunda meydana gelen yozlaşmalar, 19. ve 20. Yüzyıllarda Avrupa’da gelişen bilim, sanayi ve teknolojinin dünyada yarattığı etki ve değişen toplum ihtiyaçları, Osmanlı Devleti’ni uyguladığı sosyal yardım politikalarını değiştirmeye sevk etmiştir. Bu bağlamda 1826 yılında, mutlak idare erkinin halk üzerindeki nüfuzunu arttırmak ve sosyal yardımları devlet kontrolüne almak amacıyla, tüm vakıflar Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti adı altında bir çatıda toplanmıştır. Diğer bir deyişle Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’nin kurulması, Osmanlı’da yönetim tekniğinin daha da merkezileştiğini ifade eden göstergelerden biridir. Nitekim bu durum sosyal yardım pratiklerine de yansımıştır.

Merkezileşen Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti bünyesinde, ihtiyaçlı kesime pek çok aynî ya da nakdî yardım gerçekleştirilmiştir. Yoksul kesime verilen muhtacîn maaşı, ikiz ve üçüz çocukları olanlara verilen tev’em maaşı, aile üyesinin çokluğundan mevcut maaşı yetmeyen asker ve memura muhtacînden verilen ek maaşlar, yine memur ve asker

sınıfından olupta vatana önemli hizmetleri geçmiş kişilere ek olarak bağlanan muhtacın maaşları bunlara birer örnektir.

Zamanla Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti içerisinde baş gösteren sorunlar ve sosyal yardım ödemelerindeki aksaklıklar, Tanzimat ve Islahat Fermanıyla dönüşen Osmanlı idari ve toplum yapısı gibi etmenlerle, Osmanlı sosyal yardım politikası bir kez daha değişime uğramıştır. Merkezi kontrol ve denetim işleyişinin üst düzeye çıktığı II. Abdülhamid döneminde, sosyal yardımlar konusunda düzenlemeler gerçekleştirilmiş ve daha önce bahsettiğimiz muhtacın maaşı, Hazine-i Maliye-i Celîle Maaşat-ı Zatiye kaleminden dağıtmaya başlamıştır. Bu yardımın direkt olarak devlet hazinesinden yapılması ödemelerdeki dağınık ve aksak işleyişi engelemenin yanısıra, merkezi güce olan sadakatin arttırılma isteğinin de bir kanıtıdır.

18. yy'dan bu yana yaptığı ıslahatlarla gelişen Avrupa'yı yakalamaya çalışan Osmanlı Devleti, 19. Yy'ın ikinci yarısından itibaren yerel yönetimlerin modernizasyonu ve merkeze olan bağılılıkları konusundaki çalışmalarına hız vermiştir. Belediyecilik faaliyetlerinde yapılan atılımlarda iyi sonuçlar alan Osmanlı, 1881'de sosyal yardım harcamalarının bir kısmının belediyelerin fonlarından temin edilmesine karar vermiştir. Bu karar 93 Harbi'nden yeni çıkmış ve ekonomisi çökmüş olan Osmanlı'nın, merkezi hazineden yapılan sosyal yardımlara bir kaynak arayışı içinde olduğunun delilidir. Sosyal yardımlar konusunda yapılan merkezi yönetim ve belediye işbirliği, bütçeyi hafifletmenin yanısıra belediyelerin mutlak iradeye olan sadakatini pekiştirme amacı da gütmektedir.

Görüldüğü gibi sosyal yardımlar II. Abdülhamid döneminde salt bir devlet ödemesi olmanın ötesinde, gerek halk gerekse kurumlar nezdinde bir merbudiyet aracı olarak kullanılmıştır. Bu bağlayıcı yapı, sosyal güvencenin de teminatı haline getirilmiştir. Merkezi-sosyal yardım anlayışı, İttihâd ve Terakki döneminde de varlığını sürdürmüştür. Eskiden Sultanın tekelinde olan güç, bu kez küçük bir değişime uğramış ve İttihâd ve Terakki yönetimindeki bir grubun kontrolüne geçmiştir. Bu durum Kurtuluş Savaşı mücalesinden sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle birlikte değişim göstermiştir.

Konumuzun anatemasını oluturan sosyal yardımlardan biri de Hıdemât-ı Vataniye Tertibidir (HVT). Hıdemât-ı Vataniye Tertibi, Muhtacîn maşatından doğmuş ve ondan ayrı bir ödeme kalemi haline getirilmiştir. Yukarıda değinildiği gibi memur ve asker kesimlere vatana yaptığı önemli hizmetlerinden ötürü muhtacîn maşatından ödemeler yapılmıştır. Zamanla bu maaşların itasında meydana gelen sıkıntılar ve memur ve askerlerin muhtacînden ayrışması gerektiği fikri Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin oluşturulmasına neden olmuştur.

‘Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlar (1909-1938)’ adlı tez çalışmasında, İttihâd ve Terakki döneminde verilmeye başlanan ve ‘1909-1938’ yılları arasında yoğun olarak uygulanan, Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşat kalemi ve bu Tertibden maaş alan kişiler incelenmiştir. Bu Tertibden yakın zamana kadar maaş alan kişilerin olduğu bilinmekle beraber, 1938 sonrası maaş alan kişi sayısındaki ciddi düşüş konumuzu ‘1909-1938’ arasında sınırlamaya sevk etmiştir. Bu düşüşün olası sebeplerine ilişkin çıkarımlara çalışma içerisinde yer verilmiştir.

17 Nisan 1910’da Meclis-î Mebûsân tarafından alınan kararla muhtacîn maaşat kaleminden ayrı bir ödeme birimi haline getirilen Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin tanımı, amacı ve uygulama esalarına geçince; Hıdemât-ı Vataniye Tertibi, devlete önemli hizmetlerde bulunmuş asker, kamu görevlisi, şair, bilim adamı, aşiret lideri, din adamı vs. gibi geniş bir kesime maaş veren ödeme kalemidir. HVT’ nin oluşturulma amacı, vatan ve millet adına mühim vazifelerde yer almış kişi ve yakınlarına maaş vererek, onları yalnızca maddi sıkıntılardan kurtarmanın yanısıra, sosyal devletin sorumluluklarını da yerine getirmektir. Kısacası HVT, sıradan bir ödeme kalemi olmanın ötesinde, millî değerleri ve sosyal devlet olgusunu yansıtan bir Tertibdir.

Maaşlar öncelikli olarak kişinin kendisine, kişi vefat etmiş ise alesine verilirdi. Aileye verilen maaşlarda, belli koşullar mevcuttur. Örneğin, vefat eden şahsın eşinin maaş alabilmesi için evli olmaması gereklidir. Yine oğluna verilen maaşta tahsilini bitirinceye kadar, kızına verilen maaşta ise evlenene kadar olmak üzere şerhi konulmuştur. Vefat eden kişinin annesi ve kızkardeşine de maaş bağlandığı gözlemlenmiştir. Burada, bahsi geçen kadınların muhtaç durumda ve dul ya da bekâr olması şartı öne sürülmüştür. İhtiyaçlı olması halinde, kişinin erkek kardeşi, babası, amcası ve torunlarına da maaş verildiği görülmüştür. Verilen maaşlar arasında akraba

sikalasının dışında bir örneğe rastlamak pek mümkün değildir. Bu durumu yıkan tek örnek, Mithat Paşa'nın bendegâni (yardımcısı) Arif Bey'e bağlanan maaştır. Bu sıradışı örnek Meclis-î Mebûsân'ın Mithat Paşa'ya verdiği değeri ve ayrıcalığı yansıtmaktadır.

Söz konusu maaşattan kimlerin faylanacağı, Mecliste vekillerin teklifi ile arz edilir ve yapılan oylama sonucunda kabul ya da red edilirdi. Bunun dışında kişinin direkt olarak dilekçe yoluyla maaş talep ettiği örneklerde mevcuttur. Örneğin Resneli Ahmet Niyazi Bey 1910'da, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek HVT'den maaş isteminde bulunmuş ve bu isteği kabul edilmiştir. Yine Millî Mücadelenin önemli kahramanlarından olan Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım 1922'de, Yahya Kaptan'ın ölümünden sonra Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla maddi yardım talep etmiştir. Bu telgraf sonrası Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Yahya Kaptan'ın ailesine HVT'den maaş bağlamıştır.

Vatan için önemli hizmetlerde bulunmuş olmanın dışında, maaşların kime ve neye göre dağıtılacağına dair net bir kıstas yoktur. Örneğin aynı sınıfa mensup Talat ve Cemal Paşaların ailesi bu Tertibden faydalanırken, Enver Paşa'nın ailesine maaş bağlanmamıştır. Yine, I. Dünya Savaşı sırasında devletin aşiret liderleri ile yapmış olduğu işbirliği sonucunda, yerel beylere dağıtılan maaşlarda gözle görülür bir artış yaşanmış, savaş sonrasında ise hızlı bir düşüş gözlemlenmiştir. Bu durum, maaşların kime, ne miktarda ve hangi sebeple verileceği hususunda vekillerin kararı ve dönemin ideolojisinin belirleyici rol oynadığının göstergesidir. Bunun dışında maaşların merkez hazineden ödendiği bilgisi dışında bir veri yoktur. Örneğin Sosyal Güvenlik Kurumu ya da Maliye gibi kurumların buna aracılık edip etmediği bilgisi bir soru işaretidir.

Osmanlı döneminde ödenmeye başlanan HVT maaşları, devlet eliyle aktarılan bir sosyal yardım örneğidir. Bu sebeple, HVT'yi daha iyi kavramak ve Osmanlı'da sosyal yardım işleyişinin geçirdiği evrimi görmek adına, çalışmanın giriş kısmında Osmanlı Klasik Dönemi'nden, modernleşme sürecine kadar uygulanan sosyal yardım pratiklerine, II. Abdülhamid dönemi sosyal yardım uygulamaları ve HVT'nin ilk nüvesi olan Muhtacîn Maaşat kalemine değinilmiş ve ardından HVT'nin oluşum evreleri aktarılmıştır.

Birinci ve ikinci bölümlerde ise, İttihâd ve Terakki Dönemi, I. Dünya Savaşı yılları, Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi hakkında genel bilgiler sunulurak, bahsi geçen dönemlerde HVT'den maaş alan kişilerin biyografilerine yer verilmiştir. Tespitlerimize göre, '1909-1938' yılları arasında bu Tertibden yaklaşık 110 ismin, 230 kişi civarındaki yakını maaş almıştır. Bunların tamamına ilişkin kapsamlı bir biyografi çalışması yapmak,

oldukça zor ve tezin hacmini aşan bir iştir. Bu nedenle, bahsi geçen her dönemden icraatlarıyla öne çıkmış belli başlı kişiler seçilmiştir. Dönem odaklı kategorizasyon, Osmanlı son döneminden erken Cumhuriyet dönemine ilişkin genel bir tarih kronolojisi sunmamızı sağlamıştır. Bu biyografiler aynı zamanda, HVT'nin işleyiş biçimi ve kişilerin HVT'den maaş almadaki rollerini somutlaştırma açısından yardımcı nitelik taşımaktadır. Biyografilerine yer verilmemiş kişilerin isimleri, maaş aldıkları yıl ve maaş miktarları ekler kısmında verilen HVT Maaşat Listesi tablosunda yer almaktadır.

Oldukça spesifik ve hacimli bir konunun ele alındığı bu tez çalışmasında, tezi inşaa safhasında birtakım zorluklar yaşanmıştır. Konunun daha önce çalışılmamış olmasından kaynaklı; literatürdeki boşluk, doğru kaynaklara erişim ve onları tezin içinde doğru kullanma sıkıntılarını doğurmuştur. Nitekim bu işlem, uzun ve sabır gerektiren bir süreç sonucunda tamamlanmaya çalışılmıştır.

Yine, HVT'den maaş alan kişi sayısının fazlalığı nedeniyle, söz konusu isimlerin tespiti uzun bir zaman almıştır. Kişilerin tespitinden sonra, onları kategorize etmek de ayrı bir problem olmuştur. Örneğin, İttihâd ve Terakki'nin kurucu üyelerinden olan Talat Paşa, aynı zamanda Ermeni Meselesi'nden yargılanmıştır. Ya da, İttihâd ve Terakki'nin kurucularından olan Ömer Naci Bey, aynı zamanda İTP'nin fedai kadrosunda yer almıştır. Bu durum, kişilerin hangi başlık altında inceleneceği konusunda bir tereddüt yaratmış, sonuç olarak, öne çıktıkları ve akılda daha fazla yer tuttukları yönleriyle işlenmelerine karar verilmiştir. Bu yöntem sorunu kökten çözmesede, bir sınıflama kolaylığı sağlamıştır.

Tezin yazımında ikincil kaynakların yanısıra, döneme tanıklık etmiş gazeteler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Meclis-i Âyan, Meclis-i Mebûsân ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridelerine başvurulmuştur. HVT'ye ilişkin en kapsamlı bilgi zabıt ceridelerinden elde edilmiştir. Bu noktada zabıt ceridelerinin teze olan katkısı yadsınamaz niteliktedir.

Daha önce müstakil olarak çalışılmamış bir konu olan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşları eksenli tez çalışmamız tarih bilimine sunulması ve bu Tertibin aydınlığa kavuşması amacıyla yazılmıştır. Dolayısıyla tezin, literatürdeki aşikâr boşluğa küçükte olsa bir katkı sağlamasını dilerim. Bunun yanısıra, çalışmanın ilk olması ve akademik hayatın başında olmamdan kaynaklı, içerisindeki olası hata ve eksikliklerden dolayı okuyucunun anlayışına sığır, faydalı olmasını temenni ederim.

Geriye dönüp baktığımda; uzun, zor ve sabır isteyen bir sürecin ardından ortaya çıkan bu çalışmayı, eğrisi ve doğrusuyla güzel bir anı olarak yâd edeceğim. Bu süreçte benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, kıymetli YOLAÇ Ailesi ve sevgili eşim

Mehmet Akif NENNİOĞLU'na teşekkürlerimi borç bilirim. Ayrıca, bilgi ve tecrübesiyle girdiğim bu yolda bana ışık olan, saygıdeğer hocam ve danışmanım Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK'e şükranlarımı sunarım. Dedem İsmet ÖZKURT'un aziz hatırasına minnetle...

Bu tez, Pamukkale Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (BAP) tarafından, 2015SOBE002 numaralı proje olarak desteklenmiştir.

ÖZET

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E BİR SOSYAL YARDIM UYGULAMASI: HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN BAĞLANAN MAAŞLAR (1909-1938)

YOLAÇ NENNİOĞLU, Seda

Yüksek Lisans Tezi

Tarih ABD

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

Tez Yöneticisi: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Haziran 2018, 267 Sayfa

Bu çalışmada, Osmanlı Son Dönemi ve Erken Cumhuriyet döneminin en önemli sosyal yardım uygulamalarından biri olan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi Maaşat Kalemi incelenmiştir. Bu maaşat kalemi, vatana önemli hizmetlerde bulunmuş asker, siyasetçi, bilim adamı, din adamı vb. gibi çeşitli kesimlerden kişilere, yaptıkları hizmetin mükâfatı olarak oluşturulmuştur. Bu Tertibden yakın zamana kadar maaş verildiği bilinmekle beraber, en fazla ödemenin 1909-1938 yılları arasında yapıldığı gözlemlenmiştir. Bu sebeple çalışma, o yılları kapsamaktadır.

Çalışmada öncelikle, Osmanlı Klasik Dönem sosyal yardım uygulamaları ve Avrupa'da sosyal yardımın gelişimi irdelenmiştir. Ardından Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin oluşum evreleri işlenmiştir. Tüm bunların ışığında, bu Tertibden maaş almış bazı kişilerin biyografilerine yer verilmiş ve bu biyografiler ekseninde Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin, rolü ve fonksiyonu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Yardım, Osmanlı Son Dönemi, Cumhuriyet'in İlk Yılları, Hıdemât-ı Vataniye Tertibi, Devlet, Vatan Hizmeti, Biyografi.

ABSTRACT**FROM THE OTTOMAN EMPIRE TO REPUBLIC A SOCIAL WELFARE
PRACTICE: PROVIDED SALARIES FROM THE HİDEMÂT-I VATANİYE
DEPARTMENT****(1909-1938)**

YOLAÇ NENNİOĞLU Seda

Master Thesis

Tarih Department

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programme

Adviser of Thesis: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

June 2018, 267 Pages

In this study, it has been analyzed the salary office of the Hıdemât-ı Vataniye department which has been one of the most important social welfare practice from the last period of the Ottoman Empire to the early period of the Republic. This salary office has been established as a reward of service to people from various segments such as soldier been in the outstanding service to the homeland, politician, religious man, scientist, etc. With the knowledge being paid until recently from the salary office, it has been observed that maximum payment has been rendered between these years 1909 – 1938. For this reason, the study contains those years.

First of all in the study, it has been examined Ottoman Classical Period social welfare practices and the development of the social welfare practice in Europe. Then, formation phases of Hıdemât-ı Vataniye department have been processed. In the light of all these, the biographies of some people who have received salaries from this department have been included and the roles and functions of the Hıdemât-ı Vataniye department have been adressed in the context of these biographies.

Keywords : Social welfare, The last period of the Ottoman Empire, The first years of the Republic, Hıdemât-ı Vataniye Department, State, Outstanding service, Biography.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	vii
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii

GİRİŞ

1. Osmanlı Klasik Dönemi’nde Sosyal Yardımlaşma.....	1
2. Modernleşme Sürecinde Sosyal Yardımlar.....	6
3. II. Abdülhamid Dönemi’nde Devletin Sosyal Alana Artan Müdahalesi ve Sosyal Yardım Uygulamaları.....	11
4. Muhtacîn Maaşı Uygulamasına Geçilmesi.....	18
5. İttihâd ve Terakki Dönemi’nde Muhtacîn Maaşları İle İlgili Çalışmalar.....	20
6. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin Oluşturulması.....	22
7. İttihâd ve Terakki Dönemi’nde Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlara Genel Bakış.....	25

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHÂD ve TERAKKİ DÖNEMİ’NDEN MİLLİ MÜCADELE’YE KADAR HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN MAAŞ ALANLAR ve FAALİYETLERİ

1.1. İttihâd ve Terakki’nin Kurucu Üyeleri.....	28
1.1.1. Mithat Paşa.....	29
1.1.1.1. Eğitimi ve Görevleri.....	29
1.1.1.2. Sadrazamlığa Atanması ve I. Meşrutiyet’in İlanındaki Rolü.....	33
1.1.1.3. Görevden Azledilmesi, Sürgünü, Yargılanması ve Ölümü.....	37
1.1.1.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Yakınlarına Bağlanan Maaşlar.....	40
1.1.2. Talat Paşa.....	42
1.1.2.1. İlk Görevleri ve İttihâd ve Terakki’ye Girişi.....	42
1.1.2.2. Dâhiliye Nazırlığı ve Ermeni Tehciri Kararnamesi.....	44
1.1.2.3. Ölümü ve Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Verilen Maaş.....	47
1.1.3. Cemal Paşa.....	48
1.1.3.1. İlk Görevleri ve Balkan Harbi.....	48
1.1.3.2. Bahriye Nazırlığı ve I. Dünya Savaşı.....	51
1.1.3.3. Yurt Dışı Faaliyetleri ve Ölümü.....	53
1.1.3.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	55
1.1.4. Adıye Nazırı Refik Bey (Manyasizade Refik).....	56
1.1.4.1. Görevleri.....	56
1.1.4.2. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	58
1.1.5. Bursalı Mehmet Tahir Bey.....	60
1.1.5.1. İlk Görevleri.....	60
1.1.5.2. İttihâd ve Terakki İçindeki Yılları.....	61
1.1.5.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Kendisine Bağlanan Maaş ve Ölümü.....	62

1.2. İttihâd ve Terakki'nin Fedai Grubu.....	64
1.2.1. Mülazimevvel Atıf (Kamçıl) Bey.....	64
1.2.1.1. İlk Görevleri ve İttihâd ve Terakki'ye Girişi.....	64
1.2.1.2. Firzovik Toplantısı.....	66
1.2.1.3. Şemsi Paşa'nın Katli.....	67
1.2.1.4. Meşrutiyetin İlanından Sonra Aldığı Görevler.....	72
1.2.1.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Kendisine Verilen Maaş.....	73
1.2.2. Resneli Ahmet Niyazi Bey.....	75
1.2.2.1. İlk Vazifeleri.....	75
1.2.2.2. İkinci Meşrutiyet'teki Rolü.....	76
1.2.2.3. Ölümü ve Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş.....	79
1.2.3. Ömer Naci.....	81
1.2.3.1. Okul Yılları ve İlk Görevler.....	81
1.2.3.2. İttihâd ve Terakki'ye Giriş.....	83
1.2.3.3. Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri.....	84
1.2.3.4. Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş.....	88
1.2.4. Mustafa Necip.....	88
1.2.4.1. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'e Suikast.....	88
1.2.4.2. Ölümü.....	90
1.2.4.3. Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş.....	92
1.3. Bâb-ı Âli Baskını ve I. Dünya Savaşı Yıllarında Görev Alanlar.....	93
1.3.1. Harbiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa.....	93
1.3.1.1. Kâmil Paşa Hükümeti ve Birinci Harbiye Nazırlığı Görevi.....	94
1.3.1.2. İkinci Harbiye Nazırlığı Dönemi ve Yaklaşan Balkan Savaşı.....	96
1.3.1.3. Birinci Balkan Savaşı'ndaki Faaliyetleri.....	98
1.3.1.4. Çatalca Ateşkesi ve Londra Barış Konferansı.....	100
1.3.1.5. Bâb-ı Âli Baskını ve Ölümü ve Kızına Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş.....	102
1.3.2. Mahmut Şevket Paşa.....	103
1.3.2.1. Ailesi ve Eğitimi.....	103
1.3.2.2. Görevleri.....	104
1.3.2.3. 31 Mart Olayı ve Harbiye Nazırlığı.....	107
1.3.2.4. Sadaret Dönemi ve Suikast.....	109
1.3.2.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	114
1.4. Ermeni Meselesinden Yargılananlar.....	115
1.4.1. Diyarbakır Valisi Doktor Mehmet Reşit (Şahingiray).....	121
1.4.1.1. Eğitimi ve İlk Vazifeleri.....	121
1.4.1.2. Diyarbakır Valiliği ve Son.....	122
1.4.1.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	124
1.4.2. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey.....	125
1.4.2.1. İlk Görevleri.....	125
1.4.2.2. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Çalışmaları.....	126
1.4.2.3. Tutukluluk ve Son.....	128
1.4.2.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	131
1.4.3. Muş Mutasarrıfı Edip Servet Bey.....	132
1.4.3.1. Muş Mutasarrıflığı Görevi ve Ermenilerle Mücadele.....	132
1.4.3.2. Ölümü.....	135
1.4.3.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş.....	135
1.4.4. Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey.....	137
1.4.4.1. Memuriyetleri.....	137
1.4.4.2. Tutukluluk, Makeme Süreci ve İdam.....	138

1.4.4.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş	141
1.4.5. Doktor Bahattin Şakir	143
1.4.5.1. İlk Vazifeleri	143
1.4.5.2. Teşkilât-ı Mahsûsa İçindeki Rolü	145
1.4.5.3. Yargılanması ve Ölümü	147
1.4.5.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş	148
1.4.6. Erzincanlı Hafız Abdullah Avni Efendi	149
1.4.6.1. Yargılanması ve İdamı	149
1.4.6.2. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş	150

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE ve CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN MAAŞ ALANLAR ve FAALİYETLERİ

2.1. Millî Mücadele’de Marmara ve Kocaeli Yarımadası’nda Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar	152
2.1.1. Yahya Kaptan	154
2.1.1.1. İlk Yıllar	154
2.1.1.2. Balkan Savaşlarındaki Faaliyetleri	155
2.1.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Teşkilât-ı Mahsûsa’ya Giriş	156
2.1.1.4. Bâb-ı Âli Baskını Teşebbüsü ve Yargılanması	157
2.1.1.5. Kurtuluş Savaşı’nın Teşkilâtlanma Evresi	159
2.1.1.6. Sonun Gelişi ve Nutukta Yahya Kaptan	162
2.1.1.7. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Maaş Bağlanması	169
2.2. Millî Mücadele’de Doğu Cephesi’nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar	171
2.2.1. Eyüpzade İzzet Bey	174
2.2.1.1. Eğitimi ve İlk Görevleri	174
2.2.1.2. Trabzon Muhafâza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti	176
2.2.1.3. Erzurum ve Sivas Kongreleri	178
2.2.1.4. Ölümü	180
2.2.1.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Maaş Bağlanması	183
2.2.2. Gümüşhane Mebusu Alemdarzade Ziya Bey	184
2.2.2.1. Parlamento’ya Giriş ve Ölümüne Yolculuk	184
2.2.2.2. Cenaze Töreni ve Tepkiler	185
2.2.2.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Maaş Bağlanması	186
2.3. Millî Mücadele’de Güney Cephesi’nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar	187
2.3.1. Gaziantep’li Şahin Bey (Mehmet Sait)	190
2.3.1.1. Antep Savunmasına Kadar Aldığı Görevler	190
2.3.1.2. Antep Savunması ve Şehadeti	191
2.3.1.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş	199
2.3.2. Ruhizade Sakıp Bey	201
2.3.2.1. Millî Mücadele Öncesinde Kilis ve Ruhizade Sakıp Bey	201
2.3.2.2. Millî Mücadele’de Kilis ve Ruhizade Sakıp Bey’in Şehadeti	203
2.3.2.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Eşine Bağlanan Maaş	206

2.4. Millî Mücadele’de Batı Cephesi’nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-1 Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar ve Cumhuriyet’in Doğuşu.....	208
2.4.1. Ödemişli Komiser Ahmet Hamdi Bey.....	218
2.4.1.1. Ailesi, Eğitimi ve İlk Görevleri.....	218
2.4.1.2. Denizli Komiserliği’ne Tayini ve Millî Mücadele.....	220
2.4.1.3. Ölümü ve Ailesine Hıdemât-1 Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş.....	222
SONUÇ.....	224
KAYNAKLAR	234
EKLER: Hıdemât-1 Vataniye Tertibinden Maaş Alan Kişilerin Listesi.....	253
ÖZGEÇMİŞ.....	266

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

“age.”	Adı geçen eser
“agm.”	Adı geçen makale
ARMCH	Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukûk Cemiyeti
Bkz.	Bakınız
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
D.	Devre
Dr.	Doktor
Haz.	Hazırlayan
HT	Heyet-i Temsiliye
HV	Hıdemât-ı Vataniye
HVT	Hıdemât-ı Vataniye Tertibi
İOC	İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti
İS.	İçtima Senesi
İTC	İttihâd ve Terakki Cemiyeti
İTP	İttihâd ve Terakki Partisi
KM	Kuvâ-yı Milliye

kr.	Kuruş
<i>MÂZC</i>	Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi
<i>MMZC</i>	Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi
OHC	Osmanlı Hürriyet Cemiyeti
OİTC	Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti
TMHMC	Trabzon Muhafâza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti
VHC	Vatan ve Hürriyet Cemiyeti
S.	Sayı
s.	Sayfa
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<i>TBMMZC</i>	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TİTE	Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü
TM	Teşkilât-ı Mahsûsa

GİRİŞ

1. Osmanlı Klasik Dönemi'nde Sosyal Yardımlaşma

Sosyal yardım günümüzdeki genel tanımıyla; devletin, yoksul kesimin ihtiyaçlarını aynî veya nakdî yardım yoluyla karşılamasıdır¹. Devlet sosyal yardım aracılığıyla muhtaç kesimin gereksinimlerini karşılarken, aynı zamanda bu yardıma muhtaç kişilerin sosyal güvenliğini de sağlayarak kendi sosyal hizmet alanını oluşturmaktadır².

Sosyal yardım, tarihin ilk devirlerinden bu yana çeşitli şekillerde gerçekleştirilen bir uygulamadır ve temelleri aile, kan bağı ve komşuluk ilişkileri sistemi içerisinde atılmıştır³. Bu dar alanlı ilişki ağıyla sürdürülen sistem, süreç içerisinde kapsamını genişleterek farklı bir boyut kazanmıştır. Kimi zaman dini bir yapının elinde, kimi zaman gönüllü bir ailenin, kimi zaman ise bir vakfin bünyesinde şekil bulmuştur. Ancak tanımında da ifade edildiği üzere, zamanla en fazla devletin kullandığı bir mekanizma haline gelmiştir⁴.

Avcı-toplayıcı kabilelerin oluştuğu ve üretimden çok tüketimin etkin olduğu İlkçağ' da, kabile içerisinde çalışabilecek durumda olan herkes avlanarak tüketim faaliyetlerine ortak etmiştir. Çalışamayacak durumda olan çocuk, hasta, yaşlı, kazazede ve engellilerin gereksinimleri çalışan kesim tarafından karşılanmıştır. Böylelikle üretim kısıtlı da olsa tüketimde bir dengeleme yoluna gidilmiş ve muhtaç kesimin ihtiyaçları karşılanarak güvenliği temin edilmiştir⁵. Diğer bir taraftan da aileler kendi iç dayanışma ve yardımlaşmasını sürdürmüştür. Aile içi dayanışma sanayi devriminin gerçekleşmesine kadar sosyal yardımın başat unsurlarından biri olmuştur.

¹ Eyüp Zengin, "Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19/2, Manisa 2012, s. 133.

² E. Zengin, "agm.", s. 134.

³ Nadir Özbek, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye' de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, 92, İstanbul 2002, s. 10.

⁴ Sait Dilik, "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 43/1, s. 41-48.

⁵ S. Dilik, "agm.", s. 41.

Tarım toplumuna geçişle birlikte, üretim faaliyetlerinde hızlı bir ivme gerçekleşmiştir. Çalışma alanında hareketlilik artmış ve gerek çalışan kesimin, gerekse muhtaç kesimin ihtiyaçları daha rahat karşılanabilir duruma gelmiştir.

İlkçağ' da Mısır, Yunan, Çin gibi köklü medeniyetlere baktığımızda buralarda da en önemli yardımlaşma unsuru aile olmuştur. Ailenin yanı sıra akrabalık ve komşuluk ilişkileri de önemli yardımlaşma unsurlarıdır.

Kutsal Dinlerin ortaya çıkışı ve kitleler üzerindeki etkisinin artışıyla birlikte yardım faaliyetleri dini nitelik kazanmaya başlamıştır. Müslümanlık, Musevilik ve Hristiyanlığın kutsal kitaplarında yer alan emirler uyarınca, muhtaç kimselerin ihtiyaçları görülmüştür⁶.

Toplumlar gelişme seviyeleri ve yaşam pratiklerine paralel olarak, farklı yardım yöntemlerine sahip olmuştur. Örneğin, Yunanistan'da esnaf ve lonca birliklerinin yardımlaşma teşkilâtları, defin dernekleri ve hastalara yardım dernekleri kurulmuştur. Bu durum, yardımların artık kurumlar ve dernekler aracılığıyla disipline edildiğinin de göstergesidir. Yine Roma' da hastalık ve ölüm sandıkları oluşturulmuş, Yahudi topluluklarında da yoksul sandıkları ve yoksullara yönelik aş ocakları kurulmuştur⁷.

Ortaçağ' da sosyal yardım uygulamaları deyince Hristiyanlık ve İslâmiyet, iki başat yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ortaçağ Hristiyanlık Dünyası, İslâm Dünyası ile kıyaslandığında karanlık, ilimden uzak ve yalnızca kilise otoritesinin hüküm sürdüğü bir yer olmuştur. İslâm Dünyası ise tam tersi ilimin egemenliğinde bir yerdî. Ancak her iki dinin de ortak noktası sosyal yardımlar olmuştur. Ortaçağ Manastırlarının her birinin içine birer hastane inşa edilmiş ve burada görev yapan rahipler, fakir ve hastaların sorumluluğunu üstlenmişlerdir. Ayrıca Manastır kurum olarak, muhtaç kimselere yiyecek ve giyecek yardımında da bulunmuştur. Manastırların sosyal yardım faaliyetleri özellikle 12. Yüzyılda İslâm'a karşı oluşturulan Haçlı birliğinin gerçekleştirdiği Haçlı Seferleri esnasında önem kazanmıştır. Bu çerçevede kurulan Şövalye Tarikat Teşkilâtları hem Doğudaki Müslümanlarla savaşmak hem de hasta ve muhtaçlara yardımcı olmakla yükümlü olmuştur. Zamanla önemini yitiren bu tarikatın yerini,

⁶ S. Dilik, "agm.", s. 42.

⁷ S. Dilik, "agm.", s. 42.

Hastane Kardeşlik Tarikatları almıştır. Bu tip tarikatlar, modern hastane gelişimine büyük katkı sağlamışlardır⁸.

Aynı dönemde İslâm Coğrafyasına bakıldığında, Hristiyan Dünyasından farklı bir yapı karşımıza çıkmaktadır. İslâmiyet'in ilkelerinden olan zekât, fitre, sadaka ve dini faaliyetlerini yerine getirmekte güçlük çekenlerin ödediği fidye, muhtaç kesim için birer sosyal güvenlik ve yardım kaynağı olmuştur. Ayrıca İslâm'ın önem verdiği kardeşlik olgusu, aile müessesesi, akrabalık ve komşuluk ilişkileri de sosyal yardımı beraberinde getirmiştir⁹. Kur'an' da yer alan ayetler, Hz. Muhammed ve din âlimlerinin hadisleri, Hz. Muhammed'in hayatı boyunca ortaya koyduğu ilkeler de sosyal yardımı tetikleyen diğer unsurlardır.

Bunların dışında İslâm'ın sistemli ve en önemli sosyal yardım tekniği vakıf müessesesi olmuştur. Vakıf sözlük anlamıyla “durdurma ve alıkoyma” manasına gelmektedir. Kavramsal olarak ise, bir mal veya mülkün satın alınamayacak bir şekilde bağışlanması, böylelikle özel mülkiyet hakkının terk edilmesi anlamını taşımaktadır¹⁰. İslâm tarihinde ilk vakfın 625 yılında Hz. Muhammed tarafından Medine’ de kurulduğu kabul edilir¹¹. Buna göre Hz. Peygamber şahsi malı olan yedi hurma bahçesini Müslümanlığın savunulması için vakfetmiştir. Vakıf üzerinde kamu denetimi kuran ilk devlet ise Abbasiler olmuştur¹². Abbasiler devrinde kamu denetimi altına alınan ve hukuki esasları tespit edilen vakıf müessesesi İslâm coğrafyasının her bir yerine hızla yayılmıştır¹³.

İslâm Dünyasında vakfın bünyesinde oluşturulan medrese ve kütüphaneler de eğitim alanındaki sosyal yardım olarak karşımıza çıkmaktadır. Abbasiler’ de, Emevîler’ de, Memlûkler’ de, Eyyubiler’ de ve diğer birçok İslâm Devletinde vakıf bünyesindeki medrese ve kütüphanelere rastlamak mümkündür.

Arap Yarımadası’ndan, Anadolu topraklarına yayılan İslâmiyet Anadolu’da kurulan Türk Beylikleri, Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu Devleti aracılığıyla sosyal yardımlarını sürdürmüştür. Özellikle Büyük Selçuklu hükümdarları

⁸ S. Dilik, “agm.”, s. 48-50.

⁹ Hadi Sağlam, “İslam Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri”, [http://www.e-akademi.org/incele.asp_\(03.02.2014\)](http://www.e-akademi.org/incele.asp_(03.02.2014)), s. 1-96.

¹⁰ Vahdettin Aydın, “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı” *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1, Isparta 2003, s. 314.

¹¹ Cemali Özkan, *Tüm Yönleriyle Dernekler ve Vakıflar*, Ankara 2000, s. 13.

¹² C. Özkan, “age.”, s. 13.

¹³ Fuat Köprülü, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, İstanbul 2005, s. 202.

vakıf ve medreselere yoğun ilgi göstermişlerdir. Tahta geçen hemen her hükümdar bir diğeri ile yarışacak mahiyette vakıf tesis etmiştir¹⁴. Ayrıca bu yüzyıllarda Büyük Selçuklu Devleti'nde tekke ve zaviye yapımı da ivme kazanmıştır. Yine kervansaraylar ve imarethaneler de bu dönemlerde beliren önemli sosyal yardım araçları olmuştur¹⁵.

Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra Osmanlı Devleti Anadolu topraklarında hüküm sürmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti sosyal yardım tekniklerini büyük ölçüde Selçuklu Devleti'nden miras almış ve onları uygulamıştır. Aynı zamanda, Bizans-Roma izlerini de taşımaktadır¹⁶.

Osmanlı Devleti idarecilik anlayışına göre halkı en rahat koşulda yaşatmak en önemli prensipti. Halkın iyi şartlarda yaşamadığı durumda devletinde uzun süre varlık gösteremeyeceğine inanılıyordu. Şeyh Edebali'nin olduğu söylenen “ Halkı Yaşat ki Devlet Yaşasın “ sözü durumu tam manasıyla özetleyen güzel bir örnektir. Buradan hem devletin yönetim tekniğini, hem halkına verdiği değeri, hem de yönetimin sosyal yardım zihniyeti hususlarında çıkarımlara varabiliriz.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında etkin sosyal yardım araçları ahilik teşkilâtı ve loncalar olmuştur. Ahilerin nüfuzları azalınca kadar halkın ihtiyaçları bu kanalla sağlanmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin en mühim sosyal güvenlik ve yardım aracı tartışmasız vakıflar olmuştur. Klasik dönemde devlet ve vakıf sistemi işbirliği içerisindeydi¹⁷. Vakıflar Osmanlı yönetim sistemimin bel kemiğini oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nde ilk vakıf Orhan Gazi tarafından 1324' de İznik' te kurulmuştur. Orhan Gazi Mekece Nahiyesi' nin tamamını bu vakfa bağışlamıştır¹⁸. Vakfın amacı: “O hangâhta misafir olan gelip gidici misafir olan fukarayı, garipleri, miskinleri, dervişleri ve ehl-i ilmi iskân ve infak etmesi için azatlı kölem Tavaşi Şerafeddin Mükbil'i müteveli (vakıf yöneticisi) tayin ettim. Vakfın geliri ne ise bunlara sarf edilsin.” şeklinde belirlenmiştir¹⁹. Vakfın amacı, devletin sosyal yardım gayesini destekler niteliktedir.

¹⁴ F. Köprülü, “age.”, s. 204.

¹⁵ F. Köprülü, “age.”, s. 204.

¹⁶ İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara 2008, s. 114.

¹⁷ Murat Çizakça, “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2058-osmanli-aratrmalar/osmanl sosyal-yardurumlar-vakr/4097-osmanlnemi-vakr-tarihsel-ve-ekonomik-boyutlar.html> (05.02.214.).

¹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi”, *Bellekten*, V/9, s. 281-282.

¹⁹ C. Özkan, “age.”, s. 14.

Başta Orhan Gazi olmak üzere, hemen tüm Osmanlı Padişahları halkın ihtiyaçlarına yönelik çeşitli türlerde vakıflar tesis etmişlerdir. Medreseler, kütüphaneler, aşevleri, kervansaraylar, hanlar, hamamlar, çeşmeler, zaviyeler, sebiller, köprüler, yollar ve hastaneler bunlardan bazılarıdır²⁰. Bu eserlerden anlıyoruz ki, sosyal yardımlar yalnızca temel ihtiyaçlar olan yeme-içme, giyim, barınma gibi konularda değil eğitim, imar, günlük sosyal yaşam alanları içinde gerçekleştirilmiştir²¹.

Orhan Gazi' den başka Yıldırım Bayezid, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman gibi padişahlar yaptırdıkları vakıflarla klasik döneme damga vurmuş isimlerden olmuştur. Bu yapılarda özellikle İstanbul'un fethinden sonra oturan devlet yapısının da etkisi büyüktür. Meşhur Fatih Külliyesi ve onun içinde yer alan Sahn-ı Seman Medresesi,²² Süleymaniye Külliyesi²³ ve içerisindeki donanımlı kütüphanesi klasik dönemin önemli vakıflarından olmuştur.

Klasik Dönemden sonra da etkili olan ve 18. Yüzyıla kadar sayıları hızla artan vakıflarda zaman içerisinde yozlaşmalar, faaliyetlerinde aksaklıklar meydana gelmiştir. Vakıfların idarecilerinin keyfi harcamaları, yerel yöneticilerin vakıflara artan müdahalesi ve devletin ekonomik problemleri, vakıfların sosyal yardım yönünün zayıflamasına neden olmuştur²⁴. Nihayet vakıfların durumuna çare olarak 1826 yılında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti örgütlenmiş, ardından Evkâf Nezâreti kurulmuştur. Böylelikle vakıfların padişah iradesiyle canlandırılarak, tekrar eski örgütlü ve sistemli haline getirilmeye çalışılmıştır²⁵.

Vakıfların yanı sıra tımar sistemi de, tımarlı sipahinin geçimini sağlaması için verilen bir sosyal yardım aracı olarak kabul edilebilir. Toprakların işletim hakkının bir sonraki nesle devredilmesi izni de yine bu sosyal hakkın uzun vadeli bir uygulama olduğunun göstergesidir. Devlet bu sistem sayesinde hem özel mülkiyet kavramını tekelinde bulundurmuş, hem ekonomisini sürekli işlerlik halinde tutmuş, hem de iş ve geçim imkânı yaratmıştır²⁶. Bunlara ek olarak, elbette diğer İslâm Devletlerinde olduğu

²⁰ C. Özkan, "age.", s. 14.

²¹ Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, X/1, 2008, s. 161-162.

²² Ebubekir Sifil, " Sahn-ı Seman ", *İslami İlimler ve Araştırma Merkezi*, <http://sahniseman.org/> (03.02.2014)

²³ Hayriye Işık, "Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü", *Akademik Bakış*, 16, Kırgızistan 2009, s. 7.

²⁴ V. Aydın, "age.", s. 330.

²⁵ C. Özkan, "age.", s. 15.

²⁶ İ. Ortaylı, "age.", s. 124-133.

gibi komşuluk, aile, kardeşlik, camilerde kurulan yardım sandıkları, İslâmın esasları olan zekât, fitre gibi unsurlar halkın kendi içinde oluşturduğu diğer sosyal yardım uygulamalarıdır.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti klasik dönemde ahilik ve lonca teşkilâtları, vakıflar, medreseler, aşevleri, zaviyeler, kervansaraylar tımar sistemi vs. gibi birçok araçla sosyal uygulamaları gerçekleştirmiş ve bu saydığımız yapıları İslâm Devletleri içerisinde en sistemli hale getiren ve en iyi işleten devlet olmuştur. Halkının yiyecek, giyim, barınma, eğitim, sosyo-kültürel, imari ve finansman olarak her türlü ihtiyacını karşılamıştır.

2. Modernleşme Sürecinde Sosyal Yardımlar

Modernleşmenin ilk nüveleri Avrupa kıtasında; coğrafi keşifler, rönensans ve reform ile birlikte başlamış, kırılma noktası ise sanayi devrimi olmuştur. Sanayi devrimiyle beraber, sosyal güvenliği ve sosyal hakları içeren yasalar oluşturulmuş ve bu kanunlar uyarınca sosyal yardımlar gerçekleştirilmiştir. Devrim, modern ulus devletlerin kuruluşuna ve refah devletin oluşumuna aracılık etmiştir²⁷. Tüm gelişmeler beraberinde bilim, sanayi ve teknoloji alanlarında ileri, bireysel hakları ve özgümlükleri koruyan, sosyal güvenlik ve yardımı sağlayan modern şehir devletlerini ortaya çıkarmıştır.

Ortaçağ boyunca, Avrupa'nın yönetiminde etkin bir biçimde söz sahibi olan kilisenin etkisinin azalması ve feodalitenin yıkılmasıyla merkezi krallıklar tekrar güçlü hale gelmiştir. Meşruiyetini²⁸ yeniden kazanan krallıklar bu kez kontrolü elinde tutmak adına iş ve sosyal yaşamla ilgili birtakım düzenlemeler getirmiş ve bu düzenlemeler aracılığıyla ise sosyal yardımlarını gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda bu sosyal yardımlar vasıtasıyla denetimi de tekelinde bulundurmuştur.

Avrupa'da sosyal yardım ve güvenlikle ilgili ilk çalışmalar 17. yy' da başlamıştır²⁹. Ancak 17. Yüzyıldan önce de bazı düzenlemeleri görmek mümkündür. Örneğin İngiltere'de 1300'lerde henüz feodalite yıkılmadan önce "poorlaws" denilen yoksulluk yasası çıkartılmış ve yoksulların hakları gözetilerek bir dizi yardım

²⁷ H. Bahadır Eser, D. Memişoğlu ve G. Özdamar, "Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/2, Isparta 2011, s. 202.

²⁸ Meşruiyet; geçerli olma, kanuna uyma ve yasak olmayan anlamlarına gelmektedir.

²⁹ F. Akyüz, "agm.", s. 59.

düzenlemeleri yapılmıştır. Almanya’da 1250’lerde ilk Alman maden hukuku örneğini taşıyan Löwernberg Maden Nizamnamesi çıkarılmıştır. Yine Almanya’da 1530 yılında bir Devlet Polis Tüzüğü çıkarılmıştır. Bu tüzük uyarınca şehir ve belediyeler kendi fakirlerine bakmakla yükümlüydü. Bu gelişme bir taraftan kamunun fakirlere bakma mecburiyeti taşıdığını diğer taraftan da prenslerin bu konudaki sorumluluklarının sürmekte olduğunu gösteriyordu³⁰. Yine İngiltere’de 1563 yılında zanaatkarlar yönetmeliği oluşturulmuş ve zanaatkarların durumunda iyileştirmeye yapılmıştır.

17. Yüzyılın sosyal güvenlik ve yardım alanındaki ilk icraatı İngiltere’den gelmiştir. 1601’de Kraliçe Elizabeth tarafından bir yoksulluk yasası çıkarılmış, bu yasa ile yerel yönetimler yoksullukla mücadelenin etkin bir aracı haline getirilmiştir³¹. Yasada bakıma muhtaç çocuklar, engelliler, geliri düşük aileler için ayrı ayrı düzenlemeler yapılarak yoksulluk kavramı sınıflandırılmıştır. Bu sınıflar için ayrılan fonların işletim ve dağıtım dengeli duruma getirilmiştir³². Yine İngiltere’de, 1662’de yoksullara rahatça ulaşabilmek amacıyla “İkamet Yasası” çıkarılmış ve bu yasa uyarınca yoksulların başka bir yere taşınması yasaklanmıştır. İkamet yasası hükümleri 1782’de çıkarılan Gilbert Act yasası ile yumuşatılarak, yoksulların yer değiştirmelerine getirilen kısıtlama kaldırılmış, yoksulların iş bulana kadar “çalışma evlerinde” çalışma ve barınma imkânı tanınması maddeleri getirilmiştir. 1795’te çıkarılan Speenhamland yasası ise yoksul yardımlarının yönü ve yapısını kuvvetli bir biçimde değiştirmiştir. Yasaya göre, yoksullara kazançlarından bağımsız bir asgari gelir sağlaması için ekmek fiyatları üzerinden bir ölçütün alınması kabul edilmiştir. Eğer yardım yapılan kişinin karısı ve çocuğu varsa, yardım oranında ona göre artış belirlenmiştir³³. Bunun dışında 1834’de yeni bir yoksulluk yasası çıkarılmıştır. 1897’de İş Kazası Yasası konularak, işçi hakları sigorta altına alınmıştır.

Almanya’da ise, 1776’da Revidiente Klevisch Markische yasası çıkarılmıştır. Bu yasada maden işçileri askerlik ve vergiden muaf tutulmuş, çalışma saatleri 8 saat olarak düzenlenmiş, işçilere sigorta bağlanmış ve sabit bir gelir garantisi verilmiştir³⁴. 1899’da Prusya Devleti’nde, çocuk ve genç emeğinin istihdamı üzerine sınırlama getirilen bir

³⁰ S. Dilik, “agm.”, s. 51-53.

³¹ Onur Kovancı, *Kapitalizm Yoksulluk ve Yoksullukla Mücadelede Tarihsel Bir Deneyim: İngiliz Yoksul Yasaları*, Ankara 2003, s. 26.

³² Ferhat Akyüz, “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarckyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, 1/5, 2008, s. 59.

³³ F. Akyüz, “agm.”, s. 60-61.

³⁴ F. Akyüz, “agm.”, s. 65.

yasa çıkarılmıştır. Yasaya göre, proleterin çocuklarının çalıştırılmasına kısıtlamalar getirilmiştir. 1871’ de ise iş kazalarına yönelik işçileri güvence ve sigorta altına alan iş kazası yasası çıkarılmıştır. Özellikle 1848 devriminden sonra Almanya’da çoğu şehir ve kasabalarda ilmiştir³⁵. Hastalığa karşı zorunlu sigorta fonu oluşturulmuştur. 1881’de çağdaş anlamda sosyal sigortanın ilk nüvesi kabul edilen Reichstag tasarısı, krallık tarafından parlamentoya sunulmuştur. Tasarı işçilerin iş kazası geçirmeleri durumunda devlet tarafından para yardımı almasını ve kazalara yönelik sigorta fonu oluşturulmasını içeriyordu. Para yardımını reddeden parlamento, fon teklifini kabul ederek tasarıyı yasalaştırmıştır. 1889 yılında ise yaşlılık ve malullük sigortası oluşturularak, ilk kez zorunlu emeklilik sigortası oluşturulmuş getirilmiştir. Tüm bunların dışında Almanya’da 1834’de Gümrük, 1845’te sanayi yasası gibi daha birçok alanda yasa çıkarılarak sosyal güvenlik ve yardım sistemi yasalar meydana getirilmiştir³⁶.

Sonuç olarak, kıta Avrupa’ında yoksulluk yardımları ve sosyal sigorta aynı köklerden gelmiş ve birbirine paralel olarak ilerlemişlerdir. Yardım ve sosyal güvenlik içeren yasaların birçoğu sanayileşmeden sonra ulusal işgücünü destekleme nitelikli çıkarılmıştır. Doğrudan yoksullara yönelik olan yasalar ise, çoğu zaman yoksulların denetimi ve terbiyesinde bir araç olarak kullanılmıştır. Ancak şunu görüyoruz ki, yapılan sosyal yardımlar modernleşme ile birlikte geleneksel aile, vakıf, kilise gibi müesseselerin elinden çıkarak yasal zeminde devletin yükümlülüğü altına alınmış ve çocuk, yaşlı, genç, işçi, yoksul gibi farklı kesimlerin hakları güvence altına alınarak yardımlar meşru tabana yayılmıştır. İlaveten saydığımız tün bu kesimlerin her biri için ayrı ayrı yasa, sigorta, fon vs. oluşturulması da Avrupa’ da uzmanlaşmanın başladığının bir göstergesidir.

Modernleşme sürecinde Osmanlı Devleti’ne gelince, Avrupa’nın sanayileşmeye ve ilerlemeye başladığı süreçte Osmanlı Devleti’nde tam tersine gerileme dönemi yaşanıyordu. Sanayileşme ve teknolojinin hızlanmasıyla kapitalist-global bir döneme geçen dünya karşısında Osmanlı gerek bilim ve eğitim, gerekse ekonomik ve teknolojik alanlarda Avrupa’nın gerisinde kalmıştır. Bu geride kalma durumu ise, Osmanlı Devleti tarafından geç fark edilmiş ve kabul edilmiştir. Lale Devri ile birlikte Batı’yı yakalamak adına çabalar birtakım gösterilmiştir. Özellikle eğitim, kültür ve imar

³⁵ F. Akyüz, “agm.”, s. 60.

³⁶ F. Akyüz, “agm.”, s. 60-67.

alanlarında düzenlemeler yapılmıştır. Fakat iç ve dış faktörlerin etkisiyle bu çaba dönemi kısa sürmüştür.

Osmanlı Klasik Dönemiden bu yana süre gelen güçlü devlet algısı ve geleneği gerek devlet içinde gerekse dış dünyanın nazarında çökme yaşamıştır. Bu nedenle tekrar ayağa kalkmak ve eski kudretli meşruiyetini tekrar kazanmak isteyen Osmanlı Padişahları çözüm olarak yüzünü Batı'ya çevirmiş ve çareyi Batı'nın uygulamalarını Osmanlı Devleti'ne adapte etmekte bulmuştur. Sosyal güvenlik ve sosyal yardım yasaları da bu çerçevede düzenlenmiştir. Konumuz açısından, Tanzimat'tan itibaren gerçekleştirilen sosyal yardım çalışmaları önem arz etmektedir. Bilindiği üzere Tanzimat, 3 Kasım 1839 günü Mustafa Reşit Paşa'nın ilan ve Padişahın onayıyla kamu ile paylaşılmıştır. Fermanın modern anayasalarla benzerlik taşıyan tarafları şüphesiz ki herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağına teminatının verilmesi, askerlik süresine getirilen düzenleme ve vergi toplama yöntemlerinin iyileştirilmesi gibi konularda içerdiği hükümlerdir³⁷. Ayrıca fermana hükümdar kendi iradesiyle yetkilerini kısıtlamış ve fermane uyacağına dair yemin etmiştir³⁸. Fermanın, devletin halkına yönelik bir sosyal güvence vermek istediği anlaşılmaktadır.

1856'da Islahat Fermanı yayınlanmıştır. Bu ferman, Tanzimat'ı tamamlar niteliktedir. Ferman, Gayri Müslim vatandaşlara Tanzimat ilkeleri içerisinde yaşayabilecekleri ve Müslümanların hakları ile eşit paydada olacakları teminatını vermiştir³⁹. Bu da Fransız İhtilali ile dünyaya yayılmış olan eşitlik ilkesinin Osmanlı'da yasal zeminde kabul gördüğünün bir göstergesidir. Yine eşitlik ilkesine dayanarak, tüm vatandaşlarına bireysel güvence ve yardım sağlayacağına işarettir.

Sosyal yardımlar bağlamında bu dönem uygulamalarının en önemlilerinden bir tanesi, 1865'te işçilerin haklarıyla ilgili hükümler içeren Dilâver Paşa Nizamnâmesidir. Nizamnâmeden bir yıl sonra 1866'da Ameleperver Cemiyeti kurulmuş ve zanaat el sanatları öğretme ve de araç-gereç temini bu cemiyet bünyesinde sağlanmıştır. Bu nizamnâme ve cemiyet, Osmanlı'da işçi haklarına ve onların sosyal güvencelerine yönelik ilk girişimler olması bakımından önemlidir. İşçilerle ilgili düzenlemeler bu süreçten sonra hız kazanmış, 1869'da yayınlanan Maadin Nizamnâmesi ile devlet iş

³⁷Gülnihal Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyetine Resepsiyon Süreci*, Ankara 2010, s. 48.

³⁸G. Bozkurt, "age.", s. 49.

³⁹G. Bozkurt, "age.", s. 50.

kazaları meselesine de yönelmiştir. 1868’de ise, bugün Türk Kızılay’ı olarak bildiğimiz Yaralı Askerlere Yardım Cemiyeti kurulmuştur. 1866’ da kurulan Askeri Tekaüt Sandığı ise Osmanlı’da ilk resmi sosyal güvenlik kurumudur. Bunu 1881’de Emekli Sandığı izlemiştir⁴⁰.

Bu dönemde şehircilik ve imar alanlarında da yenilikler kendini göstermektedir. İlk olarak İstanbul’da Galata ve Pera’ da Gayri Müslim tebanın talepleri üzerine ilk belediyeçilik uygulamaları başlamıştır. Vatandaşın karanlıktan şikâyet etmesi üzerine, Pera sokaklarına ışıklandırma yapılarak halka hizmet götürülmüştür. Bunları, 1858 Arazi Kanunnamesi⁴¹ ve 1864 Vilâyet Nizamnâmesi izlemiştir.

Bu alanların dışında Sultan Abdülaziz devrinde günlük sosyal yaşamda da değişikliklerin meydana geldiği gözlemlenmektedir. Batı’yı yakından takip eden ve Osmanlı’da, Avrupa’ya geziye gitmiş ilk Padişah olan Sultan Abdülaziz’in devrinde gazete ve mecmuaların sayısında ve yayımında hızlı bir artış baş göstermiş, kahvehane ve tiyatro binalarının sayısı artmış, kulüp, suare ve balolar sosyal hayatta giderek yaygınlaşmıştır. Posta Teşkilâtının ıslahı ise yine bu dönemde gerçekleştirilmiştir⁴². Bu devirde halkın günlük yaşam motivasyonu için hizmetler yapıldığını söylemek mümkündür. Sosyal yardım alanında modernleşme yönündeki atılımlar Meşrutiyet sonrasında da sürdürülmüştür. Bunlardan birkaçını sayacak olursak; 1890 Seyrisefain Tekaüt Sandığı, 1909 Tersane-i Amire’ nin işçi ve memurları için emeklilik ve malullük sandığı, 1910 Hicaz Demiryolu memur ve işçilerine hastalık ve kaza halleri için oluşturulan yardım sandığı ve 1917 Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandığı. Tüm bunlar tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, Osmanlı’da da sosyal güvenlik ve yardımların disiplin altına alınarak, kurumsallaştırıldığı bir kanıttır⁴³.

Kısacası Osmanlı Devleti, Tanzimat ve sonrasında Batı tarzı sosyal yardım uygulamalarına geçmeye başlamış denilebilir. Ancak bu alanda da Doğulu geleneğin etkisi sürmüştür. Uygulama pratiklerinin ne kadar Batı tarzı olduğu ayrı bir tartışma alanıdır. Fakat şu var ki bu dönemde yönetim, Klasik dönemdeki gelenekçi yapısından sıyrılıp yardımları yasal güvence altına almış ve kurumsallaştırmıştır. Ayrıca sosyal

⁴⁰C. Hüseyin Güvercin, “Sosyal Güvenlik ve Türkiye’ de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57/2, Ankara 2004, s. 91.

⁴¹ İ. Ortaylı, “age.”, s. 447.

⁴² Hüseyin Dikme, “Osmanlı’da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/21, Bahar 2012, s. 295.

⁴³ H. Güvercin, “agm.”, s. 91.

yardımlarda hemen her kesime ve alana hitap etmiş ve yardımların türlerini sınıflandırarak, bir nevi Avrupa'daki gibi uzmanlaşma yoluna gitmiştir. Bu sosyal yardımlar, yönetimin hemen her kesim üzerindeki denetim ve meşruiyetini güçlendirme olanağı sağlamıştır.

3. II. Abdülhamid Dönemi'nde Devletin Sosyal Alana Artan Müdahalesi ve Sosyal Yardım Uygulamaları

19. yüzyıl, dünyada dengelerin değiştiği ve dönüşümlerin hızla gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönüşüm hareketinin öncüsü Avrupa olmuştur. Bu yüzyılda dönemin başat güçleri; İngiltere, Almanya, Fransa ve Çarlık Rusya'sı arasındaki rekabet en üst düzeylere tırmanmış ve müthiş bir egemenlik yarışı başlamıştır. Bu emperyalist devletler, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Akdeniz, Orta Doğu ve Kuzey Afrika topraklarını hedeflemişlerdir. Kısaca bu dönem; İlber Ortaylı'nın deyimiyile, Osmanlı için "İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı" olmuştur.

Bu gelişin ayak sesleri, 18. Yüzyılın sonunda (1798) Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle duyulmuştur. İşgalin ardından Avrupalı devletlerarasında bir güçler savaşı olduğunu idrak eden Osmanlı Devleti, toprak bütünlüğünü korumak adına Fransa'ya karşı İngiltere ve Rusya ile ittifak⁴⁴ kurmuştur. Ancak, Fransa'ya karşı kurulan bu ittifak kısa sürmüştür. Nitekim 1815'te Avrupalı Devletler, Napolyon Savaşları ve Fransız İhtilali'yle bozulan Avrupa siyasal sistemini düzenlemek adına "Viyana Kongresi" nde toplanmışlardır. Kongre sonuncunda Avrupa'nın siyasal haritası yeniden oluşmuştur.

İngiltere ve Fransa mevcut gücünü korurken, İtalya parçalanma noktasına gelmiş, Rusya, Avusturya ve Prusya ise daha da güçlenmiştir. Özellikle Rusya'nın yükselişi, devletlerarası dış politikadaki konjonktürün bir kez daha değişmesine neden olmuştur. Bu kez İngiltere, Osmanlı ve Fransa birleşerek sıcak denizlere inmek isteyen Rusya'ya karşı ittifak oluşturmuşlardır. Kongre'den çıkan bir başka sonuç ise "Şark Meselesi" dir. Başlangıçta Osmanlı topraklarında yaşayan Hristiyanların problemlerini çözme amaçlı görünen bu terim zamanla, özellikle de yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'yı paylaşım planı, 20. Yy başınsa ise Osmanlı Devleti'nin nasıl

⁴⁴ Bu ittifak hali Osmanlı ve Rusya arasında çok daha kısa olmuştur. Nitekim 1806'da Rusya'nın Bükreş'e girmesiyle birlikte, 1812'ye kadar sürecek olan 6 yıllık bir savaş periyodu başlamıştır. Nihayetinde (1812'de) yenilgiyi kabul eden Osmanlı Devleti'nin barış isteği üzerine, "Bükreş Anlaşması" imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Türk-Rus sınırı Prut'a gerilemiştir. İngiltere'nin Osmanlı'ya desteği ise 1878'e kadar sürmüştür. 1878'de İngiltere'nin Mısır'a yerleşmesi ve Kıbrıs idaresini eline almasıyla bu ittifak da sona ermiştir.

parçalanacağını ifade etmek için kullanılmıştır. Netice itibariyle kongreden Osmanlı'yı yakından ilgilendiren iki olumsuz sonuç çıkmıştır. Yaklaşan“Rus tehlikesi ve Şark Meselesi”.

Başta da belirtildiği gibi, 19. Yüzyıl yalnızca savaşlar çağı değil, aynı zamanda birçok alanda radikal dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı bir çağ olmuştur. Avrupa'dan gelen bu dalga tüm dünyayı sarmıştır. Bu dönemde Kıta Avrupa'sında; “Ulusçuluk” akımı (Fransız İhtilâli sonrası) doğmuş, birey ve insan haklarına olan önem artmış, sanayinin gelişmesiyle birlikte teknoloji gelişmiş, sosyal bilimlerin önemi kavranmış, edebiyat, felsefe ve özellikle de sosyoloji gibi branşlarda ivme kazanılmış, eğitim modernleştirilmiş ve sanata destek arttırılmıştır.

Bahsi geçen tüm bu konularda Avrupa'nın gerisinde kalan Osmanlı Devleti, yaşanan gelişmelerin önemini geçte olsa anlamış ve Avrupa'yı yakalama yolunda yenileşme hareketlerini başlatmıştır. Bu yönde ilk olarak Tanzimat Fermanı ilan edilmiştir. Fermanın modern anayasalarla benzerlik taşıyan tarafları; herkesin can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağını teminatının verilmesi, askerlik süresine getirilen düzenleme ve vergi toplama yöntemlerinin iyileştirilmesi gibi hükümler olmuştur⁴⁵. Yine fermanla hükümdar kendi iradesiyle yetkilerini kısıtlamış ve fermana uyacağına dair yemin etmiştir⁴⁶.

Bu ferman ile birlikte devletin, halkına yönelik bir sosyal güvence vermek istediği anlaşılmaktadır. Fermanla ilan edilen hükümler büyük oranda pratiğe dökülmeye çalışılmıştır. Ancak, yönetim modernleşme üzerinde ilerlerken beklenen Rus atağı gelmiş ve 1853'te Rusya'nın saldırısı üzerine Kırım Savaşı başlamıştır. Savaş sırasında Osmanlı Devleti ekonomik bakımdan oldukça güç kaybetmiş ve 1854'de İngiltere'den alınan ilk dış borç sonrası, ekonomisi hızla çökuşe gitmiştir. Bunu gören İngiltere, Fransa ve sonra Piyemonte Osmanlı'ya destek kararı almıştır. Bu kararın ardından Rusya barış istemiş ve (1856) Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı'nın zaferi kabul edilmiştir.

Şark Sorununu unutmayan ve Rus atağından bezem Osmanlı, yenileşme hareketlerine devam etmiş ve bu çerçevede 1856'da Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır. Bu ferman Tanzimat'ı tamamlar niteliktedir. Ferman, Gayri Müslim vatandaşlara

⁴⁵ G. Bozkurt, “age.”,s. 48.

⁴⁶ G. Bozkurt, “age.”, s. 49.

Tanzimat ilkeleri içerisinde yaşayabilecekleri ve Müslümanların hakları ile eşit paydada olacakları teminatını vermiştir⁴⁷. Bu da Fransız İhtilali ile dünyaya yayılmış olan eşitlik ilkesinin Osmanlı'da yasal zeminde kabul gördüğünün bir göstergesidir. Yine eşitlik ilkesine dayanarak, tüm vatandaşlarına bireysel güvence ve yardım sağlayacağına işaretler.

Tanzimat Dönemi'nde pratiğe dökülen yenileşme hareketlerine bakıldığında, askeriye, hukuk ve bürokrasi alanlarında; 1840 Ceza Kanunu, 1844 ilk polis teşkilâtı, 1851 İstanbul'da ilk Belediye örgütü, 1868 Mecelle Kanunu ve Medeni Hukukun temelleri, 1866 Askeri Tekaüt Sandığı, 1868 Türk Kızılay'ının oluşturulması gibi önemli gelişmeler içinde özellikle tekaüt kanunları, sosyal güvenlik açısından güvenli olmuştur. Kültür, eğitim ve ekonomi alanlarında ise; 1840 ilk yarı resmi gazete olan "Ceride-i Havadis", 1860 ilk özel gazete olan "Tercuman-ı Ahval" yayınlamış, 1863 Darüşşafaka kurulmuş, 1859 Mülkiye Mektebi, 1870 Darü'l-Muallimat, 1868 Sanayi Mektebi ve 1870 Darül Funun okulları açılmış, 1847 bank-ı Dersaadet, 1856 bank-ı Osmani açılmış ve 1858 Arazi Kanunnamesi yayınlanmıştır. Tüm bunlara baktığımız da Osmanlı'nın hemen her alanda yeni bir sistem oluşturmak istediğini görmekteyiz.

Bu yüzyılın son çeyreğinde ise, artık Tanzimat reformlarının yeterli olmadığını savunan içlerinde Namık kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mithat Paşa ve Agah Efendi gibi birçok meşhur ismin bulunduğu "Genç Osmanlılar" akımı ortaya çıkmıştır. Genç Osmanlılar Millîyetçilik temel esaslı, Anayasal sisteme dayanan, Padişahın idari yetkilerinin kısıtlandığı, yönetimde ise halkı temsilen seçilmiş bir parlamentonun da mevcudiyetini içeren bir sistem olan Meşrutiyet rejimine geçilmesini savunmuşlardır. Dolayısıyla dönemin Padişahı Abdülaziz'e muhalefet etmişlerdir.

1875'te yaşanan Bulgar İsyanı, Rusya'nın savaş sinyalleri, devletin dış borçlarını ödemeyecek duruma gelip "Memorandum" ilan etmesi ve en önemlisi de Abdülaziz'in Meşrutiyet teklifini reddi muhalif Genç Osmanlıları farklı yollar arayışına itmiştir. Bu doğrultuda çeşitli öğrenci grupları ve balkan kökenli vatandaşları yanlarına alarak 1876 Mayıs'ın da Abdülaziz'i halletmiş ve V. Murat'ın tahta çıkışını sağlamışlardır. Ancak genç Padişahın sağlık sorunları ve bir türlü geçilemeyen Meşrutî sistem, Genç Osmanlıları bu kez de şehzade II. Abdülhamid ile anlaşmaya sevk etmiştir. Nitekim Mithat Paşa'nın şehzade II. Abdülhamid ile anayasalı bir rejim üzerinde

⁴⁷ G. Bozkurt, "age.", s. 50.

mutabakatından sonra⁴⁸, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi Sultan V. Murad'ın akli melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle “hâl fetvasını” hazırlamış ve nihayetinde 31 Ağustos 1876'da Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir.

İmparatorluğun en uzun yüzyılın, en uzun süre tahtta kalacak olan Padişahı II. Abdülhamid ülkenin bu zor koşulları altında tahta çıkmıştır. Verdiği Kanûn-ı Esasî'yi ilan etme sözünü yerine getirmiş ve 23 Aralık 1876'da Kanûn-ı Esasî'nin kabul edildiği duyurulmuştur⁴⁹. Mithat Paşa ve üyesi olduğu Geç Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin oluşturduğu yasa, Osmanlının modern anlamdaki ilk yazılı anayasası olma özelliğini taşımaktadır. Ancak yasadaki 113. Maddenin içeriği II. Abdülhamid'in isteği üzerine düzenlenmiş ve yapılan düzenleme ile gerekli durumda Padişaha sürgün ve sıkıyönetim yetkileri verilmiştir. Genç Osmanlılar, meşrutiyeti tehlike altına bu maddeye karşı çıkmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Nitekim Kanûn-ı Esasî temeli üzerine kurulan Meclis, resmi olarak 19 Mart 1877'de açılmıştır⁵⁰. Aynı yılın Nisan ayında Rusya'nın Osmanlıya savaş ilanı ile tüm dengeler değişmiştir. Mithat Paşa ve ekibi savaşa girmek isterken, henüz tahta çıkmış olan Sultan II. Abdülhamid savaşın doğuracağı olumsuz sonuçları öngörerek, ihtiyatlı davranmış ve bu savaşa girmek istememiştir. Her ne kadar direnç gösterilse de, yoğun Rus baskısına karşı konulamamış ve savaşa girilmiştir.

Tüm bunların ışığında, ekonomik ve sosyal sorunların ortasında kalan II. Abdülhamid, savaşı gerekçe göstererek 1878 Şubat'ında Meclis-i Mebusân'ı feshetmiştir⁵¹. Bu tarihten itibaren tüm idare Sultanın tekeline geçmiş ve şahsi yönetim dönemi başlamıştır. Şahsi idareye karşı tepkiler oluşmuş ve hatta eylemlere dönüşmüştür. Sultan, tüm muhalif girişimlere karşı sert tedbirler aldırmıştır. Bu baskı rejiminin neticesinde Osmanlı'nın ilk sistemli sivil darbe girişimi olan “Çırağan Baskını” yaşanmıştır. Genç Osmanlılardan olan Ali Suavi, savaş dolayısıyla Balkanlardan Osmanlı'ya göç eden ve çoğunluğunu Filibelilerin oluşturduğu göçmenlerle⁵², birtakım Genç Osmanlı üyeleri ve bir grup öğrenci ile birlikte II.

⁴⁸ Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 2006, s. 251.

⁴⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2011, s. 333.

⁵⁰ N. Berkes, “age.”, s. 336.

⁵¹ Ahmet Akgündüz, “II. Abdülhamid Devrinde Yapılan Hukuki Düzenlemeler ve Hukuk Devleti Anlayışı”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)*, İstanbul Kasım 2000, s. 33.

⁵² Orhan Örs, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihâd ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 51, Bahar 2013, s. 687.

Abdülhamid'in istidbatına karşı gelerek V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak gayesiyle, Çırağan Sarayı'na doğru harekete geçmişlerdir. İsyân II. Abdülhamid'in askerleri tarafından bertaraf edilmiş ve Ali Suavi yaşanan arbede sırasında Yedi sekiz Hasan Paşa'nın sopası altında can vermiştir.

Bu arada Rusya ile olan savaş ta yenilgi ile sonuçlanmış, Ruslarla barış tesis edilerek Yeşilköy Anlaşması imzalanmıştır. Ancak İngiltere, Prusya ve Avusturya bölgede güçlü bir Rusya'nın varlığını istemediklerinden bu anlaşmayı geçersiz saydıklarıdır. Tekrar ortak bir paydada buluşularak, Temmuz 1878'de Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Sırbistan, Romanya ve Karadağ bağımsızlıklarını ilan etmiş, Bulgaristan özerklik almış, Bosna iç işlerinde serbest dış işlerinde ise Avusturya'ya bağlı bir konuma getirilmiş, Kıbrıs ise daha sonra geri almak kaydıyla, geçici bir süreliğine İngiliz idaresine⁵³ bırakılmıştır.

Berlin Anlaşması sonrası verilen toprak kayıpları, Balkanlar ve Kafkasya'dan Osmanlı'ya gelen göç dalgası, İngiltere'nin desteğini bırakması, Osmanlı'nın bölgede tamamen yalnızlaşması, içerde ise “Çırağan Baskını” ve muhalif eylemler, İmparatorluk içinde sosyal ve ekonomik bunalımları beraberinde getirmiştir. Bu nedenle II. Abdülhamid istidbatı daha da arttırmış, hemen her alanda müdahaleler çoğalmıştır.

Artık Sultanın otoriteyi tam anlamıyla eline aldığı Osmanlı Devleti'nde, yapılan yenilikler de şüphesiz Sultanın kontrolü altında gerçekleşmiştir. Bu dönemde devlet daha da merkezileşmiş II. Abdülhamid ise bu merkezi yapının başı olarak mutlak otoritesini pekiştirmiştir. Bu doğrultuda hem bu otoritenin saygınlığını arttırmak, hem Batılılaşmak, hem de otoriteye karşı duran grupları kontrol altına alıp kendi safına çekmek adına sosyal alanda pek çok reform yapılmış, yardımlar gerçekleştirilmiştir. Örneğin eğitim alanına baktığımızda ilk ve orta dereceli okulların sayısı arttırılmıştır. Mülkiye Mektebi, Mekteb-i Hukuk, Ticaret Mektebi Âlisi, Sanayi-i Nefise Mektebi⁵⁴ bu dönemde kurulmuştur. Bu branş temelli okullara baktığımızda, Batıyı yakından takip eden II. Abdülhamid'in modernleşmenin yapıtaşlarından olan “uzmanlaşmaya” verdiği önem görülmektedir.

⁵³ Bu tarihten itibaren İngilizler Osmanlı'ya olan desteğini bırakmış, zaman içerisinde Kıbrıs'ı ilhak ve Mısır'ı işgal etmiştir. Berlin Anlaşması sonrası Orta Doğu ve Kuzey Afrika, İngiltere ve Fransa'nın egemenlik yarışında mücadele alanları olmuştur. Bu durum Osmanlı'nın tamamen yalnız kaldığının ve topraklarının paylaşımına açılış sürecinin başladığının göstergesidir.

⁵⁴ Abdülkadir Özcan, “II. Abdülhamid Dönemi Eğitim ve Kültür Faaliyetleri”, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Paneli (II)*, İstanbul Kasım 2000, s. 54.

Bunun dışında, bu dönemde engellilerin eğitimini de büyük önem verilmiş ve kör, sağır ve dilsiz çocukların eğitimi için okul kurulmuştur⁵⁵. Yine 1898’de bugünkü anlamda ıslahhane ya da çocuk esirgeme kurumu olarak nitelendirebileceğimiz Darû’l-Hayr-ı Âli açılmıştır. Burada kimsesiz çocukların yiyecek, giyecek, barınma ihtiyaçları yanı sıra temel eğitim ihtiyaçları da karşılanmış ve yaşını dolduranlara iş hayatında istihdam sağlanmıştır. Bu kurumun bir özelliği de Atiyye-i Seniyye gelirleri ile oluşturulmuş olmasıdır⁵⁶. Atiyye-i Seniyye, önceleri ihtiyaçlı olan devlet görevlilerine onları mutlu etmek ve onlarla ilgilenildiğinin göstergesi şeklinde destek ödemesi olarak bahşedilirken, II. Abdülhamid döneminde bireysellikten çıkarak, kurumlara yayılmıştır. Bu da yukarıda bahsettiğimiz “merkeziyetçi koruyucu yapının” kurumsallaşarak geniş bir tabana yayıldığı, Padişaha karşı duyulan memnuniyet ve sadakat duygusunun farklı kitlelerde de tesis edilmek istendiğinin kanıtıdır.

Bu dönemde devlet tarafından kültür ve sanata verilen değer artmıştır. Her ne kadar basına karşı güçlü sansür uygulamaları baş gösterse de, pek çok dergi ve gazete yayın hayatına girmiştir. Keza, kütüphanecilik ve arşivcilik alanlarında da ilkler yaşanmıştır. Örneğin doğrudan devlet eliyle kurulan ilk kütüphane olan Beyazıt Devlet Kütüphanesi bu dönemin eseridir. Yine, adı II. Abdülhamid ile özdeşleşen meşhur Yıldız Kütüphanesi bu devirde kurulmuştur. Bu kütüphanenin içinde ciddi arşiv çalışmaları yapılmıştır. Bahsetmeden geçemeyeceğimiz bir başka husus ise Yıldız Fotoğraf Albüm Koleksiyonudur. Bizzat II. Abdülhamid’in emri üzerine imparatorluk içinde önemli medrese, fabrika, tarihi bina, önemli şahsiyetlerin vb. fotoğrafları çekilmiş, yaklaşık 25.000’i bulan bu fotoğraflar Yıldız Fotoğraf Albümü adı altında toplanmıştır. Padişah bu albümlerden bazılarını Amerikan Kongre Kütüphanesi’ne hediye etmiştir⁵⁷. Buradan Sultanın kültürler arası etkileşime verdiği önem anlaşılmaktadır. Bunlara ek olarak, kişisel yaşamında da sanata önem veren II. Abdülhamid’in sarayda sık sık tiyatro Tertib ettirip izlediği bilinmektedir. Aynı zamanda zanaatkâr bir kişiliğe sahip olan Sultanın, marangozluk alanında da kıymetli eserleri bulunmaktadır.

⁵⁵ Esra Demirci Akyol, “II. Abdülhamid Döneminde Sosyal Politika Uygulamaları”, *Sosyal Politika Çalışmaları*, Sayı 31, ISSN: 1303-0256, Temmuz-Aralık 2013, s. 39.

⁵⁶ E. Demirci Akyol, “agm.”, s. 44.

⁵⁷ A. Özcan, “agm.”, s.55-57.

Ekonomik ve sosyal güvenlik alanındaki diğer gelişmelere gelince, Atiyye-i Seniyye'ye olan önemin arttığı ve gelen olumlu geri dönüşlerin etkisiyle, bu bütçeden açılan kurumların sayısı arttırıldığı gözlemlenmiştir. Nitekim 1891 Darülaceze ve 1899 Hamidiye Etfal Hastanesi bu kuruluşlardan yalnızca ikisidir. II. Abdülhamid devrinde konumuzla ilgili bazı ekonomik atılımlar da gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede 1881'de sivil memurlara yönelik Emekli Sandığı, 1890 Seyri Sefain Tekaüt Sandığı, Asakir-i Berriye Tekaüt Sandığı⁵⁸, 1893 Şirket-i Hayriye Tekaüt Sandığı ve 1904 Hamidiye Hicaz Demiryolu Memurin ve Müstahdemine Mahsus Tekaüt Sandığı'nın⁵⁹ kurulması ve İş Kazası mağdurlarına maaş bağlanması önemli ekonomik reformlardır.

Yine konumuz açısından önemli atılımlardan biri de yoksul kesimin unutulmaması ve himaye altına alınmasıdır. 93 Harbi sonrası gelen göçmenlerle artan nüfus ve savaşın getirdiği ekonomik buhran⁶⁰, İmparatorluk içindeki sosyal ihtiyaçları arttırmıştır. Devlet artan ihtiyaçlara yönelik çeşitli maaş kalemleri oluşturmuş ve sosyal yardımlar gerçekleştirmiştir. Bu yardımlar ekonomik sıkıntıların yanı sıra, çağın gerekliliği olan sosyal devlet anlayışı ve Sultanının koruyucu elinin en alt tabakaya kadar ulaştığını gösterme amacıyla yapılmıştır. Bu maaş kalemlerinden, biri ikiz ve üçüz çocuklara sahip ailelere verilen Tev'em Maaşatıdır⁶¹ ve tek koşulu muhtacinden olmaktır. Bu maaş önceki dönemlerde de verilmiştir. Ancak bu dönemde daha geniş bir uygulama alanı bulmuş ve öncekilerden farklı olarak ödemeler, Belediye ve Merkezi Hazine'den gelen gelirlerle gerçekleştirilmiştir⁶². Bu durum merkeziyetçi yapının pratikte ne kadar güçlendiğinin bir delilidir. Tüm bunların ışığında, sosyal alanda tüm kesimleri kendi sarmalı içine alan ve müdahalesini güçlendiren bir II. Abdülhamid portresi çizilmiştir. Bu portrede Muhtacîn Maaşatı kalemi oldukça önemli olup, bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Nitekim Hıdemât-ı Vatanıyye Tertibi Maaşatı, Muhtacîn Maaşatı'ndan doğmuştur. Bu bağlamda, konuyu ayrı bir başlık altında incelemekte fayda vardır.

⁵⁸ Saadettin Orhan, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Sonrası Dönemde Sosyal Güvenlik Düzenlemeleri", http://www.sekeris.org.tr/dergi/multimedia/dergi/22_osmanli_devletinde_tanzimat_sonrasi_donemde_sosyal_guvenlik_duzenlemeleri.pdf (16.01.2018) s.198.

⁵⁹ S. Orhan, "agm.", s. 205.

⁶⁰ 1854'te alınmaya başlanan dış borçlar ve 93 Harbi sonrası Rusya'ya ödenmesi gereken ağır savaş tazminatı Osmanlı ekonomisini bir çıkmaza sokmuş ve bu bağlamda Ocak 1881'de Duyun-i Umumiye İdaresi kurulmuştur. Alınan Muharrem Kararnamesi ile bu tarihten itibaren Osmanlının dış borçlarının idaresi yabancılarla ortaklaşa çalışacak olan bu kurumun yönetimine emanet edilmiştir. Bkz. Bedri Gürsoy, "100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme", İstanbul 1984, s.20.

⁶¹ Gül Hanım Cengiz, "II. Abdülhamid Dönemi Bir Sosyal Yardım Uygulaması: Tev'em Maaşı", *OTAM*, 41, Bahar 2017, s. 58.

⁶² G. H. Cengiz, "agm.", s. 58.

4. Muhtacîn Maaşı Uygulamasına Geçilmesi

Yoksul kesimin ihtiyaçlarını karşılaması amacıyla dağıtılan Muhtacîn Maaşı uygulaması sosyal yardım aracı olmakla beraber, sosyal güvenlik teminatı olarak da görülmüştür. II. Abdülhamid döneminden önce vakıflar eliyle yürütülmüş, 1826 da tüm vakıfların birleştirilmesiyle Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'ne bağlanmış ve Tanzimat'tan itibaren merkezileşmiştir⁶³. Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti'nce ilk toplu Muhtacîn Maaş ödemesi 1838'de gerçekleştirilmiş ve bu kalemde 115 kişiye maaş verilmiştir⁶⁴. 1855'te ise Muhtacîn Maaşları hususunda bir düzenleme yapılmış ve bu tarihten itibaren 6 ay boyunca alınmayan maaşların hazineye iadesine karar verilmiştir⁶⁵. "1860'ta ise Muhtacîn Maaşları diğer harcamalarla birlikte "mazulîn ve mütekaidîn ve muhtacîn maaşları ve vezaîf" şeklinde tek bir kalem altında gösterilmiştir⁶⁶".

II. Abdülhamid döneminde ise, Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti tarafından dağıtılan Muhtacîn Maaşı el değiştirmiş ve Hazine-i Maliye-i Celîle Maaşat-ı Zatiye kalemlerinden biri olarak dağıtılmıştır⁶⁷. Bunun yanı sıra belediye gelirlerinden elde edilen gelirlerin bir kısmı bu fona ayrılmıştır. Hatta 28 Nisan 1881'de yoksulların bakımında belediyelerin de pay sahibi olduğuna yönelik bir karar çıkmıştır. Bu karar elbette ihtiyaçların tamamını kapsayacak nitelikte değildir. Nitekim belediye belgelerinde geçen 30 kuruluşluk maaşların çokluğu bunu destekler niteliktedir⁶⁸. Bu süreçten sonra yaklaşık 1885'e kadar devlet ekonomik sıkıntılarından dolayı, sıklıkla maaş kesme ve inceleme uygulamaları yapmıştır. Kişilerin gerçekten muhtaç olup olmadığı titizlikle incelenmiştir.

1897'ye gelindiğinde, bu maaşatta düzenlemeye gidildiğini, maaşını 3 yıl süresince almayanların ödemesinin kesilmesi ve alınmayan maaşların hazineye aktarılması hususunda irade verildiğini görülmektedir⁶⁹. Bir başka dikkat çekici husus ise, Meclis-i Mebusân 28 Mart 1909'da Muhtacîn Maaşı Tertibinden 500 kuruştan fazla maaş alanların (500 kuruştan yukarısı örneğin 600 kuruş ise 100 kuruşunun) Mart ve

⁶³ Nazif Öztürk, "Tarihte ve Bugün Vakıflar Eliyle Aileye Götürülen Hizmetler", *Aile ve Toplum*, 1/3, Eylül-Aralık 1993, s. 83-84.

⁶⁴ N. Öztürk, "agm". s. 84.

⁶⁵ N. Öztürk, "agm.", s. 84.

⁶⁶ Nadir Özbek, Osmanlı İmparatorluğu'nda 'Sosyal Yardım' Uygulamaları 1839-1918, *Toplum ve Bilim*, 83, Kış 1999-200, s. 116.

⁶⁷ Mehmet Ali Düzgün, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacîn Maaşı Uygulaması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 6.

⁶⁸ M. A. Düzgün, "age.", s. 7.

⁶⁹ M. A. Düzgün, "age.", s. 13-14.

Nisan aylarında maaşlarında kesinti yapılmasına karar vermiştir. Söz konusu karar metni şu şekildedir⁷⁰; “*Gerek Maliye Nezaretinden gerek Deavirden muhassas muthâcîn maaşı almakta olanların işbu maaşlarının beş yüz kuruştan fazlası Mart ve Nisan aylıklarından kesilecektir. Yalnız Sâdât ve Şürefâya ve Ecanibe muhassatı sabıklarının itasında devam olunacaktır.*” Zaman içerisinde bu Tertibden verilen maaşlarda yozlaşma olduğu ve amacından saptığı gözlenmiştir. Öyle ki, muhtacînden olmayanlar bile bu Tertibden maaş alabilmişlerdir. Çift maaş almalar ve kaydı hayat şartıyla alınan maaşların sayısı artmıştır.

Yine 28 Mart 1325 (1909) tarihli Meclis oturumunda Serfice Vekili Yorgo Boşo Efendi bu maaşat kaleminde gerçekleşen yozlaşmalara şu şekilde değinmiştir: “*Kaydı hayat suretiyle verilen muhtâcîn maaşlarını tetkik ettiğimiz zaman pek garip şeyler gördük. Hariçte devairi Devlette müstahdem oldukları ve binlerce kuruş maaş aldıkları halde yine muhtâcîn Tertibinden kaydı hayat şartıyla 200 kuruştan tutunuz da 2,3 bin kuruşa kadar maaş alan memûrîn vardır. Sonda kendileri eshabı servet ve sâmândan oldukları halde meslek ve memuriyetinde ayda yüzlerce lira kazandıkları halde yine muhtacîn Tertibinden 40-50 lira maaş almakta bulunanlar vardı. Encümen bu halin devamına razı olamayarak, kaydı hayat şartıyla verilmekte olan muhtacîn maaşatının 500 kuruştan fazlasını bütçeden tay ve ihraç etti. İhtimal ki 500 kuruştan dîn alanlar içinde de maaş almaya kesbi istihkak etmeyen vardır. Fakat bunların tetkikine zaman bulunamadı. Umumi bütçeye kadar bunlar da tetkik edilerek muamelesi icra edilecektir. İki cihetten maaş alanlar için de bir kaide bir usul ittihaz olunmuştur⁷¹”.*

Muhtacîn Maaşatı Tertibi’nde bozulmalar görülse de, daha önce ifade edildiği gibi, bu Tertib esas olarak yoksul kimselere maddi yardım ve bağlanması amacıyla oluşturulmuştur. Örneğin; dul ve yetimler, ikiz çocuk sahipleri, din adamları, ulemalar, mühtediler, muhacirler, engelliler, felaketzedeler ve asker aileleri muhtaçlıklarını beyan ettikleri durumda bu Tertibden maaş alabilmişlerdir⁷². Kısacası tek koşulun muhtaçlık olduğunu görmekteyiz. Bu kalemden böylesi geniş bir kesime maaş verilmiş olması sosyal olduğu kadar, siyasi sebepleri de barındırmaktadır. II. Abdülhamid, bir taraftan yoksul kesime sağladığı sosyal yardımlarla ‘koruyucu baba’ imajı vererek sempati kazanmış, diğer taraftan ise siyasi olarak problem yaratma potansiyeli olan grupları da

⁷⁰ *Meclis-i Mebusân Zabıt Ceridesi*, Devre I, Cilt 3, İctima Senesi I, s. 5.

⁷¹ *MMZC*, D. I, C. 3, İS. I, s. 31.

⁷² M. A. Düzgün, “age.”, s. 15-34.

gözetim altına alma amacı gütmüştür. Esas hedef ise Sultan-Halk arasındaki ilişkiyi güçlendirerek, mutlak iradenin sahibine olan bağlılığı arttırmaktır.

Bu Tertibden maaş alan kesimlerin içinde asker, din adamı ve ulema vb. gibi vatan hizmetinde bulunmuş kişilerin ailelerinin aldıkları maaşlar konumuzu yakından ilgilendirmektedir. Örneğin 1897 Yunan Harbi'nde şehit düşmüş olan Abdülezzel Paşa'nın eşi Nesibe Hanıma Muhtacîn Maaşı Tertibinden maaş bağlanmıştır. (Hidemât-ı Vataniye Tertibi oluşturulduktan sonra Abdülezzel Paşa'nın torunları bu Tertibden maaş almışlardır) Yine askerlik esnasında hastalıktan ölen Yozgat'ta görevli Jandarma İsmail bin Hüseyin'in ailesine de Muhtacîn Maaşı bağlanmıştır⁷³.

Görülmektedir ki devlet, vatana hizmeti dokunmuş yahut vatana hizmet yolunda şehit düşmüş ailelerin muhtaçlığını göz ardı etmeyerek, onları ölen ebeveynlerinin namına şereflendirmiş ve maaşla ödüllendirerek yaşam standartlarında iade-i itibar sağlamıştır.

Sultan II. Abdülhamid uzun süren yönetimin sonuçlarından biri olarak, güçlü bir muhalefetle karşı karşıya gelmiş, muhaliflerin baskısı neticesinde Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Ancak bu hamlesi istediği sonucu vermemiş ve Padişah II Abdülhamid 31 Mart Hadisesiyle (13 Nisan 1909) tahttan indirilerek, yerine V. Mehmet Reşat çıkarılmıştır. Görünürde Sultan Reşat'ın idaresinde olan devlet yönetimi, esas itibarıyla İttihâd ve Terakki'nin tekeline geçmiştir.

5. İttihâd ve Terakki Dönemi'nde Muhtacîn Maaşları İle İlgili Çalışmalar

Muhtacîn Maaşları, 1909'dan beri Osmanlı yönetiminde söz sahibi olan ve 1912'den I. Dünya Savaşı sonuna kadar fiilen Osmanlı idaresinde bulunan İttihâd ve Terakki Cemiyeti (İTC) döneminde de verilmeye devam etmiştir. Ancak bu dönemde maaş bağlanacak isimlerin belirlenmesinde kararlar çoğunlukla siyasi nitelikli olmuştur.

Örneğin yönetim erkini eline alan İTC' nin ilk icraatı 31 Mart Hadisesi' nde şehit olanların ailelerine Muhtacîn Maaşı verilmesi teklifi olmuştur. Bağdat Mebusu İsmail Hakkı Efendi, bu konu hakkında bir teklif sunmuştur. 18 Nisan 1325 (1909) tarihli Meclis-i Mebusân oturumunda sunulan teklif şu şekildedir: “*Muhatarai azimeye düşen vatani mukaddesimizi, ahiren bir izmihlali muhakkaktan kurtarmaya muvaffak olan gazi ve hürriyetperver ordunun hizmeti mübeccelesini bihakkin takdire her ne*

⁷³ M. A. Düzgün, “age.”, s. 34.

kadar imkân yok ise de, bu ordu harekâtına fîilen iştirak eden ümerâ ve zabitan ve efradının taltifi de elzem görüldüğünden cümlesine müceddeden ihdas olunacak (11 Nisan 1325) tarihli bir madalya tevcihini ve şehit olan zabitan ve efradın ailesine kezalik el ve ayakları kesilerek amelden sâkit olan gazenferanın kendilerine fevken nizam ve kaydı hayat ile maaşlar tahsis olunması işbu takririmle Meclisi Millî Osmânîye teklif eylerim”. Reis teklifi oylamaya sunmuştur. “Pek muvaffiktir, bunu kabul ederseniz ellerinizi kaldırınız: (Eller kalkar)... Kabul olundu⁷⁴”.

12 Mayıs 1325 (1909) de ise, Sadrazam Hüseyin Hilmi tarafından⁷⁵, 4 Mart 1909’da vefat eden ve İTC içinde önemli vazifelerde bulunmuş olan Adliye Nazırı Refik Bey ailesine maaş bağlanması teklifi sulmuştur.

20 Temmuz 1325 (1909) de, muhtacın maaşları bütçesi mecliste tartışmaya açılmıştır. Kayd-ı hayat şartıyla verilmekte olan maaşlar ve maaş miktarları merccek altına alınmıştır:

“EMRULLAH EFENDİ (Muv. Maliye En. M. M.) (Kırkkilise) — Bütçe kanun lâyihasında deniliyor ki, bu muhtacın maaşatı için Maliye Nezaretinde bir komisyon teşekkül etsin. Bu yolda maaş alanları birer birer tetkik etsin. Onun için bu sene aynen böyle yazdık. Gelecek sene bütçesinde Maliyede teşekkül edecek komisyonun neticei tetkikatı mucibince bu muhtacın bütçesi tadil edilecektir. Çünkü şimdi onları birer birer tetkik etmeye vakit kalmamıştır.

MEHMET CAVİT BEY (Maliye Nazırı) — Mithat Paşa ailesi gibi, millete pek çok hizmet etmiş iken, şimdi maaş almıyor. Tabii bu gibilere fazla maaş tayin edilecektir. Bunlardan mâdâsı için beş yüz kuruştan fazla maaş alan muhtacının beş yüzden yukarısı kesilecektir. Sonra Tekâüt Sandığından istifade edenler var ki onlara da Maliye veriyor⁷⁶”. Meclisin maaşlar konusundaki titizliğinin arttığını ve tek tek inceleme altına almak istediği görülmektedir. Ancak metinde yer aldığı üzere incelemelerde ertelemeye gidilmiştir. Meclisin vatana hizmeti geçmiş kişileri de unutmadığı, onların maaş alması gerektiğini Mithat Paşa örneği ile vurgulaması dikkat çekicidir. Bunun dışında bu Tertibden faydalanan diğer kesimlerde 500 kuruştan fazla olan maaşların 500 kuruşun üstünün kesilmesine karar verilmiştir. Buradan İttihâd ve Terakki yönetiminin hem

⁷⁴ MMZC, D. I, C. 3, İS. I, s. 137.

⁷⁵ MMZC, D. I, C. 3, İS. I, s. 645.

⁷⁶ MMZC, D. I, C. 6, İS. I, s. 43.

gereksiz maaş alanları ayıklamak istediği, hem de fazlalıkları kısarak bütçe kısıtlamasına gittiği çıkarımına varılabilir.

İttihâd ve Terakki yönetimi, I. Meşrutiyet'in ve Kanûn-ı Esasî'nin mimarlarından olan ve fikriyat olarak örnek aldıkları merhum Mithat Paşa'yı da unutmuyarak, bendegânı (yardımcısı) Mehmet Arif Bey'e 1000 kuruş maaş bağlamıştır. 2 Aralık 1325 (1909) de sunulan teklif ile⁷⁷ buna itiraz gelmiş ve maaşı 500 kuruşa düşürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin uzun süreden beri içinde bulunduğu ekonomik kriz, İTC iktidarı süresince ağırlaşarak devam etmiştir. Bunun bir neticesi olarak, 24 Haziran 1910'da uzun zamandır sinyali verilen bütçe kısıtlamalarına ilişkin bir düzenleme gerçekleştirilmiş ve Muhtacîn Maaşı Nizamnâmesi oluşturulmuştur. Nizamnâmenin lâhiyası Maliye Nezareti tarafından hazırlanmıştır. Lâhiya, Şurayı Devlet tarafından kabul edilerek, Padişah iradesiyle de onanmıştır. Lâhiyada; 'kayd-ı hayat şartıyla' ibaresine vurgu yapılmış ve maaşların ömür boyu değil, ihtiyaç hâsıl olduğu müddetçe verilmesine ve bu durumun değişmesi hususuna dikkat çekilmiştir. Bunun dışında, maaşların gerçekten muhtaç olanlara verilmesi ve bu Tertibden maaş alan kitlenin daraltılması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Nizamnâmenin geçmişten süregelen ayrıcalıklı uygulama ve suiistimallerin önüne geçmek amacıyla yapılan bir düzenleme olduğu belirtilmiştir⁷⁸. Bu Nizamnâme, İttihâd ve Terakki'nin ekonomide kemer sıkma politikasına geçtiğinin açık bir göstergesidir. Konumuzu en çok ilgilendiren vurgu ise maaşı alan kesimin daraltılması gerektiği hususudur. Nitekim bu tarihten itibaren bazı kişilerin maaşlarında kesintiye gidilmiş, bazılarının maaşları ise farklı kalemlere aktarılmıştır.

6. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinin Oluşturulması

Osmanlı Son Dönemi'nde oluşturulan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi Maaşat Kalemi; Muhtacîn Maaşat kaleminde hâsıl olan suistimaller, vatana hizmeti geçmiş ve muhtacîn durumda olan kişilere ödeme yapılamaması yahut maaş kesintilerine gidilmesi üzerine ayrı bir maaşat kalemi olarak oluşturulmuştur. Nitekim HVT, Meclis-i Mebusân'ın 17 Nisan 1326 (1910) tarihli bütçe oturumunda görüşülerek kabul

⁷⁷ MMZC, D. I, C. I, İS. II, s. 298.

⁷⁸ M. A. Düzgün, "age.", s. 38-40.

edilmiştir. Maaşatı Zâtiye başlığı altında Meclise getirilen teklifte, Hıdemât-ı Vataniye Muhtacîn Maaşı Tertibinden ayrıldığı ve yeni bir düzenlemeye gidildiği belirtilmiştir⁷⁹.

Hıdemât-ı Vataniye Tertibi, vatana hizmeti dokunmuş kişilere ya da ailelerine devlet tarafından bağlanan maaşları içeren ödeme kalemidir. Bu maaşlar vatana hizmet noktasında emeği geçmiş olan asker, mebus, din adamı, şair, bilim adamı, seyyid, ulema, kamu görevlisi vb. geniş bir kesimi kapsamaktadır. Aydın Mebusu İsmail Sıtkı Bey, Hıdemât-ı Vataniye Tertibini şu şekilde tanımlamıştır: “*Hıdemât-ı Vataniyye tahsisatı ki, memleketimizde hubbül vatani tevlit etmek için tanzim edilmiş bir kalemdir - kendisini vatan uğrunda mahvedenlere tahsis edilmek icap eder*”⁸⁰.

Maaşların ödenme amacı, vatana önemli hizmetlerde bulunmuş kişilerin ya da ailelerinin muhtacîn duruma düşmemesi ve alıştığı standartlara devam etmesidir. Aynı zamanda devletin himayeci tarafını göstermesi ve prestijini koruma gayesi de taşımaktadır. Ancak maaşlar zaman içerisinde siyasal amaçlarla verilmeye başlanmış ve yönetime yakın isimler bu Tertibin içine girebilmiştir. Başlangıcı İttihâd ve Terakki Dönemi’ne dayanan bu Tertib Millî Mücadele ve Cumhuriyet Dönemi’nde de varlığını sürdürmüştür. Dönem şartlarına göre, ödenen maaşlarda kesinti ya da kişi sayısında daralmaya gidildiği görülmüştür.

Bir kişiye HVT’den maaş bağlanması kararı genellikle Meclis’te vekillerin sunduğu teklif ile gerçekleştirilirdi. Kişilerin kendilerinin maaş talep ettiği durumlar da olmuştur. Örneğin Resneli Niyazi Bey sağlık sorunlarını gerekçe göstererek emeklilik talep etmiş ve kendisine HVT’den kayd-ı hayat şartıyla 4000 kuruş maaş bağlanmıştır⁸¹. Yine Yahya Kaptan’ın eşi Şevket Hanım, kocasının şehit düşmesinin ardından Mustafa Kemal Paşa’dan yardım talep etmiş⁸², bunun üzerine Mecliste yapılan toplantıda Yahya Kaptan’ın eşi Şevket Hanım ve kızları Fikriye ve Muzaffer Hanımlara HVT’den 1000’er kuruş maaş bağlanması konusunda ortak karar verilmiştir⁸³.

Maaşlar çoğunlukla kişinin vatan yolunda şehâdeti ya da vefatı ardından ailelerine verilmiştir. Hayattayken bizzat maaş alan kişi sayısı oldukça azdır. Bunlar; İttihâd ve Terakki’nin fedai güçlerinden ve II. meşrutiyetin sağlayıcılarından Atıf ve

⁷⁹ MMZC, D. I, C. 4, İS. 2, s. 477.

⁸⁰ MMZC, D. I, C. 4, İS. 2, s. 480.

⁸¹ MMZC, D. I, C. 2, İS. 3, s. 412-413.

⁸² M. K. Atatürk, “age.”, s. 329.

⁸³ TBMMZC, D. I, C. 24, İS. 3, s. 14.

Resneli Niyazi Beyler, yine İtihat ve Terakki'nin kurucularından olan Bursalı Mehmet Tahir Bey, Van Müftüsü Mehmet Efendi, Denizli Mebusu Hakkı Behiç Bayiç ve Kütahya Mebusu Haydar Beylerdir. Atıf ve Resneli Niyazi Beylere maaşları İttihâd ve Terakki Dönemi'nde bağlanmıştır. Atıf Bey'in maaşının itasına Cumhuriyet Dönemi'nde de devam edilmiştir. Resneli Niyazi Bey'in 1913'teki ölümünün ardından maaşı kesilmiştir. Ancak Niyazi Bey'in maaşının 1924'te ailesine tevdi edilmesi yönünde karar çıkmış ve uygulamaya konmuştur. Van Müftüsü Mehmet Efendi yalnızca İttihâd ve Terakki Dönemi'nde maaş almıştır. Denizli Mebusu Hakkı Bey, Kütahya Mebusu Haydar Bey ve Bursalı Tahir beylerin maaşları ise Cumhuriyet Dönemi'nde bağlanmıştır.

Aileye verilen maaşlarda bir takım koşullar öne sürülmüştür. Örneğin, Ölen kişinin eşine verilen maaşlarda söz konusu şahsın evli olmaması gereklidir. Kızına bağlanan maaşlarda ise, tehhülüne (evlenene) kadar almak koşulu yer almıştır. Ömer Naci Bey Kerimesi Müzeyyen Hanım'da olduğu gibi⁸⁴. Eğer maaşlar erkek çocuğuna verilecekse, bunda da tahsilini bitirinceye kadar ibaresine sıkça yer verilmiştir Örneğin Dr. Bahattin Şakir'in oğulları Alp ve Celasin Beylere ise mekteplerini bitirinceye kadar aylık 500'er kuruş aylık bağlanmıştır.⁸⁵ Eğer durumları yerinde değilse kişinin anne ve kız kardeşine de maaş verildiği gözlemlenmiştir. Örneğin Denizli Komiseri Hamdi Bey'in validesine 500 kuruş⁸⁶ ve Mustafa Necip hemşiresine yine 500 kuruş aylık verilmiştir⁸⁷. Az da olsa torunlara maaş bağlandığı durumlar olmuştur. Abdüzel Paşa'nın torunlarına bağlanan 400'er kuruşluk maaş buna bir emsaldir⁸⁸. Görüldüğü gibi maaşlar genellikle kişinin birinci dereceden yakınlarına dağıtılmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi, Mithat Paşa bendegânı Arif Bey gibi sıradışı bir örneğe rastlamak da mümkün.

Muhtacîn Tertibinden ayrılan Hıdemât-ı Vataniye tahsisatına ilk olarak Adliye Nazırı Refik Bey ailesi, Cezayir Emirizade Mehmet ve Çürüksulu Ali Paşa'nın adları eklenmiş⁸⁹ ve toplamda 26 kişinin ismi yazılmıştır. 1910 yılı bütçesinde bu Tertibe

⁸⁴ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 339. Müzeyyen Hanım.'a evlenene kadar olmak koşuluyla 500 kuruş maaş bağlanmıştır.

⁸⁵ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 558-559.

⁸⁶ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 340.

⁸⁷ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 340.

⁸⁸ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 337.

⁸⁹ *MMZC*, D. I, C. 4, İS. 2, s. 478.

ayrılan toplam rakam 891.296 kuruş olarak belirlenmiştir. Ancak yukarıda bahsi geçen kişilerin eklenmesiyle bu rakam 1.065.276 kuruşa çıkarılmıştır.

Özetle Hıdemât-ı Vataniye Tertibi Maaşat Kalemi, 17 Nisan 1910'da oluşturulmuş ve Muhtacîn Maaşı Tertibinden ayrı bir kalem haline getirilmiştir. İttihâd ve Terakki Dönemi'nde yapılan bu düzenleme ile verilmeye başlanan maaşlar, Cumhuriyet Dönemin'de de yeni kişilerin eklenmesiyle beraber yakın zamana kadar devam etmiştir.

7. İttihâd ve Terakki Dönemi'nde Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaşlara Genel Bakış

İttihâd ve Terakki'nin HVT' yi oluşturmasıyla birlikte odak noktası, II. Abdülhamid döneminde sürgün, idam, azil gibi haksız cezalara çarptırıldığına inandıkları siyasi mağdurlara maaş verme kararı olmuştur. Bu nokta ilk gördüğümüz uygulama, daha önce ifade ettiğimiz üzere 31 Mart Hadisesi şehitlerinin ailelerine maaş bağlanması kararıdır (18 Nisan 1325/1909). Bunu, 12 Mayıs 1325'de (1909) İTC'nin kurucu üyelerinden ve Mithat Paşa'nın yargılanması esnasında Paşa'nın avukatlığını üstlenen Adliye Nazırı Refik Bey'in iki haremi ve validesine maaş bağlanması ve Yıldız Mahkemesi'nce sürgüne yollanan, I. Meşrutiyet'in ve Kanûn-i Esasî'nin sağlayıcılarından Mithat Paşa'nın, bendegânı Mehmet Arif Bey'e 21 Kasım 1325'de (1909) maaş bağlanması kararları izlemiştir.

Ardından II. Meşrutiyet'in ilanında katkısı olan Kolağası Niyazi Bey'e (Resneli Niyazi) 17 Ocak 1326 (1910) da emekli maaşı bağlanmıştır. 31 Mart Harekâtı'ndan sonra İstanbul'a gelen Resneli Niyazi, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek emeklilik talep etmiştir. Bazı vekiller, Niyazi Bey'in yaşının emeklilik için genç ve kararın hukuka aykırı olması nedenlerinden dolayı itiraz etseler de, karar oyçokluğu ile kabul edilmiş ve Niyazi Bey'e kayd-ı hayat şartıyla 4000 kuruş maaş bağlanmıştır⁹⁰.

18 Haziran 1330 (1914) tarihli Meclis oturumunda, II. Meşrutiyetin sağlayıcılarından olan Mülazımı Evvel Atif Bey'in emeklilik talebi üzerine, oyçokluğu ile HVT' den kayd-ı hayat şartıyla 2000 kuruş maaş bağlanmasına karar verilmiştir⁹¹.

⁹⁰ MMZC, D. I, C. 2, İS. 3, s. 412-413.

⁹¹ MMZC, D. 3, C. I, İS. I, s. 550.

HVT'ye gelen maaş talepleri mütemadiyen kabul edilmemiş, bunun aksi örneklerinin görüldüğü de olmuştur. Bunlardan biri, 20 Mayıs 1878 gerçekleştirilen Çırağan Baskını' nın liderlerinden olan Ali Suavi'nin, eşi İngiliz asıllı Madam Standley'e 18 Haziran 1330 (1914) da HVT' den maaş itasının reddidir. Karar şu şekildedir:

“2. — Merhum Ali Suavi efendinin zevcesi madam Stanley'e hidemat-ı vataniye tertibinden maaş kasma dair kanun layihasının irsal kılındığı hakkında Sadaret tezkiresi REİS — Merhum Ali Suavi Efendinin tabiiyyet-i Osmaniyyeden olan zevcesi Madam Stanley'e Hidemat-ı Vataniyye Tertibinden 500 kuruş maaş itası hakkındaki kanunun gönderilidğini mutazammın Sadaretin bir tezkeresi var. (Encümene sadaları) Muvazene-i Maliye Encümenine havale ediyoruz⁹²”. Karar encümene havale edilmiş, ancak encümenden bir daha hiç dönmemiştir. II. Abdülhamid'i devirmek isteyen birinin eşinin, İttihatçılar tarafından ödüllendirilmemesi ilgi çekici bir noktadır.

Meclis-i Mebûsân tarafından, HVT kapsamında maaş verilen bir başka kişi ise, 31 Mart Harekât ordusu kumandanı, İttihâd ve Terakki döneminde Harbiye Nazırlığı, Sadrazamlık görevlerinde bulunan ve suikast sonucu yaşamını yitiren Mahmut Şevket Paşa'nın haremî Selime Dilşat Hanım'dır. 6 Temmuz 1330 (1914) da Paşa'nın ailesinin aldığı maaşın HVT'ye aktarılması kanun lâhiyası oluşturulmuş ve Selime Dilşat Hanım'a bu Tertibden maaş bağlanmasına karar verilmiştir⁹³.

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı ile ekonomik olarak dara düşen İttihâd ve Terakki yönetimi bu yıllar arasında HVT ödemelerinde zorlanmıştır. Ancak, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında verilen maaşlarda aşiret liderleri ve din adamlarının sayısındaki artış dikkat çekicidir. Bu karar kanaatimizce yerel Beylerin, hem Teşkilât-ı Mahsûsa ile olan iş birliği hem de olası isyanlarına karşı kontrol amacıyla verilmiştir. Maaş bağlanan aşiret liderleri arasında; (23 Şubat 1331/1915) Urban Kaymakamı Hacim Bey⁹⁴, Harsa Aşireti Şeyhi Cahim-i Kâşîş, Tamharzade Dede Ağa Mahdumu Osman Ağa⁹⁵, Sadun Paşa mahdumları Uceymi, Şamir, Hamd ve Suud Beyler⁹⁶, (16 Kasım 1331/1915) Van

⁹² MMZC, D. 3, C. I, İS. I, s. 548.

⁹³ MMZC, D. 3, C. 2, İS. I, s. 398.

⁹⁴ MMZC, D. 3, C. 2, İS. 2, s. 365.

⁹⁵ MMZC, D. 3, C. 2, İS. 2, s. 364.

⁹⁶ MMZC, D. 3, C. 2, İS. 2, s. 365.

Müftüsü Mehmet Bey, Revandız Kazasında Şeyh Abdullah Bey⁹⁷ gibi isimler yer almaktadır. Bu dönemde tek HVT' den Şeyhler arasında herkese dağıtılmaması gerektiği gerekçesiyle reddedilen maaşlar, (22 Kasım 1333/1917) Şeyh Ahmet Kak ahfatından Şeyh Maruf ve Mahmut efendilerinki⁹⁸ ve Tunuslu Şeyh Salih Efendi'ninki⁹⁹ olmuştur. 1914'ten beri sayıları artan bu kesime karşı, 1917'ye gelindiğinde açık bir tepki verildiğini ve haksızlıklara karşı çıktıldığını görmekteyiz.

Meclis-i Mebûsân ve Meclis-i Âyan zabıt cerideleri ışığında, İttihâd ve Terakki Dönemi'nde aşağıdaki kişilere HVT'den maaş bağlandığı anlaşılmaktadır. Bunlar; Adliye Nazırı Refik Bey haremleri ve validesi, Mithat Paşa bendegâmi Mehmet Arif Bey, Kolağası Niyazi Bey, Kolağası Niyazi Bey mahdumları Mithat ve Süleyman Sami Bey, Şehidi Merhum Tevfik Sükûtu Bey validesi Zehra Hanım, Şehidi Merhum Tevfik Sükûtu Bey hemşiresi Seniye Hanım, Şeyh Şamilzade Kemal Bey, Gazi Osman Paşa haremi, Çelebi Efendi, Mithat Paşazade Ali Haydar Bey, Müşir Hakkı Paşa zevcesi ve kerimesi, Hoca Şevket Efendi Validesi, Mülazımı Evvel Atıf Bey, Abdülezel Paşa hafidesi Naciye Hanım, Maarif Nazırı Esbakı Babanzade zevcesi, Mahmut Şevket Paşa haremi Dilşat Hanım, Tayyareci Nuri Bey, Merhum Yüzbaşı Fethi Bey pederi, Mülazımı Evvel Sadık Bey validesi, Siroz mebusu sabıkı merhum Derviş Bey ailesi, Urban Kaymakamı Hacim Bey, Harsa Aşireti şeyhi Cahim-i Kâşiş, Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa zevcesi Hayriye Hanım ve mahdumu Muzaffer Paşa, Süleyman Asım Bey, Abdülvahid Cezmi Bey, Turgut Suphi Bey, Hasan Fehmi Efendi, Tamharzade Dede Ağa mahdumu Oman Ağa, Sadun Paşa mahdumları Uceymi, Şamir, Hamd, Suud Beyler, Ravandız kazasından Şeyh Abdullah, Van Müftüsü Mehmet Efendi, İsmail Hakkı Paşa Validesi, Binbaşı Muhtar Bey hemşiresi, Mirliva Cavit Paşa hemşiresi Canfeza Hanım ve Sokollu Mehmet Paşa torunu Abdülkerim Cevdet Bey'dir.

Meclise getirildiği halde reddedilen maaş teklifleri ise şu kişilere aittir; Şeyh Ahmet Kak ahfatından Şeyh Maruf ve Mahmut efendi, Tunuslu Şeyh Salih Efendi, Afganistan hanedanı şahisimensubinden Hasan Han merhumunun zevcesi Bahtiyar Hanım ve Merhum Ali Suavi eşi Madam Standley.

⁹⁷ *Meclisi Âyan Zabıt Ceridesi*, D. 3, C. I, İS. 2, s. 47-48.

⁹⁸ *MMZC*, D. 3, C. 1, İS. 4, s. 88-89.

⁹⁹ *MMZC*, D. 3, C. 1, İS. 4, s. 90.

BİRİNCİ BÖLÜM

İTTİHAT ve TERAKKİ DÖNEMİ'NDE HİDEMÂT-I VATANIYE TERTİBİNDEN MAAŞ BAĞLANAN KİŞİLER ve FAALİYETLERİ

1.1.İttihâd ve Terakki'nin Kurucu Üyeleri

İttihâd ve Terakki oluşumu, II. Abdülhamid'in uzun süren baskı yönetimi sırasında filizlenmiştir. Genç Osmanlıların devamı olarak görülen bu yapılanmanın çoğunluğunu genç mektepliler, tıbbiyeliler ve genç subaylar oluşturmuştur. Zaman içerisinde güç ve sayılarını arttıran bu gençler, 2 Haziran 1889'da mevcut istibdatı yıkmak ve Meşrutiyetin iadesini temin etmek amacıyla 'İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'ni (İOC) kurmuştur. Kurucuları arasında İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, Mehmet Reşid, İshak Sukuti gibi isimler yer almıştır. Daha sonra Paris'te bulunan gazeteci Ahmet Rıza bu cemiyete destek vermiş ve İOC'ne yakın Avrupa merkezli bir cemiyet teşekkülü arayışına girmiştir. Nitekim İOC ile alınan ortak karar doğrultusunda 'Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti' (OİTC) adında mutabık kalınmış ve bu iki cemiyet birleşmiştir.

Ahmet Rıza'nın girişimleriyle cemiyet adına 'Meşveret' adlı bir gazete çıkarılmış ve bu gazete cemiyetin yayın organı olarak gizlice Paris'ten Osmanlıya sokulmuştur. OİTC'nin faaliyetleri etki göstermiş, Meşrutiyet arzusu daha da güçlenmiştir. Bu doğrultuda Selanik'te 1906'da OİTC ile yakın görüşlere sahip ve aynı amaçla yola çıkan 'Osmanlı Hürriyet Cemiyeti' (OHC) kurulmuştur. Kurucuları arasında Bursalı Mehmet Tahir, Mithat Şükrü Bleda, Ömer Naci, Talat Bey gibi önemli isimler yer almıştır. Cemiyet hakkındaki bilgilerin gizli tutulması, üyeler arasında güçlü ve örgütlü bir ilişkinin bulunması ve de üye kabulü sırasında gerçekleştirilen bazı ritüeller masonluk ile benzerlik taşımaktadır. Nitekim cemiyetin finansal desteğinin, yurt dışı mason localarından sağlandığı yönündeki iddialar günümüzde dahi geçerliliğini korumaktadır.

Bu sırada Şam'da görev yapmakta olan Yüzbaşı Mustafa Kemal'de 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'ni (VHC) kurmuştur. Kısa bir süre sonra yakın görüşte olan OİTC, OHC ve VHC tek çatı altında toplanmış (27 Eylül 1907) ve birleşen bu cemiyetler, 'İttihâd ve Terakki Cemiyeti' (İTC) adını almıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayıp, ardından 31 Mart Hadisesi ile Padişahı devirerek yönetimdeki etkinliğini arttıran İTC, 1. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin idaresinde bulunmuştur.

Kurucu üyeleri arasında Bursalı Mehmet Tahir, Adliye Nazırı Refik, Posta Telgraf İdaresi Başkâtibi Mehmet Talat (Talat Paşa), Yüzbaşı İsmail Canbolat, Mithat Şükrü (Bleda) vb. önemli isimler yer almıştır. Zaman içerisinde cemiyetin yöneticisi konumuna gelen ve Osmanlı idaresini eline alan Enver, Talat ve Cemal Paşalar İTC'nin en önemli isimleri olmuştur.

Bu konu başlığı altında hem İTC'nin kuruculuğunu yapmış, hem de HVT'den maaş almış olan Talat Paşa, Cemal Paşa, Adliye Nazırı Refik ve Bursalı Mehmet Tahir Bey'in biyografileri ve HVT' den maaş almadaki rolleri irdelenecektir.

I. Meşrutiyet'in temini, Kânûn-i Esasî'nin oluşturulmasındaki büyük katkıları ve Türk Modernleşmesinde açtığı yolla İTC üyelerince rol model alınan ve büyük saygı duyulan Mithat Paşa'nın biyografisine de bu başlık altında yer verilecektir.

1.1.1. Mithat Paşa

1.1.1.1. Eğitimi ve Görevleri

Mithat Paşa, Safer 1238 (Ekim 1822)' de Ruscuklu Hacı Ali Efendi-zade Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin oğlu olarak İstanbul'da doğmuştur¹⁰⁰. Doğduğunda kendisine Ahmet Şefik ismi verilmiştir. On yaşına geldiğinde Kur'an'ı hıfz etmiş, bu nedenle Hafız mahlası alarak, Hafız Şefik olarak anılmaya başlamıştır¹⁰¹. 1832'de babasının işi gereği Vidin'e taşınmışlardır. Ahmet Şefik burada arabi ilimleri tahsiline başlamıştır. Ertesi yıl İstanbul'a dönmüşler ve Ahmet Şefik, reis'ül kütta Akif Paşa'nın delâleti ile dîvan-ı hümayûn kaleminde göreve başlamış ve Dîvanî yazısını altı ayda öğrenmiştir. Bu başarıyı gösteren tüm kâtiplere yapıldığı gibi ona da Mithat mahlası verilmiştir. Böylece Ahmet Şefik hayatının sonuna kadar Mithat ismi ile anılır olmuştur¹⁰².

1835'de ailece Lofça'ya taşınmışlardır. Ahmet Mithat Şefik, arabi ilimleri derslerine Lofça'da da devam etmiş, ancak ailesi 1836'da tekrar İstanbul'a dönmüştür. Ardından Fatih Camii'inde; önemli ilim adamlarından; sarf-nahiv, mantık, meani, fıkıh

¹⁰⁰Baki Öz (*İttihat Terakki ve Bektaşiler*, İstanbul, 2004, s. 307.) eserinde, K. İriçek' in “*Bulgaristan Prensligi*”, adlı kitabından aldığı referansla, Mithat Paşa'nın Razgrad'ın kuzeyinde bulunan ve bir Kızılbaş/Alevi köyü olan Zavet köyü olduğunu iddia etmektedir. Üstelik ailesinin de köyün eski sakinlerinden olduğunu belirtir. Baki Öz eserinde, bu görüşe Niyazi Berkes ve Melikoff'unda katıldığını ve Paşa'nın Bektaşî olduğunu ileri sürdüklerini ifade etmiştir. Ancak tüm bu savlar düşünce boyutunda olup, Paşa'nın Bektaşî olduğuna dair kesin bir veri yoktur.

¹⁰¹ Osman Selim Kocahanoğlu, “*Mithat Paşa'nın Hatıraları*” *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret)*, C. I., İstanbul 1997, s. 19.

¹⁰² Tayyip Gökbilgin, “Mithat Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII., İstanbul 1980, s. 270.

ve hikmet dersleri almıştır. Bunun haricinde Farsça eğitimi almıştır¹⁰³. Bâb-ı Âlî'deki genç kâtiplerin gittiği Mekteb-i İrfaniye'ye bir müddet devam ettiyse de, cami derslerine katılmayı tercih etmiştir¹⁰⁴.

Mithat Efendi, 1840'da Bâb-ı Âlî'de sadaret mektubî kalemine nakledilmiştir. 1842'de ise, 2.500 kuruş maaşla Şam tahrirat Kâtipliği yardımcılığına tayin olmuştur. Burada ve Sayda eyaletinde iki buçuk yıl memuriyet yapmıştır. 1847'de Sami Bekir Paşa'nın Divan Kâtipliği görevi ile Konya'ya, oradan yine aynı görevle Kastamonu'ya gitmiştir. 1848'de ise İstanbul'a dönerek evlenmiştir¹⁰⁵.

Bu sırada, mazbata odasına nakledilmiş, kısa bir süre sonra da mümeyyizliğe terfi edilmiştir. 1851'de ise, serhalifelğe (albay derecesine eşit sivil-mülkiye rütbesi) yükselmiştir¹⁰⁶. Aynı yıl Bağdat'ta 6. Ordu Kumandanı Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın para yolsuzluğu yaptığı haberi alınmıştır. Mithat Efendi, Kumandanı teftiş için Sadrazam Reşit Paşa'nın emriyle Bağdat'a yollanmıştır. Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın aleyhinde ayrıntılı bir rapor yazarak, görevinden azlini istemiş ve başkente geri dönmüştür. Nitekim rapor üzerine Kıbrıslı Mehmet Paşa görevinden alınmıştır. Mithat Efendi ise, tahkikattaki titizliği ve detaycılığı sayesinde Reşit Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Bu takdir neticesinde Aralık 1852'de Ula Sanisi (Tümgenerale eşit sivil-mülkiye rütbesi)'ne yükseltilmiştir¹⁰⁷.

1854'te ise, Kıbrıslı Mehmet Paşa tekrar sadrazamlık makamına getirilmiştir. Kıbrıslı Mehmet Paşa, Mithat Efendi'yi yanından uzaklaştırmak istemiş ve Balkanlardaki karışıklığı bahane ederek, 1855'te onu bu bölgeye göreve yollamıştır. Mithat Efendi İslimiye, Cuma ve Şumnu'da altı ay vazife yapmıştır. Askerleri ile birlikte bizzat dağlara çıkararak eşkıyaları etkisiz hale getirmiş ve 284 eşkıyayı ele geçirme başarısını göstermiştir¹⁰⁸. Bu bölgedeki eşkıya çetelerinin şiddetli faaliyetlerini büyük ölçüde bastıran Mithat Efendi İstanbul'a dönmüştür.

Dönüşünün hemen ardından yeni vuku bulmuş olan büyük Bursa depreminin hasarlarını tespit, devlet yardımını halka ulaştırma ve toplumu teskin etme yetkileriyle

¹⁰³ T. Gökbilgin, "agm.", s. 270.

¹⁰⁴ Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, C.II., İstanbul 1945, s.315.

¹⁰⁵ Osman Selim Kocahanoğlu, "Mithat Paşa'nın Hatıraları" *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret)*, İstanbul 1997, s. 20.

¹⁰⁶ T. Gökbilgin, "agm.", s. 270.

¹⁰⁷ Yılmaz Öztuna, *Bir Darbenin Anatomisi*, İstanbul 2012, s. 18.

¹⁰⁸ Ali Haydar Mithat, *Mithat Paşa Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, (haz. Necmi Günel), İstanbul 2011, s. 29.

bölgeye gitmeye memur edilmiştir. Bursa'daki görevi sırasında gösterdiği üstün çaba nedeniyle, İstanbul'a dönüşünde Dîvan-ı Âlî ikinci kâtipliğine atanmıştır¹⁰⁹.

Mithat Efendi'nin hızla yükselişi muhaliflerini de doğurmuştur. Nitekim aleyhinde olanlar, kendisinin İstanbul'da Balıkhane mukataasına ortak olduğu söylentilerini çıkarmış ve Kıbrıslı Mehmet Paşa'ya şikâyetle bulunmuşlardır. Bunun üzerine, suçlu kabul edilerek yargılanmıştır. Mahkemeden beraat eden Mithat Efendi, davadan güçlenerek çıkmış ve büyük bir ün kazanmıştır¹¹⁰.

1857'de Silistre Valisi Mirza Said Paşa ve Vidin Valisi Muammer Paşaların tahkikatı ile görevlendirilen Mithat Efendi, ilaveten Tırnova'da Bulgarlar arasında çıkan karışıklığı gidermeye memur edilmiştir. Nitekim Tırnova'da asayişi sağlamış, Mirza Said Paşa meselesinde suçluları tespit etmiş, Said Paşa'nın ve bazı görevlilerin vazifeden uzaklaştırılmasını sağlamıştır.

Bunun vazife sonrası Mithat Efendi bir süre dinlenmek ve tedavi olmak maksadıyla Avrupa'ya gitmek için Ali Paşa'dan izin almıştır. Avrupa'da altı ay seyahat eden Mithat Efendi, sanayi devriminin, meşrutiyetin, millîyetçiliğin ve cumhuriyet söylemlerinin hâkim olduğu ve sosyal bilimlerin ivme kazandığı 19. Yüzyıl Avrupa'sında Paris, Londra, Belçika ve Viyana'yı dolaşmıştır. Burada Avrupa medeniyetini, eserlerini ve tekniğini yakından inceleme fırsatı bulmuş, Fransızca öğrenmiş ve entelektüel birikimini arttırarak İstanbul'a dönmüştür¹¹¹.

Uzun bir süre dinlenen ve entelektüel birikimini arttıran Mithat Efendi, 1859'da Meclis-i Vela başkâtipliğine getirilmiştir. Bu süreçte Rusya, Balkanlardaki Panslavizm politikasını yoğunlaştırmaya başlamış ve Balkanlarda bir karışıklık baş göstermiştir. Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa durumun vahameti görmüştür. Bu sebeple Mithat Efendi'yi 1861'de Vezir rütbesi ve Paşa unvanı ile Niş Valiliğine atamıştır¹¹². İşte bu tarihten itibaren Mithat Paşa olan Mithat Efendi'nin, devlet kademesindeki yükselişi hızla devam edecektir.

¹⁰⁹ T. Gökbilgin, "agm.", s. 271.

¹¹⁰ A. H. Mithat, "age.", s. 30-32.

¹¹¹ O.S. Kocahanoğlu, "age." s. 28.

¹¹² O.S. Kocahanoğlu, "age.", s. 30.

Niş'te başarılı bir yönetim gösteren Mithat Paşa, düşünce dünyasını ve Avrupa'da gördüklerini pratiğe dökme fırsatı bularak pek çok olumlu icraata imza atmıştır. Tarım, ticaret ve sosyal alanlarda pek çok reform gerçekleştirmiştir.

Balkanlarda eyaletten eyalete etkisini arttıran Rus politikaları ve iç huzursuzluk üzerine, Ali ve Fuat Paşalar bu konu için bir komisyon oluşturmuşlardır. Mithat Paşa'da bu komisyonun içinde yer almıştır. Komisyonda, Osmanlı idaresindeki eyaletlerin birleştirilerek vilâyetlere dönüştürülmesi, böylelikle merkezi yönetimin güçlendirilmesi ve idarenin kolaylaştırılması kararı alınmıştır.

Nitekim 1864'de, Komisyon buna yönelik bir Vilâyet Nizamnâmesi çıkarmıştır. 1865'te ise Mithat Paşa'nın teklifi üzerine, pilot bölge olarak belirlenen Silistre, Vidin ve Niş eyaletleri birleştirilerek Tuna Vilâyeti oluşturulmuş, başına da vali olarak Mithat Paşa atanmıştır¹¹³. Tuna Vilâyeti'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nde yeni yapılanma sürecine giren taşra idaresindeki değişimin ilk büyük adımı olmuştur. Vilâyetin oluşturulmasında iki temel amaç söz konusudur. Birincisi, merkezi yönetimi güçlü tutarak yerel idareyi kalkındırmak ve modernleşmesini sağlamak ikincisi ise, bölgedeki ayrılıkçı-milliyetçi ideolojiyi ve uygulayıcılarını tasfiye etmek¹¹⁴.

Mithat Paşa bu göreve, rütbesi gereği 60.000 kuruş gibi dolgun bir maaşla başlamıştır. Paşa'nın Tuna Valiliği sırasında yıldızı daha da parlamış, Avrupa gazeteleri dahi yaptığı işlerden bahsetmiş, yabancılar yazılarında reformlarına geniş yer vererek, kendisinden övgü ile söz etmiştir.

Mithat Paşa'nın başarılı çalışmaları sayesinde, Tuna Vilâyeti ekonomik refaha kavuşmuş ve 1867'de gelirini 300.000 keseye yükseltmiştir. Vilâyet sistemi ile ilgili bu ilk denemenin başarıları gerek Bâb-ı Âlî, gerekse Avrupa çevrelerince takdir görmüştür. Onun bu çalışmaları, bugünkü modern Bulgaristan'ın da temellerini teşkil etmiştir¹¹⁵.

Bu arada, Osmanlı Devleti'nde idari ve adli teşkilâta merkezileşme ve modernleşmeyi sağlamaya yönelik olarak Şuray-ı Devlet çalışmaları yapılmış¹¹⁶, Mithat Paşa da buraya girmiştir. 6 Mart 1868 ise, tezkere ile Şuray-ı Devlet Reisliğine tayin edilmiştir. Devletin Anayasa Mahkemesi olan, bakanları denetleyen, yasaların

¹¹³ T. Gökbilgin, "agm.", s. 272.

¹¹⁴ Mehmet Çelik, *Balkanlar'da Tanzimat: Mithat Paşa'nın Tuna Vilâyet Valiliği 1864-1868*, İstanbul 2010, s. 49.

¹¹⁵ Bekir Sıtkı Baykal, *Mithat Paşa: Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Ankara 1964, s. 23.

¹¹⁶ Y. Öztuna, "age.", s. 19.

Tanzimatata uygunluğunu kontroleden ve halkın idareye katılımını temin eden Şuray- 1 Devlet, sadrazamın yönetimi¹¹⁷ altında idare edilmiştir.

Mithat Paşa, 20 Şubat 1869 Bağdat valiliğini talep etmiş ve isteği uygun görülerek ataması yapılmıştır¹¹⁸. Buradaki ilk icraatı 6. Ordunun düzene sokulması¹¹⁹ olmuştur. Başarılı idarecilik görevini burada da sürdüren Mithat Paşa, Hint Okyanus'unu Akdenize bağlamak gibi önemli bir teşebbüste bulunmuş, Fırat ve Dicle Nehirlerinin taşmaması için ızgaralar yaptırarak önlem almıştır. Modern tarım çiftlikleri kurduğunu, pamuk ve yün fabrikaları açtırmıştır.

Eğitime de önem veren Mithat Paşa, burada bir ıslahane açtırmıştır. Buradaki kimsesiz çocukların zanaat eğitimi almaları için bir teknik okul, ortaokul ve askeri öğrenciler için ise bir akademi kurmuştur¹²⁰. Ayrıca, ücretsiz tedavi yapan hastaneler¹²¹ kurmuştur.

Bu sırada Sadrazam Ali Paşa azledilmiş, yerine Mahmut Nedim Paşa atanmıştır. Mahmut Nedim Paşa, Mithat Paşa aleyhtarlarının söylentilerine uyararak, Paşa'yı sık sık Bağdat'ta harcamalarına dikkat etmesi ve bütçenin kısılması konusunda uyarmıştır. Baskılara dayanamayan Mithat Paşa 1872'de istifa etmiştir.

1.1.1.2. Sadrazamlığa Atanması ve I. Meşrutiyet'in İlanındaki Rolü

İstanbul'a dönen Mithat Paşa, bir yıl herhangi bir görevde bulunmamıştır. Bu süreçte Genç Osmanlıların ilgi odağı olmuş ve karşılıklı temasa geçmişlerdir. Mahmut Nedim Paşa, onun İstanbul'da bulunmasını kendisi için tehlikeli bulmuş, bu sebeple Mithat Paşa'ya önce Sivas valiliğini önermiş, kabul etmeyince de Edirne valiliğini teklif etmiş, Paşa kabul etmiştir. Edirne'ye gitmek için Sultan Abdülaziz'in huzuruna çıkan Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın yolsuzluk yaptığını Padişaha anlatmış, Mahmut Nedim Paşa hakkında o sıralar böyle çok sayıda şikâyet bulunduğundan, Sultan o gün Nedim Paşa'yı görevinden azletmiş yerine Ekim 1873'te Mithat Paşa'yı sadrazam tayin

¹¹⁷ Y. Öztuna, "age.", s. 19.

¹¹⁸ M.K. İnal, "age.", s. 321.

¹¹⁹ A.H. Mithat, "age.", s. 78.

¹²⁰ İlyas Söğütü, "Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa", *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11/1, s. 105.

¹²¹ İ. Söğütü, "agm.", s. 105.

etmiştir¹²². Bu görev bir Osmanlı idarecisi ve bürokratının görebileceği en üst düzey görevdir. Artık o, İmparatorluğun iki numaralı ismi olmuştur.

İmar faaliyetleri konusunda uzman olan Mithat Paşa'nın elinde sadrazamlıkla birlikte çok daha büyük bir güç oluşmuş, kafasında tasarladığı projeleri hayata geçirmek adına adımlar atmıştır. Bunlardan en önemlileri; Anadolu ve Rumeli demiryollarını yaptırmak, Rumeli demiryolunu Vidin'e bağlamak girişimi ve Kudüs, Cidde, Yemen telgraf hattı için satın alma teşebbüsleridir. Ancak Paşa bu mevkiide 2 ay 21 gün gibi bir süre zarfında bulunmuş, bu sebeple teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır¹²³. Sultan tarafından azledilen Mithat Paşa'nın yerine Mütercim Rüştü Paşa atanmıştır¹²⁴.

Azlından sonra Mithat Paşa'nın ünü, Genç Osmanlılar arasında daha da artmıştır. Sultan Abdülaziz rejimine karşı olan genç Osmanlılar, Tanzimat reformlarını yetersiz bulmaktaydılar. Pozitivist olmakla birlikte, içlerinde İngiltere'nin parlamenter sistemini örnek alanlar da olmuştur. Bu düşünce sistemi ile Paşa'nın kafasındaki rejim biçimi paralellik göstermektedir.

Ayrıca Paşa, Genç Osmanlıların sempati duyduğu Şehzade Murat Efendi tarafından da desteklenmiştir. Onun Şehzade tarafından desteklenmesinin önemli nedenlerinden birinin, tıpkı Şehzade Murat gibi Mason olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir¹²⁵. İlhami Soysal kitabında¹²⁶, Mithat Paşa'nın Masonluğuna dair bilgi vermektedir. Yine Baki Öz eserinde, Bulgar yazar Melikoff'un Mithat Paşa'nın mason olduğunu ileri sürdüğünü ancak, Orhan Koloğlu'nun bu iddiaya dair herhangi bir belgeye rastlamadığı notunu ilişirmiştir¹²⁷.

Sadrazamlık görevinden azline rağmen ününü arttıran Mithat Paşa, kısa bir süre sonra Esad Paşa kabinesine Adliye Nazırı olmuştur. Bu görevde de kısa süre kalan Paşa, Padişah tarafından Selanik valiliğine tayin edilmiştir. Burada 3 ay kadar görev yapmış,

¹²² Y. Öztuna, "age.", s. 20.

¹²³ Yavuz Özgüldür-Serdar Özgüldür, "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", *OTAM*, Ankara 1994, s. 315.

¹²⁴ Gökbilgin, "agm.", s. 275.

¹²⁵ V. Murad'ın şehzadeliği döneminde Sultan Abdülaziz ile çıktığı Avrupa seyahati sırasında İngiltere velihahtı (Galler Prensi, sonradan kral VII. Edward) tarafından mason yapıldığı ifade edilmektedir (Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi C. VII*, Ankara 2011, s.352, Ayrıca Bkz. Semih Tezcan-İsmail İşmen, *İlk Türk Masonları ve Sultan Murat V*, İstanbul 1998.).

¹²⁶ İlhami Soysal, *Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, İstanbul 2010.

¹²⁷ Baki Öz, *İttihat Terakki ve Bektaşiler*, İstanbul 2004, s. 307-308.

yine başarılı bir idarecilik gerçekleştirmiştir. Birkaç sonra görevinden azledilerek İstanbul'a dönmüştür¹²⁸.

Mithat Paşa, Mahmut Nedim Paşa'nın sadaretinde (1875) 40.000 kuruş maaşla tekrar Adliye Nazırlığına atanmıştır. Bu süreçte, Genç Osmanlılar ve saraydaki üst düzey görevlilerden bazılarının mevcut yönetime olan muhalefeti artmıştır. Tüm bunları gören Sadrazam Mahmut Nedim Paşa, bir ihtilâlin yaklaştığını sezmiş ve tedbir olarak Serasker Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa'yı görevlerinden almıştır.

Bu sırada öğrenci hareketleri ivme kazanmış, yaklaşık 1000 öğrenci ve bazı yobaz gruplar 1876'da Bâb- Âli kapısını dayanmış, sadrazam aleyhine gösteri yapmıştır. Yılmaz Öztuna'ya göre, Şehzade Murat ile iletişime geçen Mithat Paşa, ondan aldığı paralarla bu öğrencilerin finansmanını sağlamıştır¹²⁹. Saray kapısındaki öğrencileri huzura kabuleden Sultan Abdülaziz, görüşmeden sonra Mahmut Nedim Paşa'yı görevinden almıştır. Yerine Mütercim Rüştü Paşa'yı atamıştır. Yeniden şekillenen kabineye Şeyhülislâm olarak Hayrullah Efendi, Seraskerliğe Hüseyin Avni Paşa, Şurayı Devlet Riyasetine de Mithat Paşa gelmiştir.

1876 yılı, Osmanlı Devleti için zor bir yıl olmuştur. Devlet bütçesinde 5 milyon açık oluşmuş, Mayıs ayında Bulgarlar ayaklanmış, ayaklanmanın ve Bosna-Hersek'te ise iç karışıklıklar çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1875'teki memorandum ilanı Avrupa kamuoyunu Türkler aleyhine çevirmiş, buna Balkanlardaki sorunlar da eklenince Avrupa basını Türkler hakkında olumsuz kampanyalar düzenlemiştir. Özellikle İngiltere'nin, Rusya'nın Balkanlardaki emperyalist politikalarına koyduğu rezervi kaldırmasıyla, Rusya ile savaşın ayak sesleri duyulmaya başlamıştır.

Dışarda bu gelişmeler yaşanırken, içerde Hüseyin Avni Paşa ve Mithat Paşa, Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmek için bir eylem tasarlamış ve içlerinde Şehzade Murat'ın da olduğu bazı isimlerle görüşmüştür. Son bir uzlaşma yolu olarak, Padişahın huzuruna çıkan ve halkın hürriyet, eşitlik içerisinde yaşaması gerektiği ile ilgili hazırladığı lâihayı sunan Mithat Paşa, Sultana halkın şikâyetlerini bildirmiştir. Ancak Sultan Abdülaziz'in tutumunda bir değişiklik olmamıştır. Bu denemenin faydasız olduğunu gören Mithat Paşa ve arkadaşları, 30 Mayıs'ta harekete geçme kararı

¹²⁸ T. Gökbilgin, "agm.", s. 275.

¹²⁹ Y. Öztuna, "age.", s. 35-36.

almışlardır. Sonuç olarak, 30 Mayıs Salı sabahı şafak vakti eylem gerçekleştirilmiş ve Abdülaziz tahttan indirilmiştir.

Bunun üzerine askerler, Şehzade V. Murat'ı tahta çıkarmışlardır. V. Murat'ın iktira geçişinden kısa bir süre sonra, Sultanın akli melekelerini yitirdiği söylentileri her yerde dolaşır olmuştur. Bu durumda Veliht Abdülhamid ile görüşen Mithat Paşa, onu meşruti bir yönetim konusunda ikna etmiştir. Mithat Paşa'nın şehzade Abdülhamid ile anayasalı bir rejim üzerinde mutabakatından sonra, Şeyhülislâm Hayrullah Efendi, V. Murad'ın akli melekelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle “*hal fetvası*” hazırlamış ve Şehzade Abdülhamid'e taht yolunu açmıştır. Nihayetinde 31 Ağustos 1876'da, Sultan II. Abdülhamid tahta geçmiştir.

Yeni Padişah ilk icraat olarak, Mithat Paşa'nın sunduğu yasa taslağını okumuş ve kabul etmiştir. 24 Eylül 1876'da da anayasayı hazırlayacak komisyonun kurulması yönünde irade çıkartmıştır. Bunun üzerine 30 Eylül 1876 tarihinde Şuray-ı Devlet'te, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi aydınlarında içinde bulunduğu 28 kişilik bir komisyon kurulmuştur. Mithat Paşa'nın başkanlığında çalışmaya başlayan ve Cemiyet-i Mahsûsa adı verilen komisyon¹³⁰, anayasa hazırlıklarını sürdürmüştür.

Sultan II. Abdülhamid 18 Aralık 1876'da verdiği irade ile Mithat Paşa'yı sadrazamlığa atamıştır. Böylelikle Mithat Paşa ikinci kez bu göreve tayin olmuştur. Öte yandan Anayasa çalışmaları devam ederken, Rusya'nın başını çektiği büyük devletler Sırbistan-Karadağ Savaşı'nı nihayete erdirmek için 23 Aralık 1876'da İstanbul'da, Tersane Konferansı toplanması kararı almışlardır. Konferans hazırlıkları sürerken, Kanûn-i Esasî'nin hazırlıkları genel olarak bitirilmiş, ancak 113. madde üzerinde yoğun tartışmalar başlamıştır. Hüküm şu şekildedir:

“MADDE 113.- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğine müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde Hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zatı Hazireti Padişahinin yedi

¹³⁰ Y.Özgüldür-S.Özgüldür, Özgüldür, “1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu”, OTAM, Ankara 1994, s.325.

*iktidarındadır*¹³¹”. Nitekim bu maddeyle ilk olarak, Anayasa’nın mimarı Mithat Paşa cezalandırılmıştır.

İki aylık hazırlık ve tartışma safhasından sonra Osmanlı Devletinin ilk meşruti monarşi anayasası *Kanûn-ı Esâsi*, 20 Kasım’da komisyondan çıkmıştır. Komisyon anayasayı 140 madde olarak düzenlemiş, heyeti vükela ile müzakere edildikten sonra 119 maddeye indirilmiş ve padişaha sunulmuştur. Padişah ise bazı kanun maddelerine onay vermeyerek 113. maddeyi kabul etmiştir. Nihayet 23 Aralık 1876’da, "*Tersane Konferansı*" müzakerelerine başlanırken¹³², Anayasa top sesleri arasında ilan edilerek, yürürlüğe girmiştir. Kemal Karpat’a göre, bu Anayasa ile Osmanlı modern politik sistemi resmi anlamda başlamıştır¹³³. Anayasa esas itibari ile 1831 Belçika ve 1851 Prusya Anayasalarından faydalanılarak hazırlanmıştır¹³⁴.

19 Mart 1877’de açılan ilk meclis, 28 Haziran 1877 tarihine kadar çalışmalarını sürdürmüştür. Meclis-i Umumî’nin ikinci dönemi, savaşın en şiddetli döneminde, 13 Aralık 1877 tarihinde başlamıştır. Pek çok felaketi beraberinde getiren bu savaşta Osmanlı orduları yenilmiş ve Ruslar Ayastefanos (Yeşilköy) önlerine kadar gelmişlerdir. II. Abdülhamid, önlenmesi çok zor olan bu savaştan dolayı birtakım kişilerin kendisini sorumlu tutması, mecliste müslim- gayrimüslim kutuplaşmalarının başlaması vb. sebeplerle 56 toplantı yapan bu ikinci meclis dönemini kapatmış (13 Şubat 1878) ve Anayasanın kendisine verdiği yetkilerle Meclis-i Mebûsân’ı bir daha toplantıya çağırmamıştır¹³⁵. Böylelikle imparatorluğun modern rejim ve anayasal sisteme geçişi kısa süreli olmuş, bu kısa süreli ama mühim demokrasi denemesi belli bir süreliğine hüsrana uğramıştır.

1.1.1.3. Görevden Azledilmesi, Sürgünü, Yargılanması ve Ölümü

II. Abdülhamid 5 Şubat 1877’de, hakkında Cumhuriyet ilan edeceği yahut kendi diktatörlüğünü kuracağı iddiaları yayılan Mithat Paşa’yı görevinden azletmiştir. Mithat Paşa’nın azli Avrupa’da geniş yankı uyandırmıştır. Nitekim Padişah II. Abdülhamit, İstanbul’dan uzaklaştırmak istediği Paşayı, Brindizi’ye sürgüne yollamıştır. İki ay

¹³¹“1876 Kanuni Esassisi”, <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm> (13.01.2018).

¹³² Ali Haydar Mithat, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Hatıralarım (1872-1946)*, İstanbul 2008, s. 20.

¹³³ Kemal Karpat, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)*, İstanbul 2007, s. 8.

¹³⁴ Gülnihal Bozkurt, “age.”, s. 68.

¹³⁵ N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2011 s. 336; Yılmaz Kızıltan, “I. Meşrutiyetin İlanı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebûsân’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 251-272.

Brindizi’de kalan Mithat Paşa buradan İspanya, Paris ve en nihayetinde de Londra’ya geçmiştir¹³⁶. Paşa, yaklaşık bir yıl süren bu sürgünden sonra affedilmiştir.

Sürgünün ardından Suriye Valiliği’ne atanmıştır. Mithat Paşa Suriye’de de yoğun belediyeçilik faaliyetlerine girişmiş ve burada bugünkü modern Suriye’nin temellerini atmıştır. Kısa süre sonra Paşa hakkında, Sureyi’yi zapt edeceği ve burada Cumhuriyet’i kuracağı dedikoduları çıkarılmıştır. Bunun üzerine Aydın Vilâyeti’ne atanmıştır. Burda da çalışkan bir idarecilik sergileyen Paşa, o günlerde Sakız Adası’nda meydana gelen depremde yöre halkına yardım ulaşmasını sağlamıştır. Hatta bu sebeple Padişahın takdirine dahi mazhar olmuştur.

Mithat Paşa hakkında çıkan olumsuz iddiaların giderek artması üzerine Paşa, II. Abdülhamid’in gizli denetimi altına girmiştir. Nitekim, Paşa’nın hareketlerini kontrol etmek üzere İzmir’e yollanan yaver Binbaşı Hüsnü Bey adında bir kişi, Paşa’nın yakın adamlarından Bohor Roditi adında bir Yahudi polis tarafından takibe alınmıştır¹³⁷. Bu kişi, Mithat Paşa’nın tutuklanacağını ve gününü Hüsnü Bey’den öğrenerek, Paşaya bildirmiştir. Bunun üzerine Paşa, İngiliz konsolosunun şehir dışında olması nedeniyle Fransa Konsolosluğu’na sığınmıştır.

Paşanın Fransız Konsolosluğuna sığındığı bilgisini alan Osmanlı askerleri, Konsolosluğun etrefını sararak, kaçmasını önlenmiş ve Mithat Paşa’nın teslimi için diplomatik girişimler başlatılmıştır. Bu arada diğer ülkelerin konsolosları da Mithat

¹³⁶ O.S. Kocahanoğlu, “age.”, s. 221.

¹³⁷ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler* adlı kitabında Paşa’ya özel bir bölüm ayırmıştır. Mithat Paşa ve Yahudiler başlığı altında onun hakkında şunları yazmaktadır: “*Türk Meşrutiyet’inin babası olan Mithat Paşa, büyük Yahudi cemaatlerin bulunduğu Selânik, Bağdat, Şam ve İzmir şehirlerine vali olmuştur. Zeki, özgürlükçü, faal olan, hemşerilerinin faaliyetini takdir eden Paşa, Selânik Yahudilerinin niteliklerini tanımak (denemek) ve onlarla ilgilenmek fırsatını elde etmiştir. İlk Meşrutiyet’in ilanı, İkinci Abdülhamid’in hoşuna gitmemiştir. Mithat Paşa’dan kurtulmak amacıyla durum ve hareketleri öğrenmeye çalışan bir sürü hafta tayin edilmiştir. Bu önlem yeterli gelmemiş olsa gerekir; çünkü Mithat Paşa özel bir vapurla Avrupa limanlarından birine uzaklaştırılmıştır. Bu da, 1877’de cereyan etmiştir. O zaman, Rusya, Doğu Hristiyanlarını savunmak için bir vesile arıyordu ve aradığını bulmuştur. Avrupa’da iken, Mithat Paşa Londra’ya giderek, yurdunun çıkarlarını savunduktan sonra aynı amaçla Viyana’ya gitmiştir. Viyana Türk Yahudileri, Mithat Paşa’yı derin bir sevgiyle karşılamışlardır. Wiener İsrailit adında bir Yahudice gazete, kişiliğini öven yazılar yazmış ve fotoğrafını basmıştır. Bu bilgi görüşme isteyen 30 Temmuz 1877 tarihli gazetede yer almıştır. Öte yandan, Viyana Türk Yahudi Cemaati, kendisine Fransızca olan metni aşağıda Türkçe yayımlanan mektubu göndermiştir. "Ekselans (Excellence), Viyana Türk - Yahudi Cemaatinin alçak gönüllü temsilcileri üne kavuşmuş vatandaşları Mithat Paşa’nın, bu şehirde bulunmasıyla bahsettiği mutlu fırsattan saygılarını sunar ve vatana etmekte olduğu hizmetlerden dolayı derin şükranlarını sunmak için acele eder. Soylu siyasi görüşlere dayanarak, kanun önünde halkın eşitliğini sağlayarak ulusumuz insanlarına sağladığınız önemli yardımdan dolayı teşekkür ederiz. Ünlü idaresi altında, acımasız düşmanına rağmen, Türkiye İmparatorluğu yakında mutlu günlerin parlamasını görecektir. Bu kutsal amacın oluşması için Cenab-ı Hak’ka dua ederken en derin saygılarla beraber alçak gönüllü ve yumuşak başlı hizmetkârlarınız kalırız. İmzalar”.* bkz. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, İstanbul 1995, s.224.

Paşa'yı koruma kararı almışlardır¹³⁸. Sonuç olarak Osmanlı Hükümetinin baskıları netice vermiş ve Fransız Hükümeti, Paşa'nın iadesini İstanbul'daki elçiliğine bildirmiştir. Bunun üzerine, Adliye Nazırı Cevdet Paşa İzmir'e hareket etmiş ve Mithat Paşa'yı teslim almıştır (19 Mayıs 1881).

Yargılanmasına 27 Haziran 1881 Salı günü Ağır Ceza Mahkemesinde başlanmıştır. Paşa, Sultan Abdülaziz'in ölümünde dahli olduğu suçlamasıyla yarılanmıştır¹³⁹. Davadan sanıklar hakkında idam kararı çıkmıştır. İngiltere, Mithat Paşa'nın idam kararının geri çekilmesini bildirmiştir¹⁴⁰. Sultan II. Abdülhamid dava sonunda tüm idam cezalarını kürek mahkûmluğuna çevirmiştir.

Aralarında Mithat Paşa'nın da bulunduğu tutuklular 28 Temmuz 1881 günü Taif'e doğru yola çıkmışlardır. Sürgünden iki ay sonra Mithat Paşa ailesi ile birlikte oturabilmek için II. Abdülhamid'e talepte bulunmuş, altı ay sonra ise tamamen affını isteyen bir dilekçe yollamış¹⁴¹, ancak girişimi sonuçsuz kalmıştır. Padişah II. Abdülhamid kaçmaya kalkarlarsa cezalandırılmalarını emretmiştir.

Mithat Paşa'nın Taif'teki sürgün günlerinde, Paşaya süt ile kasten zehirleme girişiminde bulunulmuş, bendegâni Arif Ağa'nın dikkati ile bu teşebbüs engellenmiştir¹⁴². Teşebbüsler bununla sınırlı kalmamış, süt meselesinin ardından Mithat Paşa ve birkaç Paşanın daha kahvelerine zehir konma girişiminde bulunulmuştur.

¹³⁸ "Mithat Paşa konusunda diplomatik çevreler Fransa'nın, paşaya neden özen göstermediğini bir rapordan öğreneceklerdi. O sırada bir Osmanlı vilâyeti olan Tunus'u ele geçirmeyi planlayan Fransa, rahatlıkla meseleyi çözmek için Mithat Paşayı hemen teslim edecektir. Fransa'nın İzmir'deki konsolosu Pellisier'in bu konudaki raporu şu satırları içerecekti: "Verilecek karar hakkında hiç tereddüt edilmemesi gerektiği konusunda benim gibi düşüneneğinizi ümit ediyorum. Bir katile (sığınma hakkı) tanımak hakkına sahip değiliz ve Mithat Paşa, Abdülaziz'in katili olmuştur. Daima hizmet ettiği devletin konsolosluluğuna (İngiltere demek istiyor) sığınmayı, bizimkisine sığınması halen Türkiye ile münasebetlerimizin gerginliğini hesaplamış olmasındandır. Eğer bu münasebetleri düzelterek bir şey varsa o da, padişahın her şeyden fazla ilgilendiği bir meselede adilce davranmamızdır."

Nitekim Mithat Paşa Osmanlılara teslim edildikten sonra aynı elçi devletine şöyle bir rapor göndermiştir: "Padişah tahmin ettiğim gibi Mithat meselesindeki davranışımızdan dolayı çok duygulandı. Yaverlerinden birini bana göndererek size ve Cumhuriyet hükümetine teşekkürlerinin iletilmesini istedi.

Sarayın adamlarından biri de bu sabah gelerek beni gördü. Salahiyetle konuştuğuna inandığım bu şahsa göre, padişah Tunus meselesinde şiddetle protestolarda bulundu ise, bunu yalnız

Müslümanlar önünde durumunu ve şu anda Mekke ile Trablusgarp'ta çok sarsılmış olan halifelik prestijini muhafaza için yapmıştır. Aslında Tunus'u gözden çıkarmıştır bile" (bkz. Ergün Hiçyılmaz, *Her Şafaka Ölürüm: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar*, İstanbul 2009, s.56).

¹³⁹ Bilal N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Ankara 1970, s. 52-53.

¹⁴⁰ B.N. Şimşir, *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, s. 56-62.

¹⁴¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları*, Ankara 1992, s. 33-34.

¹⁴² İlknur Haydaroglu, "Mithat Paşa'nın Şehadetine Dair Bir Araştırma", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, 22/35, s. 131-132.

Nitekim emellerine ulaşan fedailer, 26 Nisan 1884’de sabah saatlerinde Mithat Paşa’yı boğarak katletmişlerdir. Aynı anda Mahmut Paşa’nın da odasına girilmiş ve o da tıpkı Mithat Paşa gibi katledilmiştir. Paşaların nefesi kesildikten sonra derhal kışlanın yanındaki gusulhaneye götürülmüş, yıkandıktan sonra öncesinde hazırlanan kabirlerine defnedilmiştir¹⁴³. Paşaların ölümü daha sonraki bir tarihte duyurulmuş ikişer hafta arayla hastalıktan öldükleri bildirilmiştir. Özellikle Mithat Paşa’nın ölümü pek çok kişi tarafından derin bir üzüntü ile karşılanmıştır. Paşa’nın naaşı 1951’de Taif’ten İstanbul’a getirilerek, 26 Haziran’da Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın da katıldığı törenle Şişli’deki anıt mezar olan Abide-i Hürriyet Tepesi’ne defnedilmiştir¹⁴⁴. Böylelikle bir dönemin reformcu valisi, sadrazamı ve demokrasiye geçişin temellerini atan Mithat Paşa’nın ismi tarih sayfalarına yazılmıştır.

1.1.1.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Yakınlarına Bağlanan Maaşlar

II. Meşrutiyet ve gerekse Cumhuriyet kadrosu Paşa’nın düşünce dünyası ve mirasına sahip çıkmıştır. Aynı zamanda Paşa’nın yadigârı olan ailesine de sahip çıkmış ve onlara Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden maaş bağlamışlardır. Bu maaşlar devletin onları unutmadığının ve sahiplendiğinin bir göstergesidir. Nitekim maddi anlamda Osmanlı İmparatorluğunun en üst noktasına kadar çıkmış olan bir Paşa’nın ailesinin, alıştığı hayata devam etmesi ve itibarını koruması gereklidir. Bu hem kendilerinin, hem de devletin prestiji açısından önem arz etmektedir.

Nitekim 20 Temmuz 1325’de (1909), muhtacîn maaşları bütçesi mecliste tartışmaya açılmıştır. Kaydı hayat şartıyla verilmekte olan maaşlar ve maaş miktarları mercek altına alınmıştır. Burada Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey, Mithat Paşa ailesinin neden maaş almadığını sorgulamıştır¹⁴⁵. 2 Aralık 1325’de (1909) ise, Mithat Paşa’nın Taif’te hizmetini gören Bendegânı Mehmet Arif (Ağa) Bey 1000 kuruş olan maaşının düşürülmesi gündeme gelmiştir. HVT Tertibince incelenen konu şu şekildedir:

“REİS — Merhum Mithat Paşanın bendegânından Mehmet Arif imzasıyla takdim olunan arzuhalde kendisinin Mithat Paşa merhumun mevkuf bulunduğu müddetçe başından ayrılmadığından ve vefatından sonra bir müddet daha kendisi tâzip edilip İstanbul’a getirilerek bin kuruş maaşla memleketi olan Ohri’ye gönderilmiş olduğundan

¹⁴³ İ. Haydaroğlu, “agm.”, s. 133-135.

¹⁴⁴ “Hürriyet Şehidimiz Dün Toprağa Verildi”, *Milliyet*, 27.06.1951.

¹⁴⁵ *MMZC*, D. I, C. 6, İS. I, s. 43.

bahisle; ahiren 500 kuruştan ziyade olan zata mahsus maaşat tenzil olundu. Benim maaşımın da o kaideye göre 500 kuruşa tenzil edileceği anlaşılıyor. Halbuki benim merhum müşarünileyhe olan hizmetime ve vatana olan hidematı hamiyetkâraneme binaen maaşımın eski halinde ipkasını istirham ederim, diyor.

ARİF İSMET BEY (Biga) — Ruzname i müzakerata geçsin.

REİS — Efendim istisini kabul ediyor musunuz?

AHMET MÜFİT BEY (İzmit) — Arzuhal Encü meni şayanı ehemmiyet görerek Heyeti Umumiyyeye tevdi ediyor. (Nazarı itibare alınmaz sadaları)

REİS — Heye t nazarı itibare almıyor efendim.

İSMAİL PAŞA (Tokat) — Günah vallâh, vatan hizmeti demek değil midir? Bugün aç koymak olur mu?

REİS — Aç kalmıyor efendim, 500 kuruş alıyor.

ŞÜKRÜ EFENDİ (Sivas) — Mağdurini Siyasiye Encümenine havale olunsun.

MEHMET TEVFIK EFENDİ (Kengiri) — O, Mithat Paşa merhumda n ihtimal ki 300 kuruş alıyordu. Binaenaleyh, ona üçyüz kuruş vermeli. (Gürültüler)

REİS — Efendim bu iş bitti¹⁴⁶” diyerek son noktayı koymuş ve Mehmet Arif Bey’in maaşının 500 kuruşa düşürülmesinde karar kılınmıştır.

Ailesinden olmadığı halde Arif Ağa’ya maaş bağlanması oldukça dikkat çekici bir husustur. Ancak biraz dikkatli bakıldığında Arif Ağa, Paşa’nın en son ve buhranlı günlerinde yanında olmuştur. Paşanın zehirlemesi konusunda aldığı teklif ve tehditleri redderek ne kadar sadık bir hizmetkâr olduğunu kanıtlamıştır. Taif gibi maddi ve manevi şartları zor olan bir yerde, görevinin arkasında durmuştur. İşte tüm bu sebepler ve milletine üstün hizmetleri dokunmuş bir Paşa’ya sadakati, bu Tertibden maaş alması için son derece haklı ve yeterli bir sebeptir.

15 Haziran 1326’da (1910) ise Mithat Paşa’nın oğlu Ali Haydar Bey’e HVT’den maaş bağlanması kararlaştırılmıştır. Ali Haydar Bey’e Maaş Tahsisi Hakkında Kanun Lâhiyasına dair encümeni mazbatasını mecliste okunup, oylamaya sunulmuş ve vekillerin

¹⁴⁶ MMZC, D. I, C I, İS. II, s. 298.

çoğunluğunun onayı ile 5000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır. Layiha meclisten tartışmasız ve oybirliği ile geçmiştir. Vekiller Mithat Paşa'nın vatana büyük hizmetlerde bulunduğu bu nedenle de mahdumunun bu maaşı hak ettiği konusunda mutabakata varmışlardır¹⁴⁷.

12 Nisan 1340'ta (1924) yenilenen maaş listesi isimlerinde; Mithat Paşa Bendegâni Mehmet Arif beyin maaşı 900 kuruş, mahdumu Ali Haydar Bey'in maaşı 5000 kuruş, Mithat Paşa kerimesi Fatma Memduhe Hanım'ın maaşı 900 kuruş, yine Mithat Paşa kerimesi Mesrure Hanım'ın maaşı 900 kuruş maaş aldıkları görülmektedir¹⁴⁸. Nitekim 13 Nisan 1340'ta (1924) yayınlanan 81 kişinin isminin ve verilen maaşların listesinin yer aldığı, "*Müteaddit Zevata Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisi Hakkında Kanun*" da bu kişiler için bütçeden toplam 698.5 liranın ayrıldığı görülmektedir. Listede yukarıda adları verilen Mithat Paşa'nın yakınları da yer almıştır¹⁴⁹.

20.04.1340 ta (1924) yayınlanan S Cetveli Maaşat listesinde ise Mithat Paşa kerimesi Mesrure Hanım'ın ve Fatma Memduhe Hanım'ın adları geçmekte ve maaşları 9'ar lira (900 kuruş) olarak gösterilmektedir. Tarihini tespit edemediğimiz V Cetveli maaşları listesinde ise; Mithat Paşa haremî Naime Hanım'ın 700 kuruş, kerimesi Mesrure Hanım'ın 900 kuruş, kerimesi Fatma Memduhe Hanım'ın 900 kuruş, mahdumu Ali Haydar Mithat'ın 5000 kuruş, ağası Arif Bin Hacı Başu'nun 900 kuruş olarak gösterilmektedir. Arif Ağa'nın, Mithat Paşa'nın kızlarıyla aynı, Hanımından ise fazla maaş alması ise kayda değer bir noktadır.

1.1.2. Talat Paşa

1.1.2.1. İlk Görevleri ve İttihâd ve Terakki'ye Girişi

Talat Paşa, Osmanlı son döneminin önemli bir askeri şahsiyeti olduğu kadar, ülke siyasetine yön vermiş bir devlet adamıdır. Nitekim onun kurucuları arasında yer aldığı İttihâd ve Terakki Partisi (İTP), devletin son yıllarında gücü eline alarak, iktidarın sahibi olmuştur. Paşa'nın dikkat çekici bir özelliği daha ise Ermeni tehciri meselesinden yargılanmış olup, bir Ermeni militan tarafından öldürülmüş olmasıdır. Hafızalarda en

¹⁴⁷ MMZC, D. I, C. 6, İS. 2, s. 626-628.

¹⁴⁸ TBMMZC, D. II C. 8, , İS. II, s. 569-572.

¹⁴⁹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 337-338.

çok İTP içindeki rolü yer aldığından kendisinin biyografisine bu kısım içerisinde yer verilecektir.

İttihâd ve Terakki'nin üç önemli liderinden biri olan Talat Bey, 1876 yılında Bulgaristan'ın Kırcaali kazasının Çeplici köyünde doğmuştur. Dedesi Bayraktaroğlu Halil, babası ise, İlahiyat Müderrisi Ahmet Efendi'dir. Talat Bey doğduğunda babası sorgu yargıci olarak görev yapmaktaydı. Annesi Kayseri kökenli Hürmüz Hanım'dır. Kız kardeşleri ise Hayriye ve Kamile Hanımlardır¹⁵⁰.

İlkokulu Edirne'nin Vize kazasında okuyan Talat Bey, daha sonra Edirne Askeri Rüştiye'ye yazılmış ve eğitimini orada tamamlamıştır. Okul hayatından sonra, 1890' da Edirne Posta Telgraf İdaresi'nde kırk kuruş maaşla¹⁵¹ staja başlamıştır¹⁵². İttihat Terakki ile temasları da bu süreçte başlamıştır. Hafız İbrahim Bey vasıtasıyla cemiyete giren Talat Bey¹⁵³, 30 Temmuz 1897'de siyasetle uğraştığı gerekçesiyle üç yıl kürek cezasına çarptırılmış ve Edirne Hapishanesi'ne gönderilmiştir. Bir yıl sonra Padişah II. Abdülhamid'in iradesiyle affedilerek¹⁵⁴, Selanik'te Seyyar Posta Memurluğu' na atanmıştır. 1903'te Selanik Posta Telgraf Baş müdüriyeti Tahrirat Başkâtibi olmuş, ancak artan politik faaliyetleri dolayısıyla 1907'de bu görevinden azledilmiştir¹⁵⁵.

Selanik'te İTC ile olan temaslarını arttıran Talat Bey, posta telgraf memuru olması nedeniyle cemiyetin iletişim işlerinde de kolaylık sağlamıştır. Gerek işi, gerek insan ilişkileri, gerekse çalışkan yapısıyla Talat Bey, cemiyetin içerisinde kısa sürede yükselmiştir. İbrahim Temo'nun kurduğu cemiyette bilindiği gibi; Bursalı Mehmet Tahir, Naki Bey, Manyasizade Refik, Ömer Naci, Edip Servet, Mithat Şükrü¹⁵⁶ gibi isimler yer almıştır.

Talat Bey, bu güçlü kişilerin arsıdan sivrilerek lider olmayı başarmıştır. Ziya Şakir'in iddiasına göre Talat Bey, aynı zamanda Selanik'teki Mason locasına da üye olmuş ve kısa sürede birkaç derece terfi almıştır¹⁵⁷. İlhami Sosyal ise, Talat Bey'in hem

¹⁵⁰ Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Ankara 1995, s.9.

¹⁵¹ T. Çavdar, "age.", s. 15.

¹⁵² M. Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2009, s. 231.

¹⁵³ Bilgin Çelik, "Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını Dr. İbrahim Ethem (Temo) (1865-1945)", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/1, İzmir 2010, s. 83.

¹⁵⁴ T. Çavdar, "age.", s. 25-30.

¹⁵⁵ M. Bardakçı, "age.", s. 231.

¹⁵⁶ T. Çavdar, "age.", s. 43.

¹⁵⁷ Ziya Şakir Soku, *Paşalar*, İstanbul 2010, s. 18.

Makedonya Rozitası hem de Vértias locasında çalışmalarına katıldığını belirtmektedir¹⁵⁸. Soysal aynı şekilde; Naki Bey, Mithat Şükrü, Manyasizade Refik ve Mustafa Necip'in de Mason olduklarını ve çalıştıkları locaları açıklamıştır¹⁵⁹. Nitekim İTC'ye giriş ritüellerinin Masonlukla benzerlik göstermesi, bu kişilerin Mason olduğu iddialarını güçlendirmektedir.

1.1.2.2. Dâhiliye Nazırlığı ve Ermeni Tehciri Kararnamesi

Talat Bey, II. Meşrutiyet'in ilanı sonrası yapılan seçimlerde Edirne milletvekili olmuştur. 1909'da Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırı olmuş, 1910'da ise eşi Hayriye Hanım ile evlenmiştir. 1911'de Dâhiliye Nazırlığı'ndan istifa etmiş, 1912 yılında gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmıştır. 1913 yılı Haziran ayında Sait Halim Paşa'nın başkanlığındaki İttihat Terakki Hükümeti'nde tekrar Dâhiliye Nazırı olmuştur¹⁶⁰. 4 Şubat 1917'de ise Paşa ünvanı almıştır.

Onun Dâhiliye Nazırlığı sırasında, İttihâd ve Terakki'nin kararıyla Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na katılmıştır. Savaş sırasında iç isyanlar çıkmış ve Ermeni olayları artmıştır. Aynı anda pekçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, Ermeni isyanlarını bastırmakta güçlük çekmiştir. Nitekim 1915'te Van İsyanının patlak vermiştir. Bu isyan sırasında çok sayıda Müslüman ölmüş, sağ kalanlar ise Vali Cevdet Bey'in emri ile başka yerlere nakledilmiştir¹⁶¹. İsyan neticesinde Van, Ruslara teslim edilmiş ve Ermeni lideri Aram Manukyan Van valisi seçilmiştir¹⁶². Tırmanan olaylar üzerine Dâhiliye Nazırı Talat Bey, 24 Nisan 1915'te Adana, Aydın, Ankara, Bitlis, Diyarbakır, Van, Sivas, Urfa, İzmit'e Talimatname yolamıştır. Talimatnamede, Taşnak ve Hınçak başta olmak üzere zararlı faaliyetlerde bulunan Ermeni oluşumlarının kapatılması, parti liderliği ve komite üyeliği yapanların ve çetecilik işlerine karışanların akeri mahkemelerce yargılanması ve gerekirse güvenli bölgelere sevk edilmesi hususları yer almıştır.

Bu süreçte İttihâd ve Terakki, Ermeni politikacı ve liderlerle görüşüp, tansiyonu düşürmeye çalışmış ancak başaramamıştır. Nitekim olaylar durmadan devam etmiştir. Bu sebeple 27 Mayıs 1915'te, Dâhiliye Nazırı Talat Bey sivilleri korumak maksadıyla,

¹⁵⁸ İlhami Soysal, *Dünyada ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, İstanbul 2010, s. 236.

¹⁵⁹ İ. Soysal, "age.", s. 235-236.

¹⁶⁰ M. Bardakçı, "age.", s. 231.

¹⁶¹ Şenol Kantarcı, "Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 1/5, Bahar 2002.

¹⁶² Hasan Oktay, "Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 1/5, Bahar 2002.

Ermenilerin savaş dışı bölgelere gönderilmesiyle ilgili bir Tehcir Kararnamesi çıkarmıştır. Talat Paşa anılarında, “*Ermeni isyanlarının başlamasıyla birlikte yer değiştirmenin gündeme getirildiğini ve yer değiştirmelerin kendisinin baskısıyla gerçekleşmediğini, ancak isyanların ve hıyanetin giderek artmasıyla ordunun ısrarını da dikkate alarak kanunu çıkardıklarını*” ifade etmektedir¹⁶³. Nitekim bu kanun Paşa’nın anılarında bahsettiği gibi, savaş sırasında hükümetin uygulamalarına ters düşenler için, askeriye tarafından alınacak tedbirleri içeren geçici bir kanun olmuştur. Kanunu uygulama yetkisi ise başkumandan vekili Harbiye Nazırı Enver Paşa’ya verilmiştir¹⁶⁴.

30 Mayıs 1915’te Bakanlar Kurulu sürgün ve yerleştirmelere ilişkin bir kararname çıkarmış ve sevkini uygulanış biçimine ilişkin bilgi verilmiştir. Yer değiştirilen Ermenilerin mallarıyla ilgili ise, yanlarına mallarını almayan Ermenilerin, mallarının kendilerine ulaştırılacağı, gayrimenkullerinin ise bedellerinin ödeneceği belirtilmiştir¹⁶⁵. Giden Ermenilerin malları hakkında çok hassas davranılmış ve güven temini adına 10 Haziran 1915’te bir Talimatname daha çıkarılmıştır. Buna göre bir Emvali Metruke Komisyonu oluşturulacağı, komisyonda bir başkan, bir maliye ve bir idare memurunun yer alacağı, Ermeni mallarının komisyonca detaylı olarak kaydedileceği ve bedellerinin sevk edilen Ermenilere ulaştırılacağı bildirilmiştir¹⁶⁶.

28 Ağustos’ta ise Dâhiliye Nezareti, sevkte hassas davranılmasını ve her ihtimale karşı tedbir alınmasını, bu konuda ihmal gösterenlerin Divan-ı Harb’ e verileceğini duyurmuştur¹⁶⁷. Nitekim Dâhiliye Nazırı olarak Talat Bey, Ermeni sevki sırasında pek çok valilik ve mutasarrıflıkla bizzat telgraflaşmış, sevk ile yakından ilgilenmiştir. Talat Paşa yine anılarında, “*Ermeni Tehciri kanunu için Rusların daima Ermenilerin yanında bulunacağını bildiğinden aksaklık ve fena olayların cereyan edeceğini tahmin ettiğini*” ifade etmektedir¹⁶⁸.

¹⁶³ Nejdet Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, İstanbul 1999, s. 17.

¹⁶⁴ M. Bardakçı, “*age.*”, s. 20-21.

¹⁶⁵ Taner Akçam., Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu Emvali Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İstanbul 2012, s. 33.

¹⁶⁶ T. Akçam., Ü. Kurt, “*age.*”, s. 35-37.

¹⁶⁷ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey’in Yargılanması*, s. 18.

¹⁶⁸ Talat Paşa, *Talat Paşa’nın Anıları*, (haz. Alpay Kabacalı), İstanbul 2007, s. 10.

26 Eylül'de Emvali Metruke Komisyonuna, heyet ve tasfiye komisyonu eklenmiştir. Tasfiye Komisyonundan, Ermenilerin mal, alacak ve borçları tespit edildikten sonra kalan malların sahiplerine ulaştırılması kararı çıkmıştır.

1918'de I. Dünya Savaşı İtilaf Devletlerinin galibiyeti ile son bulmuştur. İktidar partisi olarak savaşı dört yıl boyunca idare eden İttihâd ve Terakki çekilmiş ve kendini feshetmiştir. Bu süreçte savaşı ve partiyi yöneten üç lider, Talat, Enver ve Cemal Paşalar, Kasım ayında yurt dışına çıkmıştır. İstanbul'u işgal eden İtilaf Devletleri ise, İttihatçıları Ermeni tehciri meselesinde ihmal ve İngiliz esirlerine kötü davranmakla itham etmişlerdir. Bu bağlamda işgal kuvvetlerinin baskı ve güdümünde olan İstanbul Hükümeti İttihatçıları tutuklamaya başlamıştır. Yurdu terkettikten sonra Almanya'ya giden Talat Paşa hakkında da gıyabi tutuklama kararı çıkarılmıştır.

12 Nisan 1924 tarihli Meclis oturumunda Ardahan vekili Halit Paşa, Talat Paşa'nın Ermeni meselesinde suçlu olmadığını şu şekilde beyan etmiştir: *“Efendiler! Ermeni vakasıyla alâkadar gösterilip şehit edilen Sait Halim Paşa ve Talat Paşa vesair merhumlar vardır. Bunların hayatı idariye ve siyasiyelerine bakılacak olursa ve Ermeni mesailiyle olan alâkaları tetkik edilecek olursa şu anlaşılıyor: 1330 senesinde Seferberlik ilân edildiği vakit Ermeni İhtilâl Komiteleri silâhlandıkları kuvvetleri Şark Cephesinde harekete getirmişlerdi. O zaman Şarkta bulunan Ordu Kumandanı Cenah ve gerilerinde icrayı habaset eden bu Ermeni kuvvetleri karşısında ordusunun mevcudiyetinde tehlike görmüş ve bu emniyet için birkaç köy tehcir ve Üçüncü Ordu gerisinde yani darülharekât dahilinde bulunan Ermenilerin tehcirini de teklif etmişti. Ve bunu hükümet müzakere etmiş ve bizzarur oradaki ordunun selâmeti ve bütün memleketin menafîi için bu tehciri kabul etmiş bulunuyordu. Yalnız tehcirin, mevzîî olmayıp umumî bir hale gelmesi yine Ermenilerin yapmış olduğu şeraattendir. Efendiler! Bilhassa İstanbul civarındaki Ermenilerin tehcirini düşünecek olursak bunların-İstanbul civarında Rus Donanmaiariyle muharebeleri ve departman yapacak kuvvetlerle tevhide mesaisi yakalanmış ve bundan dolayı da tehcir edilmişlerdir¹⁶⁹”.* Hükümetin tehcire mecbur kaldığı, başlarda bölgesel olan sevkî Ermenilerin hareketleri nedeniyle genele yayıldığı açıkça görülmektedir.

Kısacası İtilaf güçleri ve İstanbul Hükümeti Ermeni meselesini bahane göstererek, savaştaki sıkıntıların faturasını Talat Paşa ve diğer İttihatçılara kesmiştir.

¹⁶⁹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 561.

1.1.2.3. Ölümü ve Ailesine Hidemât-ı Vataniye Tertibinden Verilen Maaş

Almanya’da Dr. Bahattin Şakir ve Nazım Beylerle buluşan Talat Paşa Türkiye’deki gelişmeleri ve Millî direniş hareketini takip etmiştir¹⁷⁰. Bu bağlamda diğerk bazı İttihatçı liderler gibi Mustafa Kemal Paşa ile Mektuplaşmıştır.

Talat Paşa 15 Mart 1921’de Berlin’de Handerberg-Strase semtinde oturduğu apartmanın kapısından çıkarken Taşnak Komitesi fedailerinden Soğomon Tehliryan isminde Ermeni bir militan tarafından kurşunlanarak öldürülmüştür¹⁷¹. Almanya’ya gömülen Talat Paşa’nın naaşı 25 Şubat 1943’te İstanbul’a getirilerek, devlet töreniyle Şişli’deki Hürriyet Tepesi’ne defnedilmiştir¹⁷².

12 Nisan 1340’ta (1924) TBMM, Talat Paşa’nın ailesine HVT’den maaş bağlamıştır. Bu çerçevede Paşa’nın zevcesi Hayriye Hanım’a 25 lira, büyük hemşiresi Hayriye Hanım’a ise 15 lira¹⁷³ tahsis edilmesi kararı alınmıştır.

TBMM bu tarihten sonra, Talat Paşa’nın menkul ve gayrimenkullerinin varislerine tahsisi hususunda bir dizi kararname yayınlamıştır. Bu kararnamelerin son ikisinde Ermenilerin metruk gayrimenkulleri üzerinden gerçekleştirilecek olan tahsisat yer almıştır. 20 Aralık 1925’te, Talat Paşa’nın yurt dışına çıkışından sonra ve ölümüne kadar geçen süredeki birikmiş maaşının varislerine ödenmesi hakkındaki kararname çıkarılmıştır¹⁷⁴. Bu kararname uyarınca, Talat Paşa, Cemal Paşa ve onunla birlikte Tiflis’te öldürülen yaverleri Süreyya ve Nusret Beylere, Sait halim Paşa, Bahattin Şakir, eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ve Hafız Abdullah Avni Beylerin ailelerine terkedilmiş mallar tahsis edilmiştir¹⁷⁵.

Bu kanuna, İttihâd ve Terakki’nin üç önemli isminden biri olan Enver Paşa’nın ailesinin dahil edilmemesi dikkat çeken husustur. 1939’da Enver Paşa’nın çocukları Mahpeyker Hanım, Türkeş ve Ali Beylerin Türkiye’ye girmesi kararı alınmıştır.

¹⁷⁰ T. Çavdar, “age. ”, s. 492.

¹⁷¹ Levon Panos Dabağyan, *Sultan II. Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 2001, s. 143.

¹⁷² T. Çavdar, “age. ”, s. 514.

¹⁷³ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 560.

¹⁷⁴ Murat Bardakçı, *İttihadçı’nın Sandığı*, İstanbul 2014, s. 35.

¹⁷⁵ Alaattin Uca, “Cemal Paşa’nın Resmi Hal Tercümesi ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivi’ndeki Bazı Belgeler”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/41, Erzurum 2009, s. 275.

16 Eylül 1929'te ise Talat Paşa'nın eşi Hayriye Hanım'ın, kendisine Ermeniler tarafından terk edilen mallardan verilecek olan 20.000 liralık emlakın 10.000 liralık kısmını Talat Paşa'nın yardıma muhtaç olan kız kardeşi Kamile Hanım'a verilmesini talep etmesi üzerine, Kamile Hanım'a 10.000 lira değerinde olan Arap Hacı Mahallesi'ndeki 141 numaralı Göçeoğlu Avram' dan kalan Taşhan ve müştemilatı dükkanlarının verilmesine dair kararname yayınlanmıştır¹⁷⁶. 9 Nisan 1939'da Hayriye Hanım'a kalan 10.000 liralık bakiyesine istinaden İstanbul HocaPaşa'da Hubyar mahallesi'nin Aşirefendi Sokağı'nda Topalyan Karnik'ten hazineye metruk olarak kalan malın tahsisi hakkında kararname çıkarılmıştır¹⁷⁷. 19 Mart 1940'ta Hayriye Hanım'a, 1939'da tevzi edilen emlaka ilaveten Beyoğlu Pangaltı'da Bıyıklıyan Apartmanı'ndan 3500 liralık bedel ödenmesi konusundaki kararname yayınlanmıştır.¹⁷⁸

Sonuç olarak Cumhuriyet Dönemi'nde TBMM tarafından, Talat Paşa'nın yakınlarına bağlanan aylık ve tahsis edilen gayrimenkullere ilişkin çıkarılan kanun ve kararnamelerle, Osmanlı Devleti'nin Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın ailesinin iade-i itibarı temin edilmiştir.

1.1.3. Cemal Paşa

1.1.3.1. İlk Görevleri ve Balkan Harbi

İttihâd ve Terakki'nin üç önemli liderinden biri olan Cemal Bey, 6 Mayıs 1872'de Midilli'de doğmuştur. Babası Midilli'de askeri eczacı olarak görev yapmış olan Mehmet Necip Efendi, annesi ise Mehmet Necip Efendi'nin ikinci eşi olan Binnaz Hanım'dır¹⁷⁹.

Cemal Bey'in çocukluğundan beri asker olmak istemesi üzerine, ailesi onu Midilli'den İstanbul'a yollamıştır. Cemal Bey, 1890'da Kuleli Askeri İdadisi'nden mezun olmuş, aynı yıl kayıt yaptırdığı Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin Fünun-ı Askeriye kısmında tahsilini sürdürmüştür. Burada fen, süvari talimi, demiryolu yapımı, inşaat-ı aliye, yağlı boya, Almanca ve Rusça eğitimleri almıştır. 1893'te ikincilikle ve

¹⁷⁶ M. Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, s. 50.

¹⁷⁷ M. Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, s.53.

¹⁷⁸ M. Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, s.54.

¹⁷⁹ Nevzat Artuç, *Cemal Paşa*, Ankara 2008, s. 4-7.

teğmen rütbesiyle Mekteb- Harbiye-i Şahane' den mezun olmuştur¹⁸⁰. Kurmaylık eğitimini ise 16 Ocak 1895'te tamamlayarak, Kurmay Yüzbaşı rütbesini almıştır¹⁸¹.

İki kez evlenen Cemal Bey'in, 1897'de Kırklareli'ndeki görevi sırasında Bekir Paşa'nın kızıyla yaptığı ilk evliliğinden çocuğu olmamıştır. İkinci evliliğini ise 1898'de tayinini istediği Selanik'e gitmeden önce Seniha Hanım'la gerçekleştirmiştir. Cemal Bey ve Seniha Hanım'ın; Ahmet Rüşdi, Hasan Necdet, Mehmet ve Hasan Behçet adlarında dört oğlu ve Kamran isminde bir kızı olmuştur¹⁸².

Selanik'teki görevi sırasında İTC'ye girmiştir. O dönemde Cemiyetin Selanik komitesinde, Türkiye'nin yakın geleceğine yön verecek olan Enver, Fethi, Hasan Rıza, İsmail Hakkı gibi isimler de yer almıştır. Enerjisi ile kısa sürede arkadaşları arasında sivrilen Cemal Bey, cemiyetin askerler arasında teşkilatlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu durum, onu II. Meşrutiyetin ilanında etkin bir isim haline getirmiştir. Nitekim Meşrutiyet'in ilan edileceğine dair olan karar, onun evinde alınmıştır. 21 Temmuz 1908'de Cemal Bey'in evinde toplanan İTC'nin önde gelen üyeleri, Padişah kabul etsin veya etmesin Meşrutiyet'in Rumeli'de kendileri tarafından ilan edileceğini kararlaştırmışlardır. Ancak gelişen olaylar Padişah II. Abdülhamid'i bu ilana zorlamış, bu bağlamda 23 Temmuz 1908'de Meşrutiyet bizzat Abdülhamid tarafından ilan edilmiştir¹⁸³. Meşrutiyetle ilgili görüşlerini Yahya Kemal'e aktaran Cemal Bey ileriki günlerde, "*o günün şartlarında milletin refahı ve hürriyeti için meşrutiyetin gerektiğini, vatanın salahiyeti uğruna kendilerini öne attıklarını*" ifade etmiştir¹⁸⁴.

1908 İhtilalinden sonra siyasi durumu kontrol etmek için İstanbul'a yollanan on kişilik heyette görev alan Cemal Bey¹⁸⁵, bir yandan aktif subaylık görevini yürütmüş, diğer taraftan da politika ile uğraşmış, Cemiyetin genel merkez üyeliğine seçilmiştir.

Ocak 1909'da Kaymakam (yarbay) rütbesine yükseltilen Cemal Bey Heyet-i Islahiye üyeliği görevi ile Adana'ya gönderilmiştir. 13 Nisan 1909'da, (31 Mart Hadisesi) çıkan olaylar üzerine İstanbul'a dönen ve Harekât Ordusu'na katılan Cemal Bey, isyanın bastırılmasında görev almış ve hemen ardından Mayıs 1909'da Üsküdar

¹⁸⁰ N. Artuç, "age.", s. 7.

¹⁸¹ Ramazan Çalık, "Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa", *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, İstanbul 1999 s. 223.

¹⁸² N. Artuç, "age.", s. 5-6.

¹⁸³ N. Artuç, "age.", s. 29-33.

¹⁸⁴ N. Artuç, "age.", s. 33.

¹⁸⁵ R. Çalık, "agm.", s. 223-224.

Mutasarrıflığı, daha sonra da Ağustos 1909'da Adana Valiliği görevlerine atanmıştır. 31 Mart Vakası'ndan bir gün sonra Adana'da da Ermeniler ve Türklerden birçok kişinin öldüğü büyük hadiseler yaşanmıştır. İttihâd ve Terakki bu olayları, kendisini yok etmeye yönelik faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Cemal Bey'in, Adana Valiliği bu olayın yarattığı tahribatının onarılması faaliyetleri ile geçmiştir. 14 Ağustos 1911'de ise Arap Aşiretlerinin isyanlarını bastırmak üzere Bağdat Valiliğine atanmış, 30 Aralıkta da Miralay (Albay)lığa yükseltilmiştir.

Bu sırada İTC'nin çeşitli uygulamalarına karşı oluşan muhalefet birleşerek, 21 Kasım 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkasını (HİF) kurmuş ve yirmi gün sonra da İstanbul'daki milletvekili seçiminde başarılı olmuşlardır¹⁸⁶. Hükümetle Meclis-i Mebûsân arasında yaşanan gerginlik üzerine İttihatçılar Meclisi fesh ederek "Sopalı seçimler" diye bilinen 1912 seçimlerini gerçekleştirmişlerdir. Seçimlerde yapılan usulsüzlüklerin de etkisi ile muhalefetin istediği başarıyı elde edemediği gibi, Zâbitân Grubunun baskıları ise Said Paşa sadrazamlıktan istifasına (16 Temmuz 1912) yol açmıştır. 21 Temmuzda Gazi Ahmed Muhtar Paşa hükümeti kurulmuş ve yeniden Meclis-i Mebûsân fesh edilmiştir¹⁸⁷. Gerek Ahmet muhtar Paşa Kabinesi, gerekse meclisin feshi İttihad ve Terakkinin yenilgisi ve geri çekilmesi anlamına gelmektedir.

İç siyasette bu olaylar yaşanırken, I. Balkan Harbi başlamıştır. İTC başarılı olmak adına ordu içinde faaliyetler yürütmüştür. Ancak bu durum, siyasete karışan asker sayısını arttırmıştır. Böylelikle Osmanlı ordusunda subaylar, İttihatçı-İtilafçı olarak bölünmüştür. Bu bölünme, Balkan Devletleri ardındaki Rus desteği ve ekonomik yetersizlik savaşın gidişatını etkilemiştir. İTC, hemen hemen tüm cephelerde bozguna uğramıştır. Bunun üzerine Sait Paşa hükümeti istifa etmiştir. Bu sırada Bağdat'tan ayrılıp İstanbul'a dönen Albay Cemal Bey, Balkan Harbine IV. Tümen komutanı olarak katılmıştır. Pınarhisar ve Vize Muharebelerinde ağır yenilgiye uğramış ve Çatalca'ya çekilmiştir. Burada yakalandığı koleraya sebebiyle İstanbul'a getirilmiştir. Kısa bir süre sonra da yıpranan Gazi Ahmed Muhtar Paşa sadrazamlıktan istifa etmiş, Kâmil Paşa, hükümeti kurulmakla görevlendirilmiştir. Bu arada Sadrazam ve Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, hükümeti devirmeye çalışmak, askeri savaşmamaya teşvik etmek konularını araştırmak maksadıyla Divan-ı Harb kurmuş ve bir kısım İttihatçıları tutuklatmıştır.

¹⁸⁶ Muzaffer Tepekaya, "1912 Osmanlı Meclis-i Mebûsân Seçimlerin Saruhan(Manisa) Sancağı İttihâd ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, 2013 Güz, s. 38-39.

¹⁸⁷ M. Tepekaya, "agm.", s. 40.

Albay Cemal'de bu konu için tutuklanarak Divan-ı Harb-i Örfî'ye yollandıysa da, 12 Aralık 1912'de serbest bırakılarak, II. Kolordu IV. Tümen kumandanı olarak Çatalca'ya geri yollanmıştır¹⁸⁸.

Balkan savaşında alınan beklenmedik ve büyük yenilgi üzerine, Kamil Paşa Hükümeti Balkan Devletleri ile müzakere masasına oturmak zorunda kalmıştır. Müzakereler sonrasında Edirne'nin Bulgaristan'a bırakılacağı şayiası halkı galeyana getirmiş ve bu ortamdan yararlanan İttihâd ve Terakki liderleri, fedai grupları ile birlikte 23 Ocak 1913'te Bâb-ı Âlî Baskınına gerçekleştirmiştir. Talat, Enver Beyler ile İttihad ve Terakkinin fedailerinden olan Yakup Cemil, Ömer Naci, Mustafa Necip gibi kişilerin yer aldığı baskında, Harbiye Nâzırı Nazım Paşa öldürülmüş, Kâmil Paşa istifa ettirilmiş, Mahmut Şevket Paşa ise Sadrazam yapılmıştır. İttihatçılar böylelikle iktidar kontrolünü tekrar ele geçirmişlerdir.

Cemal Bey, aldığı kolaylaştırıcı önlemlerle baskında dolaylı olarak rol almış ve 26 Ocak 1913'te İstanbul Muhafızlığı¹⁸⁹ görevine getirilmiştir. Onun İstanbul Muhafızlığı, giderek güçlenmekte olan muhalefetin bastırılması açısından önemli olmuştur¹⁹⁰. Yine bu görevi sırasında Bulgarlarla yapılan barış görüşmelerine askeri üye olarak katılmıştır. Bir süre sonra İstanbul muhafızlığı rütbesi kaldırılan Cemal Bey, 1. Kolordu komutan vekilliğine getirilmiş, Aralık 1913'te ise Mirlivalığa (Tuğgeneral) yükselmiştir.

İttihatçıların iktidara kesin olarak el koyması, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmesi ve 17 Haziran'da Sait Halim Paşa'nın hükümeti kurmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu hükümette Enver Paşa Harbiye Nazırı, Talat Bey Dâhiliye Nazırı, Cemal Bey ise 26 Şubat 1914'te önce Nafia, sonra 11 Mart 1914'te Bahriye Nazırı olarak görev almıştır. Ürgüplü Hayri Bey ise Şeyhülislâm olarak atanmıştır¹⁹¹.

1.1.3.2. Bahriye Nazırlığı ve I. Dünya Savaşı

28 Haziran 1914'de, Avusturya Macaristan imparatorluğu veliahdı ve eşinin bir Sırp tarafından Saraybosna'da öldürülmesi sonucunda, I. Dünya Savaşı patlak vermiştir.

¹⁸⁸ R. Çalık, "agm.", s. 224.

¹⁸⁹ Yahya Kemal Beyatlı, *Siyasi ve Edebi Portreler*, İstanbul 2006, s. 108.

¹⁹⁰ Y. K. Beyatlı, "age.", s. 108.

¹⁹¹ M. Hanefî Bostan, "Sadrazam Sait Halim Paşa", *Dil ve Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, Eylül 2011, s. 12-16.

Cemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasının ardından, (8 Aralık 1914'te) Suriye, Filistin, Hicaz Kilikya bölgelerinin Genel Valiliği ve 4. Ordu Komutanlığı görevlerine başlamıştır¹⁹². 1915'te Ferik (Korgeneral) rütbesi alan Cemal Paşa'nın komutanı olduğu IV. Ordu, Almanların teşviki ile İngiliz kuvvetlerini bağlamak ve şayet mümkün olursa Mısır'ı almak amacıyla düzenlenen Kanal Seferi'ne katılmıştır. Ancak Osmanlı güçleri II. Ve II. Kanal harekâtlarında başarısız olmuş ve İngilizlerin başlattığı taarruz üzerine Sina-Filistin bölgesinden Haleb'e kadar ağır kayıplar verince geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Cemal Paşa bu görevi sırasında, bölgede sarsılan devlet otoritesinin yeniden ve etkili bir şekilde sağlanması, Araplar ve Yahudiler yönelik çalışmalar, bölgedeki yabancı nüfuzunun yerine Osmanlı nüfuzunu ikame etmek, bu amaca yönelik olarak özellikle Suriye'de okullar açmak ve Şam, Kudüs, Beyrut gibi birçok şehirde imar faaliyetlerinde bulunmak gibi pekçok misyonu yüklenmiştir¹⁹³.

Onun Genel Valiliği sırasında Ermeniler Zeytun İsyanını başlatmışlardır. Bu nedenle Cemal Paşa, Enver Paşa ile sık sık telgraflaşmış ve isyan hareketleri hususunda tedbir almak durumunda olduğundan bahsetmiştir. Enver Paşa ise Cemal Paşa'nın yaptırımlarına onay vermiştir. 1915 tehcir kararnamesinden sonra da, Anadolu'dan sürgün Ermenilerin Suriye'nin değişik şehirlerinde iskân edilmesini Cemal Paşa yönetmiştir.

Cemal Paşa'nın Suriye'deki faaliyetlerinden biri de casusluk yapanları Urfa ve Haleb'e sürmek olmuştur. Sıkı bir idarecilik tarzı uygulayan Cemal Paşa'nın bölgedeki faaliyetleri itilaf güçlerinin çıkarlarına ters düşmüş, Rusya, Fransa ve İngiltere'den tepkiler gelmiştir. Bu devletler Osmanlı Hükümetine yolladığı telgraflarda Cemal Paşa'nın adeta sultanlık ilan ettiğini, özellikle bölgedeki Ermenilere sert davrandığını ifade etmiştir. Bunun üzerine İngiltere ve Fransa, Osmanlı Hükümeti'ne Cemal Paşa'nın oradaki idaresinin son bulması hususunda yoğun baskı uygulamıştır.

Savaşın seyrine gelince; Sina – Filistin Cephesinde ağır kayıplar veren bölgedeki Osmanlı kuvvetleri, 1917 Temmuzunda Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı altında birleştirilmiş ve Cemal Paşa'nın komutanı olduğu 4. Ordu kaldırılmıştır¹⁹⁴. Paşa'ya

¹⁹² R. Çalık, "agm.", s. 224.

¹⁹³ M. Talha Çiçek, *Cemal Pasha's Governorate in Syria, 1914-1917*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014, s.33.'e

¹⁹⁴ R. Çalık, "agm.", s. 224.

birinci ferik (Orgeneral) rütbesi verilmiş ve Suriye ve Garbi Arabistan Umum Kumandanlığına (Suriye, Filistin, Hicaz, Yemen ve Asir bölgesi Kumandanlığı) getirilmiştir. 4. Ordu kumandanı olarak sahip olduğu yetkilerin elinden alınması ve göstermelik olarak nitelenebilecek bir göreve atanması, Cemal Paşa'nın kırgınlığına ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ile aralarının açılmasına yol açmıştır.

Kırgınlığın ardından kendini toparlamak isteyen Cemal, Paşa bir süre sonra Bahriye Müsteşarı Vasıf ve Bahriye Nazırı Erkan-ı Harbiye Reisi Rauf Orbay refakatinde 25 Ekim 1917'de Almanya ve Avusturya'ya geçici bir seyahate çıkmıştır¹⁹⁵. Fransa'yı da ziyaret eden Paşa oradan İstanbul'a dönmüştür.¹⁹⁶

1.1.3.3. Yurt Dışı Faaliyetleri ve Ölümü

1918'e gelindiğinde Osmanlı Devletinin mütareke arayışları başlamış, dört yıl boyunca savaşı yöneten İttihâd ve Terakki hükümeti ise görevden çekilmiştir. Nitekim 4 Ekim 1918'de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti kurulmuştur. Ahmet İzzet Paşa Hükümetinin idareye gelmesiyle birlikte, yenilginin bedeli İttihâd ve Terakki yöneticilerine Talat, Enver ve Cemal Paşalara yüklenmiştir. Savaş yıllarının iktidar partisi, özellikle de partinin liderleri Enver, Talat ve Cemal Paşalar hakkında, muhalif basında cezalandırılmalarına ilişkin yazılar çıkmıştır. Bunun üzerine İttihâd ve Terakki'nin ileri gelenleri yurdu terk etmeye karar vermişlerdir.

Cemal, Enver ve Talat Paşalar, Ahmet İzzet Paşa'ya ayrılış gerekçelerini anlatan bir mektup bırakmışlardır. 1 Kasım 1918'de ise, yanlarına Bahattin Şakir, Doktor Nazım, Bedri Bey, Azmi Bey ve Rüşü Beyleri alarak Alman Donanmasına ait olan R-I Torpidobotuyla İstanbul'u terk etmiş ve Almanya'ya iltica etmişlerdir¹⁹⁷. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'nin hemen sonrasında İstanbul'u işgal eden İtilaf kuvvetleri, İttihatçıların savaş suçlusu oldukları, savaş esirlerine kötü davrandıkları ve Ermeni olaylarında kabahatli oldukları gerekçeleriyle cezalandırılmalarını talep etmiştir. Hem muhalefet hem de itilaf güçlerinden gelen

¹⁹⁵ Almanya ve Avusturya'nın bu memnuniyetsizlikten yararlanmak üzere, Cemal Paşa'yı ülkelerine çağıracağı ifade edilmektedir. Bk. Ömer Osman Uyar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Ankara 2004, s.274.

¹⁹⁶ N. Artuç, "age.", s. 261.

¹⁹⁷ N. Artuç, "age.", s. 327-330. ; R. Çalık, "agm.", s. 225.

baskılar üzerine hükümet, Talat, Enver, Cemal Paşalar ve ileri gelen diğer İttihatçılar hakkında 5 Kasım 1918'de yakalanıp tutuklanmaları hususunda karar çıkartmıştır¹⁹⁸.

Almanya'ya gidişinden iki ay sonra İsviçre'ye geçen Cemal Paşa, İsviçre'de baskılar nedeniyle rahat edemeyerek tekrar Almanya'ya dönmüştür. Almanya'dayken Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı millî direniş hareketinden haberdar olmuş ve büyük heyecan duymuştur. Kendisi de sıkı bir Türk milliyetçisi olan Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı olacağına inanmış ve ona güvenmiştir. Anadolu'daki direnişten duyduğu heyecan dolayısıyla Rusya'ya gidip oradaki liderlerle Ankara Hükümeti temsilcisiymiş gibi görüşmeler yapmış, attığı adımları Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Rusya'dan sonra Türkistan ve Afganistan'a geçmiş, buradaki İttihatçılarla birlik olup, gruplar kurmuş ve Afganistan'ın İngilizlere karşı direnişine ortak olmuştur. Ayrıca Türk-Sovyet ilişkilerine aracılık etmiş, gelişmeler hakkında Mustafa Kemal Paşa'yla sık sık haberleşmiştir.

İngilizler, oldukça başarılı faaliyetler gösteren Cemal Paşa'nın Afganistan'daki varlığından rahatsız olmuştur. Bunu hisseden Paşa, oradan ayrılıp Almanya'ya geçtiyse de, milliyetçi hareketlere daha fazla uzak kalmak istemediğinden tekrar Rusya'ya oradan da Tiflis'e geçmiştir. Tiflis'te sık sık Türk temsilciliğine gidip gelişmeler hakkında bilgi edinmiştir. 21 Temmuz 1922 akşamı, yine Türk Temsilciliğine yaptığı bir ziyaret dönüşünde yanında yaverleri Nusret ve Süreyya Beylerle birlikte, Tiflis'in Büyük Petro Sokağı'ndan Jukovski Sokağı'na yürürken kimlikleri meçhul kimseler tarafından suikaste uğramışlardır¹⁹⁹. Suikast kimi iddialara göre Ruslar, kimi iddialara göre ise Ermeni çetecileri tarafından gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde devletin en üst kademelerinde hizmet eden Cemal Paşa, kaçmak zorunda kaldığı yurt dışında katledilmiştir.

Ölümünün ardından, TBMM'nin 12.04.1924 tarihli oturumunda Ardahan vekili Halit Paşa, Cemal Paşa'nın Ermeni olaylarında dahli olmadığını şu şekilde ifade etmiştir: *“Bahriye Nazırı Cemal Paşa gibi Ermeni müzakeresi esnasında bulunmayan ve hatta Suriye Ordu Kumandanlığında bulunduğu zaman suver ve tesirati muhtelifle ile Ermenileri himaye eden bir riclimizin dahi öldürüldüğünü, şehit edildiğini düşünürsek bu ricli esbakımıza uzanan kolun, bu kolu idare eden ve tetik üzerinde bulunan parmağı*

¹⁹⁸ Hasan Hüseyin Dilaver, *Şeyhülislâm Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi*, Ankara 2014, s.115.

¹⁹⁹ L.P. Dabağyan, “age.”, s. 143.

çeken kuvvetin şu veya bu delimize doğru değil doğrudan doğruya Türk Milletine ve bize doğru uzatılmış bir kol, bir kuvvet olduğunu bilmek buna göre hareket etmek lâzım gelir²⁰⁰”.

Almanya, Avusturya ve Osmanlı Devleti tarafından toplam 17 nişan ve madalya ile ödüllendirilmiş olan Cemal Paşa'nın, biri kendisinin hatıraları olmak üzere, “Plevne Müdafası”, “Kırım Harbi Tarihi”, “Suriye ve Filistin ve Garbi Arabistan Abidat-ı Atika” adlı eserleri bulunmaktadır²⁰¹. Bu durum Paşa'nın entelektüel yönünü ortaya sermektedir.

1.1.3.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

İttihâd ve Terakki yönetimi döneminde memleketin idaresini elinde bulundurmuş üç önemli liderden biri olan Cemal Paşa, yurt dışına gidişinden sonra da Türk milletinin bekası yönündeki faaliyetleri sebebiyle TBMM tarafından unutulmamıştır. Yakınlarına hem alıştığı hayat standartlarını sürdürebilmesi, hem de itibarlarının daim kalması adına maaş bağlanmış ve Emval-i Metruke' den de mal tahsisatı yapılmıştır.

Bu duruma istinaden 12 Nisan 1340'ta (1924) TBMM tarafından, Cemal Paşa'nın ailesine HVT içinden aylık bağlanmıştır. Eşi Seniha Hanım'a 15 Lira, kızı Kamran Hanım'a (evlenene kadar) 5 lira, oğulları Necdet ve Behçet Beylere (mektepe tahsillerini bitirinceye kadar) 5'er lira verilmiştir²⁰². Yine 30 Ağustos 1927 kararname ile Beyoğlu'nda Viçen Hokaçyan'ın terk ettiği ve hükümet tarafından el konulan 20.000 lira değerindeki arsa ve dükkânların Cemal Paşa'nın ailesine verilmesine karar verilmiştir. 1961'de ise Cemal Paşa'nın kızı Kamran Hanım'a kayd-ı hayat şartıyla 500 lira maaş bağlanmıştır²⁰³.

ITC'nin iki önemli lideri olan Talat ve Cemal Paşaların yakınlarına HVT'den maaş bağlanırken, bir diğer önemli lider olan Enver Paşa'nın yakınlarına maaş bağlanmamış olması büyük bir soru işaretidir.

²⁰⁰ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II s. 561.

²⁰¹ N. Artuç, “age.”, s. 46-52.

²⁰² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II s. 558-560.

²⁰³ N. Artuç, “age.”, s. 394.

1.1.4. Adliye Nazırı Refik Bey (Manyasizade Refik)

1.1.4.1. Görevleri

İttihâd ve Terakki'nin kurucu üyelerinden ve önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Refik Bey, 1853 yılında doğmuştur. Babası Manyasizade Raufi Bey'dir. Manyasizade Refik, Osmanlı'nın modern anlamdaki ilk hukuk okulu olan Mekteb-i Hukuk-u Sultani' de eğitim almış²⁰⁴, bu mektebin ilk mezunlarından olmuştur. Ancak bu bilgi net değildir. Mektebin 1880 yılına ait mezuniyet kayıtlarında, kesin olmamakla beraber bahsi geçen kişinin kuvvetle muhtemel Refik Bey olabileceği yazmaktadır. Kayıtlarda, mektepten ödüllü olarak mezun olan öğrenciler arasında ismi yer almaktadır ancak yine de kendisinin isminin, diğer bir ödülü öğrenci olan Mehmet Refik ile karıştığı belirtilmektedir²⁰⁵. Eğer bahsi geçen kişi Manyasizade ise, kendisinin 1880 yılı mezunu olduğunu belirtebiliriz. Mezuniyetinden sonra Osmanlı'da ilk polis okulunun nüvesi olan Bab-ı Zaptiye içinde kurulmuş bir dershanede hocalık yapmıştır²⁰⁶.

1881 yılında Mithat Paşa'nın, Padişah Abdülaziz'i halletme suçundan yargılandığı Yıldız Mahkemesi'nde, Paşa'nın hukuk danışmanlığını yapmıştır. Davadan sonra II. Abdülhamid tarafından kara listeye alınarak Kavala'ya sürgüne yollanmıştır. Bu sırada zamanın Midilli Mutasarrıfı olan Namık Kemal'in, İtalyan Konsolosu ile balık avlama meselesi yüzünden arası açılmıştır. Konsolosun Namık Bey'i dava etmesi üzerine Namık Bey, avukat olarak Refik Bey'i talep etmiştir. Namık Kemal, Manyasizade'nin davada avukatlık yapması üzerine aklanmıştır.

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar İstanbul'a dönemeyen Refik Bey, sürgün yıllarında Selânik'te bulunmuş, bu sürede Selânik Hukuk Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. Buradaki görevi sırasında İTC'ye girmiştir²⁰⁷. Refik Bey ile ilgili belirtilmesi gereken bir husus ise, birçok İttihatçı gibi onun da Mason olduğu iddialarıdır. İlhami Soysal, kendisinin Makedonya Rizarto losasına bağlı çalıştığını iddia belirtmektedir²⁰⁸.

Selanik, II. Abdülhamid'in baskı yönetimi altında geçen yıllarda Osmanlı idaresinin fikri açıdan hür yerlerinin başında gelmektedir. Bu nedenle yönetime karşı

²⁰⁴ Fethi Gedikli, "İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu ?", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:69/1-2, İstanbul 2011, s. 95.

²⁰⁵ F. Gedikli, "agm.", s. 97.

²⁰⁶ Ali Birinci, "Türk Emniyet Teşkilâtında İlkler", *Polis Bilimleri Dergisi*, 1/3, 1999, s. 11.

²⁰⁷ Polat Tuncer, "İttihatçı Cavit Bey (Liberal Mazlum)", *Liberal Düşünce*, Bahar 2004, s. 7.

²⁰⁸ İ. Soysal, "age.", s. 236.

oluşan teşekküller bu topraklarda belirmiştir. Bilindiği gibi, Eylül 1906'da Selanik'te çoğunluğu 3. Ordu Subaylarından oluşan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştur²⁰⁹. Daha önce ifade ettiğimiz gibi, bu cemiyet birkaç cemiyetle daha birleşip İttihâd ve Terakki'yi oluşturmuştur.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti, II. Abdülhamid ve var olan istibdatının son bulması gerektiğini belirtip, bulduğu hemen her fırsatta meşrutiyetin yeniden ilanı için çeşitli faaliyetler yürütmüştür. Nitekim Haziran 1908'de İngiltere Kralı VII. Edward ve Rus Çarı Nikola'nın bir araya gelerek gerçekleştirdikleri Reval görüşmelerinde, Makendonya ve Boğazlar konuları da geçmiştir. Ancak görüşmeden sonra tarafların konuya ilişkin açıklama yapamamaları üzerine İttihâd ve Terakki gidişattan endişe duymuş ve Osmanlı'nın parçalanmakta olduğunu ifade ederek Meşrutiyet'in ilan edilmesini sağlamıştır. 23 Temmuz 1908'de Padişah II. Abdülhamid gelen baskılar neticesinde II. Meşrutiyeti ilan etmiştir. Böylelikle II. Abdülhamid'in otoritesi sona ermiş, İttihâd ve Terakki ülke yönetiminin siyasi merkezi olmuştur²¹⁰.

Manyasizade Refik Bey, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a dönmüş ve Temmuz ayında yapılan seçimlerde Osmanlı Meclis-i Mebûsân'ında 503 oyla İstanbul Milletvekili seçilmiştir²¹¹. 31 Temmuz 1908'de, İstanbul'da Hukuk Mezunlarının 1878'de oluşturduğu Dava Vekilleri Cemiyeti'nin Divanyolu'ndaki Arif'in Kiraathanesi isimli mekânda, 125 kişiden oluşan hukukçular arasında yapılan toplantıya katılmış ve aynı gün cemiyetin başkanlığına seçilmiştir²¹². Onun başkanlık döneminde cemiyet tarafından Muhammat Dergisi çıkarılmıştır. Yine onun döneminde Konya, Bağdat ve Beyrut'ta hukuk mektepleri açılmış, İzmir'de ise hukuk meslek örgütü kurulmuştur²¹³. Refik Bey, Ağustos 1908'de Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde²¹⁴ Zaptiye Nazırı, aynı yılın Kasım ayında ise Adliye Nazırı olmuştur²¹⁵.

Refik Bey'in İttihat Terakki'nin güç kazandığı bu dönemde Adliye Nazırı olması Tanin gazetesinde şu şekilde yer bulmuştur “ *Yeni zamanlara yeni adamlar... Bu bir*

²⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt I)*, İstanbul 1988, s. 21.

²¹⁰ M. Savaş, “age.”, s. 4.

²¹¹ M. Emin Elmacı, “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostorog”, *Otam*, 29, 2011, s. 2.

²¹² Türkiye Barolar Birliği, *Söz Savunmanın 40. Yıl Belgeseli*, Ankara 2009, s. 4-5.

²¹³ Türkiye Barolar Birliği, s. 5.

²¹⁴ Abdullah Özdağ, “Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri”, *Karadeniz Araştırmaları*, 41, Bahar 2014, s. 154.

²¹⁵ P. Tuncer, “agm.”, s. 7.

kanun-i umumidir. Refik Bey'in Heyet-i Vükela'ya girişi bu nokta-i nazardan bir mukaddime-i icraat olmak itibariyle haiz-i ehemmiyettir."²¹⁶

Refik Bey göreve geldikten sonra, adli konularda önemli atılımlarda bulunmuştur. 1909'da hukuk uzmanı Kont Leon Ostorog'u İstanbul'a davet etmiş ve kendisinden adli konulara ilişkin bir rapor sunmasını istemiştir. Kont Ostorog 6 Şubat 1909'da raporunu sunmuştur. Sunduğu rapor ve verdiği hizmetlerle Osmanlı Adliye sisteminin, Batı standartlarına yaklaşmasında önemli bir rol üstlenmiştir²¹⁷. Refik Bey'in adli girişimleri bunlarla da sınırlı kalmamış, İmparatorluk genelindeki tüm adliye mensubu memurlarını belirlemiş, bunların maaş ve emeklilik durumlarını tespit edip, bir kadro envanteri çıkarmıştır. Ayrıca kadro boşluğu olan yerlere atama, gerekli yerlere ise becayiş uygulamaları gerçekleştirmiştir. Bunun dışında, Arzuman Efendi'yi Avrupa'daki adliye teşkilâtını inceleyip bilgi getirmesi için yurtdışına yollamıştır²¹⁸. Böylelikle Manyasizade hem imparatorluğun hukuki işleyişini düzene sokmuş, hem de adli memurun sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

1.1.4.2. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Manyasizade Refik Bey 4 Mart 1909'da vefat etmiştir²¹⁹. Ölümünden sonra mecliste milletvekilliğinin düştüğü bildirilmiş ve yerine Mustafa Nazım Paşa göreve getirilmiştir.

Türk adliye ve hukuk sistemi adına önemli atılımlar gerçekleştirmiş, modern hukuku Osmanlı'ya getirmiş olan Adliye Nazırı Refik Bey'in ailesine, Meclis-i Mebûsân'ın 12 Mayıs 1325 (1909) tarihli oturumunda HVT' den maaş bağlanması kararı alınmıştır.

Sadrazam Hüseyin Hilmi tarafından sunulan teklif ve kabul MMZC'DE şu şekilde yer almaktadır: *"Adliye Nazırı merhum Refik Beyin müddeti hizmeti Tekaiüt Sandığından ailesine maaş tahsisine müsait olacak hadde vâsî olmadığı tetkikatı resmîyeden ve müşatünüeyhin medyûnen vefat ettiği ve seksen yaşında bulunan validesiyle iki hareminin ve henüz sinni tahsilde bulunan bir mahdumunun meskenden*

²¹⁶ Tanin, Teşrin-i sani 1324 (Kasım 1908).

²¹⁷ E. Elmacı, "agm.", s. 8-9.

²¹⁸ Erkan Tural, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57/2, 2008, s. 228-229.

²¹⁹ Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi*, 82, Mart 2012, s. 10.

ve her türlü esbabı refahiyet ve maişetten' mahrum buldukları (tahkikatı vakıadan müsteban olmuş ve merhumu müşarünileyhin vatan ve millete karşı ibraz eylediği hidematı ciddiye Ve fedekâraneye nazaran ailesinin temini maişetlerine medar olacak mebaliğın sureti iştisnaiyede olarak Hazinei Maliyeden tahsis Ve itası ile sefaletten tahlisleri Devlet ve milletin muktezayı sânuından bulunmuş olduğundan, validesine bin ve birinci haremine ikibin ve ikinci haremine bin kuruş maaş tahsisi hakkında Meclisi Mahsûsu Vükelâca tanzim olunan maddei münferide! Kanuniye Meclisi Umumice tasdik olunmak üzere leffen savbı âlilerine irsal kılınmış olmakla, icrayı icabına himmet buyurulması siyakında tezkerei senaveri terkim kılındı efendim²²⁰”. Ardından topluca kabul edilmiştir. Bu çerçevede birinci haremine 2000, ikinci haremine 1000 ve validesine 1000 olmak üzere toplamda 4000 kuruş maaş bağlanmasına karar verildiyse de buna itirazlar gelmiştir. İtirazlar üzerine yaşanan diyaloglar şu şekildedir:

“AHMET MÜFİT BEY '(İzmit) — Bu maddei kanuniye lâyihasına göre, Hazineden Refik Bey Merhumun hidematı mesbûkasına bir mükâfat olmak üzere ailesine dörtbin kuruş maaş tahsisi lüzumu gösteriliyor. Ve bunun ikibin kuruşu refikasından birine Ve bin kuruşu da diğer refikasına, bin kuruşu da validesine ifraz edildiği anlaşılıyor. İki harem; bir zatın iki haremidir, birini diğerine tercih etmek müsavâtı muhildir. Validesi de...

BİR MEBUS — Çocukları var,

AHMET MÜFİT BEY (Devamla) — Bitireyim efendim, arz edeyim, itiraz ederseniz. Bir zevcin iki haremi olursa, Şer'an iki zevcenin yekdiğerinden tefriki uymaz. Birine ne yapılırsa, diğerine de o yapı lır bendenizce. Binaenaleyh birine 'ikibin diğerine de o yapılır bendenizde. Binaenaleyh birine ikibin vermek, diğerine bin vermek, adaleti muhil görüyorum. Sonra validesinin zâten beşyüz kuruş muhassas maaşı varmış. Bendeniz teklif edeceğim ki validesinin beş- yüzü Üzerine Hazineden beşyüz daha zammOlunur. Eder bin, biner de müsâvâten iki haremine verilir. Bu halde Hazinei Devletten ikibin beşyüz kuruş maaş tahsis olunmuş olur. Dörtbin kuruşa lüzum kalmaz. (Muvafik sadaları.)

AHMET MAHİR EFENDİ (Kastamonu) — İştirak ederiz.

²²⁰ MMZC, D. I, C. 3, İS. I, s. 645.

AHMET MÜFİT 'BEY (Devamla) — Düşünürsek, üçünün de biner kuruş müsava'tan Hazinei Mâliyeden maaşı olur.

YORGİ BOŞO EFENDİ (Serfice) — Encümene giderse, sonra yapalım müzakeresini; Encümene gitmezse ona göre.

REİS — Muvazenei Maliye Encümeninden geldikten sonra müzakere ederiz. Muvazenei Maliye Encümenine gönderilmesini arzu edenler elini kaldırsın. (Eller 'kalkar.) Muvazenei Maliye Encümenine havale olundu efendim.

YORGİ BOŞO EFENDİ (Serfice) — Oradan geldikten sonra müzâkere olunur". Hanımlar arasında ayırım yapılmaması noktasında birleşen vekiller, nihai karar için maaş miktar hususunu Encümene havale etmişlerdir²²¹". Görüldüğü gibi maaş bağlanması konusu kabul edilmiş, ancak miktarı konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle, bu husus encümene havale edilmiştir.

12 Nisan 1340'ta (1924) ise, Adliye Nazırı Refik Bey zevcesi Emine Rabia Hanım'a 2000, İkinci Hanım'ı Müvedded Hanım'a ise 1500 kuruş maaş bağlanmıştır²²². 13 Nisan 1340 (1924) Tarihli maaş listesinde aynı miktarlar tekrar belirtilmiştir²²³. İki hanım arasındaki maaş farkı dikkat çekicidir.

1.1.5. Bursalı Mehmet Tahir Bey

1.1.5. İlk Görevleri

Bir Osmanlı aydını ve İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin "1 numaralı üyesi" olan Mehmet Tahir Bey, 22 Kasım 1861'de Bursa'nın Yerkapı Mahallesi'nde doğmuştur²²⁴. Dedesi, Abdülmecid döneminde Tuğgenerallik yapmış Seyit Muhammet Tahir Paşa,²²⁵ babası ise Bursa Belediyesi Kâtiplerinden Rıfat Bey'dir²²⁶.

İlköğrenimini evlerinin yanındaki bir okulda almıştır. Buradan sonra Mülkiye Rüştiyesi' ne geçmiş, burada okurken Niğdeli Hoca Ali Efendi'den dini ve Arabi

²²¹ MMZC, D. I, C. 3, İS. I, s. 646.

²²² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II s. 569.

²²³ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II s. 337.

²²⁴ Ahmet Yasin Tomakin, *Bursalı Mehmet Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 10.

²²⁵ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özden), Cilt I, İstanbul 2000, s. 1.

²²⁶ A. Y. Tomakin, "age.", s. 7.

dersleri almıştır²²⁷. Tasavvufa yönelik eğilimi ve fikirleri bu süreçte başlamıştır. 1875'te ise Bursa Askeri İdadisine kaydolmuştur. Buradan başarıyla mezun olan Tahir Bey, 1880'de Harbiye'ye kaydolarak İstanbul'a taşınmıştır²²⁸. Harbiye yıllarında tasavvufa olan ilgisi giderek artmış ve Melamilik tarikatına girmiştir²²⁹.

Temmuz 1883'te Piyade Teğmeni olarak Harbiye'den mezun olmuştur²³⁰. Aynı yıl 3. Ordunun emrine verilerek Manastır askeri Rüştîyesi' nin Coğrafya öğretmenliğine tayin olmuştur. Bunun yanı sıra Mülkiye Rüştîyesi ve Mülkiye İdadisi' nde Tarih ve hitabet dersleri vermiş, burada öğretmenlikte uyguladığı modern ve farklı tekniklerle dikkat çekmiştir²³¹. Türkçü düşüncelerini öğrencilerine ve çevresine yaymıştır. Tahir Bey 1886'da Üstteğmenliğe, 1890'da ise Yüzbaşılığa terfi olmuştur²³².

1897 yılında Türkçü düşünce yapısını barındıran “Türklerin Ülum ve Fûnuna Hizmetleri” isimli ilk çalışmasını yayınlamış²³³, 1899'da ise Muhiyyiddin İbn Arabi'nin biyografisini yayınlayarak tasavvufla olan bağının sürdüğünü göstermiştir. 1897'de Üsküp Askeri Rüştîyesi'ne naklolmuş, ancak kolağası rütbesine terfi edince tekrar Manastır'a yollanmış ve Manastır Askeri Rüştîyesi' ne müdür olarak tayin edilmiştir. 1904'te ise Selanik Askeri Rüştîyesi müdürlüğüne getirilmiş bir yıl sonra ise Binbaşılığa yükselmiştir. Tahir Bey, Selanik'te 3. Ordu subayları ile samimiyet kurmuş, onların vatan, hürriyet ve millî konulardaki ideolojilerini ve siyasi eğilimlerini benimsemiştir.

1.1.5.1. İttihâd ve Terakki Cemiyeti İçindeki Yılları

1906'da Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne kurucu üyelerden biri olarak katılmıştır. Cemiyetin 1 numaralı üyesi olmuştur. Cemiyette üyeler için numaralandırma sistemi kullanılmış önce 1'den 10'a kadar numaralar verilmiş, on birinci kişiden itibaren 111. numarası verilmiştir. Cemiyetin kurucu üyelerinden olan ilk on kişi;

1- Selanik Askeri Rüştîyesi Müdürü Bursalı Mehmet Tahir Bey,

2- Aynı rüştiyenin Fransızca öğretmeni Yüzbaşı Naki Bey,

²²⁷ A. Y. Tomakin, “age.”, s. 10.

²²⁸ Gürbüz Deniz, “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset’ e Mütcellik Âsâr-ı İslamiye Adlı Risalesi”, *Journal of İslâmic Researchs*, 12/1, 1999, s. 58.

²²⁹ A. Y. Tomakin, “age.”, s. 11.

²³⁰ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmet Tahir”, *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, s. 453.

²³¹ Ö. F. Akün, “agm.”, s. 453.

²³² A. Y. Tomakin, “age.”, s. 13.

²³³ Ö. F. Akün, “agm.”, s. 453.

- 3- Erkan-ı Harp Yüzbaşısı Edip Servet (Tör) Bey,
- 4- Yüzbaşı Kazım Nami (Duru) Bey,
- 5- Yüzbaşı Ömer Naci Bey,
- 6- Yüzbaşı İsmail Canbolat Bey,
- 7- Yüzbaşı İsmail Hakkı Baha (Pars) Bey,
- 8- Posta ve Telgraf İdaresi Bâşkatibi Mehmet Talat Bey,
- 9- Eski İzmir valilerinden Rahmi (Aslan) Bey ve
- 10- Maarif Muhasebecisi Mithat Şükrü (Bleda) Bey²³⁴.

Tahir Bey'in Cemiyet üyesi olduktan sonra Selanik Askeri Rüştîyesi Müdürlüğü'ne son verilmiş ve öğretmenlikten azledilmiştir. 1907'de Siyasi görevi nedeniyle Manisa'daki Alaşehir Redif Alayı Komutanlığı'na sürülmüş, bu vazifesinden sonra İzmir'de tümen merkezinde Divan-ı Harp üyeliği ve tahkik memurluğu ile görevlendirilmiştir. Öğretmenlik mesleğinden uzaklaştığına ne kadar üzülse de tahkik memurluğu kendisine ilmi açıdan faydalı olmuş, bu sayede kütüphaneleri gezme fırsatı bulmuştur²³⁵. İzmir'deki görevi sırasında da Cemiyetle haberleşmeyi kesmemiş, buradan İngiliz posta memurları aracılığıyla cemiyet üyeleriyle irtibat kurmuştur.

Mehmet Tahir, II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Bursa'ya dönmüştür. 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebûsân' da Bursa Milletvekili seçilmiştir²³⁶. Mebusluğu süresinde Harbiye Nezareti tensikat komisyonluğu üyeliği, askeri encümen üyeliği ve Donanma Cemiyeti murahhaslığı görevlerinde bulunmuştur. Ayrıca Bursa ve İzmir-Konya arası bölgede Meşrutiyeti tanıtan ve amaçlarını anlatan bir dizi konferanslar vermiştir²³⁷.

1.1.5.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Kendisine Bağlanan Maaş ve Ölümü

Tahir Bey, zamanla üyesi olduğu cemiyetin siyasi faaliyetleri ile ters düşmüş ve meclis içerisinde muhalif bir çizgi sergilemiştir. Nihayetinde 1911'de istifa etmiştir²³⁸.

²³⁴ F. Tevetoğlu, *Ömer Naci*, İstanbul 1973, s. 69-70. ; T. Z. Tunaya, "age.", s. 21-22.

²³⁵ G. Deniz, "agm.", s. 58-59.

²³⁶ Ö. F. Akün, "agm.", s. 454.

²³⁷ Ö. F. Akün, "agm.", s. 454.

²³⁸ A. Y. Tomakin, "age.", s. 44.

Aynı yıl Redif Alayı Kaymakamlığı kadrosuna yükselmiş, 1914'te ise Yarbaylığa terfi ederek emekli olmuştur. Bu dönemde Türk Bilgi Derneği'nin Türkiyat koluna üye seçilmiş, 1915'te de Tettebbuat-ı İslâmiyye ve Millîyye Encümeni'nin üyeliğine girmiştir.

Bunların dışında; Sırât-ı Müstakim, Sebilürrred, Ceride-i Satiyye, Kelime-i Tayyibe, Türk Derneği, Türk Yurdu, *Bilgi Mecmuası*, *İslâm Mecmuası*, *Kırım Mecmuası* dergilerinde aralıklarla biyografi çalışmalarını yayınlamıştır. Aynı sene yirmi yıllık bir çalışmanın ürünü olan Osmanlı Müellifleri adlı eserinin I. Cildini yayınlamıştır. Eserin II. cildini 1922 yılında yayınlamıştır. Ancak, Tahir Bey için bu cildi yayınlamak pek kolay olmamıştır o süreçte hem hastalık hem de geçim sıkıntısıyla savaştığı, bu nedenle kitabın baskı masraflarını karşılamakta güçlük çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Tahir Bey'e yardım edebilmek adına eserin beş yüz nüshasını satın almıştır²³⁹.

Tahir Bey'in 1915'ten, ölümü 1925'e kadar olan hayatı sade bir biçimde geçmiştir. Evinde inzivaya öfkilen Mehmet Tahir, bolca okuma ve üretme şansı elde etmiş, tasavvuf, tarih ve coğrafyaya olan ilgisini kaybetmemiştir. Son zamanlarında maddi durumu da zayıflamıştır. Ölümüne yakın hafıza güçlüğü çekmeye başlamıştır. Bu nedenle bir süre Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'nde, sonra da Cerrahpaşa'da tedavi görmüş, tekrar Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'ne getirilmiştir. Bu durum uzun sürmemiş Mehmet Tahir Bey, 28 Ekim 1925'te Üsküdar Zeynep Kamil Hastanesi'nde vefat etmiştir²⁴⁰.

Tahir Bey'in; *“Türklerin ulum ve fûnuna hizmetleri”*, *“Terceme-i Hal ve Fezail-i Şeyh-i Ekber”*, *“Kibar ve Meşayih-i ulemadan Oniki zatın Teracüm-i Ahvali”*, *“Meşayih-i Osmanîyeden Sekiz Zatın Teracüm-i Ahvali”*, *“Ulema-i Osmanîye'den Altı Zatın Teracüm-i Ahvali”*, *“Âlî ve Kâtip Çelebi'nin Terceme-i Halleri”*, *“Aydın Vilâyetine Mensup Meşayih”*, *“Ulema, Şuarâ ve Müverrihinin Teracüm-i Ahvali”*, *“Delilût'tefâsîr”*, *“Müntehabat-i Masarî' ve Ebyat-ı Osmanîye”*, *“Hacı Bayram Veli”*, *“Ahlâk Kitablarımız”*, *“Nazar-ı İslâm'da Fakr”*, *“Kâtip Çelebi”*, *“Siyasete Mûteallik Asar-ı İslâmiye”*, *“Menakıb-ı Harbiyesinden Bir Nebze”*, *“Osmanlı Müellifleri”* adlı 16 adet basılmış eseri, *“Menakıb-ı Seyyid Hoca Muhammed Nûrû'l-Arabî ve Beyan-ı Melâmet ve Ahval-i Melâmiyye”*, *“Mecmua-i Tahir”*, *“Fezail-i İmam-ı Ali «R.A.»*

²³⁹ Ö. F. Akün, “agm.”, s 454.

²⁴⁰ A. Y. Tomakin, “age.”, s. 30.

Hakkında Şerefvarid Ehadîs-i Şerife ve Tercemeleri”, “*Hasaneyn «Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin» (R.A.) Haklarında Şerefvarid Ehadîs-i Şerife ve Tercemeleri*”, *İmam Suyûtî'nin «El-Ehadîs-i-Şerife Fi's-Saltanatil-Münife Risalesinin Tercemesi*”, “*Manastıra Mensup Meşayih, Ulema ve Şuaranm Teracüm-i Ahvali*”, “*Müntehabat-ı Durûb-i Emsâl-i Arabiyj'e ve Farisiyye*”adlı 7 adet de basılmamış eseri bulunmaktadır²⁴¹.

Mehmet Tahir Bey'in son zamanlarında ekonomik açıdan sıkıntıya düşmesi üzerine, 21 Nisan 1341'de (1925) TBMM kendisine HVT bünyesinden 500 kuruş maaş bağlanmıştır²⁴². İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin 1 numaralı kurucu üyesi olan Mehmet Tahir Bey, Osmanlı topraklarının farklı yerlerinde vazifelerde bulunarak, vatana hizmette önemli katkılar sağlamıştır. Ardında, geçmişten günümüze pek çok insanın faydalandığı ve faydalanmaya devam edeceği mühim eserler bırakarak isminin önüne “*Osmanlı Aydını*” ünvanını almayı sonuna kadar hak etmiştir. Bu sebeple TBMM kendisini unutmamış, hizmetlerini takdir ve ekonomik sıkıntısına yardım amaçlı maaş bağlamış ve onun yanında olduğunu göstermiştir.

1.2. İttihâd ve Terakki'nin Fedai Grubu

1.2.1. Mülazımevvel Atıf (Kamçıl) Bey

1.2.1.1. İlk Görevleri ve İttihâd ve Terakki'ye Giriş

İttihâd ve Terakki'nin fedai grubundan olan Atıf Bey, 1880'de Çanakkale'de²⁴³, doğmuştur. Babası Bigalı İsmail Bey, annesi Fatma Hanım'dır²⁴⁴. Atıf, 1904'te Harbiye Mektebi'nden Piyade Mülazım rütbesiyle mezun olmuştur. Mezuniyetin hemen ardından, Manastır'daki III. Ordu'nun, 21. Alay 4. Taburuna tayin olmuştur²⁴⁵. III. Ordu içinde oluşturulan 4. tabur, 1903'te gerçekleşen Bulgar ihtilâli nedeniyle, bölgedeki askeri gücü kuvvetlendirmek adına oluşturulmuştur. Çoğunluğunu genç

²⁴¹ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, “*age.*”, s. 4-5.

²⁴² *TBMMZC*, D. II, C.18, İS II, s. 344.

²⁴³ Müfid Şemsi, Atıf Bey'in 1884'te Çanakkale'de doğduğunu iddia ederken (Şemsi Paşa Arnavutluk ve İttihâd ve Terakki s. 157), Mustafa Ragıp doğum tarihini belirtmemekle beraber doğum yeri olarak Çanakkale'yi göstermiştir. (Manastırda Patlayan Tabanca, s. 293). Hakan Özdemir ise, Atıf'ın, 1880 İstanbul doğumlu olduğunu ileri sürmektedir. Sözü geçen eserlerin tümünde Atıf Bey'in Harbiye mektebinden 1904 yılında mezun olduğu bilgisi göz önüne alınırsa 1880 doğumlu olduğu ihtimali oldukça güçlüdür. Doğum yeri konusunda ise farklı farklı ifadeler bulunmaktadır. Görüşlerin belirsizliği ile ilgili ise tespit yapabilmek güç.

²⁴⁴ Hakan Özdemir, *Abdülhamid'i Deviren Kurşun İsyan, Suikast, İhtilal*, İstanbul 2014, s. 170.

²⁴⁵ H. Özdemir, “*age.*”, s. 170.

zabitlerin oluşturduğu²⁴⁶ bu taburda Atıf Bey’de yer almıştır. Vazifesine ilk aşamada Kruşova karargâhındaki çadırlarda zabit olarak misafir sıfatıyla başlamışsa da, birkaç ay sonra görevi asalete çevrilmiştir²⁴⁷.

III. Ordu, II. Abdülhamid’e son derece bağlı ve kadrosunun temeli alaylı askerlerden müteşekkil bir orduydu, bu nedenle genç ve mektepli bir zabit olan Atıf Bey, buraya uyum sağlamakta güçlük çekmiştir. Bilindiği gibi, ifade edilen dönemde, orduda bir alaylı-mektepli çekişmesi mevcuttu. Alaylıların çoğu dönemin padişahı II. Abdülhamid’e bağlı bir çizgideyken, mekteplilerin çoğu ise padişaha muhalif bir görüş içerisindeydi. Ancak bu muhaliflik son derece gizliydi ve düşünce boyutundaydı, eylem boyutu henüz ivme kazanmış değildi.

Bu dönemde Rumeli toprakları, inkılapçı görüş ve fikirlerin en etkili nüfuz alanı olmuştur. Atıf Bey III. Ordu’da, alaylı askerlere uyum sağlamada güçlük çektiyse de, kısa sürede Manastır’ın inkılapçı çevresiyle tanışmış ve aralarına katılmıştır. Okul yıllarından bu yana istibdada ve otoriter rejime karşı olan Atıf’ı ilk etkileyen isimlerden biri, eniştesi Bahriyeli Yüzbaşı Çanakkaleli İsmail Hakkı Bey olmuştur. Hakkı Bey’in Paris ve Mısır’dan temin ettiği Jöntürk yayınlarını okuyan Atıf Bey’in düşünce yapısı, bu sayede şekillenmiştir. En çok etkilendiği yazar ise Jöntürkler tarafından fazlaca okunan, baskıcı ve otokratik rejim karşıtı söylemleriyle, sıkı bir hürriyet taraftarı olan Namık Kemal olmuştur²⁴⁸.

Manastır’daki görevine başladıktan hemen sonra, İttihâd ve Terakki’nin Manastır’da da örgütlenme çalışmaları başlamış ve Atıf Bey teşkilâta katılan ilk isimlerden biri olmuştur. Aynı zamanda Cemiyet içerisinde inkılap girişimlerine engel olanları imha etme üzere kurulan fedai grubuna da gönüllü yazılmıştır. Manastır şubesinin fedai bölüğünde; Topçu Mülazımı Kayserili Ziya, Piyade Yüzbaşı Ali (Çetinkaya) vb. etkin isimler yer almıştır. Üyelerin neredeyse tümü, cemiyete yeni katılımcı sağlamak ve yeni azalara işleyişi tanıtmak üzere rehberlik yapmakla görevliydi.

Atıf Bey’in ilk rehberliğini yaptığı kişi, III. Orduda göreve başladıktan kısa bir süre sonra arkadaş olduğu Yahya Efendi olmuştur²⁴⁹. Yahya Efendi cemiyete girdikten

²⁴⁶ Mustafa Ragıp, *Meşrutiyet’ten Önce Manastır’da Patlayan Tabanca*, İstanbul 2007, s. 293-294.

²⁴⁷ M. Ragıp, “age.”, s. 297.

²⁴⁸ M. Ragıp, “age.”, s. 296.

²⁴⁹ M. Ragıp, “age.”, s. 303.

bir müddet sonra, cemiyet üyesi olan, ancak cemiyet tarafından kendisi hakkında şüphe duyulmaya başlanan Manastır'ın alaylı zabitlerinden Kaymakam Hıfzı Bey'i imha etmekle görevlendirilmiş, ancak başarılı olamamıştır²⁵⁰. Bu başarısızlık Atıf Bey'i olumsuz etkilese de, o andan itibaren cemiyet içindeki görevine daha sıkı bağlanmıştır.

1.2.1.2. Firzovik Toplantısı

1908 yılına gelindiğinde, bir dizi mühim olay yaşanmış ve meşrutiyetin ilanı fikriyattan eyleme dökülmüştür. Bunlardan biri şüphesiz Firzovik toplantısıdır. Toplantının gelişim aşaması, amacı ve mahiyeti oldukça ilginçtir. Üsküp'te yabancı çocukların eğitim aldığı bir Sırp Okulu bulunmaktaydı. 1908 Haziranında bu okulun müdürü ve Mitroviça-Üsküp tren hattının mühendisliğini yapan Finanser, birlikte okulun öğrencileri ve velilerine yönelik, Firzovik'e bir gezi Tertipleme kararı almışlardır. Gezi sırasında eğlence yapılması da planlanmış, eğlence yeri olarak Sarayış'te bulunan hattın bekçilerinden Hayrullah Bey'e ait koru seçilmiştir. Amaç sadece veli ve öğrenciler için bir eğlence düzenlemektir. Ancak Sırp Okulu öğrenci ve velilerinin Firzovik'e gelecekleri haberini alan civarın Müslüman Arnavutları duruma şiddetle karşı çıkmış, bölgede içkili bir toplantı yapılmasını kendilerine bir tavır olarak algılamış ve eğlencenin arkasında Slav yanlısı yabancı güçlerin olduğu iddiasını yaymışlardır. Müslüman Arnavutlar kısa sürede bölgeye akın ederek eğlencenin iptalini sağlamışlardır.

Bu iptale rağmen hadiseler durmamış, bölgede toplanan halk koru sahibinin evini yakmış, olaylar silsilesi genişlemiştir. Bunun üzerine Firzovik'in bağlı bulunduğu Priştine sancağının mutasarrıfı İsmail Paşa, Mitroviça fırkası kumandanı Birinci Ferik Şemsi Paşa'ya bir telgrafla durumu bildirmiştir. Şemsi Paşa 21 Haziran - 4 Temmuz 1908'de Prizren'de yapılacak bir toplantıya katılacaktı, Prizren'e Firzovik güzergâhı üzerinden geçeceğinden Paşa, oraya gitmekte acele etmemiş ve telgrafa yanıt da vermemiştir.

Şemsi Paşa'nın bu tedbirsizliği, olayların ivme kazanmasına katkı sağlamıştır. Durumdan hızlıca istifade eden Üsküp İttihâd ve Terakki Cemiyeti Şubesi, Vilâyet Jandarma Kumandanı Galip Bey'i, Kosova'dan Firzovik'e yollamıştır. Aynı zamanda Kosova valisi ve Rumeli Umum Müfettiş-i Umumisi, Galip Bey'i Firzovik'teki Arnavutları dağıtmakla görevlendirmiştir. Devlet tarafından olayları incelemesi için

²⁵⁰ M. Ragıp, "age.", s. 304-310.

vazifelenendirilen Galip Bey, cemiyet üyesi idi. Dolayısıyla cemiyet adına çalışmış, olayları İttihâd ve Terakki lehine çevirmiştir.

Firzovik'e gittiğinde yaklaşık otuz bin kişilik kalabalıkla karşılaşan Galip Bey, bu müthiş kalabalıktan en üst seviyede faydalanmak adına, acilen propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Meşrutiyetin iadesini isteyen Galip Bey, dini duyguları güçlü olan Arnavutlara karşı din olgusu ve din adamlarını başarıyla kullanarak hedefine ulaşmıştır²⁵¹. Bir süre sonra Üsküp'e çağrılan Galip Bey'in yerine Firzovik'e, sağlam bir ittihâdçı olan Necip Draga ve bir Katolik ajanı olan Miralay Bayram Çur yollanmıştır. Bu kişiler meşrutiyetin ilanı için yoğun bir çaba göstermiştir. Nitekim Üsküp'ten, İttihâd ve Terakki üyesi yaklaşık yirmi kişi Firzovik'e gelmiştir. Bu sırada Galip Bey de Firzovik'e gelerek, Necip Draga ve Bayram Çur'a yardımcı olmuştur. Bölgede hatırı sayılır bir kişi olan Gırlıçeli Hacı Şaban'da, camide yaptığı konuşmalarında meşrutiyetin dini açıdan münasip olacağına aktararak, halkı etkilemiştir. 7 Temmuz'da, 194 kişinin imzasıyla Yıldız Sarayı'na telgraf çekilerek meşrutiyetin iadesi talep edilmiştir²⁵². Bu telgrafa Sadarettin cevap gelmemiştir.

1.2.1.3. Şemsi Paşa'nın Katli

Olaylar bu şekilde ilerlerken Şemsi Paşa 3 Temmuz'da Firzovik'e gelmiş, ancak o sırada Resneli Niyazi maiyetindeki yaklaşık yüz kişi ile birlikte padişah aleyhine dağa çıkmış ve isyan başlatmıştır. Şemsi Paşa ise, padişah iradesi ile isyanı bastırmakla görevlendirilmiştir. İrade; *"Bu harekât-ı hainanenin bastırılmasına Şemsi Paşa kulumu tayin ettim. Kendisine tebliğ ediniz ve Anadolu'dan bir fırka asker maiyetine verilsin"*²⁵³ şeklinde idi. Entelektüel yönü zayıf, ancak mesleki pratiği güçlü, alaylı bir kumandan olan Şemsi Paşa'nın o yörenin insanı olması, bölgede uzun yıllar görev yapması ve güçlü karakteri gibi nedenlerle padişah tarafından bu göreve tercih edilen isim olmuştur.

Resneli Niyazi'yi durdurmak için Şemsi Paşa'nın görevlendirildiğini duyan ve bu amaçla Manastır'a doğru yola çıktığını haber alan İttihatçılar, fedai bölüklerinde propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Niyazi'nin dağa çıktığı ilk gün, daha paşanın görevi duyulmadan önce Atıf Bey, Şemsi Paşa'nın vazifelenirileceğini tahmin etmiş,

²⁵¹ Süleyman Külçe, *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, İstanbul 2013, s. 17-19.

²⁵² Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu*, İstanbul 2004, s. 98-101.

²⁵³ S. Külçe, "age.", s. 48-48.

arkadaşıyla gittiği Vangel Gazinosu'nda “eğer Şemsi Paşa isyanı bastırmaya kalkarsa onu vuran kişi ben olacağım”²⁵⁴ sözlerini sarf etmiştir. Nitekim Mülazım-ı evvel Atıf tahminlerinde yanılmamıştır. Şehsuvaroğlu'na göre; Atıf, Şemsi Paşa'nın gelişinden önceden haberdar değildi, gelmesine birkaç gün kala haberi Üsteğmen Mehmet Ali Efendi'den almıştır²⁵⁵.

Garip bir bağlantı olarak Şemsi Paşa, Atıf Bey'in bağlı olduğu 21. Alay'ın 4. Taburunu, Niyazi ve kuvvetlerini bastırmak için kullanmak istemiştir. Bu doğrultuda taburun kumandanı Binbaşı Ali Barut Ağa ile görüşmüş, talebini dile getirmiştir. Binbaşı Ali ise, taburunun büyük çoğunun genç mektepli subaylardan oluştuğunu, bu sebeple onlara güvenmediğini belirterek Paşaya olumsuz yanıt vermiştir.

Atıf Bey, Şemsi Paşa'nın Manastır'a geldiği gün (7/8 Temmuz) İttihatçı arkadaşı Mehmet Ali Bey'e Paşayı vurmaya kararlı olduğunu ifade etmiş, ancak bu iş için uygun silahı olmadığını söyleyerek, kendisinden silah istemiştir. Ayrıca kararının cemiyete de bildirilmesini talep etmiştir. Aynı taburda görevli arkadaşı Baki Bey'e de kararını açıklamış, para çantasını ona teslim etmiştir²⁵⁶.

Atıf Bey, Şemsi Paşa'nın Drahor deresi caddesinde bir telgrafhanede olduğu bilgisini alınca, telgrafhane yakınlarında bir lokantaya yemek yemeye gitmiştir. Sonrasında cemiyetten Prevezeli Talat Bey'le karşılaşmış, ondan iki silah temin etmesini istemiştir. Talat Bey birkaç saat sonra bulduğu tabancayı Atıf Bey'e teslim etmiştir. Tabancayı alan Atıf Bey telgrafhanenin yüz metre yakınında ve karşısında bulunan kahvehanelerden birinde oturarak Paşa'nın içerden çıkmasını beklemiştir. Bu sırada cemiyetin önde gelen isimlerinden Manastır Numune Mektebi Müdür Muavini, sonradan Teşkilât-ı Mahsûsa liderleri olarak göreceğimiz Süleyman Askeri Bey'le karşılaşmış ve gerçekleştireceği eylemi Askeri Bey'le paylaşarak, kedisine bir şey olursa İstanbul'da ikamet eden anne, baba ve kız kardeşini cemiyetin himaye etmesini vasiyet etmiştir²⁵⁷.

Cemiyet ise, suikasttan sonra Atıf Bey'in sağ kalma ihtimaline karşılık, telgrafhanenin arka mahallesinde oturan Yüzbaşı Mahmut Bey'e (Cumhuriyet

²⁵⁴ M. Ragıp, “age.”, s. 348-350.

²⁵⁵ Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv, K91G31B31-1001; Bedi Nuri Şehsuvaroğlu, “İkinci Meşrutiyet Ve Atıf Bey”, *Bellekten*, 23, 1959, s. 321.

²⁵⁶ M. Ragıp, “age.”, s. 425-432.

²⁵⁷ H. Özdemir, “age.”, s. 173.

Döneminde Siirt Mebusu olan Mahmut Soydan) haber göndermiş, her ihtimale karşı Atıf Bey'i saklamak üzere hazırlıklı olmasını istemiştir²⁵⁸.

Öğleden sonra 14.30-15.00 sularında Şemsi Paşa telgrafhaneden aşağı inmiş ve kendisini Resne'ye götürecektir olan arabaya doğru yönelmiştir. Tam bu sırada harekete geçen Atıf Bey, Paşa'ya ilki isabet etmeyen iki kurşun sıkmıştır. Ağır yaralanan Paşa, yaveri Hüseyin Ağa ve yanındaki birkaç kişi tarafından telgrafhaneye sokularak sandıkların üzerine yatırılmıştır. Ancak on dakika sonra vefat etmiştir. Şemsi Paşa'nın son sözü "*beni zabıtlar bitirdi*"²⁵⁹ olmuştur.

Amacına ulaşan Atıf Bey kaçarken, olay yerindeki askerler ve birçok kişi ateş açmaya başlamıştır. Prizren Belediye Reisi Rifat Ağa'nın açtığı ateş Atıf'a isabet etmiş, bacağından yaralanmıştır. Ancak koşmaya devam etmiş, önce bir kunduracı dükkânına saklanmış, ardından Mahmut Bey'in evine ulaşarak orada gizlenmiştir²⁶⁰. Buraya Operatör Fehim ve Doktor Fahri Beyler gelerek Atıf Bey'in bacağındaki yara ile ilgilenmiş pansumanı yapılmıştır²⁶¹. Ertesi günü Mahmut Bey'in evine gelen Süleyman Askeri Bey, Atıf Bey'i kadın kılığında çarşafa sokarak, Kâtip Mehmet Ragıp Bey'in evine götürmüştür. Hükümetin evin yerini öğrenmesi üzerine, yine aynı şekilde çarşaf olarak Manastır'dan Resne'ye sevk edilmiştir²⁶². Resne'den Ohri'ye geçen Atıf Bey, Eyüp Sabri Bey'in evine kaçırılmıştır. Bu sırada orada olan Resneli Niyazi, Atıf Bey'le tanışma fırsatı bulmuştur. Meşrutiyete katkıda bulunmuş iki isim kucaklaşarak birbirlerini tebrik etmişlerdir²⁶³.

Şemsi Paşa'nın katlinden sonra devlet, görevin tamamlaması için Tatar Müşir Osman Paşa'yı görevlendirmiştir. Ancak Osman Paşa da İttihatçılar tarafından canının korunacağı teminatıyla alıkonulmuştur. Tüm bunlar yaşanırken, Atıf Bey'in eylemine ilişkin bir tahkikat yapılmış, Manastır İstinaf Mahkemesi savcısı Mazhar Bey, bu tahkikatta önemli rol oynamıştır. Savcı olaya ilişkin elde ettiği tüm bulguları, III. Ordu Müşiriyeti ve Rumeli Müfettiş-i Umumiliği ile paylaşmıştır²⁶⁴. Bunun üzerine 8

²⁵⁸ H. Özdemir, "*age.*", s. 174.

²⁵⁹ H. Özdemir, "*age.*", s. 177.

²⁶⁰ H. Özdemir, "*age.*", s. 179.

²⁶¹ M. Ragıp, "*age.*", s. 557.

²⁶² M. Ragıp, "*age.*", s. 558-565.

²⁶³ Şehsuvaroğlu ise Niyazi Bey'in hatıratına dayanarak; Atıf Bey'in Ohri'de önce Niyazi Bey'in kardeşi Teğmen Murtaza Efendi'nin evine nakledildiğini, Niyazi ve Atıf Beylerin ilk kez burada görüştiklerini, ancak cemiyet ikisinin aynı evde bulunmasını sakıncalı bulduğundan Atıf Bey'i, Eyüp Sabri'nin evine nakletmiştir. Bkz. Şehsuvaroğlu, "*agm.*", s. 319.

²⁶⁴ H. Özdemir, "*age.*", s. 190.

Temmuz 1908’de Mirliva Şükrü Paşa’nın öncülüğünde bir araştırma komisyon kurulmuştur. Komisyonda; Merkez Bidayet Savcısı, İstinaf Savcısı Mazhar Bey, İstinaf Mahkemesi üyelerinden Abdullah Efendi, Polis Müdürü, Jandarma Tabur Komutanı, Vilâyet İdare meclis Üyelerinden Kenan Bey ve Merkez Komutanı²⁶⁵ yer almıştır.

Komisyon, olayın kim tarafından gerçekleştirildiği tespit etse de, Manastır Vilâyeti Başsorgu Hâkimi Kemal Bey, bir rapor hazırlayarak delillerin Atıf Bey’i işaret etmediği sonucunu bildirmiştir. Böylelikle Atıf Bey, Cemiyetin gizli üyelerinden biri olan Kemal Bey aracılığıyla korunmuştur. Tüm gelişmelerden haberdar olduğu halde konu kapatılmıştır. Manastır valisi Hıfzı Paşa tarafından da bir komisyon oluşturulmuş ve Şemsi Paşa olayı detaylıca araştırılmıştır. Bu komisyon da, katilin kimliğinin tespit edilemediğini ifade eden bir rapor hazırlayarak sadarete yollamıştır²⁶⁶. Böylelikle Şemsi Paşa suikastı olayı kapatılmıştır.

Buna karşılık Ohri’ye gelen Atıf Bey’e, İttihâd ve Terakki Manastır şubesi Merkez Heyeti Reisi Kaymakam Sadık Bey tarafından, cemiyet adına tebrik maiyetindeki şu mektup yollanmıştır:

“Büyük Fedai Kardeşimize,

Senin ismini yazmaktan şimdilik ihtiraz ediyoruz. Biz-zarur biraz zaman seni ihfaya mecburuz. İnşallah yakın zamanda millet hürriyetini istihsal edince senin makamın milletin sadrı olacaktır. Sana sine-i ümmete bir taht-ı ali hazırlayacağız. Hayatında umum millet tarafından yapılacak kendi heykelini görecek, bütün efrad-ı milletin senin huzurunda takdim edeceği ihtiramatı ve teşekküratı kabul edeceksin. Sen vazifeni ifa ettin. Bundan sonra ümmet senden artık hizmet istemez. Yalnız senin vücud-ı nazikinin istirahatı ve selameti hakkında vereceğin emre intizar ve âni ifa ile telezzüz eyler. Mesud ol arslan yavrusu. Sen Osman Gazi’nin evladısın. İstikbalinden hiç endişe-nak olma. Necip kalbin huzur ve istirahat üzere olsun. Sana uzatılacak olan yedd-i taarruza millet sîne-kûşadır. Ne istersen isen, ne emredersen cümlemiz can-ı baş ile ifa eder. Necip çocuk, vatanın sevgili evladı. Senin fedakârlığın ahrarın kûlûbunda hazz-ı nurani ile nakş olundu. İlelelebed mahfuz olacak, Osmanlıların bu tarihten sonra başlayacak olan şanlı hayatının hâkk edileceği levayih-i tarihiyenin serlevha-yı kıymetdarını teşkil eyleyecektir. Kardeşlerin kemal-i muhabbetle gözlerinden öper, senin kadr-u kıymetini

²⁶⁵ H. Özdemir, “age. ”, s. 190-191.

²⁶⁶ H. Özdemir, “age. ”, s. 195-200.

tazimen ve tebcilen mübarek ayaklarından bûs ederler. Esselamu aleyke ve rahmetehu. Kardeşimiz senin etmiş olduğun vasiyet ki, elbette şimdi hatırlarsın. Bu vasiyet bizim için pek kıymettardır. Milletimizin kalbinde bir ayet gibi yazılmış ve hükmünün icrasına ahd olunmuştur. 26 Haziran 1324 Pençşenbe.

Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti²⁶⁷”

Mektuptan anlaşılacağı üzere, Şemsi Paşa'nın öldürülmesi Cemiyet mensuplarınca çok büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Bunun sebebi Şemsi Paşa'nın görevinden duyulan büyük endişe olmalıdır. Alaylı olan ve mektepli subaylardan hazzetmeyen Paşa'nın bu konulardaki huşuneti ve bölgeyi iyi tanması nedeniyle, isyanı bastırması kuvvetle muhtemeldi. Hatta Cemiyetin Şemsi Paşa'yı öldürmek için fedai bulamadığını, bulduklarının da korkudan silahlarını çekemediği belirtilmektedir²⁶⁸. Atıf Bey'in, 26 Ağustos 1324'de (1908) akraba ve aynı zamanda arkadaşı olan Mülazım Kenan Bey'e yazdığı mektup bunu destekler niteliktedir. Mektupta, Şemsi Paşa'nın Manastır'a gelişi ile ilgili çok az malumatı olduğunu, cemiyetin onu “*vurmak üzere fedai bulamadığını, külliyetli para mukabilinde başıbozuk fedai (fakat ümitsizlikle) aradığını*” Mülazım-ı evvel Mehmet Ali Bey'den öğrendiğini yazmıştır. Olaydan dört ay önce fedai grubuna yazıldığını ifade eden Atıf Bey, fedaileri tanıdığını, bu işin onlarla tesviye olunamayacağını bildiğini de belirtmiştir²⁶⁹.

Atıf Bey'in Şemsi Paşa'yı ortadan kaldırması, büyük bir tehlikeyi savuşturmak açısından önem arz etmektedir. Bu suikast Meşrutiyetin kapılarını açan, mühim bir psikolojik etki yaratmıştır. Nitekim Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden kısa bir süre sonra, 11 Temmuz 1324 (24 Temmuz 1908)'de Padişah Meclis-i Mebûsân'ı toplantıya davet etmiş ve II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir.

Atıf Bey Ohri'ye geldikten sonra, Şemsi Paşa'nın katli sonrasında aldığı kurşunla bacağına oluşan yara hızla iyileşmiş, sağlığına kavuşmuştur. Ohri'deki cemiyet üyeleri de bakımı için elinden gelen çabayı göstermiştir. Yine cemiyet, Atıf Bey için kuryeler aracılığı ile silah, temiz çamaşır ve para sağlamıştır²⁷⁰. Bunun yanı sıra tedbir de elden bırakılmamış, her gece bir başkasının evinde misafir edilmiş, yakalanma ihtimali zayıflatılmıştır.

²⁶⁷ Şehsuvaroğlu, “agm.”, s.320.

²⁶⁸ Şehsuvaroğlu, “agm.”, s.314.

²⁶⁹ Şehsuvaroğlu, “agm.”, s.321.; TİTE Arşiv, K91G31B31a-001

²⁷⁰ M. Ragıp, “age.”, s. 640.

Atıf Bey, yöre eşrafından ve cemiyet mensuplarından Sinan, Nimetullah Efendi, Mefahiri Maksut, Celaleddin ve Yusuf Ağaların evinde konuk olmuştur. Bunun yanı sıra Meşrutiyetin ilanına kadar Ohri’de inkılapçılar, her gece Atıf Bey’in şerefine ziyafet ve davetlerde bulunmuştur²⁷¹. Görüldüğü gibi Atıf Bey’e verilen kıymet artmıştır.

1.2.1.4. Meşrutiyetin İlanından Sonra Aldığı Görevler

Meşrutiyetin ilanından sonra gizli yaşamı son bulan Atıf Bey, Meclis-i Mebûsân’da 1. ve 2. Dönem Biga Sancağı (merkezi Kale-i Sultaniye), 3. Dönem Ankara mebusluğu görevlerini yerine getirmiştir. 1910 yılında, Sultan Mehmet Reşat tarafından imtiyaz nişanı ile taltif edilmiştir. 18 Nisan 1912’de bazı sağlık sebepleriyle askerlikten emekliliğini istemiş, hizmet süresi emeklilik için yeterli olmamasına rağmen vatana hizmeti dolayısıyla istisnai olarak emekli edilmesi ve ayrıca kendisine HVT’den aylık 2000 kuruş maaş bağlanması Harbiye Nezareti tarafından teklif edilmiştir²⁷². Nitekim 20 Şubat 1913’te de siyasete atılması nedeniyle askerlik mesleği ile ilişkisi kesilmiştir²⁷³.

Bâb-ı Âlî Baskınının ardından yapılan seçimlerle birlikte Meclis, 3. Dönem faaliyetlerine başlamıştır. Atıf Bey bu dönemde de Ankara mebusu olarak seçilmiş ve mazbatası da 5 Mayıs’ta kabul edilmiştir.

Ali Haydar (Mithat)’ın meclis başkan vekilliği yaptığı 3. Dönem mebusluğu sırasında, Atıf Bey “Tetkik-i Hesabat Encümeni”ni başkanlığına seçilmiştir. Atıf Bey’in meclis oturumlarına ve oylamalara katıldığı, ancak 3. Dönem Birinci ve İkinci devreler boyunca herhangi konuda bir söz almadığı, fikir beyanında bulunmadığı ve olumlu oy kullandığı zabıtlardan gözlemlenmektedir. Aynı dönem 3. devrede “Muamelat-ı Devlette Takvimi Garbinin Kabulüne Dair Kanun Layihası”nın görüşmeleri sırasında,

²⁷¹ M. Ragıp, “age.”, s. 638-639.

²⁷² “Bazı esbabı sıhhiyeden naşi tekaüdünü istida eden Biga mebusu sabık-ı asakir-i şahane mülazımı evvellerinden Atıf Bey’in müddet-i hizmetine nazaran kanunen hakk-ı tekaüdü ihraz etmediği anlaşılmiş ise de kendisinin hıdemat-ı sabıka-i vatanperveranesine binaen suret-i istisnaiyede icra-i tekaüdü ile Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden mad’amül hayat virilmek üzere şehri-i iki bin gurus maaş tahsisi hakkında tanzim olunan madde-i münferide-i kanuniye layihasının gönderildiğine dair harbiye nezaretinin tezkiresi ve melfuhu okundu. Meclis-i Âyanın küşadından alelusül tetkik ve tastik olunmak üzere tezkire-i mezkure ile layiha-ı kanuniyenin Meclis-i Mebûsân’a irsali tezkir kılındı” (BAO-BEO-004028-302053-001-001).

²⁷³ “Siyasiyatla iştigal eden mülazımı evvel Atıf Bey’in nispet-i askeriyesinin kat’ı hakkında tanzim ve 2 Şubat 328 tarihli tezkire-i aliye ve emirleriyle tebşir kılınan irade-i seniye lâhiyası imzayı hümayun-u cenab-ı padişahı ile tasdik buyurulan sureti masrufunu lef’en savb-ı aliyi fehimhanelerine infazı babında” (BOA, BEO-004146-310943-001).

1917 yılının 16 Mart'ının Mart'ın birinci günü sayılmasına dair bir teklifle, 2 Şubat 1332 (1916)'de Sait Paşa'nın istifası üzerine hükümeti kurmakla görevlendirilen Talat Paşa'ya güvenoyu verilmesi hakkında bir teklif vermiştir.

Dikkat çeken bir husus da şudur; savaşın sürdüğü bu dönem çeşitli mebuslar, hidemat-ı vataniye ifası gerekçesiyle memleketlerine giderken, Atıf Bey böyle bir talepte bulunmamıştır. 16 Şubat 1334 (1918)'de Men-i İhtikâr ile ilgili çeşitli mebusların verdiği bir teklifte imzası bulunmaktadır. 19 Mart 1334 (1918) tarihinde ise diğer Ankara mebusları ile birlikte Beypazarı yangını sebebiyle zarar görenlere, Bolu ormanlarından meccanen kereste sağlanabilmesi hakkında kanun teklifi vermiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra, işgal kuvvetleri tarafından savaşın sorumlusu olarak görülen üst düzey İttihatçılar arasında Malta'ya sürgüne yollanmıştır. Sürgünden dönen Atıf Bey, Cumhuriyet döneminde Tekel İdaresi'nde memur ve yönetici sıfatıyla çalışmış, 2 Ocak 1935'te yürürlüğe giren kanun gereğince Kamçıl soyadını almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 6. ve 7. dönemlerinde Çanakkale milletvekilliği görevini üstlenmiştir. 1939 yılı Yeni Sabah Gazetesi'nde, yeni dönem milletvekili adaylarının ismi yayınlamış Atıf Bey'in Çanakkale'den adaylığı, Hilmi Ergeneli, Ziya Gevher Etili, Reşat Nuri Güntekin, Avni Yukarruç ve Nasuhi Bolayırlı beylerle birlikte duyurulmuştur²⁷⁴.

Atıf Bey, 21 Ocak 1947'de vefat etmiştir. Önce Karacaahmet Mezarlığına defnedilmiş, 1954'te buradan alınarak, İstanbul'da Abide-i Hürriyet tepesindeki Mithat Paşa, Mahmut Şevket Paşa ve İttihat Terakki liderlerinin bulunduğu anıt mezarlığa aktarılmıştır²⁷⁵. Atıf Kamçıl'ın, eşi Atıf Hanım'dan; Doğan, Türkan, Demirtaş, Tercan ve Aydın isimlerinde beş çocuğu olmuştur. İttihâd ve Terakki'nin fedai grubundan olması nedeniyle özel yaşamı gizli olan Atıf Bey'in gelir durumu, güncel yaşamı gibi konularda ne yazık ki yeterli bilgi yoktur.

1.2.1.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Kendisine Verilen Maaş

Meşrutiyet'in ilanında önemli bir kilometre taşı olan ve olayların yönünü hızlı bir ivmeyle değiştiren Atıf Bey, İttihâd ve Terakki döneminden itibaren çeşitli yollarla ödüllendirilmiştir. Meclis-i Mebûsân'a 1. ve 2. dönem mebus olarak girmesi sağlanan

²⁷⁴ Yeni Sabah, 25 Mart 1939, s. 3.

²⁷⁵ H. Özdemir, "age.", s. 170-171.

Atıf Bey'e, yukarıda da belirtildiği gibi, ikinci dönemin başında (Nisan 1912) vatana hizmet ve katkılarından dolayı HVT'den maaş bağlanmıştır²⁷⁶. Maaş miktarı 2000 kuruş olarak belirlenmiştir²⁷⁷.

18 Haziran 1330 (1914) tarihli meclis toplantısında kendisine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden tekrar 2000 kuruş maaş bağlanmıştır. Meclis Reisinin genel kurulda okuttuğu layihada: “*İcrayı tekaüdünü talep eden Mülazımı Evvel Atıf Bey'in hidematı sabıka-ı vatanperverane ve fedakâranesine binaen Hizmet-i Vataniyye Tertibinden madamül hayat verilmek şartıyla şehri iki bin kuruş maaş tahsisıyla tekaüt edilmiştir. İşbu madde-i münferide-yi kanuniyenin icra-yı hükmüne Harbiye ve Maliye Nezareti memurdur*” denilmekteydi. Mamuretülaziz Mebusu Mehmet Sait Efendi'nin “...bu zat, cansiperane hizmet etmiş. Mülk ve Milleti ihya etmiş, Meşrutiyeti tesise alet olmuş, binaenaleyh bu maddenin bila işar ve laistişar bila izah vela istizah kabulü teklif eylerim²⁷⁸” şeklindeki sözleri üzerine kanun görüşme yapılmaksızın müstaceliyet kararıyla ve oybirliği ile kabul edilmiştir.

Aynı günlerde Mecliste bütçe görüşmeleri yapılmıştır. Vekillerin çoğu, İttihâd ve Terakki'nin çeşitli sebeplerle dağıttığı paraları eleştirmiş ve HVT'nin daha dikkatli uygulanmasını talep etmişlerdir. Plansız maaş dağılımlımlarına Bağdat mebusu Cemil Zehravi Efendi 24 Haziran 1330 (1914) tarihli oturumda şu şekilde karşı çıkmıştır: “*Tabiri amiyane ile ayaklarımızı yorganımıza kadar uzatalım. Bu israfat, mevaddın müzakeresinde sırası geldikçe beyan edileceği üzere, maatteessüf elimizden çıkan Trablusgarp, Girit, Rumeli'nin memurlarına vereceğimiz paralardır. Şürefa, Yeminliler, ecanip, rüesayı ruhaniyye, mazulin-i Mülkiyye ve İlmiyye, muhtacîn, kadro harici memurin ve saireye tediye ettiğimiz maaşattır, ki, yalnız bu kısım, yekûnken kırk altı milyon kuruşu mütecevazdır*²⁷⁹”

6 Temmuz 1336'da (1920), Damat Ferid Paşa hükümeti tarafından, Atıf Bey'le birlikte toplam onbir kişinin, aylık 24.350 kuruş tutan maaşları kesilmiştir²⁸⁰.

²⁷⁶ BOA, BEO 004028.302053.001.

²⁷⁷ BOA, İ.DUİT.00112.

²⁷⁸ MMZC, D. 3, C. I, İS. I, s. 550.

²⁷⁹ MMZC, D. 3, C. I, İS. I, s.3.

²⁸⁰ BAO- DUİT-00112-000035-004-001. 1. Maaşları kesilen diğer kişiler şunlardır: “*Reşid Nasır Paşa, Mithatpaşazade Ali Haydar, Niyazi Bey zevcesi Feride Hanım, Niyazi Bey hemşiresi Lütfiye Hanım, Niyazi Bey mahdumu Mithat Bey, Niyazi Bey mahdumu Süleyman Saim Bey, Suud Abdülaziz Efendi vekillerinden Abdülaziz Efendi, Sadrı Sabık Mahmut Şevket Paşa zevcesi Dilşat Hanım, 3. Ordu*

Kesilen maaşının tekrar itasına Cumhuriyet döneminde başlanmıştır. 14 Ekim 1338 (1922) yılındaki zabıt ceridesine göre maaşının tekrar bağlanmasına ilişkin bir encümen mazbatası yayınlanmıştır²⁸¹. Vekiller, Çorum Mebusu Ferid Bey ve arkadaşları, Kolağası Resneli Niyazi Bey ailesiyle, Ankara Mebusu sabıkı Atıf Bey'e evvelce tahsis edilmekte iken daha sonra kesilmiş, HVT'den olan maaşların tekrar ödenmesine dair kanun teklifi vermişlerdir. Teklif acilen gündeme alınmıştır. Ancak, 14 Ekim 1338 (1922) tarihli müzakereler sırasında Encümenin "*İcabı ledet-teemmül Türkiye Büyük Millet Meclisinin idaresi haricinde ikamet edenlere maaş tahsisi mümkün olmadığı*" ve merhum Resneli Niyazi Beyin ailesinin ikametgâhının bilinmemesi sebebiyle konunun ertelenmesi teklifi kabul edilmiştir. İleriki günlerde bu aileye de maaş bağlanmıştır.

Atıf Bey'in maaşı hususunda yapılan oylamada, oylamaya katılan 169 kişiden 8'i çekimser, 4'ü red ve 157'si kabul oyu vermiş, böylece Atıf Bey'e 1000 kuruş maaş tahsisi kanunlaşmıştır²⁸². Oylamaya katılımın yüksek, çekimser ve red oylarının sayısının oldukça az olduğu gözlemlenmektedir. 1914 yılına göre ise, aylığında 1000 kuruş gibi bir düşüş yapıldığı da görülmektedir. Buradan, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bütçesini kontrollü kullandığı yahut Atıf Bey'in hali hazırda memuriyet yaptığı için daha fazlasına ihtiyacı olmadığını düşündükleri sonucuna varabiliriz.

1.2.2. Resneli Ahmet Niyazi Bey

1.2.2.1. İlk Vazifeleri

II. Meşrutiyet'in sağlayıcılarından 'Hürriyet Kahramanı' lakaplı Niyazi Bey, 1873 yılında Manastır yakınlarındaki Resne kasabasında doğmuştur. 1887 yılında Manastır Askeri Rüştiyesi'ne girmiştir. Bu yıllardan itibaren vatan, hürriyet ve istiklal konularıyla ilgilenmeye başlamış, hocası Bursalı Yüzbaşı Tahir Efendi ve Namık Kemal'in vatan ve hürriyete dair fikirlerinden etkilenmiştir²⁸³.

kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi Habibe Hanım, Siroz Mebusu sabık Derviş Bey ailesi" (BAO-DUİT-00112-000035-002-001).

²⁸¹ TBMMZC, D. I, C. 23, IS. 3, s. 403.

²⁸² TBMMZC, D. I, C. 23, IS. 3, s. 408.

²⁸³ Kolağası Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi* (haz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı), İstanbul 2003, s. 12-13.

1894'te Pangaltı'da Harbiye Mektebi'ne girmiş²⁸⁴, buradan mezun olduktan sonra 1897'de 21. Alayın 4. Taburuna Zabit olarak atanmıştır²⁸⁵. Aynı yılın Nisan ayında Yunanlıların Osmanlı içerisindeki Rumları, Osmanlı aleyhine kışkırtması ve diğer Balkan devletleri ile de anlaşmaya gitmek istemesi üzerine Osmanlı-Yunan Savaşı başlamıştır. Niyazi Bey bu savaşta Yanya'daki Beşpınar Harbi'nde yer almıştır. Buradaki vazifesi sırasında müzaim-ı sani iken(teğmen), mülazım-ı evvelliğe (üstteğmen) yükseltilmiştir²⁸⁶. Niyazi Bey bu savaşta üstün bir başarı göstermiştir. Savaş sonunda gösterdiği üstün çabalar nedeniyle 'Hürriyet Kahramanı' lakabını almıştır. Savaşta esir aldığı Yunanlıları İstanbul'a getirmekle görevlendirilen Resneli Niyazi, padişah tarafından altın ve terfiyle ödüllendirilmiştir. Ancak kendisi rütbesinin mülazım-ı sani olduğunu söylemiş, bu nedenle mülazım-ı evvelliğe yükseltilmiştir. Zaten mülazım-ı evvel olan Niyazi Bey, ideallerine göre hızlı rütbe almanın yanlış olduğunu düşündüğünden bu gerçeği gizlemiştir²⁸⁷. İlaveten, başarısının mükâfatı olarak Resne yakınlarındaki Ohri taburunun Redif Birliğine atanmıştır.

1.2.2.2. İkinci Meşrutiyet'teki Rolü

Niyazi Bey, Redif Birliğindeki görevinde 1903 yılına kadar depo sorumlusu olarak bulunmuştur. Aynı yıl Selanik'te Rusların Bulgarları kışkırtmasıyla Bulgar çetelerinin isyanları başlamış, bu çeteler Osmanlı Bankası'nı havaya uçurmuş, şehrin birçok önemli binasını da hasara uğratmıştır²⁸⁸. Bu olaylardan sonra Bulgarlardan başka Sırp ve Rum çeteleri de oluşmuştur²⁸⁹. Niyazi Bey Bulgar çeteleri ile mücadele vermiştir. Aynı zamanda imparatorluğun diğer tarafında Ermeni isyanları devam etmekteydi, nitekim 1905'te Ermeniler, II. Abdülhamid'e karşı Yıldız Sarayı suikastını düzenlemişlerdir. İmparatorluğun bir çıkmaza sürüklendiğini gören Resneli Niyazi, hürriyet mücadelesi vermek için bir cemiyet kurmanın ve teşkilatlanmanın gerektiğine kanaat getirmiştir. 1904-1908 arasında Üçüncü Avcı Taburunda görev almış ve Resne Kumandanlığına yükseltilmiştir. Bu meşhur avcı taburu daha sonra 31 Mart Vak'asını gerçekleştirecek olan taburdur. Buradaki görevi sırasında İttihâd ve Terakki'ye girmiş

²⁸⁴ Ahmet Niyazi, "age.", s. 13.

²⁸⁵ Ahmet Niyazi, "age.", s. 15.

²⁸⁶ Ahmet Niyazi, "age.", s. 146.

²⁸⁷ Ahmet Niyazi, "age.", s. 146.

²⁸⁸ Kazım Karabekir, *İttihâd ve Terakki Cemiyeti 1896-1909* (haz. Faruk Özerengin), İstanbul 2000, s. 62

²⁸⁹ K. Karabekir, *İttihâd ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, s. 69.

ve cemiyetin aktif üyelerinden biri olmuştur. Cemiyete kaydı Enver Paşa tarafından yapılmıştır²⁹⁰.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde; ayrılıkçı isyanlar, Reval Görüşmeleri vb. faktörler etkili olmuştur. Bu unsurlardan bir tanesi de Resneli Niyazi Bey'in dağa çıkmasıdır. Reval Görüşmelerinden birkaç gün sonra bir çete kurup dağa çıkma kararı almış ve bu düşüncesini ilk olarak Ohri Belediye Başkanı Cemal Bey ve komiser Tahir Efendi'ye açmış ve desteklerini almıştır²⁹¹. Niyazi Bey anılarında Tahir Bey ve Cemal Bey'in cevabını şu şekilde anlatmıştır;

*"Niyazi Bey! Teklifinizi kabul ederek size bağlı kalıp her emrinizi yapmaya söz veriyoruz. Vatanımızın selâmeti için ölmeye yemin ettik!..."*²⁹². Bu desteğin üzerine Niyazi Bey, Hacı Ağa'nın evinde toplanıp dağa çıkma niyetini tüm arkadaşlarına anlatma talebinde bulunmuştur. Talebi kabul edilerek aynı günün akşamı toplantı gerçekleştirilmiştir. Hayli kalabalık olan arkadaş grubuna amacını açıklamış ve desteklerini almıştır. Dağa çıkış planı şu şekildeydi;

*"Cuma günü, Cuma namazından sonra yapılacak toplantıyla harekete geçilmesi kararlaştırıldı. Namazda yüz elli kişilik bir çetenin Resne kışlası yakınlarında toplanması kafilesti. Resne'nin ileri gelenleri çeteye lâzım gelen yardımı hazırlayacaktı. Belediye Reisi Cemal Bey Manastır'a giderek ittihâd ve Terakki Cemiyetini bu karardan haberdar edecek ve lüzumlu müsadeyi ve desteği temin edecekti"*²⁹³.

Nitekim Niyazi Bey dediğini gerçekleştirmiş ve 3 Temmuz 1908'de, yanında 240 asker ve 200 civarı Arnavut kökenli siville dağa çıkmış ve mevcut rejime meydan okumuş ve *"Saraya, Rumeli müfettişine ve Manastır valisine, anayasanın korunması, eşitsizliklerin önlenmesi isteğiyle acilen harekete geçmeleri çağrısında bulunmuştur"*²⁹⁴. Resneli' nin dağa çıktığı, Manastır Mıntıka Kumandanı Osman Hidayet Paşa tarafından, 3. Ordu müşiri İbrahim Paşa'ya bildirilmiştir. İbrahim Paşa durumu derhal saraya bildirmiştir²⁹⁵. Olayı soruşturmak için Şemsi Paşa

²⁹⁰ Emine Gümüşsoy, "İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 2008, s. 60.

²⁹¹ E. Gümüşsoy, "agm.", s. 61.

²⁹² Ahmet Niyazi, "age.", s. 202.

²⁹³ Ahmet Niyazi, "age.", s. 205.

²⁹⁴ İhsan Burak Birecikli, "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış*, 2/3, 2008, s. 216.

²⁹⁵ Halil Özcan, "Emekli Erkânıharp Miralay Selahattin Bey'in II. Meşrutiyet'in İlanına Katkısı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 45, Bahar 2010, s. 90.

görevlendirilmiş, ancak Şemsi Paşa daha görevine başlayamadan Mülazım Atıf Bey tarafından öldürülmüştür.

Şemsi Paşa'nın katli üzerine, yerine Tatar Osman Paşa görevlendirilmiştir. Paşa durumu incelemek üzere Manastıra geldiğinde İTC'nin fedaileri tarafından dağa kaldırılmıştır²⁹⁶. Dağa çıkan subay ve sivillerin harekâtı üzerine 20 Temmuz'da Firzovik' te gerçekleşen toplantıda Niyazi Bey, Ohrili Eyüp Sabri, İTC üyeleri ve içlerinde Üsküp'ün seçkin eşrafı, saraya süratle hürriyetin oluşmasını, Kanûn-i Esâsiye uyulmasını ve meşrutiyetin yeniden ilan edilmesini dikte eden bir telgraf yollamıştır²⁹⁷. II. Abdülhamid Osman Paşa'dan Firzovik' tekileri etkisiz hale getirmesini istemiş, ancak etkisiz hale getirilen Paşa'nın kuvvetleri olmuştur. Sonuç olarak elindeki alternatifleri tüken II. Abdülhamid 23 Temmuz'da II. Meşrutiyet'i ilan etmiştir. Niyazi Bey anılarında, Meşrutiyet'in ilanındaki tesiri ve Resne'deki manzarayı şu şekilde anlatmıştır:

“23 Temmuz 1908 perşembe günü sabaha karşı, biz Kışrani' ye girerken Manastırda toplar atarak büyük merasimlerle hürriyet ilân edilmiş, bütün Müslüman ve Hristiyanlar hürriyetin yarattığı kardeşlik, müsavat güneşi altında bayram yapmıştı. Osman Pasa benimle beraber Ferhat Ağa'ya misafir oldu. Orada öğle yemeğini yedikten sonra yola devam ederek, güneş batmadan bir saat evvel Resne'ye girdik. Resne'de ordu mensuplarıyla sivil hükümet adamları, azınlıklar ileri gelenleri ve halk bizi karşılamaya çıkmıştı. Herkes paşaya büyük hürmet gösteriyordu. Resne ileri gelenlerin den Rıza Ağa'nın evi, Osman Pasa için hazırlandığından doğruca oraya gittik. Bu akşam benimle ilk defa ayaklanıp çeteyle dağa çıkan erler, hayatlarının en mesut gününü yaşıyorlardı. Hepsi evlerine, çocuklarına, eslerine kavuşmuştu. Saadet ve sevinç birbirini takip ediyordu.

24 Temmuz 1908'de Resne'de büyük bir bayramın hazırlığı vardı. Herkes neşeye boğulmuş, sevinç içinde koşuyor, güdüyor, eğleniyordu. Ahnlarda bir saadet parıltısı vardı. Bundan böyle herkes hür, herkes hürriyetin nimetlerinden faydalanacaktı²⁹⁸”

²⁹⁶ M. Savaş, “agm.”, s. 3.

²⁹⁷ H. Özcan, “agm.”, s. 98.

²⁹⁸ Ahmet Niyazi, “age.”, s. 374.

Görüldüğü gibi Niyazi Bey ve yanındakilerin dağa çıkması, meşrutiyetin ilan edilmesine katkı sağlayan faktörlerin belki de en etkili olanı olmuştur. Ancak bu olayla beraber İTC'nin içinde oluşan fedai grupları su yüzüne çıkmıştır.

1.2.2.3. Ölümü ve Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş

Niyazi Bey, Meşrutiyet'in ilanından sonra Trablusgarp Savaşı'nda yer almış, 31 Mart Olayı'ndaki Hareket ordusunun ön saflarında bulunmuştur. 29 Nisan 1913'te ise, Arnavutluk'un Avlonya Limanı'nda Vapur beklediği sırada kimliği seçilemeyen bir grup tarafından kendisine saçılan silahla öldürülmüştür. Kendisini vuran kişinin korumalarından biri olduğu iddiaları ise hayli güçlüdür.

Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey, ömrünü cephelerde geçirmiş ve daima namını taşıdığı hürriyetin peşinde yürümüştür. Bu uğurdaki son adımı ise II. Meşrutiyet'in ilan edilmesindeki katkısı olmuştur. 31 Mart Harekâtı'ndan sonra İstanbul'a gelen Ahmet Niyazi, sağlık sorunlarını gerekçe göstererek emeklilik talep etmiştir. Çıkan karar ve üzerine geçen konuşmalar şu şekildedir:

“— Kolağası Niyazi Beyin vâki tekaütlik talebinin kabulü ile kendisine bâ-kaydı hayat şehri 4 000 kuruş maaş tahsisi hakkında kanun lâyihası (1)

REİS — Kolağası Niyazi Beye 4 000 kuruş maaş tahsisi hakkında bir madde kanuniye var («Kabul, kabul» sedaları)

HALİL BEY (Menteşe) — Madde okunsun.

HAYRULLAH EFENDİ (Yozgat) — Sadarettin gelen tezkire encümenine havale olunmuş. Encümenin mazbatasını okuyorum.

Mazbata

Ahvali sıhhiyesi cihetiyle tekaüdünü istida eden Kolağası Niyazi Beyin istidasının kabulüyle istihsali Meşrutiyet uğrunda sebmeden hidematı meşkûrei vatanperveri ve fedakârisine binaen mumaileyhe' Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden bâ-kaydı hayat şehri 4 000 kuruş maaş tahsisi lüzumuna dair olan Sedaretin iş bu tezkiresiyle merbutu mevaddır kanuniye lâyihası ve Harbiye Nezaretinin tezkiresi encümenimizde mütalaa olundu. Zabitanı askerinin hakkı tekaüdü iktisap edebilmelerine ait olan müddeti istihdam ahiren icra edilen tadilatla 25 seneye iblağ edilmiş olduğu gibi, Harbiye Nezaretinin tezkiresi mefadına nazaran tahsisi lüzumu gösterilen maaş ta mumaileyhin

kabulü tekaü dü suretiyle olmayıp hidemât-ı vataniyesine mükâfaten Maliye Nezaretinin Düyunu Umumiye Bütçesine merbut maaşatı zatiye kısmındaki Hidemât-ı Vataniye Tertibinden verilmesi lâzım geldiği cihetle maddei kanuniye ol veçhiyle bittahsis Heyeti Umumiyyeye arzı encümenimizce karargir olmuştur.

BİRİNCİ MADDE — Müddeti hizmeti askeriyesini ikmalî etmeksizin icrayı tekaüdünü istida eden Kolağası Niyazi Beyin istidasının kabulüyle beraber istihsali Meşrutiyet uğrunda vaki olan hidematı meşkûresine binaen kaydı hayat şartıyla Hidemât-ı Vataniye Tertibinden şehrî 4 000 kuruş maaş tahsis olunmuştur.

İKİNCİ MADDE — İşbu kanunun icrasına Harbiye ve Maliye nazırları memurdur.

REİS — Efendim, 6 arkadaşımız söz aldı; fakat bunun mubaheseye ihtiyacı yoktur. Bu, bir hizmeti fevkaladei vataniyedir. Eğer takdir ediyorsanız, kabul edelim. («Kabul» sedaları) Kabul olundu efendim²⁹⁹. Görüldüğü gibi Meclis, Niyazi Bey'in Meşrutiyet'teki rolünü takdir ile karşılamış ve bunu fevkalade vatan hizmeti olarak nitelendirerek, kendisine kayd-ı hayat şartıyla 4000 kuruş maaş bağlanmasına karar vermiştir. Tam bu anda birkaç kişiden itiraz sesleri yükselmiştir.

“MEHMET VEHBİ EFENDİ (Konya) — Reis Bey, itiraz eden var, söz isterim. Söz veriniz. (Gürültü)

REİS — Böyle bir şeye itiraz olunmaz.

OHANNES VARTEKS EFENDİ (Erzurum) — Milletın ahlâkını bozuyorsunuz. Bu kadar genç adam tekaüd edilir mi?

HASAN BEY (Priştine) — Niyazi Beyin hidematı vatanperveranesini hepimiz biliriz. Ancak bazını- katına itiraz etmek isterim. Reis Bey, istibdat ediyorsunuz. Hukuku milleti ayaklar altına alıyorsunuz. Söyleyeceğim. Zira badema bu gibi kavanin birbirini veliye takip edecektir. Bunlara bir şeddi hâil çekmek için söyleyeceğim. İhtimla ki, maaşa itiraz edeceğim. İhtimal ki, maaşa itiraz edeceğim, ikramiye verilmesini teklif edeceğim. (Gürültü)

REİS — Size söz vermiyorum. Kabul olundu, bitti efendim”. Az sayıda da olsa, Niyazi Bey'in emeklilik için yaşının genç olmasına ve kararın hukuka aykırı olarak oluşturulmasına muhalefet gerçekleşmiştir. Ancak görüldüğü gibi meclis Reisi buna sert

²⁹⁹ MMZC, D. I, C. 2, İS. 3, s. 412-413.

bir tepki koymuş ve dikkate almamıştır. İtiraz olsun olmasın tüm vekillerin birleştiği nokta ise, Kolağası Niyazi Bey'in vatana hizmet yolunda gösterdiği başarıdır.

Ölümünden sonra ise 9 Temmuz 1330'da (1914) eşi Feride Hanım'a 1000 kuruş, kız kardeşi Lütfiye Hanım'a 1000 kuruş, oğulları Mithat ve Süleyman Beylere 1000'er kuruş maaş bağlanmıştır³⁰⁰. 14 Ekim 1338'de (1922) TBMM'de, Niyazi Bey'in ailesine bir ara kesilen maaşlarının tekrar verilmesi hususunda bir encümen mazbatası çıkarılmıştır³⁰¹. Yine 13 Nisan 1340'ta (1924) mecliste hıdmat-ı vataniye terbinden maaş bağlanan kişilerin aileleri tekrar listelenmiştir. Niyazi Bey'in eşi Feride Hanım, kız kardeşi Lütfiye Hanım, oğulları Mithat ve Süleyman Beyler' de bu listede yer almıştır. Her birinin maaşı 1000 kuruş olarak gösterilmiştir³⁰².

1.2.3. Ömer Naci

1.2.3.1. Okul Yılları ve İlk Görevler

İttihâd ve Terakki'nin fedailerinden, şair ve hatip Ömer Naci, askeri künyesinde yazılı olan bilgilere göre 1878'de İstanbul Beylerbeyi'nde doğmuştur. Babası Defterdar Cemal Bey, annesi Hayriye Hanımdır. Cemal Bey ve Hayriye Hanım, onu bebekken evlat edinmişlerdir. Gerçek anne ve babasının kimlikleri bilinmemektedir. Kendisinin, Kafkasyalı Türk göçmenlerinden olan ve bir kaza veya yangın sırasında ölmüş bir çiftin oğlu olduğu belirtilmektedir³⁰³. Ömer Naci'nin, babası Cemal Bey' in ikinci hanımından olan Şerif Cemal, Halime ve Nedime isimlerinde üç üvey kardeşi olmuştur³⁰⁴.

Ömer Naci, babası Cemal Bey'in Bağdat görevi sırasında idadiye başlamıştır. Bağdat İdadisi' ne kaydolan Naci, aynı zamanda özel hocalardan Arapça, Fransızca ve Farsça dersleri almıştır. Babasının Bursa'ya tayin olması üzerine, eğitimine Bursa Işıklar Askeri İdadisi' nde devam etmiştir³⁰⁵. Millîyetçi ve Hürriyetçi fikirleri burada şekillenmeye başlamıştır. Namık Kemal'in şiirleri ve yasak olan Jöntürk yayınlarını okuyan Ömer Naci, bu yayınları arkadaşlarına da tanıtarak onların da okumalarını sağlamıştır. Hürriyetçi fikirleri nedeniyle sık sık okul hapisanesine konulmuştur.

³⁰⁰ MMZC, D. III, C. 2, İS. I, s. 566-567.

³⁰¹ TBMMZC, D. II, C. 4, İS. II, s. 402.

³⁰² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 388.

³⁰³ F. Tevetoğlu, "age.", s. 3.

³⁰⁴ F. Tevetoğlu, "age.", s. 3.

³⁰⁵ F. Tevetoğlu, "age.", s. 4.

Işıklar Hapishanesi'ne alıkondduğu günlerden birinde hapishanenin duvarlarına çakı ile şu beyti kazımıştır:³⁰⁶

“ *Derd-i millet ile harab oldu ten*

Neyleyim ikbali, istikbali ben “

Ömer Naci'nin edebi anlamdaki ilk denemelerinden biri olan duvara kazınmış bu beyitten, onun henüz bir lise talebesiyken millet derdine düştüğünü görmekteyiz.

En sevdiği dersler tarih ve edebiyat olan Ömer Naci, fikirleri dolayısı ile sıkı sık okul hapishanesine yollansa da arkadaşları ve öğretmenleri tarafından çok sevilmiş, güzel yazma ve konuşma yeteneği sayesinde çevresindeki herkesi etkilemeyi başarmıştır. Ancak sık sık kavgaya girişmesi ve hapishaneye girmesi nedeniyle 1895'te Bursa Askeri İdadisi'nden, Manastır Askeri İdadisi'ne sürgün edilmiştir³⁰⁷. Manastır Askeri İdadisi'nde Mustafa Kemal'le tanışmış ve çok sıkı dost olmuşlardır. Mustafa Kemal'e şiir ve edebiyat sevgisini o aşlamıştır. Mustafa Kemal Atatürk, Ömer Naci ile ilgili bu konuya ilişkin bir anısını Falih Rıfki Atay'a şu şekilde anlatmıştır:

“*Ömer Naci bir gün benden okumak için kitap istedi. Verdiklerimden hiç birini beğenmemesi pek gücüme gitti. Edebiyat diye bir şey olduğunu o zaman öğrendim. Şiire heves etim. Eğer kitabet hocam alay emini Mehmet Asım Efendi imdadıma yetişmeseydi şair olup çıkacaktım. Asım Efendi bir beni çağırdı 'Bak oğlum', dedi, 'şiiri, edebiyatı bırak, sen iyi bir asker olmalısın. Öteki hocalar da, benimle aynı fikirde. Sen Naci'ye bakma, hayalperest bir çocuk o, ilerde iyi bir şair ve hatip olabilir, fakat iyi bir asker olamaz,' dedi. Gerçekten de hocamın dediği çıktı. Ömer Naci çok istediği halde kurmay olamadı*³⁰⁸ “.

Manastır Askeri İdadisi'nden mezun olduktan sonra eğitimine Harbiye' de devam eden Ömer Naci, aynı okula kaydolun Mustafa Kemal'le arkadaşlık etmeye devam etmiştir. Buradaki eğitimi sırasında Edebiyat-ı Cedide' de imzalı şiirleri yayınlanmıştır. Ali Canip Yöntem, Cumhuriyet' in ilanından sonra, henüz harf inkılabı olmadan önce Mustafa Kemal Atatürk'ün, Ömer Naci'nin Edebiyat-ı Cedide' de çıkan şiirlerinden bir dördlüğü Tuğrakeş İsmail Hakkı Altınbezer' e levha halinde yazdığını

³⁰⁶ F. Tevetoğlu, “*age.*”, s. 5.

³⁰⁷ Ali Kılıç, *Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları*, (Der. Hulusi Turgut) İstanbul 2013, s. 510.

³⁰⁸ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 2010, s. 23.

ve bu drtlg Çankaya Kk'nn bir salonunda asılı anlatmıtır³⁰⁹. Dörtlük Şu Şekildedir:

“Sevelim... Her muhabbetin mutlak

Ölmeyen bir hayatı vardır ki

Mevacad-ı mehasin-i alem

Ona kehvare-i terennmdr”

Bu olayda Mustafa Kemal Atatürk'ün, mer Naci'ye karşı olan sevgi ve hürmetini görmekteyiz. Aynı yıllarda mer Naci'nin, Servet-i Fünun ve Musaver Fen ve Edeb dergilerinde de yazı ve Şiirleri yayınlanmıtır³¹⁰.

Ömer Naci Harbiye'de de vatanperver ve hürriyetçi fikirlerini savunmaya devam etmiş, bu doğrultudaki fikirlerini buradaki arkadaşlarına da benimsetmiŐtir. 10 Şubat 1902'de Harbiye'den mezun olarak, Teğmen rütbesi ile Üsküp yakınlarında PreŐevo' da bulunan bir kıtaya tayin edilmiştir. 1903 yılında eşi Emine Hanım'la evlenmiş, bir yıl sonra da oğlu Hikmet³¹¹ dünyaya gelmiştir.

1.2.3.2. İttihâd ve Terakki'ye Giriş

Ömer Naci 1905'te, Selanik'te bulunan İtalyan Generali Georgi Paşa'nın yaveri ve tercümanlığına tayin edilmiştir. Selanik'e geldikten sonra siyasi faaliyetlere katılmıŐtır³¹². Ömer Naci, OHC'nin kurucu üyelerinden olup, ilk on ismi arasında yer almıştır. Daha önce ifade ettiğimiz Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ve Paris merkezli Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyetlerinin bir çatı altında toplanmış ismi önce Terakki ve İttihat sonra ise ittihâd ve Terakki olmuştur. İŞte bu birleŐmede mer Naci'nin de önemli bir payı vardır.

Ömer Naci, 1905'te Abdurrahman Mehdi Bey'in sahibi olduğu Bahçe Dergisini neŐretmekteydi, bu dergide pek çok makale ve Şiiri yer almıştır. Dergiye yayınlamaya başladıktan kısa bir süre sonra yazılarında Doktor Rıza Tefvik ile tartışmaya girmiş, istibdatı ve yönetimin gidişatını eleŐtirmiŐtir. Bu yazıları nedeniyle, II. Abdülhamid'in

³⁰⁹ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 57.

³¹⁰ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 30-34.

³¹¹ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 68.

³¹² F. Tevetoğlu, “age.”, s. 68.

hafiyeleri tarafından takibe alınmıştır. Her ikisi de yazılarında karşılıklı olarak atışmışlardır. Ömer Naci'nin, “*Ben Mirabeau'nun kalbini dinlemiş adamım, Rıza Tevfik Bey! Şan-ü şerefle dolu bir tarihin ebediyyen kapanmak üzere olduğu bir günde, sizinle ben karşılıklı oturmuş nelerden bahsediyoruz*” sözleri üzerine dergi kapatılarak sahibi Abdurrahman Mehdi Bey hapse atılmış³¹³, Ömer Naci ise Talat Bey'in isteği üzerine Paris'e kaçmıştır. Paris'te bulunduğu sürede Ahmet Rıza'nın partisi ile birleşip gazete çıkarmış, kurduğu önemli temaslarla Terakki ve İttihad'ın oluşmasına zemin hazırlamıştır³¹⁴. Ömer Naci, Kafkaslarda Ruslara karşı İslamcılık politikasını yaymak amacıyla cemiyet adına Paris'ten İran'a geçmiştir³¹⁵. Burada Settar Han'la birleşerek cemiyetinin ülküleri adına mücadele etmiştir³¹⁶.

Meşrutiyetin ilanı ile beraber Selanik'e dönmüştür. Dönüşüyle birlikte şiir ve edebiyata olan ilgisini azaltarak, kendini daha fazla siyasete vermiş ve İttihâd ve Terakki'nin “Hatibi” olmuştur³¹⁷.

İttihâd ve Terakki'nin merkezi güç durumuna gelmesinden sonra meclis içinde Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası vb. pek çok muhalif parti kurulmuştur³¹⁸. Siyasetin dışında sivil ve askeri kesimden de İttihâd ve Terakki'ye tepkiler doğmuştur. Bu tepkiler neticesinde 13 Nisan 1909 gecesi subaylar Ayasofya önünde toplanarak ‘şeriat’ istemiyle hükümete darbe gerçekleştirmişlerdir. Olaylara müdahale ederek, isyanı etkisiz hale getiren Harekât ordusunun içinde Ömer Naci'de yer almıştır³¹⁹. 31 Mart Vakası ile birlikte İttihâd ve Terakki'nin prestiji sarsılmıştır.

1.2.3.3. Tralusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı'ndaki Faaliyetleri

1911'de İtalyanlarla Trablusgarp Savaşı başlamıştır. Yurdun çeşitli yerlerini savunma amacıyla İttihâd ve Terakki tarafından, Teşkilât-ı Mahsûsa' da görevlendirilmiş üyelerden biri olan Ömer Naci; Mustafa Kemal, Sapançalı Hakkı, Yakup Cemil gibi isimlerle beraber Kahire'den Bingazi'ye kıllık değiştirerek geçmiş ve

³¹³ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 55-56.

³¹⁴ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 88-90.

³¹⁵ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 96.

³¹⁶ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 10.

³¹⁷ F. Tevetoğlu, “age.”, s. 56.

³¹⁸ M. Savaş, “agm.”, s. 10-12.

³¹⁹ Necdet Aysal, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, Ankara Mayıs-Kasım 2006, s. 39.

savaşa katılmıştır³²⁰. Rauf Orbay'da o sırada oradır ve anılarında Mustafa Kemal'e yanındaki kişilerin ordu ile bağlantısı olduğu kadar İttihâd ve Terakki ile de ilişkilerinin olduğunu, bu nedenle onların yanında bulunmalarını uygun görmediğini belirtmesi üzerine, Mustafa Kemal şu yanıtı vermiştir: “ *Ömer Naci ile senelerden beri dostluğumuz var. Sohbetinden hoşlanırım. Ama hiç biriyle fikir birliğimiz yoktur. Ne yaparsın, zaruri haller, yol arkadaşlığına mecbur etti*³²¹”. Mustafa Kemal'in cevabından Ömer Naci'yi hala dostu olarak görüp, sevdiğini ancak İttihâd ve Terakki ve onun politikalarıyla arasının iyi olmadığını görmekteyiz.

Trablusgarp Savaşı devam ederken, bir yıl sonra başlayan Balkan Savaşları orduyu olumsuz yönde etkilemiş, teknik donanım ve erzak gücünü çekilen ordu için iki cephede birden savaşması güçleşmiştir. Bu nedenle İtalyanlarla anlaşmaya gidilerek savaşa son verilmiş ve Osmanlı'nın Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp, Uşi Anlaşması'yla İtalyanlara verilmiştir.

Balkan Savaşları başlamadan önce, bahsettiğimiz gibi Ocak 1912'de tarihte Sopalı Seçimleri gerçekleşmiştir. İttihâd ve Terakki'nin kendisine muhalif olarak çıkan Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na karşı mücadele ettiği seçimdir. Bu seçimden sonra İttihâd ve Terakki iktidar olmuş, Ömer Naci'de Kırkkilise mebusu seçilmiştir³²².

Balkan Savaşları başladıktan sonra cephede yenilgiler alan ordunun durumu üzerine, dönemin sadrazamı Kamil Paşa (HİF yanlısı) Londra Konferansı'nda teklif edilen Midye-Enez hattını sınır olarak onaylamak istemiştir. Bu sırada da ordu Lüleburgaz ve Kırklareli'de Bulgarlara karşı yenilgi almıştır, Bulgarların ayrıca Edirne'yi de istemeleri üzerine, 23 Ocak 1913 günü Talat ve Enver Beylerin başını çektiği içlerinde Ömer Naci, Yakup Cemil, İsmail Hakkı ve Mustafa Necip Beylerinde bulunduğu bir grup İttihatçı Bab-ı Âli'ye baskın düzenlemişlerdir.

Ömer Naci baskın sırasında yaptığı güçlü hitabetiyle kalabalık halkı coşturmuştur. Baskın sırasında çıkan çatışmada Mustafa Necip Bey, Nazım Paşa ve Yaveri Kıbrıslı Tevfik Bey öldürülmüştür. Sadrazam Kamil Paşa ise baskından birkaç saat sonra istifa etmiş, yerine İttihâd ve Terakki yanlısı Mahmut Şevket Paşa sadarete geçmiştir. Böylelikle İttihâd ve Terakki yönetimi tekrar eline almıştır.

³²⁰ Rauf Orbay, *Siyasi Hatıralar*, İstanbul 2009, s. 252.

³²¹ R. Orbay, “age.”, s. 252-253.

³²² F. Tevetoğlu, “age.”, s. 156.

İttihâd ve Terakki İktidarının yeniden başlamasından bir yıl sonra I. Dünya Savaşı patlak vermiştir. Bu sırada İttihâd ve Terakki, devletin gizli istihbarat servisi olan Teşkilât-ı Mahsûsayı kurmuştur. TM'da görev alanların çoğunluğu İTC'nin fedai grubunda yer alanlar olmuştur. Ömer Naci'de onlardan biriydi. Savaş sırasında TM'den aldığı görev gereği İran'a gitmiştir. Burada, Ermenileri Ruslara karşı kışkırtarak onları Rusların safından çekme ve yerli halkı ise İslamcılık ve hürriyet propagandaları ile yanında tutma vazifesiyle ilgilenmiştir. İran'a, Doğu Anadolu yolu üzerinden geçmiştir. Kendine ait bir müfreze oluşturan Ömer Naci'nin, müfrezesinin oluşumunu dönemin Erkan-ı Harbiye Tümen Komutan Vekili Aziz Samih şu şekilde aktarmaktadır:

"İttihâd ve Terakki'nin meşhur hatibi Ömer Naci Erzurum' dadır . Biraz kuvvet alarak İran içindeki tabiatına uygun serbâzane bir cevelân yapmak istiyor. Erkân-ı Harbiye'ye İttihad-ı Terakki'ye, kumandana (III. Ordu Kumandam) mütemadiyen müracaatlar, istirhamlar yağıdırıyor. Yalnız 100 nefer istiyor. Bu metâlibi şöyle böyle geçirtilirken Schübner isminde bir Alman mülâzimi zuhur etti. Schüber Bakû'ye gidib neft ocaklarını mahvedecekmiş. Bu esnada Schübner ile Ömer Naci birleştiler. Kumandanı daha ziyade sıkıştırmaya başladılar. İttihâd ve Terakki murahhaslarının ricaları da ısrar haline geldi. Schübner eski vazifesinden vazgeçmiş, Ömer Naci Bey'le bir müfreze alarak İran dâhilinde Ruslar'ı taciz harekâtına iştirake karar vermiş. Ömer Naci, Schübner'in parası ile müfrezesini teçhiz ve iâşe edeceğinden onunla birleşmeye hevesli idi. Schübner de Ömer Naci'nin nüfuzuna talepkârdı. Bu iki huda'yı serserinin tükenmez ricaları neticesinde ordu kumandam 400 kişilik bir müfreze vermeyi kabul etmiştir. Piyade bu suretle tedârik olununca süvari ve topçu ile müfrezelerini zenginleştirmeyi istediler. Fakat orduca bunun is'afına imkân yoktu. Ömer Naci Bey dolaşmış, zabitlerle görüşmüş, kalenin deposunda eski, ufak tunç toplan bulmuş, hayli de cephanesi varmış bunları almaya razı oldu³²³". Böylelikle Ömer Naci Bey'in müfrezesi kurulmuştur.

Bu sırada gerçekleşen Midyat, Diyarbakır ve Cizre'deki Ermeni isyanlarına Ömer Naci Bey'in müfrezesi müdahale etmiştir. Hezek köyüne sığırayan isyan içinde Ömer Naci Bey müfrezesi harekete geçmiş, ancak isyanın şiddetinin artmasından dolayı Çerkez Ethem'in kumandasında 500 kişilik milis güç Ömer Naci' ye yardıma

³²³ Aziz Samih İlder, *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivin'den Peteriç'e*, Ankara 1934, s. 57-58.

yollanmıştır. Çatışma sırasında isyan civar köylere de yayılmış, müfrezeden şehit ve yaralılar olmuştur³²⁴.

Ömer Naci'nin niyeti biran önce Anadolu'dan İran'a geçmekti, bu nedenle gerekli mercilere telgraflar yolladıysa da önce o civardaki isyanın bastırılması hususunda cevaplar almıştır. Midyat ve Cizre'de Ermenilerin yanı sıra Süryani isyanları da gerçekleşmiştir. Müfreze, Süryani isyanlarıyla da ilgilenmiştir. Naci Bey Müfrezesi, Aralık 1915'te Musul Grubu harekâtına katılmıştır. Ocak 1916'da Ruslar Meyanduab'da taaruza geçmiş, Ruslarla çarpışan Naci Bey müfrezesi yenilgi almıştır³²⁵.

Yenilginin üzerine, Osmanlı yönetimine İran'daki asker sayısının az olduğunu bu nedenle çarpışmalarda başarıya ulaşamadığını belirterek asker takviyesi istemiştir. Ancak VI. Ordu Kumandanı Kazım Karabekir'den gelen cevapta Kuttulamare bölgesinin daha önemli olduğu, bu sebeple asker takviyesi yapılamayacağı belirtilmiştir. Beklenen yardım Musul Grubu Harekat Kumandanı Vali Haydar Bey'den gelmiştir. Ruslar Mart ayında tekrar taaruza geçtiyse de, Ömer Naci Bey Müfrezesi Rusları püskürtmüş ve Meyanduab'ı almıştır. Ardından da bir başka işgal bölgesi olan Selmanpak'ı Rusların elinden almıştır.

Bundan sonra da İran'da pek çok mücadeleye giren Ömer Naci, çok kez İran Azerbaycan'ın kurtulabileceği ümidiyle Enver Paşa'dan yardım talep ettiyse de olumlu sonuç alamamıştır. Askeri ve teknik-donanım yetersizliği Ömer Naci Müfrezesi için en önemli sorun olmuştur. Müfreze Haziran 1915'de Rusların taaruzu üzerine Pençvin-Şivegül hattına çekilmiştir³²⁶.

Ömer Naci, zorlu savaş koşulları altında çarpışırken Tifüse yakalanmıştır. 31 Temmuz 1916'da Kerkük'te yakalandığı Tifüs nedeniyle vefat etmiştir. Ölümünden sonra müfrezesi XIII. Kolordu emrindeki Müstakil Süvari Alayı'na bağlanmıştır³²⁷.

Böylelikle TM' nin İran ve civarı için oluşturduğu Ömer Naci Bey müfrezesi de son bulmuştur. Müfrezenin en önemli problemi daha önce de değindiğimiz üzere asker ve donanım yetersizliği ve de disiplinden uzak milis güçleriyle birlikte çalışabilme zorluğu olmuştur.

³²⁴ Sadık Sarısan, "Ömer Naci Bey Müfrezesi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/786/10102.pdf>, (05.06.2016), s. 504.

³²⁵ S. Sarısan, "agm.", s. 507-508.

³²⁶ S. Sarısan, "agm.", s. 508-512.

³²⁷ S. Sarısan, "agm.", s. 512.

İTC'nin kurucu üyelerinden olan ve kısa hayatı süresince, İttihat ve Terakki'nin önemli icraatlarında yer almış, 31 Mart Vakası, Bâb-ı Âli baskını, Trablusgarp Savaşı gibi Osmanlı'yı etkileyen olaylarda aktif rol oynamış olan Ömer Naci'nin, yaşamındaki en kıymet verdiği görev TM bünyesinde vatani uğruna Doğu Anadolu ve İran'da verdiği mücadeleleridir. Naci, yaşamı boyunca hürriyet ve bağımsızlığı prensip edinmiş ve etkileyici hatipliğiyle de bu ilkelerini yayma mücadelesinden hiç vazgeçmemiştir.

1.2.3.4. Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertbinden Bağlanan Maaş

TBMM Ömer Naci'yi unutmamış ve ailesini mağdur etmemek adına 29 Mart 1340'ta (1924) oturumunda, aileye HVT'den maaş bağlanmasına ilişkin mazbata vermiştir³²⁸. Nitekim teklif kabul edilmiş ve 12 Nisan 1340 (1924) tarihli Meclis görüşmelerinde, HVT' den maaş alanların yer aldığı I numaralı cetvelde Ömer Naci'nin ailesi de yer almıştır. Buna göre zevcesi Adeviye Hanım'ın maaşı 1000 kuruş olarak belirtilmiştir³²⁹. 13 Nisan 1340'ta (1924) ise eşi Emine Adeviye Hanım'a 1000 kuruş, kızı Müzeyyen Hanım'a (evlenene kadar ödenmek şartıyla) 500 kuruş, oğlu Arif Bey'e ise (tahsilini bitirinceye kadar ödenmek kaydıyla) 500 kuruş maaş bağlanmıştır³³⁰.

1.2.4. Mustafa Necip

İttihâd ve Terakki'nin fedailerinden olan Mustafa Necip'in biyografisi hakkında yeterli bilgi mevcut değildir. Tıpkı daha önce yaşamını aktardığımız Mülazım-ı Evvel Atıf Bey gibi kendisinin de yaşamı gizli tutulmuştur. İttihâd ve Terakki'nin vurucu güçlerinden olması nedeniyle, kendisine dair ayrıntılar itina ile gizlenmiştir. Ona dair nadir anılara ancak Mithat Şükrü Bleda, Galip Vardar gibi döneme tanıklık etmiş kişilerin eserlerinde birkaç satırlık izlerde rastlayabilmekteyiz.

1.2.4.1. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey' e Suikast

Mustafa Necip'in eserlerde ve tarih sahnesinde görüldüğü ilk olay şüphesiz 1908'de Selanik Merkez Nazım Bey'e uyguladığı suikast girişimidir. Nazım Bey, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın da eniştesidir.

Nazım Bey, İttihatçı karşıtı ve Padişah II. Abdülhamid'e çok yakın bir isimdir. Öyle ki, bu dönemde kendisinin Padişahın hafiyesi olduğu ve Yıldız Sarayından aldığı

³²⁸ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 60.

³²⁹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 571.

³³⁰ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 339.

emirlerle cemiyet ve üyelerini izlediği yönünde iddialar ortaya atılmıştır. Bu söylenti ve iddialardan tedirgin olan İttihâd ve Terakki üyeleri toplantı yaparak, Merkez Kumandanı Nazım Bey’i etkisiz hale getirme kararı almıştır³³¹. İTC Kurucu üyelerinden Mithat Bey (Bleda) konuyu Enver Bey’e de açmıştır. Cemiyet üyelerine hak veren Yüzbaşı Enver eniştesinin artık tehlike arz ettiğini, bu nedenle ortadan kaldırılması gerektiği fikrinde olduğunu söylemiştir. İşi hızlandırmak istediğini aktaran Enver Bey, bu işi fedailerden Mustafa Necip’in halledebileceğini aktarmıştır. Bu doğrultuda teklif Mustafa Necip’e yollanmış ve Necip Bey görevi üstlenmeyi kabul etmiştir³³².

Bu çerçevede ivedilikle bir suikast planı hazırlanmıştır. Buna göre Enver Bey gece eniştesinin evine gidecek ve o sırada evde İttihâd ve Terakki’nin üyelerinden İsmail Canbolat Bey kapıyı çalacak ve eve misafirlige gelecek, Canbolat pencere kenarına geçerek Nazım Beyle konuşacak aynı zamanda da evin karşısında pusuya yatmış olan Mustafa Necip’e işaret edecektir. Necip ise herkesin daldığı bir anda açık pencereden içeri ateş açarak Nazım Bey’i öldürecektir.

Plan olduğu gibi uygulandı. Canbolat Bey ve Nazım Beyler pencere kenarında sohbet ederken Mustafa Necip ateş açmıştır. Ancak kurşunlar yerine isabet etmemiştir. İki de olayı hafif yaralanmayla atlattı. Mustafa Necip, görevi başarı ile tamamlayamadığı gibi Canbolat Bey’i de yaralamıştır. Olaydan sonra hızla oradan uzaklaşan Mustafa Necip, Mithat Şükrü Bey ve arkadaşlarını bulmuş ikisinin de yaralandığını aktarmıştır. Cemiyet üyeleri, planın açığa çıkmaması ve Mustafa Necip’in salimen kalabilmesi için, onu güvenli bir evde saklamışlardır³³³.

O günü hastanede geçiren Nazım Bey, ertesi günü yolladığı bir şifreli telgrafla Yıldız’a durumu aktarmıştır. Eve dönen Nazım Bey kendisine bir doktor verilmesini reddetmiştir. Gelecek doktorun Jöntürk olmasından korkan Merkez Kumandanı ihtiyatlı davranmıştır. Birkaç gün sonra, İrade-i Seniye ile yanında bir Ermeni doktorla birlikte İstanbul’a yola çıkmıştır. Buradan görüyoruz ki Yıldız’da Kumandanına sahip çıkmıştır.

Olay tam kapandı derken, kısa bir süre sonra Manastır Müftüsü, Selanik’e gelmiştir. Yıldızın jurnalcilerinden olan Müftü, İttihatçılar tarafından şüphe ile karşılanmış ve bu nedenle vurulması kararı alınmıştır. İşi üstelenen fedai Abdülkadir

³³¹ Mithat Şükrü Bleda, “İmparatorluğun Çöküşü”, s. 34.

³³² M. Bleda, “age.”, s. 36.

³³³ M. Bleda, “age.”, s. 37.

Efendi, Müftüyü kaldığı otelden çıkarken vurmuş, Müftü olay yerinde hayatını kaybetmiştir³³⁴.

Bu iki olayın peş peşe yaşanması Yıldızın dikkatini çekmiş ve olaydan Talat Bey sorumlu tutulmuş, bir bahane ile kontrol altına alınmaya çalışılmışsa da Talat Bey meseleden sıyrılmış bu durum onun İttihatçılar arasındaki intibasını arttırmıştır. Bir diğer sorumlu tutulan kişi ise Enver Bey olmuştur. Yıldız tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Kendisinden şüphe duyulduğunu anlayan Enver Bey, İstanbul gitmemiştir. Cemiyetkiler tarafından gizlice Tikveş'e yollanmıştır³³⁵. Böylelikle fedai Mustafa Necip ve fedai Abdülkadir Efedî'nin olaylarının üzeri kapatılmıştır.

Mustafa Necip'e bir daha 23 Ocak 1913 tarihli Bâb-ı âlî Baskını' nında rastlamaktayız. Bu aradaki süreçte fedainin neler yaptığına ilişkin bir kayıt bulunmamaktadır.

1.2.4.2. Ölümü

Yıllar geçmiş ve Balkan Savşaları yenilgisine ve hükümete tepki olarak Bâb-ı Âli Baskını düzenlenmiştir. Emin Beşe'nin evinde toplanan İttihâd ve Terakki'nin önemli isimleri hükümeti devirme kararı almıştır. Planı Talat ve Enver Beylerde onaylamıştır. Talat Bey planı şöyle anlatmıştır. 23 Ocak Perşembe günü Kara Kemal'in riyaseti altında partiden kırk elli kadar kişi Sirkeci kahvehanelerine ve Meserret Oteli altında toplanacak ve öğleden sonra saat üç gibi Bâb-ı Âli önüne gelecektir³³⁶. Bu arada Enver Bey'de at üstünde talimden dönüyormuş gibi, ağır ağır gelecek ve yanında Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil ve Mustafa Necip arkadaşlarımız olacaktır. Diğer taraftan Ömer Naci yanında Sudi ve Azmi Beylerle gelecek ve meraktan oraya doğru gelen halka hitabet yapacaktır bu esnada ise Enver Bey, Mustafa Necip, Yakup Cemil ve Sapancalı Hakkı içeri girecektir³³⁷.

Planın bir diğer kısmı ise Mahmut Şevket Paşa'yı ikna etmek olacaktır. İttihatçılar Kamil Paşa'yı devirdikten sonra, sadarete Mahmut Şevket Paşa'yı geçirmeyi planlamışlardır. Bu çerçevede Mahmut Paşa'nın güvendiği ve sevdiği merhum Mithat Paşa'nın oğlu Ali Haydar Mithat, Paşa'nın Üsküdar'daki konağına gitmiştir. Birkaç gün

³³⁴ M. Bleda, "age.", s. 38-39.

³³⁵ M. Bleda, "age.", s. 41.

³³⁶ Galip Vardar, Galip Vardar, *İttihad ve Terakki İçinde Dönenler*, İstanbul 1960. s. 108.

³³⁷ Tefik Çavdar, "age.", s. 246-247.

içinde sarayda bir toplantı olacağını, Kamil Paşa'nın Midye-Enez çizgisini kabul edeceğini ve Edirneyi Bulgarlara vereceğini duyduklarını bu nedenle hükümeti devireceklerini, yeni sadrazam olarak da kendisini tayin edeceklerini ifade etmiştir. Ancak Paşa teklifi reddetmiş hükümet devirmenin hata olacağını söylemiştir. Bunun üzerine Paşa'yı ikna için Mithat Şükrü Bey gönderilmiştir. Şükrü Bey'i pek seven Paşa bu kez ikna olmuştur.³³⁸ Mithat Şükrü anılarında Paşa'yı haberi veren ilk kişi olduğunu ifade etmiştir³³⁹. Talat Paşa'nın anılarının yer aldığı eserde ilk giden kişinin Ali Haydar Mithat Bey olduğu bilgisi yer almaktadır.

23 Ocak günü her şey planlandığı gibi gerçekleştirilmiştir. Bir tarafta Talat Bey pusuda beklerken, diğer yandan atıyla beraber Enver Bey gelmiş diğer sokaktan Ömer Naci, Mustafa Necip Beyler çıkmış, Kara Kemal'in başını çektirdiği kalabalık meydanı doldurmuştur. Kalabalığı görüp merak eden halktan kişiler de buraya eklenince istenilen ortam elde edilmişti. Ömer Naci hemen devreye girerek kalabalığa hitabet yapmaya başlamıştır.

Enver Bey, Talat Bey, Mustafa Necip, Mithat Şükrü, Sapancalı Hakkı, Yakup Cemil ve Hilmi Beyler hükümet binasının içine girmişlerdir. Bu sırada Kamil Paşa bir kabine toplantısı gerçekleştirmektedir. Binanın içindeki askerler sürekli oraya gelip giden Enver Bey'le selamlaşmış, bu sırada Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin yaveri olan bir sivil komiser şehit düşmüştür. Yaverin öldüğünü gören Sadaret Yaveri Nafiz Bey, oradaki herkese kurşun açmış ancak kimseye isabet etmemiştir. Bu sırada Harbiye Nazırı Nazım Bey'in Yaveri, Kıbrıslı Tevfik Bey'de Nafiz Bey'e yardıma gelmiştir. Yardım sırasında bir kurşun Kıbrıslı Tevfik Bey'e isabet etmiş ve kısa süre sonra hayatını kaybetmiştir³⁴⁰. Bu sırada Yaver Nazif kurşun açmaya devam etmiştir. Nafiz Bey'in arkasından dolanan Mustafa Necip saçtığı kurşunla Yaveri yere yığmıştır. Bacağından ağır yaralanan Nafiz Bey'de, Mustafa Necip'e ateş açmıştır. İkisi de olay yerinde kısa sürede hayatını kaybetmiştir.

Bu sırada olayın gerçekleştiği odaya gelen Harbiye Nazırı Nazım Paşa'da Yakup Cemil'den çıkan kurşunla yere yığılmış ve orada şehit düşmüştür³⁴¹. Böylelikle içeride

³³⁸ T. Çavdar, "age.", s. 248.

³³⁹ M. Bleda, "age.", s. 74.

³⁴⁰ G. Vardar, "age.", s. 115.

³⁴¹ G. Vardar, "age.", s. 116.

Hükümetin Harbiye Nazırı, iki yaver ve Mustafa Necip şehit düşmüş, bu olay Bâb-ı Âli içinde dört kişinin ölümüne neden olmuştur.

Baskın bittikten sonra Talat Bey devreye girmiş ve düzeni sağlamaya başlamıştır. İlk olarak yerde yatan merhumlar için emrini vermiştir. Askerlere “*Ölüleri yaverler odasına naklediniz. Binanın kapılarını sıkıca kapayınız, aşağı kattan yukarıya giriş yerlerini, merdiven ağızlarını derhal sed ediniz. Sadrazam Kamil Paşa'nın saraydan gelecek fermanın neticesi belli oluncaya kadar yerinden kıpırdamamasını temin ediniz*³⁴²”. Talat Bey'in emirleri derhal yerine getirilmiştir.

Sırada planın son ayağı olan Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete getirilmesi kalmıştır. Bu meselede de bir sorun yaşanmamış Paşa aynı gün saat sekizde sadarete tayin olmuştur³⁴³.

Bu olayla birlikte İttihâd ve Terakki'nin karanlık yüzünün temsilcilerinden olan fedai Mustafa Necip, İttihatçıların kahramanlarından biri olarak tarih sayfalarında yerini almıştır.

1.2.4.3. Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş

12 Nisan 1340 (1924) günü TBMM oturumunsa Mustafa Necip'in ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibi'nden maaş bağlanması teklif edilmiş ve aynı gün içerisinde kabul edilmiştir. Konuya ilişkin diyaloglar şu şekilde gerçekleşmiştir:

“*REİS — Peki efendim. Efendim, Mustafa Necip Bey ailesine ve validesine ve dul kalan hemşiresine beşer lira hıdemât-ı vataniyeden maaş tahsis edilmesini teklif ediyorlar.*

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Yalnız validesi vardır. (Yalnız validesi sesleri).

*REİS — Ailesinden validesine ve dul hemşiresi denmiştir. Bu teklifi esas itibariyle kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul etmeyenler lütfen el kaldırsın... Esas itibariyle kabul edilmiştir efendim*³⁴⁴”.

Görüldüğü gibi teklif sorunsuz bir şekilde gerçekleşmiş, kısa ve öz bir kararlılıkla kabul edilmiştir. Bu doğrultuda Meclis Reisinin de belirttiği üzere Mustafa Necip Bey'in validesine 5, hemşiresine de 5 lira maaş bağlanmıştır.

³⁴² G. Vardar, “age.”, s. 121.

³⁴³ Murat Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 47.

³⁴⁴ *TBMMZC*, D. II, C.8, İS. II, s. 584.

13 Nisan 1340'ta (1924) yayınlanan HVT maaşat listesinde annesi ve kız kardeşinin isimleri tekrar yer almış be maaş miktarları 500'er kuruş olarak belirtilmiştir³⁴⁵. Böylelikle Mustafa Necip Bey'in ailesine Cumhuriyet rejimi sahip çıkmıştır.

1.3. Bâb-ı Âli Baskını ve I. Dünya Savaşı Yıllarında Görev Alanlar

1.3.1. Harbiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde iki kez Harbiye Nazırlığı yapmış olan Hüseyin Nazım Paşa'nın biyografisinde bütünlük içeren bir yapı söz konusu değildir. Eserlerde ağırlıklı olarak Balkan Savaşları'ndaki icraatı ve Bab-ı Âli baskınındaki ölümü yer almaktadır. Bu kısımdan öncesine çok az yer verilmiştir. Nitekim bunda, daha önceki icraatlarıyla ün yapmamış olmasının payı büyüktür.

1848 yılında doğan Nazım Paşa³⁴⁶, iyi bir askerlik eğitimi almış ve Mekteb-i Erkân-ı Harbiye-i Şahâne' den (İmparatorluk Harb Akademisi)³⁴⁷ mezun olduktan sonra öğrenimine Fransa'da St. Cyr' de devam etmiştir³⁴⁸. (Fransız Askeri Akademisi) Bu Akademiye ait bir yaklaşım olan “offensive à outrance” (tümüyle ve ne pahasına olursa olsun hücum ile sonuç almayı hedefleyen yaklaşım) doktrinini benimsemiştir³⁴⁹. Diğer bir deyişle Paşa, klasik Osmanlı savaş stratejisi olan savunma taktiğinden ziyade, taaruz taktiğini benimsemiştir. Bu doktrini Balkan Savaşları sırasında uygulamış ve savaşın gidişatını olumsuz etkilemiştir.

Askeri anlamda iyi bir eğitim alan Paşa, ne yazık ki bu eğitimini pratiğe dökememiş, siyasete ağırlık vermiştir. Tanzimat döneminin önemli mimarlarından olan Ali Paşa'nın kızı ile evlenmiştir. Devlet yönetiminde tıpkı Ali Paşa gibi etkin bir rol oynamak istemiş, Osmanlı siyasetinin üst kademelerinde yer almayı hedeflemiştir.

Nazım Paşa'nın kayıtlardaki ilk görev bilgisi 1908 yılına rastlamaktadır. Bu tarihten önce neler yaptığına dair bir bilgi yoktur. 1908'de Edirne'ye II. Ordu Kumandanı olarak atanmış, 1909'da ise İstanbul Garnizon Kumandanı olmuştur.

³⁴⁵ TBMMZC, D. II, C.8, İS. II, s. 340.

³⁴⁶ Feroz Ahmad, *İttihâd ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul 1999, s. 215.

³⁴⁷ Yılmaz Öztuna, *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, İstanbul 2013, s. 120.

³⁴⁸ F. Ahmad, “age. ”, s. 215.

³⁴⁹ Richard C. Hall, “*Balkan Savaşları 1912-1913*”, İstanbul 2003, s. 33.

1.3.1.1. Kamil Paşa Hükümeti ve Birinci Harbiye Nazırlığı Dönemi

1909 yılı mecliste ciddi ayrılıkların baş gösterdiği bir yıl olmuş, Ahrar Fırkası ve İttihâd ve Terakki Partisi farklı kutuplarda yer almıştır. Bunun dışında İttihâd ve Terakki'nin içinde de ayrı bir hizip oluşmuş, bu hizip dönemin sadrazamı Kamil Paşa ve Hükümetinin politikalarına muhalif olmuştur. Öyle ki, Kamil Paşa'nın en güçlü muhaliflerinden biri olan İttihâd ve Terakki İstanbul Milletvekili gazeteci Hüseyin Cahit, Sadrazamın uyguladığı politikaların yanlış olduğunu ve bundan rahatsızlık duyduğunu ifade ederek, Kamil Paşa hakkında bir gensoru talep etmiştir. Sadrazamın gensoru karşısında mecliste yaptığı konuşma Hüseyin Cahit dâhil herkesi tatmin etmiş ve meclisten güvenoyu almıştır. Güvenoyundan sonra Kamil Paşa'nın yükselen gücü karşısında bir önlem almak isteyen İttihâd ve Terakki'nin iki önemli ismi Talat ve Enver Beyler yanlarına bir heyet alarak Paşa'yı ziyarete gitmiştir. Ziyarete, İTP' nin içindeki herkesin bir tutulmamasını muhalif olan hizbin ayırt edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir.

Bu ziyareti İTP' nin bir zaafi ve erk kaybı olarak gören Sadrazam Kamil Paşa, kimseye danışmadan hükümetin önemli iki nazırlığında isim değişikliğine giderek, Bahriye ve Harbiye Nezaretlerine kendine yakın isimleri getirmiştir. Bu doğrultuda 10 Şubat 1909'da Harbiye Nazırlığına Ali Paşa'nın yerine Nazım Paşa, Bahriye Nazırlığına ise Arif Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa'yı getirmiştir.

Nazım Paşa, herhangi bir partiye tam bir bağlılık göstermemekle birlikte HİF'e yakın bir duruş sergilemiştir. Bu değişiklikler kabinede sıkıntı yaratmış, nitekim 12 Şubat'ta Hilmi Paşa, Kamil Paşa'nın kimseye danışmadan yaptığı isim değişikliklerini protesto ederek istifa etmiştir. Bunu Hasan Fehmi, Manyasizade Refik ve Ziya Paşa'nın istifaları izlemiştir. Aynı gün Selanik Gazetesi'nde Padişah II. Abdülhamid'in tahttan indirildiği yerine veliaht Yusuf İzzettin Efendi'nin tahta çıktığı haberi yer almıştır. Bu haberi İstanbul'daki İTP cephesi bir komplo olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda İTP bir açıklama yayınlarak bu haberin asılsız olduğunu, haberin yapılan kabine değişikliğini perdelemek ve kamuoyunun ilgisini başka yöne çekmek amacıyla çıkarıldığını ifade etmiştir. Bu asılsız gazete haberi, İTP' nin kabine değişikliğini unutmamasına engel olmamış, aksine bu durumun üzerine gitmelerini körüklemiştir.

Meclis, Kamil Paşa tarafından kabinedeki iki ismin sorgusuz sualsiz değiştirilmesini, meclis haklarına ve Anayasa ilkelerine yapılan bir ihlal olarak

değerlendirmiştir. Bu sebeple 13 Şubat'ta bir toplantı yapılmış ve duruma açıklık getirilmesi adına Kamil Paşa'dan izahat talep edilmiştir. Sadrazam Kamil Paşa ise yapılan değişikliklerin dış sorunlarla ilgili olduğunu bunun için acele bir açıklamaya gerek olmadığını belirterek, toplantının 17 Şubat'a ertelenmesini istemiştir. Bunun üzerine meclis dilekçe yollayarak erteleme isteğini reddetmiştir.

Bu noktadan sonra işler sadrazam ve meclis arasında restleşmeler şeklinde ilerlemiştir. Ancak, meclis yılmamış ve acele bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı neticesinde Kamil Paşa aleyhinde 8'e karşı 196 oyla güvenoyu toplanmıştır³⁵⁰. Daha birkaç gün önce lehte oy alan sadrazam için artık işler değişmiş, yaptığı kabine değişikliği manevrası onun sonunu hazırlamıştır.

Mecliste güven oylaması yapılırken, Sadrazam Kamil Paşa Şeyhülislâm Efendi'nin yanına gitmiş, ikisi de aynı anda istifa kararı almışlardır. Aynı anda Talat ve Ali Rıza Beyler de güvenoyu sonucunu sunmak üzere saraya Padişahın huzuruna çıkmışlardır. Padişah güvenoyunu inceledikten sonra Şeyhülislâm Efendi ve Kamil Paşa'yı görevlerinden azletmiştir. Nitekim bu gelişmeler ışığında 14 Şubat'ta Sadrazamlık görevine, Kamil Paşa'nın yerine Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir.

Bu olaydan sonra tekrar güç kazanan İTP, iktidar olmanın tadını çıkarmıştır. Ancak bu durum fazla uzun sürmemiş ülke içinde tekrar karışıklar gündeme gelmiştir. İngiltere destekli ve İTP muhalifi gazeteler, Kamil Paşa'yı savunan yazılar çıkartmıştır. Nitekim artan kaus sonucu daha önce bahsine yer verdiğimiz, gerici diye nitelendirilen bir grup tarafından 31 Mart Ayaklanması (13 Nisan 1909) gerçekleştirilmiştir³⁵¹. Bu ayaklanma ile birlikte Hüseyin Hilmi Paşa kabinesi düşürülmüş, yerine Ahmet Tevfik Paşa'nın sadrazamlığında yeni bir kabine oluşturulmuştur.

Bu karmaşadan payını alan Nazım Paşa'nın Harbiye Nazırlığı görevi uzun sürmemiş Paşa, Nisan 1910'da Padişah tarafından Bağdat'a Vali olarak atanmıştır. Bu görev kimi çevrelerce bir sürgün olarak değerlendirilmiştir. Paşa, Şubat 1911' e kadar bu görevi sürdürmüştür³⁵².

³⁵⁰ Yaşar Özüçetin., Sıddık Yıldız, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebûsanca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ankara 2009, s. 22.

³⁵¹ F. Ahmad, "age.", s. 52-55.

³⁵² F. Ahmad, "age.", s. 215.

1.3.1.2. İkinci Harbiye Nazırlığı Dönemi ve Yaklaşan Balkan Savaşı

93 Harbi'nden bu yana neredeyse aralıksız savaş yapan Osmanlı Devleti'nin, 1900 lü yılların başındaki bekası pekte parlak gözükmemektedir. Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı üzerindeki emelleri ve Balkanlı devletlerin giderek artan özgürlük arzusu, devleti epey köşeye sıkıştırmıştır. Üç kıtada toprağı bulunan bu geniş İmparatorluk artık dağılmak üzeredir ve topraklarını bir bir kaybetmeye başlamıştır. Nitekim 1911'de Kuzey Afrika'daki son toprak parçası olan Trablusgarp için İtalyanlarla Savaşa girişmiş, 1912 yılında savaşı kaybederek İtalyanlarla barış imzalamak zorunda kalmış ve bilindiğı gibi Trablusgarp'ı kaybetmiştir. Osmanlı'nın bu düşüşünü izleyen Balkan Devletleri ise bu zaaf ve zayıflık durumundan faydalanarak aralarında bir ittifak kurmuş ve Osmanlı'ya karşı savaşa girişmişlerdir.

Elbette savaşa bir günde girilmemiştir. Savaşın alt yapısı için hazırlıklar ve gereken çeşitli durumlar olgunlaştıktan sonra Balkan cephesinden savaş ilanı gelmiştir. Küçük Mehmet Sait Paşa'nın kabinesindeki Osmanlı üst düzey yöneticileri bu konuya karşı önlem almamışlardır. Örneğın Yunanlılarla, Osmanlı arasında bir Girit meselesi patlak vermiştir. Yunanlılar Girit'in ilhakı konusunda direktmişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti buna karşı çıkmıştır. Bu durum Osmanlı bürokrat ve askerleri arasında bir ihtilaf yaratmıştır. İTP muhalifi Serbesti gazetesi yazarı Mevlânzade Rıfat, eğer Yunanlılarla Girit ilhakı meselesinde anlaşma sağlansaydı, Yunanlıların Balkan İttifakına girmeyeceğı görüşünü savunmuştur³⁵³. Aynı şekilde Ahmet İzzet Paşa'da, 1912 Ağustos ayı içerisinde Girit sorunu çözülmüş olsaydı, Yunanlıların tarafsız kalmayı tercih edeceklerini dile getirmiştir³⁵⁴. Bu görüşlerin aksine İTP tarafı, Girit'i verme taraftarı değildir.

Diğer taraftan Yunan Başbakanı Venizelos Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ ile bir Balkan Birliğı kurmuştur. Bu birlik bünyesinde bir Balkan İttifak'ı imzalamak üzere Romanya'ya doğru vapurla yola çıkmıştır. Tam bu sırada Talat Bey'le bir görüşme gerçekleştirmişlerdir. Vapurda Girit'le ilgili Talat Bey'e şu cümleleri kurmuştur. “Siz, Girit meselesine saplanmış bulunuyorsunuz. Hâlbuki benim için bu meselede fedakârlık imkanı yoktur. Her şey olmuş bitmiştir. Ben Giritliyim. İlhaktan vazgeçelim desem beni kovarlar. Hâlbuki olmuş bitmiş bir hale gelen Girit işini bir tarafa bırakırsak, Osmanlı

³⁵³ Süleyman Kocabaş, *Balkan Harbi Faciası 1952: 150 yılda kazandığımız Rumeli'yi 15 günde nasıl kaybettik?*, İstanbul 2012, s. 20.

³⁵⁴ S. Kocabaş, “age.”, s. 20.

*Devleti ile Yunanistan ittifak ederler, işbirliği kurarlar. Slavlığa karşı bir cephe meydana getirmiş oluruz*³⁵⁵.” Görünüşe göre Yunan Başbakanı Venizelos, İttifakı imzalamadan önce son bir kez Osmanlı ile istişare etmek istemiştir. Ancak Talat Bey Girit’i elden çıkaramayacaklarını belirtmiş ve geri adım atmamıştır.

Esasen, Balkan Devletleri arasında geçen gizli görüşmeler ve İttifaktan Osmanlı yönetiminin de haberi vardır. Ancak buna yönelik herhangi bir tedbir almamıştır. Örneğin Nisan 1912’de Atina Maslahatgüzarı Galip Kemali Söylemezoğlu, Yunanistan ve Bulgaristan’ın Balkan İttifakı konusunda gizli görüşmeler yaptığını bir raporla Osmanlı Hariciye Nezaretine bildirmiştir. Hariciye Nezaretinden bu rapora bir cevap yahut önlem gelmemiştir. Dönemin Hariciye Nazırı olan Asım Bey, Bulgarlar ve Rumların asla birleşmeyeceği kanaatindedir³⁵⁶.

Bu süreçte Sırbistan tarafı da oldukça hareketlidir. Yaklaşan savaş için hazırlık yapan Sırlar, Selanik üzerinden Belgrad’a silah sevkiyatı yapmışlardır³⁵⁷. Bu sevkiyat işlemi Sait Paşa kabinesi döneminde gerçekleşmiş, kabine buna karşı bir duyarlılık göstermemiştir.

Makedonya’ da ise durum farklı değildir, ülkede çetecilik ve eşkıyalık faaliyetleri ayyuka çıkmış, Osmanlı Devleti bir taraftan da bu meselelerle ilgilenmek zorunda kalmıştır. Görüldüğü gibi Balkan Devletlerinin hemen hepsinde karışıklar mevcuttur.

İç meselelere dönecek olursak, bu kaus ortamında kabinesine yapılan muhalefet karşısında direnci kalmayan Küçük Mehmet Sait Paşa, 17 Temmuzda İstifa etmiştir. 21 Temmuz’da Tarihte “Büyük Kabine” adıyla anılan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesi kurulmuştur. Büyük kabine denilmesinin sebebi, kabinede iki eski sadrazam ve daha önce önemli mevkilerde bulunmuş isimlerin yer almasıdır. Kabinede; eski sadrazam Kamil Paşa Şurayı Devlet Reisi, Ferit Paşa Dâhiliye Nazırı, yine eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa Adliye Nazırı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa’nın oğlu olan Mahmut Paşa Bahriye Nazırı ve üç yıl önce Harbiye Nazırlığı yapmış olan Nazım Paşa ise ikinci

³⁵⁵ Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerimiz ve Geçirdiklerimiz*, C. I, İstanbul 1970, s. 185-186.

³⁵⁶ S. Kocabaş, “age. ”, s. 24-25.

³⁵⁷ S. Kocabaş, “age. ”, s. 22.

kez Harbiye Nazırı olarak yer almıştır³⁵⁸. Kabinedeki isimlerin bazıları İttihâd ve Terakki'nin isteği isimler değildir. Özellikle Nazım Paşa'nın HİF ile bağlantısı vardır.

1.3.1.3. Birinci Balkan Savaşı

İç gelişmelerde bunlar yaşanırken, dışarıda Trablus'ta İtalyanlarla yapılan savaş kaybedilmiş, yaklaşan Balkan Savaşı nedeniyle de 17 Ekim 1912'de Lozan'da acele bir barış imzalanmıştır. Nitekim hemen akabinde Karadağ'ın Osmanlıya yaptığı savaş ilanıyla, 18 Ekim'de Balkan Savaşı başlamıştır. Almanya, Rusya, İngiltere gibi büyük güçler bu savaşı desteklememişlerdir. Balkanlıların Osmanlıyı yenme ihtimali doğrultusunda bir Dünya Savaşı çıkacağı önsezisinde bulunmuşlardır. Nitekim bu öngörü doğru çıkacaktır. Üstelik her birinin Osmanlı toprakları üzerinde bireysel emelleri vardır. Bu sebeple Balkanlıların Osmanlı ile yapacakları savaş çıkarlarına ters düşmüştür.

Osmanlı savaşa son derece güçsüz ve yetersiz bir orduyla girmiştir. Üstelik Trablusgarp'ta savaşmış olan tecrübeli askerler de ülkeye hemen dönüş yapamamışlardır³⁵⁹. Bu durum savaşı en başından olumsuz etkilemiştir.

Savaşın Başkomutanı, Harbiye Nazırı olan Nazım Paşa olmuş ve savaş onun taaruz emri ile savaş başlamıştır. Acele girilen bu savaşa yönelik sistemli bir savaş planı da oluşturulmamıştır. Nazım Paşa'ya savaş planlarının hazır olup olmadığı sorulduğunda, Mahmut Şevket Paşa zamanından kalma birtakım savaş planlarının olduğunu ve onları uygulayacağını söylemiştir. Ancak bu planları uygulamamıştır. Yukarıdaki sebeplere bu faktörde eklenince, savaşın sonunda Osmanlılar yalnızca Çatalca ve Lüleburgaz cephelerinde alınan galibiyetle yetinmek zorunda kalmıştır. Diğer tüm cephelerde mağlup olunmuştur.

Konunun başında belirttiğimiz gibi Paşa, taaruz odaklı savaş yanlıydı, bu sebeple eski planı terk etmiştir. Onun bu bakış açısı savaşın kaybedilmesinde etkin rol oynamıştır. Ancak Paşa bu stratejisine öyle güvenmiştir ki, Bulgaristan tarafında savaşacak olan Türk askerlerine “*Yanınıza merasim kıyafetlerinizi almayı unutmayınız, zira bu kıyafetler size iki ay sonra Sofya'ya girdiğimizde lazım olacaktır*”³⁶⁰ demeyi de ihmal etmemiştir. Nazım Paşa'nın bir diğer gafleti ise, savaş başlamadan hemen önce

³⁵⁸ F. Ahmad, “age.,” s. 135.

³⁵⁹ R. Hall, “age.,” s. 27.

³⁶⁰ R. Hall, “age.,” s. 34.

Rusya'nın çıkacak bir savaşa izin vermeyeceği teminatını alması üzerine, Balkanlardaki 120'ye yakın asker taburunu terhis edip Anadolu'ya memleketlerine göndermesi olmuştur³⁶¹. İşte savaşa bu koordinasyon eksikliği içerisinde girilmiştir.

Osmanlı Doğu cephesinde Bulgarlara, Batı cephesinde ise Sırlara karşı savaşımıştır. Abdullah Paşa komutasındaki Doğu ordusu Edirne ve Kırklareli tarafında çarpışmıştır. Batı ordusu ise Makedonya - Yunanistan arasındaki hatta savaş vermiştir Nazım Paşa ilk yenilgisini Kırklareli'ndeki deneme saldırısında almıştır. 23 Ekim'de Bulgarlara uygulanan taaruz başarısızlıkla sonuçlanmış, Osmanlı ordusu kısa sürede bozguna uğramış ve 24 Ekim'de ise Kırklareli'nden çekilmiştir. Bulgarların kısa sürede elde ettikleri bu zaferden Bulgar General Dimitriev şöyle söz etmiştir. “*Biz Bulgarlar burada Istranca tepelerinin eteklerinde, beş yüz kölelikten sonra, kendi başımıza ilk kez Türk ordusunun gücüne karşı harekete geçtik ve savaşın bundan sonraki bölümü için kesin bir üstünlük sağladık*³⁶²”. Bu yenilgiden sonra Osmanlı ordusu Çatalca'ya geri çekilmiştir. Bu sırada Batı'da Sırlara karşı Kumanova'da yenilgi alınmıştır. Kasım ayı başında ise Yunanistan Selanik'i ele geçirmiş ve Bozcaada, Limni, Taşöz, Samotraki adalarını işgal etmiştir. Bu süreçte Edirne ve Yanya ise düşmana karşı direnç göstermiştir.

Çatalca'ya geri çekilen ordunun komutasını Nazım Paşa üstlenmiştir. Çatalca'daki ordunun durumunu ve acil barış yapılması gerektiğini Hariciye Nazırı Ermeni asıllı Gabriyel Noradunkyan'ın Osmanlı Büyükelçisine çektiği şu telgraftan görmekteyiz: “*Dünden beri Çatalca'ya çekilen ordunun durumu çok kötü ve ağırdır. 1878'de yapıldığı gibi Bulgarların İstanbul'a girmelerinin önüne geçmek için çarçabuk siyasal önlemlere başvurmak gerekir. Bulgarların ilerlemesini durdurmak, savaşı kesmek ve barış görüşmelerine başlamak için büyük devletlerin çabuk yardımlarını ve işe karışmalarını sağlamak isteriz. Bırakışma olmaması daha iyi olur. Çünkü bunun için karşılıklı komutanlar arasında görüşmeler gerekir, bu vakit kaybettirir ve arada İstanbul düşüp anarşi olabilir. Büyük devletlerin kararını çabuklaştırmak için başvurunuz. Buradaki büyükelçilerin dileği üzerine tebaalarını güvencilemek için büyük devlet başına bir savaş gemisinin Boğaziçi'ne gelmesine izin verdik*³⁶³”.

³⁶¹ Y. Öztuna, “age.”, s. 101.

³⁶² R. Hall, “age.”, s. 37.

³⁶³ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, C. II, Ankara 1983, s. 63.

Bu arada Kasım ayı boyunca Bulgarlarla çarpışan Osmanlı ordusu bu kez galip gelmiştir. Bulgarlar 9 Kasım'da başlayan muharebeye ancak 23 Kasım'a kadar dayanabilmiştir. Bu zafer Nazım Paşa'nın savaşta tek galibiyeti olmuştur. Çatalca'daki bu zafer Edirne'dekilere de umut olmuştur.

Nazım Paşa, Çatalca zaferini mütakiben, 2 Aralık 1912'de sadrazam Kamil Paşa'ya (Savaş başladıktan kısa bir süre sonra Gazi Ahmet Muhtar Paşa yerine Kamil Paşa tekrar sadrazamlığa getirilmiştir) bit telgraf çekmiştir. Telgrafta, şu şekildedir: “Çatalca hattının müdafasında henüz harben düçar inhizam olmamış bir kuvve-i askeriye elimizde bulundurulmuş olacağı cihetle bundan bil istifade bu işe devletçe bir netice verilmesi mentu reyi samii fehimhanelerindedir³⁶⁴.” Çatalca galibiyetinden istifade barışa gidilmesi gerektiğini ve işi siyasetle çözmek icap ettiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

1.3.1.4. Çatalca Ateşkesi ve Londra Barış Konferansı

Savaşın hemen hemen tüm cephelerinde galip olan Bulgarlar, Türklerin Çatalca zaferinden sonra, barış yapma fikrine sıcak bakmaya başlamışlardır. Bunda her iki tarafta da bitap düşen askerler, tükenmekte olan mühimmatın ve cephelerde hızla yayılan veba salgınının verdiği kayıplar etkili olmuştur. Bu doğrultuda 25 Kasım 1912'de ateşkes görüşmeleri başlamış ve 3 Aralık'ta da son bulmuştur. Bu sekiz günlük süreçte beş kez toplanan³⁶⁵ tarafların temsilcileri şunlardır. Türk tarafından; Nazım Paşa, Ticaret ve Ziraat Nazırı Mustafa Reşit Paşa ve Kurmay Albayı Ali Rıza Bey. Bulgar tarafından; Kurultay başkanı Danef, Başkomutan Vekili General Savof ve Genel Kurmay Başkanı General Fiçef. Bulgar tarafı temsilcilerinin Karadağ ve Sırbistan adına da yetkileri vardı. Yunanistan tarafından; Sofya Yunan elçisi ve Yunan Ateşemileri gelmiştir ancak toplantının tamamına katılmamışlardır³⁶⁶.

Ateşkesin amacı, çatışmalara biran önce son vermek ve Londra'da gerçekleştirilecek olan barış görüşmelerine katılmaktır. Ateşkes görüşmelerinde Balkanlı müttefikler, Osmanlı'dan Çatalca'nın batısında kalan toprakları bırakmasını talep etmişlerdir. Ateşkes maddelerine göre; ordular hali hazırda buldukları yerlerde kalacak, Osmanlı Bulgaristan'ın Karadeniz'de uyguladığı ablukayı kaldırarak

³⁶⁴ Y. Hikmet Bayur, “age.”, s. 57.

³⁶⁵ R. Hall, “age.”, s. 91.

³⁶⁶ Y. Hikmet Bayur, “age.”, s. 130.

Bulgarların Çatalca'daki birliklerini ikmal etmeleri için Edirne'den geçen demiryolunu kullanmalarına müsaade edecektir. Bulgarlar bununla da yetinmeyecek Edirne'yi de almak isteyeceklerdir. Bu mümkün olmamışsa da, Edirne konusunun Londra Barış Görüşmelerine taşınmasını sağlamışlardır.

Yunanlılar ve Karadağlılar ise kuşattıkları kaleleri geri almak istemişlerdir. Yunan tarafı Yanya'yı alamadığı için ateşkesi imzalamamıştır. Bulgarlar ve Türkler arasında Kuzey Makedonya sorununun ise hakemlikle çözülmesine karar verilmiştir. Sırp tarafı ise bir problem yaşamamış ateşkesteki istekleri yerine gelmiştir. Netice itibariyle, ateşkes 3 Aralıkta taraflar arasında imzalanmıştır. Türk tarafında imza yetkisi Başkomutan olarak Nazım Paşa'daydı dolayısıyla ateşkesi kabul edip, imzalayan kişi o olmuştur.

Çatalca Ateşkesi'nden sonra Londra'da barış görüşmeleri başlamıştır. Türk tarafının barış önerisi 1 Ocak 1913'de konferansa sunulmuştur. Beş maddeden oluşan öneri şu şekildedir:

- 1- *Edirne vilâyetinin batısında kalan bütün işgal edilmiş topraklar boşaltılacak, yalnızca özerk Arnavutluk'un durumu ve sınırları hakkında karar verme yetkisi büyük devletlere bırakılacaktır.*
- 2- *Edirne vilâyeti Osmanlı İmparatorluğu'nda kalacak; gerekirse, Türkiye ile Bulgaristan, aralarındaki sınırda yapılacak değişiklikler konusunda görüşeceklerdir.*
- 3- *Türkiye, Ege Denizi'ndeki adaları bırakmayacak, gerekirse bu konuda büyük devletlerle görüşecektir.*
- 4- *Türkiye koruyucu devletlerin Girit konusunda alacakları herhangi bir kararı kabul etmeye hazırdır.*
- 5- *Yukarıdaki dört madde bölünmez bir bütünü oluşturmaktadır³⁶⁷.*

Görüldüğü gibi Türk tarafı, dönemin en önemli sorunu olan Edirne'den taviz vermemiştir. Uzun zamandan beri tartışma konusu olan Girit'ten ise fedakârlık etmiş, Ege Adaları hususunu ise ucu açık bırakmıştır. Bu talepler Balkanlı müttefiklere ağır

³⁶⁷ F. Ahmad, "age.", s. 145.

gelmiş o nedenle önerileri kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine görüşmeler sekteye uğramıştır.

Bu gergin havanın ardından Müttefikler 13 Ocak' ta aralarında toplanmış ve Osmanlı'ya bir nota yollamıştır. 17 Ocak'ta Bâb-ı Âli'ye ulaşan Nota uyarınca; Osmanlı Edirne'yi Bulgarlara bırakacak, Adalar sorunu ise Büyük Devletlerin istediği şekilde çözülecektir. Eğer Türkler bu tavsiyeyi dinlemez ise savaş yeniden başlayacaktır.

1.3.1.5. Bâb-ı Âli Baskını ve Ölümü ve Kızına Hidemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş

Bu nota karşısında ne yapacağını bilemeyen Kamil Paşa Hükümeti, köşeye sıkışmıştır. Bunu fırsat bilen İTP liler büyük propagandalarla halkı kışkırtmış ve Kamil Paşa'nın Edirne'yi Bulgarlara vereceği söylentilerini her yere yaymıştır. Kamil Paşa ve hükümetinin bu zayıf durumundan istifade daha önce değindiğimiz gibi 23 Ocak'ta Bâb-ı Âli Baskınına gerçekleştirmişlerdir.

Baskının gerçekleştiği gün Bâb-ı Âli'de olan Harbiye Nazırı Nazım Paşa, olayların üzerine odasından çıkıp etrafa bağırıp emirler vermeye başlamış, tam da o anda Yakup Cemil'den çıkan kurşunla yere yığılmış ve orada şehit düşmüştür³⁶⁸.

Nazım Paşa hakkında şaşırtan bir gerçekse, Paşa ölmeden önce İTP' lilerle birleşmiştir. Savaş'ın kötü gidişatından korkmuş ve son zamanlarında İTP lilere taviz vermeye başlamıştır. İTP li olan Sait Halim Paşa ile yakın ilişki kurmuş, stratejik yerlere İttihatçı subayları getirmiştir. Kurmay Albay Cemal Bey'i, Menzil Umumi Müfettişliği' ne getirmiş, Kurmay Yarbay Enver Bey'i ise Kolordu Kurmay Başkanı yapmıştır³⁶⁹. Paşa bu taviz ve siyasi manevranın bedelini Bâb-ı Âli baskını sırasında canıyla ödemiştir.

Nazım Paşa'nın ölümünün ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi 13 Nisan 1340'ta (1924), Paşa'nın ailesine Hidemât-ı Vataniye Tertibinden maaş bağlama kararı almıştır. Bu doğrultuda kızı Atiye Hanım'a 900 kuruş maaş bağlanmıştır³⁷⁰. Maaş bağlanması hususunda zabıt ceridelerinde Mecliste geçmiş herhangi bir tartışma yahut

³⁶⁸ G. Vardar, "age.", s. 116.

³⁶⁹ Y. Öztuna, "age.", s. 151-152.

³⁷⁰ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 570.

konuşmaya rastlanmamıştır. Paşa'nın kızının ismine ve maaş miktarının bilgilerine HVT' den maaş alan ailelerin isimlerinin yer aldığı tabloda rastlanmıştır.

1.3.2. Mahmut Şevket Paşa

1.3.2.1. Ailesi ve Eğitimi

İttihâd ve Terakki döneminin Harbiye Nazırlarından Mahmut Şevket Paşa, 1858 yılının Ağustos ayında Bağdat'ta dünyaya gelmiştir. Oldukça ilginç bir soy ağacına sahip olan Paşa'nın babası, Basra Vilâyeti Müntefik Sancağı' nın mutasarrıflarından Kethüdazade Süleyman Bey'dir³⁷¹. Süleyman Bey'in babası, küçükken Kafkasya'dan Bağdat'a getirilen Hristiyan Gürcü bir aileye mensup olan Kethüda Hacı Talip Ağa'dır. Hacı Talip Ağa Bağdat'ta aldığı üst düzey askeri eğitim sayesinde kısa sürede Bağdat askeri birliklerinin komutanlığına gelmiştir.³⁷² Aynı zamanda kendisi Kethüdazade ailesini kuran kişi olmuştur. Ancak köle kökenli olması nedeniyle Hacı Talip Ağa ve ailesi Bağdat Kölemenleri olarak adlandırılmıştır.³⁷³ Anne tarafı ise köklü bir Türk ailesine dayanmaktadır. Süleyman Bey ve zevcesinin Mahmut Şevket dışında; Numan, Ragıb, Halit ve Arif Hikmet adında dört çocuğu daha olmuştur.

Mahmut Şevket ilk eğitimine Basra'da bir mahalle mektebinde başlamıştır. 1869'da babasının isteği üzerine, eğitim için Bağdat'a gönderilmiştir. O tarihte Mithat Paşa, Bağdat Valiliği görevine yeni atanmıştır. Vali Mithat Paşa, Mahmut Şevket'i Alliance İsrailite okuluna kaydetmiştir³⁷⁴. Bu vesile ile Mithat Paşa ile yolları kesişen Mahmut Şevket, bu okul aracılığı ile pek çok farklı kültürle tanışmış ve geleceğini şekillendirmede önemli bir şans elde etmiştir.

Bundan bir yıl sonra askeri eğitim alma kararı vermiştir. Bu isteği kırmayan babası Süleyman Bey, onu İstanbul'a yollamıştır. Üsküdar Atlamataş Lisesi'ne kaydolan Mahmut Şevket, iki yıl gibi kısa bir sürede buradan mezun olma başarısı göstermiş, 1872'de de Kuleli Askeri İdadisi' nde eğitime başlamıştır. 1877'de buradan mezun olmuş ve aynı yıl içerisinde Mekteb-i Harbiye'ye kaydolmuştur. 1880' de Mülazım-ı Sani rütbesiyle sınıf birincisi olarak mezun olmuştur. Ardından Eğitim için

³⁷¹ Kemal Yakut, *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1998, s. 10.

³⁷² Murat Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, İstanbul 2014, s. 9.

³⁷³ K. Yakut, "age.", s. 10.

³⁷⁴ Ali Haydar Mithat, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım (1872-1946)*, s. 249.

Erkan-ı Harbiye'ye girmiştir. 1882'de buradan da birincilikle ve yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur.

Yüzbaşı Mahmut Şevket'in eğitim aldığı yerler, imparatorluğun en modern ve üst düzey nitelikli eğitim veren kurumlarıdır. Bu kurumlarda askeri eğitimin yanı sıra; mantık, beşeri ilimler ve yabancı eğitimi de almıştır. Bu nedenle kendisine, 19. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin bir aydınıydı denilebilir.

1.3.2.2. Görevleri

Başarılı bir eğitim hayatından sonra, iş yaşamına başlayan Yüzbaşı Mahmut Şevket'in ilk görevi tercümanlık olmuştur. Erkan-ı Harbiye Dairesinin İkinci Şubesi'nde Te'lif ve Tercüme Bürosu'nda Almanca ve Fransızca çeviriler yapmıştır. Bu iki dile de son derece hâkim olan Mahmut Şevket, buradaki görevinde iyi bir performans sergilemiştir. Bu işinin yanı sıra Erkan-ı Harbiye Dairesi'nin çıkardığı Mecmua-ı Fünun-ı Askeriye adlı dergide, askeri konulara ilişkin makaleler yazmıştır³⁷⁵.

1883'te Harbiye Mektebi'nde hocalık yapmaya başlamış ve Hendese-i Haliye ve Cebr-i Ala dersleri vermiştir. Kısa süre sonra ise Harbiye Mektebi'ni islah için gelmiş olan Alman General Von der Goltz'un çalışma ekibine dâhil olmuştur. Bu görevi sırasında, General Goltz'un Almanca olan bir kitabını "Seferber Zabitanı Mahsus Bir Muhtıra" ismi ile Türkçe'ye tercüme etmiştir³⁷⁶. 1884'te ise rütbesi Erkan-ı Harbiye Kolağalığı'na yükseltilmiştir.

Bu terfi ile birlikte General Goltz'un ekibinden çıkarılarak başka bir Alman general olan Kompofner Paşa'nın yardımcılığına atanmıştır. General Kompofner ile bir yıl çalıştıktan sonra, 1885'te tekrar General Goltz'un ekibine geçmiş ve onunla birlikte askeri okulların yapılandırılmasına ilişkin çalışmalarda bulunmuştur³⁷⁷. Alman generallerle oldukça uyumlu bir çalışma içinde bulunan ve meslekte henüz tecrübe kazanmaya başlamış olan Kolağası Mahmut Şevket için, Alman disiplini ve kültürü gelecekteki hayatı için önemli izler bırakmış ve kendisinde Alman sempatanlığı oluşturmuştur. 1886'da Von der Goltz'un II. Abdülhamid'e Kolağası Mahmut Şevketi övmesi, başarı ve yeteneklerinden bahsetmesi üzerine rütbesi Binbaşı'lığa yükseltilmiştir.

³⁷⁵ K. Yakut, "age.", s. 10..

³⁷⁶ M. Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 10.

³⁷⁷ K. Yakut, "age.", s. 16.

Hızla terfi alan Binbaşı Mahmut Şevket, 1887’de Vidinli Tevfik Paşa ekibine dâhil olarak, Almanya’ya gönderilen heyette yer almış ve orada Osmanlı Devleti adına uygun fiyata silah teçhizatı temin etmiştir. Dönüşünde bu başarısından dolayı rütbesi Erkan-ı Harb Kaymakamlığı’na yükseltilerek, Padişahın lütfuna mazhar olmuştur. 1890’da ise rütbesi Miralaylığa çıkarılmıştır. İlaveten altın, gümüş, imtiyaz, altın liyakat ve sanayi madalyaları ile taltif edilmiştir³⁷⁸.

1891’de Almanya, 1894’te Fransa ve oradan tekrar Almanya’ya geçen Miralay Mahmut Şevket buralarda askeri çalışmaları takip ederek Padişaha bilgi yollamıştır. 1895’te yazdığı, “Küçük Çaplı Mavzer Tüfeklerine Dair Atlas” adlı kitabını II. Abdülhamid’e sunmuştur. Kitabı çok beğenen Padişah, Mahmut Şevket’i Miralvalık rütbesi ile ödüllendirmiştir. Yoğun bir tempoda hızlı adımlarla görevinde yükselen Miralva Mahmut Şevket, 1896’dan sonra ruhsal problemler yaşamış ve bu sebeple istifa ederek İstanbul Erenköy’de bir müddet tedavi görmüştür³⁷⁹.

Tedavinin ardından tekrar iş yaşamına dönmüş, Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi ikinci başkanlığına atanmıştır. Burada Tophane’nin inceleme komisyonuna katılmış, ordunun kullanacağı silah ve teçhizatın teknik incelemesini yapan ekibin içerisinde yer almıştır. 1899’da, Tophane-i Amire Meclisi Tecrübe ve Muayene Dairesi Reisi Vekili Sanisi olarak ferikliğe yükseltilmiştir. Padişah II. Abdülhamid tarafından da birinci dereceden Mecidi Nişanı ile ödüllendirilmiştir³⁸⁰.

1901’de II. Abdülhamid’in en önemli projelerinden olan Hicaz Demiryolu projesine dâhil edilen Mahmut Şevket, bölgedeki kontrol ve güvenliği sağlamak amacıyla 4 Temmuz’da iki yüz lira harcırah ile bu işte vazifelendirilmiştir³⁸¹. Burada 9 ay çalıştıktan sonra kendi isteği ve hükümetin onayı doğrultusunda İstanbul’a dönmüştür³⁸². Dönüşünde Bâb-ı âlî’ye Hicaz’daki faaliyetlerine ilişkin ayrıntılı bir rapor sunmuştur. Akabinde eski görev yeri olan Tophane-i Amire Meclis-i Tecrübe ve Muayene Dairesi’nin başkanlığına atanmıştır³⁸³. Bu süreçte “*Osmanlı Ordusunun*

³⁷⁸ Ziya Şakir, *Mahmut Şevket Paşa, İstanbul 1994*, s. 21.

³⁷⁹ Z. Ş. Soku, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 24.

³⁸⁰ Z. Ş. Soku, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 27.

³⁸¹ K. Yakut, “*age.*”, s. 22.

³⁸² Togay Seçkin Birbudak, “Osmanlı Basınında Mahmut Şevket Paşa Suikasti“, *Bilig*, 65, Bahar 2013, s. 70.

³⁸³ Z. Ş. Soku, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 34.

*örgütsel yapısını ve asker ile subayların giydikleri üniformaların gravürlerini içeren*³⁸⁴” bir eser yazmıştır. Askerliğin yanı sıra, entelektüel faaliyetlerden de kopmamıştır.

1905’e geldiğimizde daha önce birçok kez ifade ettiğimiz üzere Balkanlarda II. Meşrutiyet’in örgütlenme safhası başlamış ve Meşrutiyeti tetikleyen pek çok hadise yaşanmaya başlamıştır. Tam da böyle bir süreçte 22 Nisan 1905 günü Mahmut Şevket’in rütbesi birinci ferikliğe getirilmiş³⁸⁵ ve Kosova Valiliğine atanmıştır.

Mahmut Şevket’in Kosova valiliği sorunlu bir döneme rastlamıştır. Göreve gelmez kendini problemlerin içinde bulmuştur. 1905 yılında Bulgar ve Sırp çetelerinin bölgedeki Müslümanlara karşı olan faaliyetleri artmıştır. Aynı yılın Eylül ayında Osmanlı Devleti, Kosova bölge Umumi Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’ya, yöredeki Müslüman Arnavutlarla Hristiyanların silahlanarak bir ayaklanma gerçekleştirecekleri bilgisini yollamıştır. Hüseyin Hilmi Paşa ise durumu derhal Vali Mahmut Şevket Bey’e iletmiştir.

Mesele hakkında hemen bir tahkikat başlatan Vali, silahlanmanın söz konusu olmadığını adı geçen topluluğun elinde yalnızca küçük çaplı silahların var olduğunu, birleşmenin hükümete değil Karadağlılara yönelik yapıldığını, Arnavutların da padişaha son derece bağlı olduklarını belirtmiştir³⁸⁶. Buna inanmayan Hüseyin Hilmi Paşa, Vali’nin iddialarının doğru olmadığını ifade etmiştir. Bunun üzerine daha sıkı tedbir alan Vali Mahmut Şevket, Şemsi Paşa’ya verdiği direktifle bölgedeki olayların yatıştırılmasını istemiştir. Emire riayet eden Şemsi Paşa ne kadar uğraştıysa da Bulgar ve Sırp çetelerinin gidişatına engel olamamıştır. Bölgede etnik unsurların sorunlarının yanı sıra, bürokrasi içinde de problemler yaşandığı açıkça görülmektedir.

Önce Bulgar ve Sırp çetelerinin Müslümanlara karşı zulümleri ve Rusya’nın bu çeteleri arkadan desteklemesi, ardından Arnavutların mutlak rejime karşı duruşu, Rus Çarı ve İngiliz Kralı’nın Reval görüşmeleri, Firzovik olayları, Atıf Bey’in ortaya çıkışı ve Şemsi Paşa’yı katledişi, Resneli Niyazi ve arkadaşlarının dağa çıkması ve II. Meşrutiyet’in ilan ettirilmesi. İşte tüm bu meseleler Mahmut Şevket’in Kosova valiliği sürecinde olmuştur. Kendisi olayların merkezindeki yerin yöneticisi olmuş ve tarihin hızla değişen akışına tanıklık etmiştir.

³⁸⁴ K. Yakut, “age.”, s. 26.

³⁸⁵ T.S.Birbudak, “agm.”, s. 70.

³⁸⁶ K. Yakut, “age.”, s. 30.

Meşrutiyet'in ilanından sonra Meşrutiyet ve millet ilişkisine dair görüşlerini eski çalışma arkadaşı General Von der Goltz'a yazdığı mektupta şu şekilde ifade etmiştir: *“Osmanlı Milletinin meşrutiyet ile idare olunacak kadar henüz kemale ermediğini tasdik eylerim. Fakat, Türkiye ahvaline vakıf olan bir kimse, saray hükümetinin istimal ettiği desayis ve veliahd ile bil-cümle Osmanlı aza-yı hanedanının tamamen mahbus bir halde bulundurulmalarından dolayı bir gün ihraz edecekleri mevki-i ali için lazım olan talim ve terbiyeyi iktisab edemedikleri nazar-ı dikkate alınacak olursa her iki usul-ü hükümeti yekdiğeriyle mukayese edip meşrutiyetin herhalde irade-i müstebideden daha ziyade vatani tahlis etmeye kabiliyeti olduğunu tasdik edeceğine şüphe yoktur. Talebenizin icraatı bu sebepten şayan-ı takdirdir³⁸⁷”*. Vali Mahmut Şevket, milletin meşrutiyete henüz hazır olmadığını açıktan söylemese bile, bu durumu yanlış bulduğunu dile getirmektedir.

Valiliği sırasında oldukça sancılı politik süreçlerden geçen birinci ferik Mahmut Şevket yaşanan kausun içerisinde vilâyetle de ilgilenmeye çalışmıştır. Eğitim, bayındırlık, ihracat gibi alanlara önem vererek, Kosova'nın kalkınmasını hedeflemiştir. Nitekim onun döneminde yapılan haşhaş, üzüm, tütün gibi ürünlerin ihracatı sayesinde, üç-dört bin arasında olan vilâyet geliri, sekiz-dokuz bin dolaylarına getirilmiştir. Bunun yanı sıra köprü ve yol yapım faaliyetleri yine onun döneminde ivme kazanmıştır. Ayrıca şehre, bir tiyatro ve cezaevi de yaptırmıştır.

Ağustos 1908'de Kosova Valiliği'nden alınan Mahmut Şevket, III. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır. Burada bir yıl faaliyette bulunan Mahmut Şevket için hayatının dönüm noktası olan 31 Mart olayı gerçekleşmiştir. Bu hadiseden sonra yıldızı parlamış ve hızla yükselmeye devam etmiştir.

1.3.2.3. 31 Mart Olayı ve Harbiye Nazırlığı

II. Meşrutiyet'in ilanının ardından merkezi güç haline gelen İTP' ye karşı oluşan tepkiler ivme kazanmıştır. Bu durum birçok partinin doğuşuna neden olmuştur. İ.T.P' nin merkezi güç durumuna gelmesinden sonra, meclis içinde Fedakaran-ı Millet Cemiyeti, Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası vb. pek çok muhalif parti kurulmuştur³⁸⁸. Siyasetin dışında sivil ve askeri kesimden de İttihâd ve Terakki'ye

³⁸⁷ K. Yakut, “age.”, s. 40.

³⁸⁸ M. Savaş, “agm.”, s. 10-12.

tepkiler doğmuştur. Orduda da mektepli-alaylı tartışmaları ayyuka çıkmıştır. Alaylıların pek çoğu şeriaten yanaydı ve ülkenin gidişatından da memnun değillerdi.

Nitekim 13 Nisan 1909'da sabaha karşı Taşkışla'da bulunan IV. Avcı taburu, askerleri başlarında bulunan subayları hapsedmiş, taburdaki silah ve cephaneliği alarak ayaklanmışlardır. Ayasofya meydanına doğru yürümeye başlayan hararetli grup Meclis binasının önüne gelmiş hükümetten bazı taleplerde bulunmuştur:

“1-Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa çekilecekler.

2- Milletvekillerinden Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'le, İkinci Başkan Talat (Talat Paşa), Hüseyin Cahit, Rahmi ve Dr. Bahaeddin Şakir beyler sınır dışı edilecekler.

3- Şeriat hükümleri olduğu gibi uygulanacak.

4-Mektepli subaylar ordudan uzaklaştırılacak, hiç değilse yerleri değiştirilecek. Alaylılardan açığa çıkarılanlar yeniden orduya dönecekler.

5-Bunlar yapıldıktan sonra isyan duracak ve ayaklanma dolayısıyla hiç kimse hakkında takibata girilmeyecek³⁸⁹”.

O sırada Bâb-ı Âlî'de bulunanlar arasında acele bir toplantı gerçekleştirilmiş ve Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa görevinden istifa etmiştir. Yatışmayan askerler meclisin içine girerek çatışmaya başlamıştır. Hadiselerin durmaması üzerine Devlet, III. Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'yı Harekât kumandanı tayin ederek, tam yetki vermiştir. 22 Nisan'da Hârekat Ordusu ile beraber Yeşilköy'e gelen Paşa, sıkıyönetim ilan ederek³⁹⁰ kontrolü ele almıştır. İsyanı birkaç günde bastıran Paşa, kariyerinde bu noktadan sonra gidilebilecek en üst noktaya erişecektir. 27 Nisan'da ise II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir.

Mahmut Şevket Paşa'nın başarılı operasyonundan sonra hükümet kendisini Harbiye Nazırlığına atamak istemiş, ancak kendisi bu vazifeyi reddetmiştir. Yerine Salih Paşa Harbiye Nazırlığı görevini üstlenmiştir. Mahmut Şevket Paşa'yı da 15 Mayıs 1909'da Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Kıtaat-ı Muhtelif-i Askerisi Müfettişliği Umumiliği' ne atamıştır. Bu görevinde Paşa, Girit ve Makedonya sorunun çözümüne

³⁸⁹ Ecvet Güresin, *31 Mart İsyanı*, İstanbul 1969, s. 49.

³⁹⁰ M. Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 10.

ilişkin önemli diplomatik ilişkiler kurmuş ve ordunun modernizasyonu için çalışmalarda bulunmuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın istifasından sonra sadarete geçen İbrahim Hakkı Paşa, 12 Ocak 1910'da Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nezareti'ne atamıştır. Paşa istemeyerek te olsa kabineye girmiştir. Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular müfettişliğinden de vazgeçmek istemeyen Paşa, Şubat ayında bu yetkilerini de tekrar eline almış ve iki görevi birden yürütmüştür. Açıkça görülmektedir ki, Paşa siyasetten ziyade askerliği tercih etmektedir.

Uzun ve yorucu bir tempoda çalışan Paşa, 1912'de Manastır'da çıkan ayaklanmayı bastıramamış ve Meşrutiyet yönetiminin Abdülhamid rejiminden farksız olduğu iddiasında bulunan, bu sebeple ülkenin gidişatından memnun olmadıklarını ifade ederek ortaya çıkan Halaskar Zabitan grubunu da dağıtamamıştır. 31 Mart Vakası ve sonrasında parlayan yıldızı, son olaylardan sonra sönmeye başlamıştır. Bu faktörlerin etkisiyle Paşa, 9 Temmuz 1912'de Harbiye Nazırlığı'ndan istifa etmiştir³⁹¹. Aynı gün Sultan Reşat tarafından Meclis-i Âyan üyeliğine atanmıştır.

Bilindiği gibi 23 Ocak 1913'de Bâb-ı âlî Baskını düzenlenmiş ve Sadrazam Kamil Paşa baskından birkaç saat sonra istifa etmiştir. İstifa eden Kamil Paşa'nın yerine Mahmut Şevket Paşa sadarete geçirilmiştir. Mahmut Şevket Paşa'nın sadaret görevi sırasında tuttuğu günlüğüne göre, vazifeye 10 Kanunsani 328 (23 Ocak 1913) Perşembe günü saat sekizde tayin olmuştur³⁹². Paşa, Enver Bey'in referansı ile tercih edilmiştir.

1.3.2.4. Sadaret Dönemi ve Suikast

Ali Fuad Türkgeldi'nin anılarına göre, istifa eden sadrazam Kamil Paşa ve İttihat Terakki'nin önde gelen hatiplerinden Ömer Naci arasında ilginç bir diyalog yaşanmıştır: “*O gün İttihad hatiblerinden Ömer Naci dahi Kamil Paşa'nın yanına giderek <Kamil Paşa, sen bize karşı muhalif bulunmayıp ta bizimle ittihad etmiş olaydın sonuna kadar sadr-ı azamdın; niçin bunu yaptın?> demesi üzerine Kamil Paşa <Haydi, haydi> diye eliyle işaret ederek kendisini kovmuş olduğunu da rivayet*

³⁹¹ K. Yakut, “age.”, s. 286.

³⁹² M. Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 47.

*eylediler*³⁹³”. Kamil Paşa'nın devrilmesinde İttihat Terakki yanlısı olmamasının etkisi açıkça görülmektedir.

Sadrazamın istifasından sonra sarayın önünü terk etmeyen öfkeli kalabalık “*Kahrolsun Kamil Paşa*” nidalarıyla sloganlar atıyordu. Bu sırada yeni göreve gelen Mahmut Şevket Paşa sarayın önüne çıkarak bir hitabet yapmış ve kalabalığı dağıtmayı başarmıştır³⁹⁴.

Olayların yatışmasından sonra, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa yeni kabinesi oluşturmuştur. Buna göre kabinede; Sadrazam ve Harbiye Bakanı Mahmut Şevket Paşa, Devlet Şurası Bakanı Sait Halim Paşa, İçişleri Bakanı Hacı Adil Bey, Dışişleri Bakan Vekili Muhtar Bey, Denizgücü Bakanı Çürüksulu Mahmut Paşa, Adalet Bakanı İbrahim Bey, Maliye Bakanı Rifat Bey, Bayındırlık Bakanı Besarya Efendi, Vakıflar Bakanı Hayri Bey, Ticaret ve Tarım Bakanı Celal Bey, Posta Telgraf Bakanı Oskan Efendi ve Maarif Bakanı Şükrü Bey yer almıştır³⁹⁵.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ın 6 ay sürecek olan görevi sırasında kabineyi en fazla meşgul eden konu, Balkan Savaşları olmuştur. Sadrazamlığının ikinci gününde, Erkan-ı Harbiye Umumiye Reisi İzzet Paşa'yı yanına çağırarak ve savaş gündemi ile ilgili izahat istemiştir. İzzet Paşa savaşın bitmesi gerektiğini ve sulh taraftarı olduğunu beyan etmiştir. Ancak Dâhiliye Nazırı Hacı Adil Bey, Maarif Nazırı Şükrü Bey ve Enver Bey gibi isimler barış taraftarı değildir³⁹⁶. Bu İttihatçılar ve Mahmut Şevket Paşa arasında gerçekleşen ilk çatlak olmuştur.

Balkan Savaşı tüm gücüyle devam ederken Mahmut Şevket Paşa sulh için diplomatik temaslar kurmuştur. Bu temaslar, Bulgarların büyük top mermileriyle Edirne'yi alt üst etmesine engel olamamıştır. Ardından, Enver Paşa'nın komutasındaki kuvvetler Egzamili'de bozguna uğramıştır³⁹⁷. Süreç bozgunlar silsilesiyle devam ederken, Mahmut Şevket Paşa ve İttihatçılar arasında başlayan savaş ve sulh gerginliği kapanmaz bir çatlak haline gelmiştir. İttihatçılar ısrarla savaşmaya devam etmek

³⁹³ Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1987, s. 79.

³⁹⁴ A.F. Türkgeldi, “*age.*”, s. 81.

³⁹⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasal Anılar*, İstanbul 1976, s. 181.

³⁹⁶ M. Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 47.

³⁹⁷ Ziya Şakir Soku, *Paşalar*, İstanbul 2010, s. 116.

istiyordu. Yoğun ikna çabaları ve görüşmeler sonunda 23 Şubat 1913'te kabineden barış kararı çıkmıştır³⁹⁸.

Barış kararının çıktığı sırada Yanya Yunanlıların eline geçmiştir. Balkanlı Müttefikler Edirne ve İşkodra'nın kendilerine bırakılmasını, Ege Adalarının kendilerine terkini talep etmişlerdir. 26 Mart'ta, Edirne teslim olmak zorunda kalmış, 16 Nisan'da Bulgaristan ile bir Mütareke anlaşması imzalamış ve hemen akabinde Londra görüşmeleri başlamıştır. Görüşmeler sırasındaki en önemli maddeler; Ege Adalarının istikbalinin Avrupalı Devletlere bırakılması, Midye-Enez hattının Batısında kalan kısmın Balkan müttefiklerine bırakılması, Osmanlı'nın Girit üzerindeki haklarından feragat etmesi olmuştur.

Balkanların yanı sıra işgal altında bulunan İran'ın sınır sorunu ortaya çıkmıştır. Balkan Savaşları ile güçsüz düşmüş olan Osmanlı Devleti, İngiltere ile anlaşma yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Mahmut Şevket Paşa hükümeti, 3 Mayıs 1913'te bir ön anlaşma taşıdığı imzalamıştır³⁹⁹. Anlaşmanın nihai halini imzalamaya Paşa'nın ömrü vefa etmemiştir. Nitekim kendisi Haziran ayında uğradığı suikast sonucu vefat etmiştir.

Paşa'nın öldürülmesinde, Balkan Savaşları dolayısıyla İttihâd ve Terakki'yle arasının açılması en büyük payı teşkil etmektedir. Bunun dışında savaş sırasında sürdürdüğü politika, İran sınır meselesi, Mart sonunda Metris Çiftliğinde bulunan yüzlerce askerin isyana kalkması ve İstanbul'u karıştırmaması, Almanlarla kurduğu yakın dostluğun İngilizlerin çıkarlarına ters düşmesi gibi, hem iç hem dış sebepler etmen olmuştur.

Suikast Tertibi fikri, Yüzbaşı Kazım'dan çıkmıştır. Yüzbaşı Kazım suikast fikrini İstanbul'un eski polis müdürü Muhib Bey'e açmış, ortak hareket etme ve ekibe daha fazla insan toplama kararı almışlardır. Bu doğrultuda Prens Sabahattin ile görüşülmüş ve kendisinden finansal yardım istenmiştir. İlâveten; eski Dâhiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey, Damat Salih Paşa, Pertev Tevfik Bey, Şerif Paşa, Komiser Latif Efendi, Kör Emin, Topal Tevfik, Nazmi Ziya, Hakkı, Kara Ahmet, Ragıp, Kemal Mithat Bey, Miralay Kemal, Miralay Fuat, Zeki Bey gibi isimler kadroya dâhil olmuştur.

³⁹⁸ K. Yakut, "age.", s. 304.

³⁹⁹ M. Bardakçı, *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, s. 21.

İstanbul Muhafızı Cemal Bey suikast planını haber almış ve Mahmut Şevket Paşa'ya iletmiştir. Nitekim Paşa bu habere itibar etmemiştir. Eylemciler 11 Haziran 1913 günü harekete geçmiştir. Olay anına dair kayıtlara geçen ilk bilgi şu şekildedir: *“11 Haziran 1913 Çarşamba günü saat 11.00 sularında çalışma ofisi olarak kullandığı Harbiye Nezâreti binasından otomobili ile hareket eden Mahmud Şevket Paşa, Bâb-ı Âli'ye geldiği sırada bir silahlı saldırıya uğramıştır. Yapılan ilk resmî açıklamaya göre; Mahmud Şevket Paşa'ya ait otomobil Harbiye Nezâreti'nden Bâb-ı Âli'ye doğru yola çıkmış, Bayezid Meydanı'ndan Divanyolu'na sapacağı sırada tramvay makası yakınlarında köşeyi dönerken meçhul şahıslar tarafından aracına ateş açılmıştır. Gerçekleştirilen bu saldırı neticesinde yaralanan Mahmud Şevket Paşa, Harbiye Nezâreti'ne geri götürülmüş, ancak yapılan müdahalelere rağmen kurtarılamamıştır. Saldırı esnasında yanında bulunan yaverlerinden Bahriye Mülazımı İbrahim Bey de hayatını kaybetmiştir⁴⁰⁰”.*

Suikasti gerçekleştirenler, kaçmak için hazır bulundurdukları arabayla oradan uzaklaşmışlardır. Ancak Topal Tefvik arabaya yetişememiş, olay yerinde asker tarafından yakalanmıştır. Sorguya alınan Topal Tefvik'ten, diğer tetikçilerin isimleri ve adresleri alınmıştır. İki saatlik bir çalışma sonucunda başta Yüzbaşı Kazım olmak üzere pek çok suçlu ele geçirilmiştir⁴⁰¹.

Konuya ilişkin 19 Haziran'da Divan-ı Harb-i Örfi kurulmuştur. Buna göre:

“Yüzbaşı Kazım Efendi, Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Kısım-ı Siyasi eski müdürü Muhib Bey, Damat Salih Paşa Kumarbaz Ziya Efendi, Gelenbevi İdadisi başmubassırı Abdullah Sefa Efendi, Bahriye mülazımlığından kovulma Şevki Efendi, Sivas Fırkası'ndan mülazım Mehmet Ali Efendi, Topal Tefvik, Şoför muavini Çerkez Cevad, Rüşumat-ı Muayene memurlarından Kara Ahmed Efendi, Tophane amelesinden Raif, Kumarbaz Ziya'nın biraderi Hakkı, Tütün kaçakçısı Ragıp, Jandarma efradından Kemal, Şeyhli Mustafa, Bahriye mülazımlığından kovulma Kasabın Fehmi, Jandarma efradından Sadık, Eski polis müfettişi Kör Emin Efendi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesinde memur miralay Kemal Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsuse müdür muavini miralay Fuad Bey, 26. alay 1. Tabur 3. Bölük kumandanı Yüzbaşı Adil

⁴⁰⁰ T.S. Birbudak, “agm.”, s. 72.

⁴⁰¹ Z. Ş. Soku, *Mahmut Şevket Paşa*, s. 226.

Bey, Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü Mehmed, Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü İsmail, Mekteb-i Hukuk talebesinden İzzeddin⁴⁰²” hakkında tutuklama kararı çıkarılmıştır.

Firariler ise; “*Kumarbaz Nazmi, Hacı Nazmi Paşa'nın oğlu şoför Abdurrahman, Tütün kaçakçısı Kavaklı Mustafa, Jandarma bölük kumandanlığından emekli Çerkez Mehmed Bey, Yüzbaşı Kazım'ın biraderi Çerkez Hikmet, Kaymakam Çerkez Zeki Bey, Emekli miriliva Adil Bey¹⁵, Komiserlikten kovulma Nazmi Efendi, Stockholm eski sefiri Şerif Paşa, Dâhiliye eski nâzırı Reşid Bey, Eski mebuslardan Gümülcineli İsmail, Prens Sabahaddin Bey, Şerif Paşa'nın hususi kâtibi Pertev Teyfik Bey, Muharririnden Kemal Midhat Bey⁴⁰³*”.

İdam cezasına çarptırılanlar; “*Damad Salih Paşa, Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Kısım-ı Siyasi eski müdürü Muhib Bey, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Şube-i Mahsuse müdür muavini Miralay Fuad Bey, Yüzbaşı Kazım Efendi, Bahriyeden mülazımlığından kovulma Şevki Efendi, Sivas Fırkası'ndan mülazım Mehmed Ali Efendi, Kumarbaz Ziya Efendi, Ziya'nın biraderi Hakkı Efendi, Topal Teyfik Efendi, Gelenbevi İdadisi başmubassırı Abdullah Sefa Efendi, Şoför muavini Cevad Efendi, Jandarma efradından Kemal⁴⁰⁴*”.

Kürek Mâhkumluğuna çarptırılanlar; “*Rüsumat-ı Muayene memurlarından Kara Ahmet, Tophane amelesinden Raif, Tütün kaçakçısı Ragıp*”.

Beraat edenler, “*Erkân-ı Harbiye miralayı Kemal Bey, Mekteb-i Hukuk talebelerinden İzzeddin Bey, Yüzbaşı Adil Efendi, Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü İsmail, Mahmud Şevket Paşa'nın şoförü Mehmet, Jandarma Sadık, Bahriye mülazımlığından kovulma Kasabın Fehmi, Şeyhli Mustafa⁴⁰⁵*”.

Olaya karışan herkes suçu nispetince bir ceza almıştır. Paşa öldükten sonra yerine Sait Halim Paşa sadrazamlık makamına getirilmiştir.. Mahmut Şevket Paşa'nın cenazesi, öldürüldüğü gün Hürriyet-i Ebediyye tepesine defnedilmiştir⁴⁰⁶.

⁴⁰² T.S. Birbudak, “agm.”, s. 83-85.

⁴⁰³ T.S. Birbudak, “agm.”, s. 85.

⁴⁰⁴ T.S. Birbudak, “agm.”, s. 85-86.

⁴⁰⁵ T.S. Birbudak, “agm.”, s. 86.

⁴⁰⁶ A. F. Türkgeldi, “age.”, s. 101.

1.3.2.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

31 Mart Harekât ordusu kumandanı, İttihâd ve Terakki dönemi Harbiye Nazırlığı, Sadrazamlık görevlerinde bulunan ve suikast sonucu yaşamını yitiren Mahmut Şevket Paşa'nın haremî Selime Dilşat Hanım'a, 6 Temmuz 1330'da (1914) Paşa'nın ailesinin aldığı maaşın HVT' ye aktarılması hususunda kanun lâhiyası oluşturulmuştur. MMZC' deki metin şu şekildedir:

"1. — Merhum Şevket Paşanın, Ailesine tahsis olunan maaşın Hıdemât-ı Vataniye Tertibine nakline dair Kanun Layihası.

REİS — Efendim, Mahmut Şevket Paşa Merhumun ailesine tahsis olunan maaşın Hıdemât-ı Vataniye Tertibine nakline dair Hükümet bir kanun teklif ediyor, bu da tevzi edilmiştir ve ruznameye de dâhildir. Okunsun, müzakere edelim çıksın. ("Müzakereye hacet yok, kabul edelim" sadaları)

Madde 1. — Sadri sabık Mahmut Şevket Paşa Merhumun Haremî Selime Dilşat Hanıma Mülkiye Tekaiüt Kanununun yirmiyedinci maddesi mucibince muhassas altı bin ikiyüzelli kuruş maaş, müşarünileyhin hidematı fevkaladei vataniyyesine binaen madamelhayat tediye edilmek üzere Maliye Düyunu Umumiye bütçesinin kırkdördüncü faslına teşkil eden Hıdemât-ı Vataniye Tertibine nakledilmiştir.

ALİ CENANİ BEY (Ayıntap) — Efendim, müstacelen müzakeresini teklif ediyoruz.

REİS — Efendim, bu kanunun müstaceliyeti teklif olunuyor, kabul ediyor musunuz? ("Kabul " sadaları) Birinci maddeyi reye koyuyorum: Kabul edenler ellerini kaldırsın... (Eller kalkar) Kabul olundu efendim.

Madde 2. — İşbu madde kanuniyyenin icrayı ahkamına Maliye Nazırı memurdur.

REİS — ttiraz eden var mı? ("Hayır " sadaları) O halde, kabul edenler ellerini kaldırsın. (Eller kalkar) Kabul olundu efendim.

Madde 3. — işbu madde kanuniyyeye, 1330 senesi Mayısı iptidasından muteberdir.

REİS — Kabul edenler ellerini kaldırsın. (Eller kalkar) Kabul olundu efendim. Kanunun heyeti umumiyyesini kabul edenler ellerini kaldırsın. (Eller kalkar) Kabul olundu

*efendim*⁴⁰⁷”. Teklif Meclisten kolaylıkla geçmiştir. Buna göre Dilşat Hanım’a 6.250 kuruş maaş bağlanmıştır.

İttihâd ve Terakki döneminde suikaste uğrayan Paşanın ailesine, Cumhuriyet döneminde de sahip çıkmıştır. Nitekim 12 Nisan 1340 (1924) TBMM oturumunda, Merhum Mahmut Şevket Paşa’nın eşi Dilşat Hanım’ın HVT’den aldığı maaşın devam ettiğini görmekteyiz. Zabıtlarda konuya ilişkin beyanlar yer almamakla birlikte Dilşat Hanım’ın ismi ve maaş miktarı maaşat listesinde görülmektedir. Buna göre Paşa’nın zevcesi hanımefendiye 6250 kuruş aylık maaş bağlanmıştır⁴⁰⁸. 25 Temmuz 1391 tarihli ve 1856 sayılı Resmi Gazete’de⁴⁰⁹ Dilşat Hanım’ın ‘Ç Cetveli’ maaşat listesinde geçmiş ve maaş miktarı 62,5 lira olduğu ifade edilmiştir. Geçen yedi yılda Dilşat Hanım’ın maaşının sabit kaldığı görülmektedir. Dilşat Hanım HVT maaşat listesinde en yüksek maaş alan isimler arasında yer almaktadır.

1.4. Ermeni Meselesinden Yargılananlar

Türk-Ermeni ilişkileri Selçukluların XI. Yüzyılda Anadolu’ya gelmesiyle başlamış⁴¹⁰, Osmanlı Döneminde ise üst düzeye çıkmıştır. XIX. yüzyıla kadar sorunsuz bir biçimde ilerleyen Türk-Ermeni ilişkileri, bu tarihten itibaren bozulmaya başlamıştır. Güç kaybetmeye başlayan Osmanlı Devleti, Avrupalı devletlerin müdahalelerine maruz kalmış ve Ermeni sorunu meselesiyle karşı karşıya bırakılmıştır. Osmanlı Devletini bölerek, Osmanlı topraklarına sahip olma emelinde olan Avrupalı devletler gayri müslim tebayı; toprak, özgürlük ve özerklik gibi çeşitli vaatler ve uyguladıkları misyonerlik faaliyetleriyle kendi saflarına çekmişlerdir. Esasen bu durum Avrupalı devletlerin bölgesel çıkarlarının bir parçasıdır⁴¹¹.

Bu çıkar ortaklığına Avrupa’nın yanı sıra, Amerika da katılmıştır. 1830’da Osmanlı Devleti ve Amerika arasında bir ticaret anlaşması imzalanmış, bu anlaşma ile birlikte Osmanlı topraklarına Amerikalı tüccarlarla beraber Amerikalı misyonerler de girmiştir. Bu misyonerler İstanbul, Adapazarı, İzmir, Trabzon, Bayburt, Erzurum,

⁴⁰⁷ MMZC, D. 3, C. 2, İS. I, s. 398.

⁴⁰⁸ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, S.570

⁴⁰⁹ (25 Temmuz 1931), *Resmî Gazete*.

⁴¹⁰ Barçın Kodaman, *Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Isparta 2002, s. 1.

⁴¹¹ Ekrem Yaşar Akçay, “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı“, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, <http://sbedergi.gumushane.edu.tr/DergiTamDetay.aspx?ID=31&Detay=Ozet> (20.02.2016). 2/4, Haziran 2011, s. 20.

Samakov ve Beyrut'ta misyonerlik faaliyetleri yürütmüşlerdir⁴¹². Amerikalı misyonerler, Osmanlı'nın gayri müslim tebası içinde en çok Ermeniler arasında başarılı olmuşlardır. Birçok Ermeni'yi Protestanlık mezhebine geçirmiş ve Ermenice İncil, sözlük ve gramer kitapları çıkarmışlardır. 1840'larda ise birçok Osmanlı Ermeni genci, misyonerler tarafından Amerika'da eğitim almaya götürülmüştür. Bu gençlerin çoğu Protestan olarak Osmanlı Devleti'ne geri dönmüştür⁴¹³. 1850 ve sonrasındaki 35 yıl zarfında ise Amerikalı misyonerler Osmanlı topraklarının muhtelif yerlerinde okullar açmıştır. Bunlardan bazıları; (İstanbul) Robert Koleji, (İstanbul) Üsküdar Amerikan Kız Koleji, (Harput) Fırat Koleji, (Merzifon) Anadolu Koleji, (Kayseri) Talas Koleji ve (Samakov) Rumeli Koleji'dir⁴¹⁴.

Ermeni meselesinin oluşmasında katkısı olan bir başka devlet ise Rusya'dır. Rusya emperyalist çıkarları doğrultusunda din/mezhep faktörünü kullanarak Osmanlı Devleti bünyesindeki gayri müslim tebayı isyana teşvik etmiştir. Bu gayri müslim topluluklardan biri de, çoğunluk itibari ile Ortodoks olan Ermeniler olmuştur.

1853' te Çar I. Nikola Ortodoksluğun ve Hristiyanlığın hamisi olma iddiası ve Prens Mençikof aracılığı ile Kudüs'teki kutsal kiliselerin bakım ve onarımı problemini öne sürerek *Kutsal Yerler* sorununu çıkarmış ve Kırım Harbi'ne yol açmıştır. Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanan bu savaşta, Osmanlı Devleti ilk kapsamlı borçlanmaya girmiştir. 1856 Kırım Harbi sonrasında toplanan Paris Barış Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti, azınlıklara daha geniş haklar tanıyan Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır⁴¹⁵.

Ermeni meselesi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında imzalanan Yeşilköy (Ayestafenos) Anlaşması ve akabinde, anlaşmanın gözden geçirilmesi için toplanan Berlin Kongresi (13 Haziran – 13 Temmuz 1878) ile uluslararası bir boyut kazanmıştır⁴¹⁶. 3 Mart 1878'de imzalanan Yeşilköy Anlaşması'nın meşhur 16. Maddesi Ermeniler için bir dönüm noktası olmuştur. Maddede;

- 1- Ermenistan denilen bir memleket vardır.
- 2- Mezkûr bölgenin idaresi ıslahata muhtaçtır.

⁴¹² Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Ankara 2005, s. 16-17-18.

⁴¹³ B. N. Şimşir, "age.", s. 18.

⁴¹⁴ B. N. Şimşir, "age.", s. 124.

⁴¹⁵ B. N. Şimşir, "age.", s. 12-13-14.

⁴¹⁶ L. P. Dabağyan, "age.", s. 98. ; E. Y. Akçay, "agm.", s. 21.

3- Ermenilerin emniyeti Kürt ve Çerkezler tarafından tehlikeye düşürülmüştür.

ibareleri yer almıştır⁴¹⁷. Kısacası Yeşilköy Anlaşması Ermenilerin dünya devletleri tarafından tanınmasına ve 1915 olaylarına giden yolun açılmasına vesile olmuştur.

Berlin Kongresi ve Yeşilköy Anlaşması'yla, Balkanlardaki Rus kazanımlarını tehlike olarak gören Avrupalı güçler, anlaşmanın maddelerini gözden geçirme talebiyle bir kongre gerçekleştirmiştir. Kongre sonunda (13 Temmuz 1878) Berlin Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmada Ermenilerin durumunu ihtiva eden 61. Madde şu şekildedir: *“Bâb-ı âlî, ahalisi Ermeni bulunan vilâyetlerde millî ihtiyaçların icap ettirdiği ıslahatı vakit geçirmeksizin yapmayı ve Çerkez ve Kürtlere karşı huzur ve emniyetlerini, temin etmeyi taahhüt eder. Ve ara sıra bu babda alacağı tedbirleri devletlere tebliğ edeceğinden, bu devletler zikr olunan tedbirlerin yapılmasına, nezaret eyleyecektir”*⁴¹⁸.

Berlin Kongresiyle güçlenen ayrılıkçı Ermeniler, örgütlenmeye başlamış ve 1887'de Hınçak Cemiyeti (Cenevre'de), 1890'da ise Taşnaksutyun Cemiyeti (Tiflis'te) kurulmuştur⁴¹⁹. Bu örgütlenmeler, Ermeni halkını silahlı ayaklanmaya ve çeteler kurmaya teşvik etmiştir. Bu iki cemiyetin teşekkülünden sonra Osmanlı topraklarında Ermeni isyanları hızla artmıştır. Bunlardan en önemlileri; 1890 Erzurum İsyanı, 1890 Kumkapı Gösterisi, 1882-1893 Merzifon-Kayseri-Yozgat Olayları, 1884 Birinci Sasun İsyanı, 1895 Bâb-ı âlî Olayı, 1895 Zeytun İsyanı, 1895 Trabzon-Bayburt-Gümüşhane-Hınıs-Muş ve Bitlis Olayları, 1896 Van İsyanı, 1896 Osmanlı Bankası İsyanı, 1898 İkinci Sasun İsyanı, 1905 Abdülhamid'e Yapılan Suikast (Yıldız Suikastı), 1909 Adana İsyanı, 1915 Van Ayaklanması⁴²⁰. Tüm bu olay ve isyanlar, birçok insanın can ve mal kaybı yaşamasına neden olmuştur.

Ermeni olayları, Birinci Dünya Savaşı sırasında zirve noktasına ulaşmıştır. Daha önce değindiğimiz üzere, aynı anda birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, Doğu'da yaşanan Ermeni olaylarına müdahale etmekte güçlük çekmiştir. Ancak giderek artan hadiselerden dolayı bir takım tedbirler almak durumunda kalmıştır. Bunlardan ilki, Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in Adana, Ankara, Aydın, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Van, Urfa, İzmit ve Kayseri valilik ve mutasarrıflıklarına önlem amaçlı olarak yolladığı 24 Nisan 1915 Talimatnamesidir. Bunu 30 Mayıs 1915'te Bakanlar Kurulu'nun sürgün,

⁴¹⁷ L.P. Dabağyan, *a.g.e.*, s. 103.

⁴¹⁸ Kazım Karabekir, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 2005, s. 133.

⁴¹⁹ B. Kodaman, “age.”, s.5. ; L.P. Dabağyan, “age.”, s. 22-23-24.

⁴²⁰ B. Kodaman, “age.”, s. 5-6. ; B.N. Şimşir, “age.”, s. 84-87.

yerleştirme ve Ermeni mallarına ilişkin çıkardığı ilişkin bir kararname izlemiştir.⁴²¹ 10 Haziran 1915'te bir talimatname daha çıkartılmış ve bir Emvali Metruke Komisyonu oluşturulacağı ve Ermeni mallarının detaylıca tetkik edileceği duyurulmuştur⁴²². 26 Eylül'de bu komisyona heyet ve tasfiye komisyonu da eklenmiştir⁴²³. Aynı yıl Ağustos ve Kasım aylarında da komisyonlar oluşturulup kararnameler çıkarılmıştır.

I. Dünya Savaşı'nın, İttifak Devletleri'nin zaferi ile sonuçlanmasının ardından, İstanbul'u işgal eden Müttefik devletler ve özellikle de İngiltere'nin direktifleriyle Ermeni sürgününden dönüşler yaşanmıştır. İlk toplu dönüşler Kasım ayında gerçekleşmiştir. Toplamda 10.601 Ermeni Anadolu'ya dönmüştür⁴²⁴.

İşgal kuvvetlerinin yoğun baskısına maruz kalan İstanbul Hükümeti, 4 Kasım 1918'de, Tehcir Kanunu olarak bilinen 27 Mayıs 1915 Kararnamesini, Anayasaya aykırılığı gerekçesiyle iptal etmiştir. 18 Aralık 1918'de yurda dönen Ermenilerin taşınmaz mallarının nasıl iade edileceğine dair bir tamim çıkarmıştır. 12 Ocak 1920'de ise malların iade konusuna ilişkin tekrar bir tamim çıkartmış ve daha da detaylandırılmıştır⁴²⁵.

20 Nisan 1920'de ise, Ankara Hükümeti *Emval-i Metruke*' ye ilişkin bir kararname çıkarmıştır. Kararnamede, 1919 sonrası firar eden Ermenilerin sahihsiz kalmış mallarının, hükümet tarafından açık arttırma ile satılacağı, buradan elde edilen gelirlerin hükümet mal sandığına aktarılarak korunacağı, malların sahiplerinin geri döndüğü takdirde, sandığa aktarılan gelirlerin sahiplerine iade edileceği hususları yer almıştır. Aynı hükümet 14 Eylül 1922'de, 12 Ocak 1920 Kararnamesini reddeden *Redd-i Emval Kararnamesi* çıkartmıştır. 26 Eylül ve 8 Kasım 1915 Kararnameleri tekrar yürürlüğe konmuştur. Hükümetin bunu yapmaktaki amacı Kurtuluş Şavaşı'nı kazanmış bir hükümet olarak, Lozan Konferansı'nda Batılı devletlerden Ermeni mallarına ilişkin bir talep gelmesini engellemektir⁴²⁶.

Mütareke Dönemi'nde Ermeni tehciri konusu, işgal kuvvelerinin en önemli baskı araçlarından birisi olmuştur. Nitekim bu dönemde İngiltere'nin ısrarlı talebiyle Divan-ı Harb-i Örfi'nin oluşturulması kararı alınmıştır. Padişahın iradesiyle yayınlanan kararda

⁴²¹ T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 33.

⁴²² T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 35-37.

⁴²³ T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 38-39.

⁴²⁴ T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 53-55.

⁴²⁵ T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 55-57.

⁴²⁶ T. Akçam, Ü. Kurt, "age.", s. 84-90.

yurdun muhtelif yerlerinde Ermeni tehciri suçlularını yargılamak için divan-ı harplerin kurulduğu bildirilmiş ve bunlara bağlı olarak tahkikat komisyonları oluşturulmuştur. İlk Divan-ı Harb-i Örfi 16 Aralık 1918'de Mahmut Hayret Paşa başkanlığında kurulmuştur. Mahkemede 3'ü Hristiyan 7 sivil üye de yer almış, ancak gelen şikâyetler üzerine 8 Mart 1918'de sivil üyelerin varlığına son verilmiştir⁴²⁷.

Tevfik Paşa'nın istifası üzerine kurulan, Damat Ferit Paşa Hükümeti tarafından Divan-ı Harb-i Örfi'nin yetkileri genişletilmiştir⁴²⁸. Bu mahkemelerde meşhur Yozgat, Trabzon, Erzincan vb. tehcir konuları işlenmiştir. Divan-ı Harb-i Örfi mahkemelerinde, Ermeni tehciri meselesine ilişkin Mutasarrıflar, Valiler, Paşalar, İttihat Terakki üyeleri ve dönemin üst düzey isimleri yargılanmıştır. Bunlardan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzincanlı Hafız Abdullah Avni Bey bu mahkemelerce idam edilmiştir. Nusret Bey, Kemal Bey ve devletin üst kademelerinde görev yapmış birçok önemli isim İstanbul'daki meşhur Harbiye Nezareti Cezaevi'nde bulunan "Bekirağa Bölüğü" ne hapsedilmiştir⁴²⁹.

Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunanların kimisi mahkemece hapis cezasına çarptırılmış, kimisi idam edilmiş, kimisi de İngiliz ve Ermeni-Rum Şubesi'nin hazırlayıp, Damat Ferit Paşa Hükümetinin onaylamasıyla oluşturulan kara listelerde yer almış ve Malta'ya sürgüne yollanmıştır⁴³⁰. Bunların dışında İttihâd ve Terakki'nin gizli haber alma örgütü olan Teşkilât-ı Mahsûsa⁴³¹ üyeleri de Ermeni tehciri meselesinde uyguladıkları yaptırımlar nedeniyle yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır.

11 Ağustos 1920'de Ankara Hükümeti, Büyük Millet Meclisi'nde alınan karara dayanarak, başta Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ve İcra Vekilleri Heyeti üyeleri gibi Millî Mücadele'de emek vermiş yüze yakın kişiyi idama mahkûm eden İstanbul Divan-ı Harbi Örfisi'ni 11 Ağustos 1920'de kapatmıştır. 12 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa, Tehcir suçuyla idamlar gerçekleştirilmesi durumunda, karşılık olarak ellerindeki İngiliz esirlerinin idam edeceklerini açıklamıştır. Aynı gün Meclis tarafından Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Beyler Millî Şehit ilan

⁴²⁷ Vahakn N. Dadrian., Taner Akçam, "Tehcir ve Taktik" *Divan-ı Harb-i Örfi Zabıtları: İttihâd ve Terakki'nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul 2010, s. 133.

⁴²⁸ V.N. Dadrian., T. Akçam, "age.", s. 135.

⁴²⁹ Bilal N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, Ankara 1985, s. 43.

⁴³⁰ B. N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 50-51.

⁴³¹ Gönül Güneş, "Teşkilât-ı Mahsûsa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 85. Ankara Mart 2013 s. 103.

edilmiş, ailelerine ise maaş bağlanmıştır⁴³². 31 Mart 1923'te ise Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde hapsedilen herkes için genel af çıkartılmıştır⁴³³.

Divan-ı Harb-i Örfilerin kapatıldığı sırada İstanbul Hükümeti ve Müttefik devletlerarasında Sevr Anlaşması (10 Ağustos 1920) imzalanmıştır. Anlaşmada müstakil bir Ermenistan Devleti'nin varlığı tanınmıştır. Ancak TBMM'nin anlaşmayı tanımaması üzerine, anlaşma geçersiz kalmıştır⁴³⁴.

3 Aralık 1920'de ise TBMM ve Ermenistan arasında Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Ermenistan TBMM'yi ve Ankara Hükümetinin resmen tanımıştır. Ancak anlaşma, Ermenistan'da yaşanan hükümet değişikliği nedeniyle geçersiz sayılmış daha sonra yapılan Moskova ve Kars Anlaşmalarıyla durum düzeltilmiştir⁴³⁵.

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanması sonrasında toplanan Lozan Konferansı'nda da Ermeniler ve Batılı Devletler, Ermeniler adına hak ve toprak talep etmişlerdir. Ancak Türk Hükümeti'nden istediklerini alamamışlardır. Bu sebeple konferansta uzlaşmaya gidilmiştir⁴³⁶. Ermenistan tam olarak istediği bağımsızlığa 1991'de ulaşmıştır.

Ermeni Meselesinden yargılanıp HVT'den maaş alan kişiler; Talat Paşa, Cemal Paşa⁴³⁷, Diyarbakır Valisi Doktor Mehmet Reşit Şahingiray, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Muş Mutasarrıfı Edip Servet Bey, Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Doktor Bahattin Şakir ve Erzincalı Abdullah Avni Efendi'dir.

Bunun dışında Ermeni meselesinden yargılanıp, bir Ermeni fedaisi tarafından şehit edilen Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey'in ailesi için de HVT'den maaş bağlanması teklifi sunulmuştur. Teklifi 5 Nisan 1340'ta (1924) Ardahan vekili Halit Paşa gerçekleştirmiştir⁴³⁸. Halit Paşa, 10 Nisan 1340'ta (1924) teklifini yinelemiştir⁴³⁹. 12 Nisanda teklifini tekrarlaması üzerine Reis'in okuduğu mazbatada, Cemal Azmi

⁴³² Ayşe Hür, "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Yargılamaları", (28 Aralık 2008), *Taraf*.

⁴³³ V.N. Dadrian., T. Akçam, "age.", s. 144.

⁴³⁴ B. Kodaman, "age.", s. 33-34

⁴³⁵ B. Kodaman, "age.", s. 48-51.

⁴³⁶ B. Kodaman, "age.", s. 58-70.

⁴³⁷ Talat ve Cemal Paşalar, İttihâd ve Terakki'nin kurucu üyeleri başlığı altında incelenmiştir.

⁴³⁸ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 301.

⁴³⁹ *TBMMZC*, D. II, C. 8, İS. II, s. 509.

Bey'in ailesinin tespit edilemediği ifade edilmiştir⁴⁴⁰. Cemal Azmi Bey'in ailesine HVT'den maaş bağlanması girişiminde bulunulmasına rağmen, ailenin tespit edilememesinden dolayı maaşın verilemediği anlaşılmaktadır.

1.4.1. Diyarbakır Valisi Doktor Mehmet Reşit (Şahingiray)

1.4.1.1. Eğitimi ve İlk Vazifeleri

Mehmet Reşit Şahingiray, 8 Şubat 1873'te Kafkasya'da doğmuştur. Babası Osman Bey Çerkezlerin Bzedod kabilesinin Hanah namıyla bilinen ailelerindedir. 1874'te Rusya'nın Kafkasya'yı işgal etmesi üzerine Osman Bey ailesi ve akrabalarıyla beraber İstanbul'a göç etmiştir⁴⁴¹.

Mehmet Reşit Bey, ilköğrenimini Mekteb-i İbtidai' de tamamlamıştır. 1882 yılında Beşiktaş Askeri Lisesi'ne girmiş ve buradan 1885 yılında 'ba şahadetname' nişanıyla mezun olmuştur. Aynı sene kaydını yaptırdığı Kuleli İdadi Tıbbiyesi' ni bitirerek, 1888'de Gülhane'deki Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye' ye girmiştir⁴⁴².

Bu dönemde, Tıbbiye öğrencileri arasında meşrutiyeti tesis etmek ve istibdatı yok etme fikirleri dolaşmaktaydı. Mehmet Reşit Bey'de bu düşüncedeki öğrencilerden biriydi. Nitekim 2 Haziran 1899'da Hikmet Emin, İshak Sûkûti, İbrahim Edhem ve Abdullah Cevdet Beylerle birlikte İttihâd-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır⁴⁴³. Bilindiği gibi bu cemiyet birkaç yıl sonra isim değiştirerek ve İttihâd ve Terakki adını almıştır. Böylelikle Osmanlı'nın son dönemine damgasını vuran partinin temelleri tıbbiyelilerin eliyle atılmış ve Mehmet Reşit Bey ilk İttihatçılardan olmuştur.

1894 yılında, Askeri Tıbbiye' den mezun olan Reşit Bey, aynı sene içinde Tabip Yüzbaşı rütbesiyle Haydarpaşa Hastanesi'nde Alman Doktor Profesör Düring Paşa'nın yardımcısı olarak görev almıştır. 1896'da Alasonya Ordu-yi Hümayun'a tayin edilmiştir⁴⁴⁴.

Mehmet Reşit Bey, 29 Temmuz 1897'de İOC üyesi olmak ve Avrupa'daki Genç Türklerle haberleşmek suçundan tutuklanarak ve Taşkışla Divan-ı Harbi'ne sevk edilmiştir. Burada bir buçuk ay burada hapis yatmış, Eylül 1897'de askeri rütbesi

⁴⁴⁰ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 559.

⁴⁴¹ Mehmet Reşit Şahingiray, *İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu*, (haz. Nejdet Bilgi), İzmir 1997, s. 7-8.

⁴⁴² Nejdet Bilgi, *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, İzmir 1997 s.8.

⁴⁴³ N. Bilgi, *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, s.9.

⁴⁴⁴ M.R. Şahingiray, "age.", s. 8.

elinden alınarak Trablusgarb'a sürgüne yollanmıştır. Eylül sonuna kadar Trablusgarb' ta hapis yatmış sonra serbest bırakılmıştır. Kısa süre sonra Trablusgarb Belediyesi İkinci Tabipliğine atanmıştır. 1898'de ise rütbesi iade edilmiştir. 1901 yılında Trablusgarb'ta kolağası Ziya Bey'in kızı Mazlume Hanım' la evlenmiş, kızı Nimet Hanım'da bu vazife sırasında dünyaya gelmiştir. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanına kadar Trablus'ta kalan Mehmet Reşit Bey, Ağustos 1908'de İstanbul'a dönmüştür. 1909'da askerlikten istifa ederek, politikaya girmiştir⁴⁴⁵.

9 Ekim 1909'da İstanköy Kaymakamlığına 2500 kuruş maaşla tayin olan Mehmet Reşit Bey, 13 Şubat 1910'da 5000 kuruş maaşla Humus Sancağı Mutasarrıflığında, 10 Haziran 1911'de 4000 kuruş maaşla Kozan Sancağı Mutasarrıflığında görevlendirilmiştir. 25 Temmuz 1911'de 5000 kuruş maaşla Lazistan Sancağı Musarrıflığına tayin edilmiş, ancak kısa süreliğine buradaki görevinden alınarak sonra tekrar aynı yere 5000 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 8 Temmuz 1913'te 6000 kuruş maaşla Karesi Mutsarrıfı olmuş, 24 Temmuz 1914'te Talat Paşa'nın isteği üzerine Van, Bitlisi Diyarbakır, Mamüretülaziz Vilâyetleri Umum Müfettişliği Katibi Umumiliği'ne getirilmiş, 13 Ağustos 1914'de Diyarbakır Valisi olmuştur. 10 Eylül 1914'te Basra Valiliği'ne nakledilerek 24 Kasım - 25 Aralık 1915 arasında Bağdat Vali Vekilliği yapmış, 10 Ocak – 25 Şubat 1915'te Musul Valiliği'ne atanmıştır. 25 Mart 1915'te tekrar Diyarbakır Valisi olarak tayin edilmiştir. Burada bir yıl çalışan Mehmet Reşit Bey, Ermeni tehcirini sevk ve idare etmiştir.

1.4.1.2. Diyarbakır Valiliği ve Son

Diyarbakır valiliği Reşit Bey'in hayatının dönüm noktası olmuştur. Mütareke Döneminde gerçekleştirilen İttihatçı tutuklamaları kapsamında, uyguladığı yaptırımlar dolayısıyla tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne götürülmüş, buradan kaçtıktan sonra yakalanacağını anladığı sırada intihar etmiştir.

Reşit Bey anılarında, *“Diyarbakır'da görevdeyken, Van ve Bitlis'in bir kısmının istila altında olduğunu Ermenilerin birbirlerini isyana teşvik ettiklerini ve Müslümanları yok ederek mallarına konmak gayesinde olduklarını”* belirtmiştir. Kızı Nimet Burak ise babasının görevi sırasında hatırladıklarını aktarırken şu cümleleri kullanmıştır: *“Erzincan, Erzurum, Diyarbakır, Bitlis gibi Ermenilerin yoğun oldukları yerlerde, Ermeniler askeriye katılıp silahlaniyor ve itilaf devletlerinden haber*

⁴⁴⁵ M.R. Şahingiray, “age.”, s. 9-10.

bekliyorlardı. Babamda durumu Talat, Paşa'ya rapor ediyordu. Gelen emirle babam Ermenileri Rus cephesinden uzaklaştırıp son derece nazik ve medeni bir biçimde Suriye'ye gönderiyordu⁴⁴⁶". Reşit Bey anılarında "Ermenilerin ileri gelenleri ile görüşüp suçluların teslim olması için bir hafta müddet verdiğini ancak ne yazık ki müspet bir sonuç alamadığını" ifade etmiştir⁴⁴⁷.

Reşit Bey 27 Mayıs 1915'te gelen tehcir emri neticesinde Ermenileri sevk etmiştir. 28 Eylül 1915'te Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta, "sevk edilen Ermeni sayısının yüz yirmi bine vardığını, sevkın yetersiz imkânlar altında yapıldığını, sorun çıkmaması için elinden gelen tedbiri aldığını fakat olumsuz şartlar nazar-ı dikkate alındığında şikâyetlerin mümkün olabileceğini" yazmıştır⁴⁴⁸. Mehmet Reşit Bey 2 Mart 1916'da Valiliğine atanmış, ancak Mart 1917'da hükümetle anlaşmazlığa düşerek ve görevinden azledilmiştir⁴⁴⁹.

Görevinden azledilen Mehmet Reşit Bey, İstanbul'a dönüp burada ticaretle uğraşmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi, 5 Kasım 1918'de Diyarbakır'daki görevi sırasında gerçekleştirdiği Ermeni tehciri ile suçlanarak Bekirağa Bölüğü'ne hapsedilmiştir.

Mehmet Reşit Bey 25 Ocak 1919 günü Bekirağa Bölüğü'nden kaçmıştır. Tüm İstanbul Polisi seferber olup Mehmet Reşit Bey'in peşine düşmüştür. Bir süre saklanmayı başaran Mehmet Reşit Bey, 6 Şubat 1919 günü saklandığı evden çıkarken Beşiktaş-Nişantaşı arasında etrafı sarılmıştır. Yakalanacağını anlayan Reşit Bey, Beynine bir kurşun sıkarak yaşamına son vermiştir⁴⁵⁰. Reşit Bey'in intiharı, İngilizler tarafından sevinçle karşılanmıştır. Ölümünden sonra cebinden çıkan ve vasiyetname niteliğindeki mektupta şunlar yazılıydı:

"Pek sevgili refikam ve çocuklarım, firarımdan dolayı... Muhafız Paşa ile polis müdürü bütün şiddet ve kuvvetleriyle beni arıyorlar, Ermeni tazıları da bunlara iltihak etmişlerdir. Gayretsiz ve hissiz bazı dostlarımın ihmali, programımı sekteye uğrattı.

Utanmadan, teslim olmaklığımı tavsiye ediyorlar. Neticeyi karanlık görüyorum. Yakalanıp hükümetin oyuncuğu, düşmanlarımın eğlencesi olmamak için, son dakikada

⁴⁴⁶ N. Bilgi, *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, s. 25-26.

⁴⁴⁷ N. Bilgi, *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, s. 27.

⁴⁴⁸ N. Bilgi, *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, s. 28.

⁴⁴⁹ M.R. Şahingiray, "age.", s. 10-11.

⁴⁵⁰ B.N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 46-48.

intihar etmek fikrindeyim. Rövelverim bir dakika yanımdan ayrılmıyor ve hazırdir. Hayatımın bence hiçbir kıymeti kalmadı. Bir müsait vakitte milletime son vazifemi yapar ve hayatımın bakiyesini tamamıyla size hasr ve tahsis ederim ümidiyle yaşamak isterdim. Ne çare, her istenilen olmadı. Sizi milletim için ihmal ettim. İstikbalinizi düşünemedim. Herkes beni Ermeni malı ile zenginleşmiş biliyor. Hâlbuki sizi temin-i maişetten aciz bırakıyorum. Bu da talihin bir cilvesi⁴⁵¹”... Bu mektup Vali Şahingiray’ın acı sonunu tüm açıklığıyla ortaya sermektedir.

1.4.1.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Bıraktığı mektuptan da anlaşıldığı gibi, Ermeni meselesinde ihmali olmayan ve sahte bir servetle yaftalanan Mehmet Reşit Bey ailesine Cumhuriyet Döneminde sahip çıkılmış ve 12 Nisan 1340’ta (1924) TBMM, ailesine HVT’den maaş bağlamıştır. Zabıt ceridelerinde teklife ilişkin kayıt bulunmamakla birlikte, Reşit Bey ailesinin ismi ve aldığı maaş miktarları 1 Numaralı cetvelde yer almıştır. Buna göre; eşi Mazlume Hanım’a 2000 Kuruş, kızları İsmet ve Fikret Hanımlara (evlenene kadar) 600’ er kuruş, oğulları Şinasi, Cezmi ve Cehri Beylere de (eğitimlerini tamamlayana kadar) aylık 600’er kuruş verilmiştir⁴⁵². Aynı isim ve aynı maaş miktarlarına 13 Nisan 1340 (1924) tarihli TBMM oturumunda tekrar yer verilmiştir⁴⁵³.

3 Temmuz 1927’de yayınlanan kararname ile < *firari Ermenilerden Köçeoğlu Andon Aram vereseşi Serpuhi ve Eşina kadından metruk bulunan ve İstanbul Vilâyeti İdare Heyeti’nce 15.000 lira kıymet takdir edildiği anlaşılan 187, cedit 205 numaralı ve on iki bin yüz elli beş kuruluşluk gelirli dükkân* >, Reşit Bey’in varislerine tahsis edilmiştir⁴⁵⁴. 12 Şubat 1930’da çıkarılan kararname ile de, 1927’de tahsis edilen emvale ilaveten, İstanbul Feriköy Kır Sokağı’nda bir hane için 3500, Kurtuluş Caddesi’nde Hokaçyan Viçen’den metruk dükkân için 1500 kuruş toplam 5000 kuruş ödeme yapılmıştır⁴⁵⁵.

⁴⁵¹ B.N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 48-49.

⁴⁵² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 571.

⁴⁵³ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 338.

⁴⁵⁴ M. Bardakçı, “*İttihadçı’nın Sandığı*”, s. 43.

⁴⁵⁵ M. Bardakçı, “*İttihadçı’nın Sandığı*”, s. 51.

1.4.2. Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey

1.4.2.1. İlk Görevleri

Ermeni meselesinden yargılananlardan biri olan Nusret Bey, 1876'da Yanya'da doğmuştur. Babası Preveze' nin eski sorgu hâkimlerinden Behram Efendi'dir. Behram Bey Kuruosmankurizadeler olarak bilinirdi⁴⁵⁶.

Nusret Bey İbtida ve Rüştîye'yi Yanya'da tamamlamıştır. Mekteb-i Mülkiyeyi Şahane' nin İdadi ve Ali kısımlarında tahsil görmüş ve 1 Ağustos 1899' da mezun olmuştur. Türkçe, Rumca ve Fransızca dillerini biliyor, Arnavutçaya ise aşinaydı.

2 Ekim 1899' da, 1125 kuruş maaşla Yanya Maiyyet Memuriyeti' ne tayin olmuştur. 28 Mart 1901'de aynı miktar maaşla Konya Maiyyet Memuriyetine nakledilmiştir. 19 Eylül 1901'de bu görevine ek olarak, artı 150 kuruş maaşla Konya'da Rum ve Ermeni Mekteplerinde Türkçe öğretmenliği yapmıştır. 3 Ekim 1902'de, sağlık problemleri nedeniyle memuriyet ve öğretmenlikten ayrılmışsa da 2 Nisan 1903'te 1125 kuruş maaşla Erzurum'un Keskin Kazası Kaymakamlığı'na tayin edilmiştir. 5 Ağustos 1903'te Yanya Vilâyeti Tepedelen Kazası Kaymakamlığına getirilerek, 7 Eylül 1903'te kendisine üçüncü sınıf intihabnamesi verilmiştir. 25 Ağustos 1906'da Aydonat Kazası Kaymakamlığına nakledilmiştir. Aydonat'ın ilerlemesi için çok çaba sarf eden Nusret Bey, buraya bir adliye dairesi ve maarife ait bir kahvehane yaptırmış, görevi sırasında Aydonat halkı tarafından çok sevilip ve güven duyulan bir isim olmuştur.

6 Kasım 1908'de becayişle Filat Kazası Kaymakamlığına nakledilmiştir. 6 Nisan 1909'da, 1575 kuruş maaşla Devline Kazası Kaymakamlığına atanmıştır. 15 Kasım 1909'da ikici sınıf kaymakamlık intihabnamesi almıştır. 14 Aralık 1909'da, 2000 kuruş maaşla Beyrut Vilâyeti Sur Kazası Kaymakamlığına tayin edilmiştir. Burada ilkokul derecesine okullar açıp ve halka eğitim vererek, halkın devlete olan bağlılığını arttırmıştır. 24 Şubat 1910'da, 2000 kuruş maaş ve becayişle Beyrut Vilâyeti Akka Kazası Safed Sancağına nakledilmiştir. 6 Ağustos 1910'da, Cisir-i Ergene Kazası Kaymakamlığına nakledilmiştir. 16 Haziran 1912'de, 2000 kuruş maaşla İskece Kazasında göreve başlamış, ancak 14 Kasım 1912'de, İskece' nin işgali üzerine

⁴⁵⁶ Bayram Akça, *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Ankara 2007, s. 35.

İstanbul'a dönmüştür. Kasım ayı sonuna kadar maaşını tam alan Nusret Bey, 30 Mart 1914'e kadar 1350 kuruş maaş almıştır⁴⁵⁷.

19 Nisan 1914'te, 3200 kuruş maaşla Bayburt Kaymakamlığına tayin olan Nusret Bey, burada da halk tarafından çok sevilmiş, çevresindekiler tarafından dürüst ve vazifeşinas biri olarak anılmıştır⁴⁵⁸.

1.4.2.2. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Çalışmaları

2 Kasım 1914'de Almanya'nın yanında, I. Dünya Savaşına dâhil olan Osmanlı Devleti için en tehlikeli cephelerden birisi olan ve emperyalist devletlerarası gizli anlaşmalarla Rusya'ya bırakılan Doğu Cephesi idi. Bölgede faaliyet gösteren Rus birlikleri içerisinde onlara destek ve öncülük yapmakla görevli 150.000 Ermeni gönüllüsü bulunmaktaydı. Bunların çoğunun, Osmanlı Devleti ile kesin bir şekilde yollarını ayırmış, siyasi suçlu durumunda olan ve isyan olaylarına karışmaktan aranan Ermeniler olduğu ifade edilmektedir⁴⁵⁹. Amaçları ise savaş ortamında, Rusların işgal ve müzaheretinden yararlanarak, bölgeyi Müslümanlardan temizlemek ve Büyük Ermenistan'ı kurulabilmektir. Bu bağlamda 1914 sonbaharında Ruslar, Doğu Anadolu'da Ermenileri kışkırtarak komiteler kurdurtmuştur.

Rusların ilk taarruzu 1914 Kasım başında başlamış ve Sarıkamış Harekâtı yenilgisi sonrasında Ruslar, bölgenin önemli bir bölümünü işgal etmişlerdir. Gerek bu işgaller sırasında, gerek sonrasında Müslüman ahalinin, Ermeniler tarafından hunharca katledildiği olaylar yaşanmıştır. Ermenilerin Rus birlikleriyle Doğu Anadolu'yu işbirliği yaptıkları istihbaratı alan Osmanlı Hükümeti, Ermenilerin savaş alanlarından uzaklaştırılması planlanmış ve çıkarttığı bir yasayla yerel makamlardan, Hükümete karşı gelen ve düşmanla işbirliği yaptığı tespit edilen Ermenilerin harp sahalarında çıkartılmasını istemiştir. Bu kişiler, yine Osmanlı toprakları olan Suriye, Halep, Şam ve Filistin gibi bölgelere iskân edilmişlerdir.

1895'de, Ermenilerin kanlı ayaklanmalar çıkarttığı Bayburt'un da harp sahası olmasından dolayı, 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Paşa, Kaymakam Nusret Bey'e Ermenilerin sevk ettirilmesi için emir göndermiştir. 1915'in Mayıs sonlarıyla Haziran

⁴⁵⁷ B. Akça, "age.", s. 35-39.

⁴⁵⁸ B. Akça, "age.", s. 39-41.

⁴⁵⁹ Haluk Selvi, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları", www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/birincidunyasavasiersmpolitikalari (23.04.2015). s. 1.

başlarında Jandarma Bölük Komutanlığından ayrılan jandarmalar ve Bayburt Talimgâh Kumandanlığı'ndan verilen iki bölük asker tarafından, yaklaşık olarak 8 köydeki Ermeniler iki kabile halinde Erzincan'a salimen sevk edilmiştir. Kanun gereğince, sevk ettirilen Ermenilerin emval-i metrukeleri oluşturulan komisyon tarafından satılarak bedelleri Ermenilere yollanmıştır⁴⁶⁰. Bu sırada Nusret Bey, 3. Ordu'ya erzak yardımında bulunmuş, Erzurum Valiliği ve 3. Ordu Kumandanlığı tarafından orduya yaptığı hizmetlerin dolaylı ödüllendirilmiştir⁴⁶¹.

İngiliz kuvvetleri'nin Anadolu kapılarına kadar dayandığı sırada, Yıldırım Orduları 2. Grup Kumandanı Mustafa Kemal'in isteği üzerine, Nusret Bey 14 Haziran 1917'de Urfa Mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Urfa, I. Dünya harbi sırasında Ermeniler isyanlarının görüldüğü yerlerdendi. Nitekim şehirde, 19 Ağustos 1915'te başlayıp, 16 Ekim 1915'te sona eren isyanlar yaşanmıştır. Bu sebeple Urfa Ermenilerinin büyük bir kısmı Halep'e sevk edilmiş, Mondros Mütarekesi'nden sonra tekrar Urfa'ya gelmişlerdir⁴⁶².

Harbin en şiddetli dönemi olan 1917'de Urfa Mutasarrıfı olan Nusret Bey, Urfa'nın yakın zamanda işgal edilme ihtimaline karşı, gerekli bir dizi tedbir alarak Jandarma kuvvetleriyle çalışmaya başlamış ve bir milis alayı oluşturmuştur⁴⁶³. Ancak Urfa 24 Mart 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Yaklaşık 7 ay Urfa'da kalan İngilizler, 30 Ekim 1919'da, Sykes-Picot antlaşması gereğince Urfa'yı Fransa'ya devretmiştir.

İşgal sırasında bir gün İngiliz Yarbay ve iki subayı makineli tüfekleriyle Mutasarrıflığa girmiştir. Nusret Bey kendilerini karşılamaya çıkmayınca aralarında şu diyalog geçmiştir. İşgal kumandanı Nusret Bey'e: "*Memleketinize geliyoruz galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?*" diye sormuştur. Nusret Bey ise: "*Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamak bir Türk Mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz sizi Birecik'te karşılardım*"⁴⁶⁴. diyerek fevkalade bir cevap vermiştir.

⁴⁶⁰ B. Akça, "age.", s. 42-43.

⁴⁶¹ B. Akça, "age.", s. 44.

⁴⁶² B. Akça, "age.", s. 51.

⁴⁶³ B. Akça, "age.", s. 46-50.

⁴⁶⁴ B. Akça, "age.", s. 50-51.

1.4.2.3. Tutukluluk ve Son

Mondoros Mütarekesi'nin hemen ardından başlayan tutuklama ve yargılamalar çerçevesinde, Nusret Bey'in 6 Nisan 1919'da dâhiliye nezareti tarafından İstanbul'a gelmesi emr olunmuştur. İstanbul'da Mustafa Nazım Paşa Başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi' ye çıkarılan Nusret Bey, Bayburt tehcir ve taktilden dolayı yargılandığı mahkemece suçsuz bulunmuş, ancak tutuklu bulundurulmaya devam etmiştir⁴⁶⁵. İzmir'in işgaline karşı milletten gelen tepkiler karşısında, Nusret Bey de 21 Mayıs 1919'da özgürlüğüne kavuşmuştur⁴⁶⁶.

Ancak 2 Ekim 1919'da İstanbul Erenköy'deki evine gelen polisler tarafından tekrar tutuklanmıştır. Askeri tutukevine yollanan Nusret Bey'in mahkemesi önce, 15 Mart 1920'de Esat Paşa Başkanlığındaki I. Divan-ı Harb-i Örfi' de görülmeye başlamış, Bayburt tehciri ve Ergani-Maden tehciri ile Ovakim Efendi'nin katliyle itham edilmiştir.

Nusret Bey savunmasında: *“İnsanların jandarma eşliğinde ve muhafazasında Erzincan'a sevk olduğunu, 3500 kişinin eşyasının kısım kısım satılarak paralarının sahiplerine ulaştırıldığını, Mal Müdürü Ovakim Efendi'nin ise katledilmediğini intihar ettiğini bunun da polis raporunda yer aldığını, ayrıca şahsın tehcirden 12 gün sonra intihar ettiğini bu sebeple kendisinin durumu ilişkisi olmadığını”* ifade etmiştir⁴⁶⁷.

Damat Ferit Paşa'nın dördüncü sadaretinde Fevkalade Divan-ı Harp oluşturularak başına eski Bursa Valisi Mirliva Mustafa Paşa getirildiği ve yargılama usullerinde bazı değişikliklerin yapıldığına dair kararname 27 Nisan 1920'de yayınlanmıştır. Nusret Bey, kamuoyunda Nemrut Mustafa Paşa Divanı olarak adlandırılan bu mahkeme tarafından 29 Nisan'da tekrar yargılanmaya başlanmıştır. Kararnamenin 4. Maddesi gereğince Nusret Bey'in muhakemesi gizli yapılmış avukat bulundurulmamıştır⁴⁶⁸. Tüm sorumluluk mahkeme reisi ve azalarına verilmiştir. Tartışmalı yargılamalar sırasında, mahkeme üyeleri şahsi davranmış, diledikleri kişileri aleyhte şahit olarak kullanmış, savunmaya söz hakkı verilmemiştir. İkdam, Serbesti, Peyam-ı Sabah gibi gazetelere ilan verilerek şahitler aranmıştır⁴⁶⁹.

⁴⁶⁵ B. Akça, “age.”, s. 57.

⁴⁶⁶ Mithat Atabay, “Urfâ Mutasarrıfı Nusret Bey ve Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal Adına Yapılan İlk Anıtın Öyküsü”, www.canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay_03.03.2015.

⁴⁶⁷ B. Akça, “age.”, s. 60.

⁴⁶⁸ B. Akça, “age.”, s. 64- 67.

⁴⁶⁹ Serbesti Gazetesi'nde yayınlanan bu ilanlardan biri şöyleydi:

İlanla bulunan şahitlerden Sürmene'nin Zevali Kariyesi'nden Hasan oğlu Ömer: *“Ermenilerin kafileler halinde çok kötü şartlar altında sevk edildiğini, sevk edilen Ermenilerin yolda mallarının alınıp katledildiğini ve bunun herkesçe bilindiğini”* beyan etmiştir.

Bir başka şahit olan Hasan oğlu Ömer'in arkadaşı, Sürmene Baştüccar Kariyesi'nden Ali Efendi bin Esad ise: *“Ermenilerin bir gece habersiz alındığını, yollarda sefil halde götürüldüğünü, bizzat Nusret Bey'in emriyle polis ve jandarma tarafından gürültülü bir şekilde sevk gerçekleştirildiğini, insanların mallarının satıldığını, yüz elli kadar çocuğun Binbaşı Hanı mahallesinde teşhir edilip, satıldığını”* ifade etmiştir. İki kişinin ifadesi oldukça benzemekle beraber, her ikisi de öldüren bir kişiyi görmediklerini ancak işittiklerini söylemiştir. Nusret Bey ise tüm bu suçlamaları reddederek yalan beyanda bulduklarını ifade etmiştir.

Harpatsum isimli başka bir şahit ise 12 yaşında bir çocuktur. Harpatsum: *“Nusret Bey'in çocukları at üstüne çıkararak satmak için teşhir ettiğini”* anlatmıştır. Bir çocuğun şahit olarak kullanılmasına oldukça sinirlenen Nusret Bey: *“olay doğru değildir, kaldı ki bahsi geçen tarih 5 yıl öncesine aittir, o tarihlerde bu çocuk 7 yaşında idi, nasıl olur da o yaşta bir çocuğun şahitliği kabul edilir”* diyerek mahkeme reisine sual etmiştir. Ancak reis Nusret Bey'in sözlerini yarıda keserek çocuğu dinlemeye devam etmiştir.

Bunun dışında üç Ermeni kadın da Nusret Bey hakkında şikâyette bulunmuştur. Nusret Bey'in onlarla Kemah Boğazına kadar gittiğini ve jandarmalar tarafından bazı kişilerin öldürülüp, cesetlerinin nehre atıldığı ifade etmişlerdir. Bir başka suçlama ise Nusret Bey'in, Mal Müdürü Ovakim Efendi ve ailesinin intiharına sebep olduğu, hatta kızı ve hemşiresinin bokrini ifa ettiği yönünde idi. Nusret Bey, bahsedilen tarihte orada bulunmadığını bunun ispatının polis kayıtlarında mevcut olduğunu dile getirmiştir.

Mahkemede buna benzer birçok suçlama yer almıştır. Suçlama yapan şahitlerin beyanı muntazaman kayıt altına alınmış, buna karşılık Nusret Bey'in yeterince savunma

*“ Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetinden,
Bayburt ve Ergani Madeni taktik ve tehciri meselesine dair malumat ve meşhudatı olanların Divan-ı Harbe gelmeleri ilan olunur. 29 Nisan 1920”.*

yapmasına müsaade edilmemiş, savunmasının tamamı da kayıt altına alınmamıştır. Bir savunma avukatı ya da lehte bir şahidin bulunmasına izin verilmemiştir⁴⁷⁰.

Mahkemesi devam ederken, üçü kardeşi Cevdet Bey'e, ikisi de hanımı Hayriye Hanım'a olmak üzere toplam beş mektup yazan Nusret Bey, mektupların tümünde kendisinin masum olduğunu, haksızlık yapanların günün birinde muhakkak bedelini ödeyeceğini yazmıştır. Kendisine zulüm yapanları Allah'a havale eden Nusret Bey, çocuklarına iyi bakılması, fevkalade bir eğitim görmeleri için ellerinden geleni yapmalarını kardeşi ve hanımına vasiyet etmiştir⁴⁷¹.

Hüküm aşamasında mahkeme üyelerinden Ferhat Bey, Nusret Bey'in işlediği suçun suiistimal derecesinde bulunduğu ve karşılığının üç yıl ceza kürek cezası olması gerektiği şeklinde kanaat belirtmiştir. Ancak Fettah Bey ve mahkeme reisi Mustafa Paşa idam talebinde bulunmuştur. Uzun tartışmalar neticesinde 15 yıl kürek mahkûmluğu cezası verilmesi konusunda ortak bir karar alınmış ve 4 Temmuz 1920'de imzalanmıştır. Ancak Mustafa Paşa, bir şahit daha getirerek, Ferhat Bey'e dinletmek istemiş, Ferhat Bey ise, yargılamanın bittiği gerekçesiyle yeni şahidi dinlemeyi reddetmiştir. 20 Temmuz'da tekrar toplanan heyet, bu defa Nusret Bey için idam kararı almıştır. Kararın uygulanabilmesi Ferhat Bey'in imzasını gerektirdiğinden ve Ferhat Bey ise ikna edilemediğinden istifa ettirilerek Üçüncü Divan-ı Harb-i Örfi'ye nakledilmiştir. Onun yerine tayin edilen Emekli Erkan-ı Harb-i Mirlivası Niyazi Bey idam kararını imzalamış, 4 Ağustos 1920'de de Padişah tarafından onanmıştır.

Nusret Bey, 5 Ağustos 1920'de Bayezid Meydanı'ndan idam edilmiştir. O günlerde basın daha çok Sevr Anlaşması ile ilgilendiğinden, Nusret Bey'in idamı, Tercüman-ı Hakikat dışındaki gazetelerde fazla yer verilmemiş, haberi yapılmamıştır.

Sivas Kongresi'nin aldığı kararlar sonucu, Damad Ferid Hükümeti istifa çağrısı yapılması ve bu maksatla Anadolu'da bulunan kolorduların ve vilâyetlerin merkezle bağlantıyı kesmeleri üzerine, Ferid Paşa 17 Ekim 1920'de istifa etmek zorunda kalmıştır. Tevfik Paşa başkanlığında kurulan yeni hükümet ise Divan-ı Harb-i Örfi'nin kararlarını incelemeye almıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Nusret Bey'in haksız yere idam edildiği tespit edilerek, Mahkeme Reisi Mustafa Paşa ile diğer üyeler tutuklanarak

⁴⁷⁰ B. Akça, "age.", s. 69-82.

⁴⁷¹ B. Akça, "age.", s. 83-87.

hapis cezasına çarptırılmıştır⁴⁷². Öldükten sonra aklanması trajik olsa da, vicdanlarda rahatlama sağlamıştır.

1.4.2.4. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Ölümünden sonra masumiyeti ıspatlanan vatanperver Nusret Bey'in ailesine, Ankara Hükümeti sahip çıkmıştır. 7 Ekim 1336'de (1920), Nusret Bey'in ailesine 1000 kuruş maaş bağlanması için TBMM'de bir kanun lâihyası oluşturulmuştur. Lâhiya Encümenine devrolunmuştur. Lâyihanın müzakeresi, TBMM genel kurulunun 25 Aralık 1336 (1920) tarihli toplantısında yapılmıştır. Sert tartışmalar gerçekleşen toplantıda, İzmit Mebusu Hamdi Namık ve Bolu Mebusu Tunalı Hilmi Beyler: *“Nusret Bey'in ailesinin maddi olarak zor durumda olduğunu şerefli bir devlet hizmetkârının ailesinin bu durumda bırakılmasının devlete yakışmadığını bu nedenle kanunun aynen hatta zamlı bir şekilde kabulünü”* istemişlerdir.

Konya Mebusu Musa Kazım Efendi ve Erzurum Mebusu Salih Efendi ise aileye maaş bağlanmasına karşı çıkararak: *“her hizmet-i vataniyyede bulunmuş kişilerin ailelerine maaş bağlamaya kalkarsak buna devletin maddi imkânı yetmez bu kişilere onların yakınları yardım etsin yahut bir seferliğine mükâfat olarak bir ödeme yapalım”* demişlerdir. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey ise: *“tehcir davasından dolayı idam edilmiş olan Nusret Bey ailesine maaş bağlamak yanlıştır, bu siyasi davaya girer”*. Bu nedenle ödeme yapılması doğru değildir. Ancak *“vatana hizmetinden dolayı, idamı göz önüne alınmayarak bir kanun lâhiyası hazırlanırsa”* ödeme yapılabilir⁴⁷³” açıklamasında bulunmuştur.

Müzakere sonucu 35 ret ve 64 kabul oyla alınan kararda, Nusret Bey'in ailesine maaş bağlanması kabul edilmiştir. Buna göre, Zevcesi Hayriye Hanım'a 1000 kuruş ve oğulları Mazlum, Tarık ve Müntekin Efendilere 500'er kuruş miktarında maaş bağlanmıştır. 12 Nisan 1340 (1924) Zabıt Ceridelerine göre yenilenen maaşlarda Zevcesinin maaşı aylık 1000 kuruş oğullarının ise 500'er kuruş (tahsillerini ikmal edinceye kadar) görünmektedir⁴⁷⁴. 13 Nisan 1340'ta (1924) yayınlanan HVT maaş

⁴⁷² B. Akça, “age.”, s. 87-113.

⁴⁷³ B. Akça, “age.”, s. 93-94.

⁴⁷⁴ TBMMZC, D. II, C.8, İS. II, s. 586.

tablosunda Nusret Bey ailesinin ismi ve aldığı maaş miktarları aynen tekrar edilmiştir⁴⁷⁵.

Nusret Bey, 5 Aralık 1921' de de TBMM tarafından Millî Şehit İlan edilmiştir. 25 Aralık 1927'de çıkarılan ve ermeni tehciri nedeniyle herhangi bir şekilde zülme uğrayan kişilere emval-i metrukeden mal verilmesi ile ilgili kararnameyle, Nusret Bey'in ailesine, Beyoğlu Asmalımesjid mahallesi Anzavur Hanı apartmanında Bedros adlı şahıstan terk edilmiş, on beş bin altı yüz yirmi beş liralık hisse verilmiştir⁴⁷⁶. 25 Aralık kararnamesine göre bu, kişilere yirmibin lira kıymetinde mal verilmesi gerekmektedir. Bu sebeble, 12 Şubat 1932'de çıkarılan yeni bir kararname ile Nusret Bey'in ailesine ilave olarak 5.000 lira daha verilmiştir⁴⁷⁷.

Böylelikle, Ermeni meselesinde ihmali olmadığı açıkça görülen ve mahkemede adeta kumpasa getirilen, Nusret Bey ailesi'ne yaşam standartlarının devamlılığı için gerekli yardımlar yapılmıştır.

1.4.3. Muş Mutasarrıfı Edip Servet Bey

1.4.3.1. Muş Mutasarrıflığı Görevi ve Ermenilerle Mücadele

Kaynaklarda Servet Bey'in biyografisi hakkında pek bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle ne zaman nerede doğdu ya da nerelerde eğitim aldı veya nerelerde görev yaptı gibi soruların cevabı muğlaktır. Kendisinin ismine, Muş Mutasarrıflığı görevindeyken yaşanan olaylar ve Ermeni Melselesi vesilesiyle rastlamaktayız.

I. Dünya Savaşı sırasında Doğu Anadolu, Ermeni ve Rumların en yoğun karmaşa yarattığı bölgelerin başını çekmiştir. Muş'ta, bu kargaşanın yaşandığı şehirlerden biriydi. Edip Servet Bey, savaşın yaşandığı yıllarda Muş Mutasarrıflığı görevini yapmıştır. Ermeniler Muş'un her yerinde türlü çetecilik, gasp, katliam gibi asayiş bozan her ne varsa yapmışlardır. Servet Bey ise onlarla mücadele etmiştir. Ermenilerin zulmüne kanıt olarak 6 Haziran 1916 tarihli Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdiriyeti kayıtlarında geçen bir ifade Ermeni mezaliminin hangi boyutlara vardığını göstermektedir. Muş'tan kaçıp Hani kasabasına mülteci olarak gelen Muş jandarma efradından ve Kal'a Mahallesi sakinlerinden otuz yedi yaşındaki Mevlüd oğlu

⁴⁷⁵ TBMMZC, D. II, C.8, İS. II, s. 341.

⁴⁷⁶ M. Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, s. 47-48.

⁴⁷⁷ M. Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, s. 52.

Mahmud, Rus esaretinden kurtularak geldiğini söyledikten sonra, 18 Şubat 1916'da başından geçen olayları Hani Müdürü İsmail'e şöyle anlatmıştır:

“Ermeniler on nefer kadar var idi. Hatta bunlardan Bulanıklı Keşiş oğlu Kinyaz ve Abri karyeli Gazar ve Gülan karyeli Bedo ve Muşlu Melkon oğlu Vano”yu tanıdım. Ermeniler beni öldürmek istediler. Asker olduğum için Rus neferleri bırakmadılar. Fakat fenâ hâlde beni darb ve tahkîr itdiler. Oradan beni aldılar, Molla Dâvud karyesine gittik. Beni zâbitâna gösterdikden sonra bir hânede habs itdiler ve üzerime altı nefer nöbetçi dikdiler. Gece oldu mu bir nefer beni bekler, beşi köyün içine giderlerdi. İslâm gelin ve kızları toplayıp getirir, bunları cebren oynatır ve şarâb içirdikten sonra muâmele-i nâ-meşrû,,a yaparlardı ve bana hitâben, bak işte Müslümanların hâli hep böyle olacak der, kemâl-i hiddet ve şiddetle din ve imanımızı seb ve şetm iderlerdi. O geceyi bu sûretle geçirdik. Sabahleyin oradan çıkacağımız sırada zâten pek az olarak gidememiş, kalmış bulunan köy halkını hep kesdiler ve birçok işkencelerle öldürdüler⁴⁷⁸”. Bu ve bunun gibi acı ama gerçek, pek çok anektodu göstermek mümkün.

Ermeniler giderek güçlenmiş erzak, mühimmat ve silah depolamışlardır. Durumu fark eden Mutasarrıf Servet Bey, uyarı çektiyse de olayların önüne geçememiş, Kömüs ve Sironk hadiseleri yaşanmıştır. Olayı bastırmak isteyen hükümet, Rizeli Galip Efendizade Ahmet Bey kumandasında 30 kişilik bir kuvvet yollamıştır. Yollanan kuvvet, silahları toplayarak ortamı teskin etmeye çalışmıştır. Ancak Ahmet Bey ve emrindeki 10 Jandarma öldürülmüştür.

Olayın detayını Malazgirt Kaymakamı Ahmet Nurettin Bey şu şekilde aktarmıştır: *“Jandarma birliği akşam Arak (Kepenek) köyüne geldi. Komutan, köylülerden birliğine, manastırın yolunu göstermeleri için bir-iki rehber istedi. Köyün Ermenileri iki rehber vererek, birliğe yol gösterdiler. Bir müddet askerlerin önünde yürüyen iki Ermeni rehber, “İşte yolunuz! Buradan devam edebilirsiniz.” Diyerek köylere döndüler. Ahmed Bey rehberlerin refakat etmelerinde ısrar etmedi ve manastır civarında hiç kimsenin olmadığını görünce, tereddüt etmeden adamları ile birlikte manastıra doğru yürüdü. 200 metrelik mesafeye geldikleri zaman, manastır mazgallarının arkasına saklanmış olan Ermeniler ateş açtılar. On jandarma eri ile önde*

⁴⁷⁸ Yılmaz Karadeniz, “Muş Sancağı’nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)”, *History Studies*, 2010, Cilt: 2/3, s. 193.

yürüyen Ahmed Bey isabet alarak yere düştüler. Bu beklenmedik ateşten şaşkına dönen diğerleri, manastıra bağlı bir küçük kulübeyi siper ederek korundular. Ateş eden Ermeniler; “Namussuzlar, alçaklar! Bu topraklar sizin değil! Size artık bu topraklarda ekmek yok, siz hala burada duracak mısınız?! Ruslar geldiler, bu topraklar Ermenistan’a dâhildir! Buradan gidiniz, yoksa hepinizi öldüreceğiz” diye bağırıyorlardı. Öldürülen jandarmaların cenazeleri arabalar ile Muş’a götürüldü. Bu olaydan cesaretlenen Ermeniler saldırılarını Muş’a kadar uzattılar ve kanlı karışıklıklar çıkarmak için akşamları şehre saldırmaya başladılar. Van eski milletvekili Papazyan ve Ermeni piskoposu bu isyan hareketlerini kolaylaştırmak için sinsice çalışıyorlardı. Bu katliama, birçok Ermeni okul öğretmeni ve Ermeni aydınları da katılmışlardır. Yukarıda bahsedilen namuslu, yardımsever Ahmed Bey’in Ermenilerin gizlice hazırladıkları bu pusu neticesinde öldürüldüğü muhakkaktır⁴⁷⁹”. Kaymakamın bu ifadesi, Ermenilerin nasıl güçlendiklerinin ve etki alanlarını nasıl genişlettiklerinin bir kanıtıdır.

Kaymakam başka bir ifadesinde, Servet Bey’in nasıl bir idareci olduğunu aktarmıştır: “Muş Mutasarrıfı Servet Bey, hiç bir ırk ve din farkı gözetmeksizin sancağın bütün halkına karşı dürüst ve koruyucu idi. Hâlbuki Muş Ermenileri imkân buldukları zaman vergilerde ve askere almada zorluklar çıkarıyorlardı. Biz, Taşnakların Ermeni papazlarının kışkırtıcı hareketlerini açıkça görüyor, çevrilen dolapların zararlarını hissediyorduk. Fesatçı tesirlerin telkini ile Ermeni köylerinin birçoğu vahşet hareketlerinde bulunmakta gecikmediler. Ermeniler, su ve ekmek bahanesi ile bölgeden geçen gönüllü ekserleri ve milisleri evlerine davet ediyor, orada bu kişileri boğuyor, gözlerini oyup başlarını kesiyorlardı. Özellikle, askerlerin tüfeklerine sahip olmak için hiçbir şeyden çekinmiyorlardı. Ermenilerin mezalimi özellikle, 300 hanelik Evran köyünde yapılmıştı. Bu köyde, 15 Temmuz 1915 tarihinde açtığımız soruşturma sonucunda aşağıdaki bilgiler ortaya çıkmıştır.

Taşnak Komitesi üyesi bir Ermeni’ye ait olan evin civarında, ağzı dar olarak ustaca kapatılmış bir kuyu bulduk. Kapağı kaldırdığımız zaman çevreyi iğrenç ve pis bir koku kapladı. Aşağı indirdiğim bir adam kuyunun insan cesetleri ile dolu olduğunu bildirdi. Kimliklerini tespit etmek üzere onları yukarı çıkarttık. Masum ve zavallı

⁴⁷⁹ “Ermeni ve Rus Mezalimi: 1914-1916 (Tanık İfadeleri)”, (Yay. Haz. Dr. Erdal İlter), KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi:12, Ankara 1999. s. 41-42.

askerlerden meydana gelen kurban sayısı 19 idi. Cesetlerin durumu, Osmanlı Hükümeti'nin 600 yıllık samimi himayesine mazhar olmuş Ermenilerin işledikleri korkunç cinayetin, ancak üç-dört günlük bir geçmişi olduğunu gösteriyordu. Ermeniler tarafından alçakça boğulan bu askerlerin cesetlerini defnettikten sonra köyü terk ettik⁴⁸⁰”. Bu aktarımdan Servet Bey'in ne görevini ne kadar zor şartlar altında yürüttüğünü görmekteyiz. Kaymakamın, Servet Bey için kullandığı dürüst ve koruyucuydu ifadesi kendisinin çevresi tarafından nasıl biri olarak görüldüğünün kanıtıdır.

1.4.3.2. Ölümü

Bu zor şartlar altında görevini yürüten Mutasarrıf Servet Bey için son yaklaşmıştır, Kaymakam Ahmet Bey, Servet Bey'in ölümünü şu şekilde aktarır⁴⁸¹: “1914-1915 yılının Aralık ve Ocak ayı idi. Ermeniler tarafından kutlanan bir bayram dolayısıyla Muş Mutasarrıfı Servet Bey Ermeni piskoposuna nezaket ziyareti yaptı. Her türlü cinayeti işlemekten kaçınmayan Ermeniler bu defa da Servet Bey'i kendisine zehirli kahve takdim ederek öldürmeyi kararlaştırdılar. Servet bey, şüphe etmeden kendisine verilen kahveyi içti ve bu ölümüne sebep oldu.”

Servet Bey'in ölüm sebebi muğlaktır. Ermeniler tarafından mı zehirlendi, yoksa aceleyle mi öldü bunlar birer soru işaretidir. Elimizdeki diğer veriler bu muammayı destekler niteliktedir. Örneğin Taner Akçam eserinde⁴⁸², Servet Bey'in ismini soykırım suçuyla yargılanıp ölümcül hastalık veya kalp krizi sonucu ölenler kategorisine almıştır.

1919 Divan-ı Harbi Örfi' nin Tehcir ve Taktik davalarının içinde Servet Bey'in de ismi Ermeni katliamcısı⁴⁸³ olarak yaftalanmıştır, ancak kendisi bundan yaklaşık dört-beş yıl önce vefat ettiği için davası görülmemiştir.

1.4.3.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Servet Bey'in ölümünden sonra, 12 Nisan 1340 (1924) tarihli meclis birleşiminde HVT'den kimlere maaş verileceği konusu tartışılırken, Muş Mebusu İlyas Sami Bey, Servet Bey'in ailesine maaş bağlanmasını talep etmiş ve şu konuşmayı

⁴⁸⁰ “Ermeni ve Rus Mezalimi: 1914-1916 (Tanık İfadeleri)”, s. 25-26.

⁴⁸¹ “Ermeni ve Rus Mezalimi: 1914-1916 (Tanık İfadeleri)”, s. 39-40.

⁴⁸² T. Akçam, “age.”, s. 221.

⁴⁸³ T. Akçam, *a.g.e.*, s. 221.

gerçekleştirmiştir⁴⁸⁴: “Bir iki fikra arz edeceğim. Muş Mutasarrıfı merhum Servet Bey de vardır. Bu adamın hidematı emsali arasında tadat ve tafsil ile bitmez. Harbin en civcivli zamanında taşnak komitesinin mücadelâtına iştirak etmiş, tehciri baştan aşağı yapmış, aynı zamanda ordu kumandanı Damat Merhum Hakkı Paşa kendisine «Ordumuz maişeti hayatını size medyundur» demiş. Bu zat emsalinden hiçbir zaman geri değildir. Hattâ öyle isimler zikredildi ki, hizmeti bununla tekabül etmeyecek derecededir. Bendeniz Muvazenei Umumiye Kanunununda bu masrafı, en mühim, en lüzumlu, en müsmir bir masraf addediyorum. Bir milletin fedakârlarına verilen para ne kadar çok ise o milletin efradının fedakârlığı o nispette yükselir. Bu para müsmir bir paradır. Yalnız hakikati Heyeti Celîlenize arz etmek ve Heyeti Âliyelerinin arasını o noktaya celp ve imale etmek meselesi vardır. Ben de şu hakikati Heyeti Celîlenize arz ediyorum. Maliye Vekili Beyefendi, Müdafaa-i Millîye Vekili Kâzım Paşa Hazretleri, tamamen bunun şahididirler. Vefatı da o tesir altında olmuştur. Yani vefatı, komitelere teslim suretiyle vukubulmuştur, suretinde şayia zuhur etmiştir. Aynı zamanda Rumelin'de Taşlıca'da istilaya uğrayan bu idare memurunuz Aksayı Şarkta, Muş'da istilâya duçar olmuş ve yetmiş yaşında vefat ederek millete iki çocuk bırakmıştır. Yetmiş yaşında büyümiş küçülmüş gibi muhterem bir babanın çocuklarının onunla teması, bu milletin onları yetiştirmesine ve onların ne cevher olduğunu takdire kâfidir. Takririmi veriyorum, inayet buyurursanız mesele uzamasın. Hizmetini tafsil etmeyeyim kıymetini herkes bilir. Bunu kabul buyurunuz. Takrir şu şekildedir:

Riyaseti Celîleye

“Muş mutasarrıfı merhum Servet Beyin emsali arasında mümtaz hidematı müstağniî izahtır. Diğer zevat gibi ailesinin bin kuruş ve tehhül ve memuriyetlerine kadar da-oğulları Kâmran ve Orhan ve kerimesi Neriman'a da beşer yüz kuruş tahsisini arz ve teklif ederim.

13 Mart 1340 Muş Mebusu İlyas Sami⁴⁸⁵.”

Görüldüğü gibi İlyas Sami Bey, Servet Bey'in ailesinin korunması için, müspet bir konuşmayla teklifte bulunmuştur. Karar oybirliği ile kabul edilmiş ve Servet Bey'in zevcesine 1000 kuruş, mahdumları Orhan ve Kamuran Efendilere tahsillerini bitirinceye kadar 500'er kuruş, kerimesi Neriman Hanım'ın ise evlenene kadar 500 kuruş olmak

⁴⁸⁴ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 579.

⁴⁸⁵ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 581.

üzere aileye toplam 2.500 kuruş maaş bağlanmıştır⁴⁸⁶. 13 Nisan 1340 (1924) tarihli oturumda ise, Servet Bey'in ailesinin ismi ve maaş miktarları tekrar edilmiştir⁴⁸⁷.

Ayrıca aileye 15 Haziran 1927 yılında Ermeni Gayrimenkulü verilmiştir. Eşi tarafından gösterilen ve 25.500 lira değerinde olan, Beyoğlu'nda Tutum Posta Sokağı'nda bulunan apartman Servet Bey'in eşine, mahdumlarına ve kerimesine tevdi edilmiştir⁴⁸⁸.

1.4.4. Boğazlıyan Kaymakamı Mehmet Kemal Bey

1.4.4.1. Memuriyetleri

Ermeni Meselesin yargılanan bir diğer isimse Mehmet Kemal Bey'dir. Kemal Bey, Sirkeci Gümrük Salonu Müdürlüğü'nden emekli ve Dersaadet Rüşumat Muhasebe Başkâtiplerinden Arif Bey ile Rodoslu Şeyh Vasfi Efendi'nin kızı Nafia Hanım'ın oğludur⁴⁸⁹. 1 Mart 1884'te Beyrut'ta doğmuş, çocukluğunda babasının memuriyeti dolayısıyla çeşitli vilâyetlerde bulunmuştur.

İlköğrenimini 10 Ocak 1899'da, Rodos'ta Medrese-i Süleymaniye Mektebi'nde pekiyi derece ile tamamlamıştır. 20 Temmuz 1899'da Ortaöğrenimini Rodos Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi'nin Rüştüye kısmında, Lise öğrenimini 11 Ekim 1902'de İzmir İdadisi'nde bitirmiştir. Bir süre sonra Beyrut Fransız Mektebi'nde okumuş ve 24 Temmuz 1908'de Mekteb-i Mülkiye-i Şahane'den yine pekiyi derece ile mezun olmuştur⁴⁹⁰. Anlaşılacağı üzere başarılı bir öğrenim hayatı olmuştur.

Kemal Bey çalışma yaşamına, 9 Eylül 1908'de, 500 kuruş maaşla tayin edildiği, Beyrut Vilâyeti maiyyet memurluğunda başlamıştır. Bu vazifesine ek olarak, 7 Ekim 1908 – 3 Aralık 1908 arasında Merkab kazası Kaymakam vekilliğinde bulunmuştur. Bu sırada stajını da tamamlayan Kemal Bey, 24 Kasım 1909'da Cezair-i Bahr-ı Sefid Vilâyeti maiyyet memurluğuna ataması yapılmış, 7 Şubat 1910'da da buradaki görevine

⁴⁸⁶ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. s. 585.

⁴⁸⁷ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 340

⁴⁸⁸ M. Bardakçı, *İttihatçı'nın Sandığı*, s. 41.

⁴⁸⁹ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, 83.

⁴⁹⁰ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 83.

başlamıştır. Aynı zamanda Rodos Mekteb-i İdadisi'nde, Malumat-ı Medeniyye (Medeni Bilgiler), Türkçe, Tarih ve Coğrafya dersleri vermiştir⁴⁹¹.

17 Aralık 1911'de, Doryan Kazasına kaymakamlığına 1500 kuruş maaşla tayin edilmiştir. 16 Ekim 1912'de yine 1500 kuruş maaşla ve becayişle Gebze Kazası kaymakamlığında göreve başlamıştır⁴⁹². 10 Haziran 1913'te ise, İzmit Kazası Karamürsel kaymakamlığına 2000 kuruş maaşla nakledilmiştir. Kemal Bey bu görevi sırasında, 10 Temmuz 1914'te kanuna aykırı davranışlarından dolayı İntihab-ı Memurin Komisyonu tarafından mülkiye müfettişlerince yapılacak tahkikatın sonuçlandırılmasına kadar görevinden azl edilmiş⁴⁹³ ve askere alınmıştır.

15 Mayıs 1915'te ise İntihab-ı Memurin Komisyonu kararı ile Yozgat Sancağı Boğazlıyan Kazası kaymakamlığına tayin edilmiştir. Burada kaymakam iken, 19 Ağustos – 8 Ekim 1915 arasında 1000 kuruş maaşla Yozgat Mutasarrıf Vekilliği de yapmıştır. Terfi etmesinin akabinde, önce 23 Nisan 1916'da, 2000 kuruş maaşla Basra-i Eskişam Kazası kaymakamlığına tayin edilmiş, 11 Eylül 1916'da ise 2000 kuruş maaşla İzmit Sancağı Muhacirin Müdüriyetinde görevlendirilmiştir⁴⁹⁴.

1.4.4.2. Tutukluluk ve Mahkeme Süreci

İzmit Sancağı'ndaki görevi devam ederken, yukarıda belirttiğimiz olaylar çerçevesinde, 13 Haziran 1917'de, Boğazlıyan Kaymakamlığı görevi sırasındaki terkedilmiş mallarla ilgili işlemlerde meydana gelen suiistimallere karıştığı gerekçesiyle yargılanmasına karar verilerek, görevinden alınmış⁴⁹⁵ ve Boğazlıyan Konya İstinaf Mahkemesi'nde yargılanmıştır.

Memur sıfatı taşıdığı halde, terk edilmiş mallardan eşya satın aldığı suçlamasıyla, 7 Ekim 1917'de üç ay hapse ve dört ay rütbe ve memuriyetinden

⁴⁹¹ Kemal Bey'in Rodos Mekteb-i İdadisi'nde verdiği dersler ve tarihleri şöyledir; Malumat-ı Medeniyye (Medeni Bilgiler) ve Türkçe (7 Şubat - 13 Ekim 1910), Tarih ve Coğrafya (14 Ekim – 28 Aralık 1910), Malumat-ı Medeniyye (29 Aralık 1910 – 13 Haziran 1911), Türkçe ve Malumat-ı Medeniyye (14 Haziran – 18 Kasım 1911) Bkz. N. Bilgi, "age.", s. 84.

⁴⁹² N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 84. ; Ömer Toroman, "Boğazlıyan Kaymakamı Esbakı Kemal Beyin Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun", *İdarecinin Sesi*, Mart-Nisan 2014, 160, s. 96.

⁴⁹³ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 85.

⁴⁹⁴ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 85-86.

⁴⁹⁵ Konuyla ilgili olarak, 8 Ocak 1917 Ankara Vilâyeti Meclis-i İdaresi ve 12 Nisan 1917'de de Şura-yı Devlet kararları alınmıştır (Bk. N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 86).

uzaklaştırma cezasına çarptırılmıştır⁴⁹⁶. Kemal Bey'in itirazı üzerine, Konya İstinaf Mahkemesi'nde yeniden yapılan muhakeme neticesinde, 25 Temmuz 1918'de itham edildiği suçlardan beraat etmiştir⁴⁹⁷. Davada Kemal Bey'in cinayet işlediğine dair bir itham yer almamıştır. Dava sonrasında konu hakkında yorum yapan Teşkilâtı Mahsusa'nın Mim Mim grubu başkanı Hüsamettin Ertürk: "*Kemal Bey'in suçu Ermenilerin Boğazlıyan'a bağlı Türk köylerini ateşe verdikleri ve üzerlerine gönderilen jandarmalara karşı silah kullandıkları sırada Boğazlıyan Kaymakamı olmasıydı*"⁴⁹⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Beraat kararından sonra atandığı Konya Tarım Müfettişliği'nde çalışmakta iken, 16 Aralık 1918'de⁴⁹⁹ Boğazlıyan kaymakamlığı sırasında vuku bulan Ermeni tehciri ile ilgili olaylardan sorumlu olduğu gerekçesi ile yeniden tutuklanmıştır⁵⁰⁰. Bir süre Sansaryan Han'daki Polis Müdürlüğü'nde tutuklu kalmış, 7 Ocak 1919'da Divan-ı Harb-i Örfi Heyet-i Tahkikiyesi'ne getirilerek sorgulaması yapılmış, buradan da tutuklu olarak Bekirağa Bölüğüne nakledilmiştir⁵⁰¹.

5 Şubat 1919'da Hayret Paşa başkanlığındaki Divan-ı Harb-i Örfi'de Yozgat Tehciri Davası'ndan yargılanmaya başlayan Kemal Bey, çoğunluğu Ermeni şahitlerden oluşan mahkemede iki safhada 18 kez duruşmaya çıkarılmıştır. Davanın sanıklarından Kemal Bey 16 Aralık 1918'de, onun suç ortakları olarak Yozgat Jandarma Kumandanı Binbaşı Tevfik ve Yozgat Evkaf memuru Feyyaz Ali Bey'de 7 Ocak 1919'da tutuklanmıştır. Divan-ı Harb-i Örfi'deki davaların birinci safhası 6 Mart 1919'da 12. Duruşmada sona ermiştir⁵⁰². Kemal, Tevfik ve Feyyaz Beylerin savunması için beş avukat tayin edilmiştir. Mahkemede toplam 28 şahit yer almıştır. Bunlardan yalnızca 3'ü savunma şahidi olmuştur. Şahitlerin 18'i Ermeni'dir. Geri kalan 10 Türk şahitten 7'si Kemal, Tevfik ve Feyyaz beylerin aleyhine şahitlik etmiştir. Şahitler ifadelerinde net olmayan beyanlarda bulunmuştur⁵⁰³.

⁴⁹⁶ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 86.

⁴⁹⁷ Necdet Sevinç "Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Bayburt Kaymakamı Nusret Beylerin İdamı İhanetin Son Perdesi", www.erzurumlularvakfi.org.tr (12.01.2015) s. 7.

⁴⁹⁸ N. Sevinç, "agm.", s. 8.

⁴⁹⁹ Feridun Ata, *Divan-ı Harb-i Örfi Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargılamaları*, (Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2003, s. 315.

⁵⁰⁰ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 87.

⁵⁰¹ Ö. Toraman, "agm.", s. 96.

⁵⁰² Necdet Bilgi, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, İstanbul 2006, s. 35-36.

⁵⁰³ N. Bilgi, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, s. 37.

24 Mart 1919'da davanın ikinci safhası başlamış, ancak davaya Tevfik Paşa Hükümeti istifa ettiği için ara verilmiştir. İkinci safha Damat Ferit Paşa Hükümetinin kurulması ile başlamıştır. Mahkemenin bu safhasındaki savunmalarında Kemal, Tevfik ve Feyyaz Beyler, kendilerine isnat edilen suçları reddetmiştir⁵⁰⁴.

Mahkeme 8 Nisan 1919'da Yozgat ve Boğazlıyan Ermenilerinin tehciri sırasında, suiistimal ve öldürme olaylarında ihmalkâr davrandığı gerekçesi Kemal Bey'i idama mahkûm etmiştir⁵⁰⁵. Tevfik Bey için 15 yıl kürek mahkûmluğu cezası kararı verilmiştir. Kemal Bey, 10 Nisan 1919 günü idam kararı Padişah tarafından onaylanması üzerine⁵⁰⁶, aynı gün öğleden sonra Beyazıt Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir.

Hüsamettin Ertürk'ün ifadesine göre, Kemal Bey'in cenazesi gerek İngiliz ve Fransız askerlerinden oluşan İtilaf grubu askerlerinin, gerekse halkın büyük katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Ertürk'ün anlatımıyla: *“O gün Beyazıt Meydanı'nda on binlerce insan toplanmıştı, saat öğleden sonra beşi geçiyordu, şimdiki üniversitenin rektörlük binasının önündeki çınar ağacına üçayaklı darağacı kurulmuştu, idam sehpasının önü jandarma ve polislerle çevriliydi, binanın önünü ise İngiliz ve Fransız askeri kuvvetleri tutmuştu. Biraz sonra Kemal Bey'i sehpanın oraya getirdiler, yüzü çok solgundu. Son sözünün olup olmadığını sordular, sorunun üzerine Kemal Bey halka hitap etmeye başladı.*

Sevgili vatandaşlarım, ben bir Türk memuruyum. Aldığım emri yerine getirdim. Vazifemi yaptığuma vicdanım emindir. Sizlere yemin ederim ki ben masumum, son sözüm bugün de budur, yarın da budur. Ecnebî devletlere yaranmak için beni asıyorlar. Eğer adalet buna diyorlarsa kahrolsun böyle adalet!.. Halk Kemal Bey'in son sözünü tekrar etti ve kahrolsun böyle adalet diyerek bağırmaya başladı. Kemal Bey sözüne devam etti.

Benim sevgili kardeşlerim, asil Türk milletine çocuklarımı emanet ediyorum. Bu kahraman millet, elbette onlara bakacaktır. Vatan uğrunda cephede ölen bir insan gibi şehit gidiyorum. Allah vatan ve milletimize zeval vermesin... Halk güçlü bir sesle Amin! dedi ve halk hiçkırta hiçkırta ağlamaya başladı. Manzara karşısında hiddetlenen Adliye

⁵⁰⁴ N. Bilgi, *Yozgat Ermeni Tehciri Davası*, s. 45-48.

⁵⁰⁵ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 87.

⁵⁰⁶ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 158.

Müsteşarı Sait Molla cellatlara infazı gerçekleştirmeleri için emri verdi. Kemal Bey'in ipini çektiler birkaç saniye içinde can verdi. O akşam polis, jandarma ve askerler öfkeli ve yasa bürünen halkı dağıtmakta güçlük çekti.”⁵⁰⁷

Kemal Bey vasiyeti gereğince Kadıköy Kuşdili Çayırlarındaki kabristanda oğlunun yanına gömülmüştür. Mezar taşının üzerine şu yazıların yazılmasını istemiştir: *“Millet ve Memleket uğrunda şehid olan Boğazlıyan Kaymakamı Kemal'in ruhuna fatiha. Perişan zevcem Hatice'ye, yavrularım Müzehher ve Müşerref'e muavenet edilmesini, yavrularımın tahsil ve terbiyesine ihtimam buyrulmanı vatandaşlarımdan beklerim... Türk Milleti ebediyen yaşayacak, Müslümanlık asla zeval bulmayacaktır. Allah Millet ve Memlekete zeval vermesin. Fertler ölür, millet yaşar... İnşallah Türk Milleti ebediyete kadar yaşayacaktır”⁵⁰⁸.*

1.4.4.3. Hıdemât- ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Mütareke döneminde, Ermeni tehciri suçlaması ile idam edilen ilk kişi olan Kemal Bey, öldürüldüğü sırada henüz 35 yaşında idi. İki defa evlenmişti. İlk eşi Zühdi Paşa kızı Suhbiye Hanım'dır. Suhbiye Hanım'dan Müzehher ve Müşerref adında iki kızı ve idamından iki yıl önce ölen Adnan adında bir oğlu olmuştur. Suhbiye Hanım'dan ayrılan Kemal Bey, Kayserili baş komiser Ahmet Bey' in kızı Hatice Hanım ile evlenmiştir. İdamından sonra Adnan adında bir oğlu daha olmuştur⁵⁰⁹.

Kemal Bey, TBMM'nin 14 Ekim 1338'de (1922) çıkardığı bir kanunla millî şehit ilan edilmiştir. Aynı zamanda Ankara Hükümeti tarafından hanımı ve çocuklarına HVT'den maaş bağlanmıştır. Milletvekillerinin tümünün oyları ile kabul edilen kanun teklifi ve gerekçesi şöyledir:

“Boğazlıyan Kaymakamı merhum Kemal Beyin ailesi de yetim bıraktığı çocuğu ile muhtaç ve elim bir vaziyette bulunuyor. Malûm olduğu üzere Kemal Beyi vahi ve esassız isnadata kurban ederek idam ettiler. Sureti vefatı milletin tarihinde iz bırakan merhumun muhtaç bulunan ailesine maaş tahsisi için maddei âtiyei kanuniyenin kabulünü Heyeti Umumiyeye arz ve teklif eylerim.

Kayseri Mebusu

⁵⁰⁷ N. Sevinç, “agm.”, s. 10-11.

⁵⁰⁸ Ö. Toraman, “agm.”, s. 97.

⁵⁰⁹ N. Bilgi, *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, s. 87-88.

Ahmed Hilmi

Madde 1. — *Boğazlayan Kaymakamı esbakı maslup Kemal Beyin ailesine şehri iki bin kuruş maaş tahsis edilmiştir.*

Madde 2. — *İşbu kanun tarihi kabulünden itibaren mer'idir.*

Madde 3. — *İşbu kanunun icrasına Maliye Vekili memurdur.*

Muvazene-i Maliye Encümeni mazbatası Esbak Boğazlayan Kaymakamı olup, tehcir ve taktik bahanesiyle Dersaadet'te Divanı Harb kararıyla şaiben idam edilen merhum Kemal Bey ailesinin muhtaç ve elîm bir vaziyette bulunduğu bahsile, Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden maaş tahsisi hakkında, Kayseri Mebusu Ahmed Hilmi Beyin merbut teklifi kanunisi esbabı mucibesiyile, tetkik ve mütalâa olundu. Hayatını milleti için feda eden ve vatani mukaddesimiz için, kurban edilen merhum Kemal Bey ailesinin muhtaç ve sefil bir halde sürünmesi merhamet ve adaleti milliyeye mugayir olmasına ve aynı isnadattan dolayı, kezalik istanbul'da idam edilen Nusret Beyin ailesine maaş tahsisi suretiyle kadirşinaslığını gösteren Büyük Millet Meclisinin Kemal Bey merhumun ailesini bu atıfetten mahrum bırakmayacağı tabii bulunmasına ve her nekadar lâyiha ve Kavanini Maliye encümenlerince memurini Devletten olan merhum mumaileyhin ailesine usulen maaş tahsisi lüzumu dermeyan olunmakta ise de müddeti hizmeti kanunen ailesine maaş tahsisine kâfi gelecek derecede olmadığı icra edilen tetkikattan anlaşılmasına mebni merhum mumaileyhin mefuf şahadetname mucibince, efradı ailesi dokuz yaşında Müzehhez hanım ve sekiz yaşında Müşerref hanım ve dört yaşında Adnan Bey namında üç çocuğuyla Hatice hanım isminde bir ailesinden ibaret olduğu anlaşılmağa beherine beşer yüz kuruş itibariyle ailei mumaileyhaya Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden şehri iki bin kuruş maaş tahsisi encümenimizce kabul edilmiş ve bu bapta tanzim kılman lâyihai kanuniye merbutan takdim kılınmış olduğundan, bir an evvel tasdikiyle mezkûr ailenin zaruret ve sefaletten tahlisleri Heyeti Celîlenin nazarı şefkat ve merhametine arz olunur.

Mevad-ı Kanuniye

Madde 1. — *Dersaadet'te Divanı Harb kararıyla şaiben idam olunan Boğazlayan Kaymakamı esbakı Kemal Beyin refikasıyla üç çocuğuna Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden beşer yüz kuruş itibariyle şehri iki bin kuruş maaş tahsis olunmuştur.*

Madde 2. — İşbu kanun tarihi neşrinden itibaren meriyülicradır.

Madde 3. — İşbu kanunun icrayı ahkâmına Maliye "Vekili memurdur"⁵¹⁰.

Kemal Bey'in ailesine 27 Haziran 1926'da da emval-i metrukeden 20.000 liralık mal verilmiştir. 20 Ağustos 1926'da Kemal Bey'in annesi Nafia Hanım, Mustafa Kemal Paşa'ya eşinin ölümünden sonra zor durumda kaldığından bahs eden bir dilekçe yazmıştır O sırada Nafia Hanım'ın evli olması sebebiyle kendisine emlak verilememiş, ileriki günlerde eşi ölen Nafia Hanım zor durumda olduğu ve borçlu duruma düştüğü gerekçesiyle yardım talep eden bir dilekçe daha yazmıştır:

"Başvekâlet müsteşarlığının;

Reisi Cumhura sunduğunuz 20-2-1936 tarihli dilekçenize cevaptır. Oğlunuz merhum Kemal'in ailesi efradına 882 Numaralı kanun mucibince emval tahsis edilirken siz evli ve gayri muhtaç bulunduğunuzdan size hisse verilmemiş olduğu ve şimdi de ayrılmasının kanun müsait olmadığı Maliye Vekâletinden bildirilmiştir. Tebliğ olunur"⁵¹¹, şeklindeki cevabından da anlaşılacağı üzere bu talep karşılanamamıştır.

2 Şubat 1927'de çıkarılan kararname ile Kemal Bey'in eşi ve çocuklarına 20.000 lira değerinde bir apartman emlakı verilmiştir⁵¹². (emlakın nerede olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir.)

1.4.5. Doktor Bahattin Şakir

1.4.5.1. İlk Vazifeleri

İttihâd ve Terakki'nin fedai grubundan olup, aynı zamanda Ermeni Meselesinden yargılanan Bahattin Şakir, Bulgaristan'ın İslimiye Kasabasında 1870 yılında dünyaya gelmiştir. Babası tüccar Abdullah Efendi'dir. Ailesi İstanbul'a göç ettikten sonra eğitimini burada alan Bahattin Bey, 1896 yılında Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane' den Tabip Yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1900 yılında mezun olduğu okul olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane' ye Tıbbi Kanunu Müderris Muavini olarak tayin

⁵¹⁰ TBMMZC, D. I, C. 23, İS. III, s. 405.

⁵¹¹ Erdal Açıkse, "Atatürk'e Duyulan Güven ve Saygının Güzel Bir Örneği (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey'in Annesi Nafia Hanım'ın Atatürk'e Yazdığı Dilekçe)", *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 25/26, Ankara Mayıs-Kasım 2000, s. 204-209.

⁵¹² M. Bardakçı, *İttihatçının Sandığı*, s. 37.

edilmiştir⁵¹³. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'deki bu görevine ek olarak, 1901 yılından itibaren Sultan Abdülaziz'in oğlu şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin özel doktorluğunu da yapmıştır⁵¹⁴.

Bu sırada, İttihat Terakki'nin aktif üyelerinden Bahattin Şakir de bütün İttihatçılar gibi, Kanun-ı Esasi'yi yürürlükten kaldırdığını düşündükleri II. Abdülhamid'e büyük bir kızgınlık beslemekte, anayasanın yürürlüğe konması ve meclisin toplantıya çağırılması için var gücüyle çalışmaktaydı. Aynı sebeple özel doktoru olduğu veliaht Yusuf İzzettin Efendi'yi meşrutiyete hazırlamaya çalışmıştır. Gayesini gerçekleştirmek için sık sık veliahtın Çamlıca'daki köşküne giden Bahattin Bey, aynı zamanda Yusuf İzzettin Efendi'nin Paris'teki İttihatçılarla sık sık haberleşmesini ve parasal destek vermesini de sağlamıştır. Bu durum II. Abdülhamid'in dikkatini çekmiş, Bahattin Şakir Temmuz 1905'de, Yusuf İzzettin Efendi'nin köşkünden çıkarken tutuklanmış ve Bekirağa Bölüğüne götürülmüştür. Burada iki gün tutuklu kaldıktan sonra vapurla Trabzon'a oradan da Erzincan'a sürülmüştür⁵¹⁵. 1905 yılında İttihatçıların yardımıyla Paris'e kaçan Bahattin Bey, burada İttihatçıların meşhur gazetesi olan Şura-yı Ümmet'tin kadrosunda görev almıştır. İttihat Terakki, bu gazete aracılığıyla Yusuf İzzettin Efendi'nin veliahtlığına önem verdiğini sıklıkla belirtmekteydi⁵¹⁶.

II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yurt dışında kalan Bahattin Şakir, bu süre zarfında şehzade Yusuf İzzettin Efendi'nin yanı sıra, Mehmet Reşat ile de haberleşerek, onları yurt dışındaki faaliyetlerinden haberdar etmiş, zaman zamanda para yardımı talep etmiştir⁵¹⁷. Şehzadelerin, İttihatçıların yanında ve onlarla işbirliği içinde olduğu açıkça görülmektedir.

⁵¹³ Hikmet Çiçek, *Dr. Bahattin Şakir ve İttihat Terakki'den Teşkilât'ı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni*, İstanbul 2004, s. 14.

⁵¹⁴ Alaattin Uca, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Doktor Bahattin Şakir'in Osmanlı Veliiahtları ile İlişkisi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15/24, 2013, s. 97.

⁵¹⁵ A. Uca, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Doktor Bahattin Şakir'in Osmanlı Veliiahtları ile İlişkisi", s. 97-98.

⁵¹⁶ A. Uca, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Doktor Bahattin Şakir'in Osmanlı Veliiahtları ile İlişkisi", s. 98.

⁵¹⁷ A. Uca, "II. Abdülhamid Dönemi'nde Doktor Bahattin Şakir'in Osmanlı Veliiahtları ile İlişkisi", s. 98-100.

1.4.5.2. Teşkilât-ı Mahsûsa İçindeki Rolü

1909'da II. Abdülhamid indirilip, yerine V. Mehmet Reşat'ın tahta çıkarıldığı sırada Yusuf İzzetin Efendi'nin doktorluğunu yapmaya devam eden Bahattin Şakir, aynı zamanda İttihâd ve Terakki'nin içinde oluşmuş gizli bir istihbarat örgütü olan Teşkilât-ı Mahsûsa'nın üst düzey yöneticileri arasında yer almaktaydı⁵¹⁸. Teşkilâtın yapısına gelince, Gizli olması dolayısıyla kuruluş tarihi net olarak bilinmemektedir. Ancak bazı kaynaklarda 30 Kasım 1913'de oluşturulduğu ifade edilmektedir⁵¹⁹. Philip Hendrick Stoddard ise Teşkilât-ı Mahsûsa'nın (TM) ilk nüvesini esasen 1911 Trablusgarp Savaşı'nda asker sıkıntısı dolayısıyla oluşturulmuş olan düzensiz ve gönüllü birliklere dayandırmaktadır⁵²⁰. Ahmet Tetik ise, Teşkilât'ın hayata geçirilişinin devlet ilanı ve kontrolü ile I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştiğini ifade etmektedir.

Ağustos 1914'te Osmanlı Devleti'nin savaşa katılmasıyla birlikte, Harbiye nazırı Enver Paşa ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın bilgileri dâhilinde Kafkas Cephesi'ndeki mevcut askere destek olarak gönüllü ve düzensiz birliklerin takviye edilmesi ve bu birliklerin kontrolü için bir *Teşkilât-ı Mahsûsa Merkezi Umumiye* kurulması kararı alınmıştır. Fikir kısa sürede hayata geçirilmiştir. Oluşturulan komisyonda; Binbaşı Süleyman Askeri, Emniyet-i Umumiye Müdürü Aziz Bey, Dr. Nazım Bey ve Atıf Bey'ler yer almıştır⁵²¹. Bu uygulama kısa sürede tutmuş, bu bağlamda Pan-Türkizm ve Pan-İslamizm ülküleri çerçevesinde şekillenen Teşkilât-ı Mahsûsa'nın üyeleri I. Dünya Savaşı sırasında yurdun çeşitli yerlerinde görevlendirilmiştir.

Buna istinaden Ağustos 1914'te Doktor Bahattin Şakir'de, Ruslara karşı mücadele etmek üzere Kafkas Cephesi bünyesindeki Erzurum'a gönderilmiştir⁵²². Erzurum Vali Vekili Cemal Azmi Bey, 22 Ağustos'ta Dâhiliye Nezareti'ne yolladığı telgrafta, Bahattin Şakir'in Erzurum'a ulaştığını bildirmiştir⁵²³. Bahattin Şakir'in bu cephedeki gizli görevi, Osmanlı Devleti'nin Ruslara yapacağı saldırı sırasında, Ruslar

⁵¹⁸ Philip Hendrick Stoddard, *Teşkilât-ı Mahsûsa: Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsûsa Üzerine Bir Ön Çalışma*, İstanbul 2009, s. 13.

⁵¹⁹ Vahdet Keleşyılmaz, "Teşkilât-ı Mahsûsa'nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal", *Türkler*, s. 316.

⁵²⁰ P.H. Stoddard, "age.", s. 53.

⁵²¹ Ahmet Tetik, *Teşkilât-ı Mahsûsa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi 1914-1916*, C. I, İstanbul 2014, s. 15.

⁵²² Gönül Güneş, "agm.", s. 125.

⁵²³ A. Tetik, "age.", s. 270.

tarafından mağdur edilmiş grupları ayaklandırarak birleşme sağlamaktı⁵²⁴. Aynı zamanda, İttihâd ve Terakki'nin kurucu üyelerinden ve TM' nin önemli isimlerinden olan Ömer Naci'de, Teşkilâtın görevlendirmesi sonucu Erzurum'da bulunmaktaydı. Bahattin Şakir ile ortak hareket edip oradan Van'a geçtiler⁵²⁵ ve yurdun savunması için mücadele ettiler.

Kısa süre sonra daha güçlü bir direnç sağlanması adına Trabzon, Bayburt, Erzincan Artvin gibi çevre il ve ilçelerde birleşme sağlanmış bu doğrultuda Bahattin Şakir'de elinden geleni esirgememiştir. Küçük büyük herkesle irtibata geçilmiştir. Bu noktada Bahattin Şakir'in bölge aşiret liderleriyle temasa geçmesi ve bu aşiretlerden asker takviyesi sağlaması da dikkat çeken bir detaydır⁵²⁶. Bahattin Şakir'in yardımcısı Hilmi Bey'in, Erzincan'da Balaban Aşireti lideri Gül Ağa'ya yolladığı mektup konuya iyi bir örnektir. Mektur şu şekildedir:

“Kardeşim Gül Ağa,

Erzincan'dan ayrıldıktan sonra aşiretiniz tarafından pek güzel bir istikbal gördük ve hepimiz fevkalâde memnun kaldık. Erzincan'da görüştüğümüz meselenin zamanı gelmek üzeredir. Orada sizden fazla adam istemek üzere konuştuk ise de bugün o kadar kuvvetli olmaya lüzum görmüyoruz. Yalnız sizden elli yiğit isteyeceğim. Orada da söylediğim gibi bu gelen atlıları veyahut piyadeleri kendi elinle seçersen burada kendilerinin her türlü istirahatlarını hazırlayacağım ve sizin aşiretin adamları olduğu için fevkalâde teshilat (kolaylık) göstereceğim. Sececeğin adamların gençliğine, orta yasta olmasına bakma. Memleketi, milleti için seve seve ölecek kadar metin ve azimli olsunlar. Bu eşhası tefrik eder ve bizden gelecek ilk haber üzerine yola çıkarırsınız. Biz de hazırlanmak ve yerlerimize gitmek üzereyiz. Yalnız sen hazırla ve hazırladığını Bahaeddin Şakir Beyefendi Hazretlerine haber ver. Şimdilik arz-ı ihtiram ile gözlerini öperim. Kardeşim Bahaeddin Beyefendi Hazretleri de selamı mahsus ederler. Orta yasta olmasına bakma. Memleketi, milleti için seve seve ölecek kadar metin ve azimli olsunlar. Bu eşhası tefrik eder ve bizden gelecek ilk haber üzerine yola çıkarırsınız. Biz de hazırlanmak ve yerlerimize gitmek üzereyiz. Yalnız sen hazırla ve hazırladığını Bahaeddin Şakir Beyefendi Hazretlerine haber ver. Şimdilik arz-ı ihtiram ile gözlerini

⁵²⁴ Alaattin Uca, *İttihâd ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahattin Şakir Bey*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2009, s. 236.

⁵²⁵ A. Tetik, “age.”, s. 270-272.

⁵²⁶ A. Uca, “age.”, s. 243.

öperim. Kardeşim Bahaeddin Beyefendi Hazretleri de selamı mahsus ederler.” Mektupta istikbale gitmek adına hiçbir yoldan kaçınılmadığını ve bu uğurda yerel güçlerle de aleni işbirliği yapıldığını görmekteyiz. Aslında bu durum, I Dünya Savaşı'nın genel tablosunu yansıtmaktaydı. Nitekim Savaş sırasında Osmanlı'nın, yerel aşiret reisleriyle irtibata geçip, hem onlardan destek aldığı hem de bu yolla olası isyanlarına karşı onları kontrol altına aldığı bilinmektedir.

Bu arada Osmanlı Doğu sınırında, Türk taburlarının yanı sıra Ermeniler de yer almıştır. Buradaki Ermeniler çeteler oluşturarak, hemşerilerinin Rusya'ya geçmesini sağlamıştır. TM burada milis güçler oluşturmuş, Rusya'daki Ermenileri isyana teşvik etmiş ve Ruslara karşı direnmiştir. Bu konuya ilişkin Bahattin Şakir, Talat Paşa'ya bir telgraf yollamıştır. Bahattin Bey telgrafta: *“1. Bir haftadan beri Narman ve Hazarkale teşkilâtımızı teftiş ettiriyordum. Günden güne büyüyen teşkilâtımız için pek ümit varım. Tecrübe ettik, her yerde Rus kuvvetlerini bozduk, 2.Milis teşkilâtı eski zamandan kalma bir gönüllü teşkilâtı değildir, 3. Van'a Trabzon'a silah gönderiyorsunuz. Fakat en mühim muntıkayı dikkate almıyorsunuz silah ve bilhassa çok miktarda cephaneye isterim, 4. Buranın serkomiseri Ermeni'dir. İki de hınzır Ermeni polis vardır. Bunların içerilere alınarak serkomiserliğe bizim Hamal Ferid' in tayinde mümkündür⁵²⁷”* mevzularından bahsetmiştir. Bahattin Bey'in oluşturduğu kuvveti güçlendirmeye çalıştığı açıkça görülmektedir. Bir buçuk ay gibi kısa bir süre kuvvetlerini düzenli hale getiren Bahattin Şakir, Kafkasya Cephesi'ne yardımda bulunmuştur. Burada Rus kuvvetlerini durdurmuş ve Ruslara karşı savaşmıştır. Cephede birçok Ermeni'nin Ruslara yardım ettiğini gördüğünü beyan etmiştir. Bu da Rusların yanı sıra Ermenilere karşı da bir mücadele verdiğinin göstergesidir. Ancak tüm çabalara rağmen, Kafkas Cephesi mağlubiyetle sonuçlanmıştır⁵²⁸.

1.4.5.3. Yargılanması ve Ölümü

Birinci Dünya Savaşı bitip, Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, Bahattin Şakir Erzurum'da bulunduğu sırada Ermeni tehcir ve taktik suçlarına karıştığı gerekçesiyle yargılanmıştır.

Bahattin Şakir'in adı Divan-ı Harb-i Örfi'nin düzenlediği Harput Ma'muretü'l-Aziz Davsı'nda sanık olarak geçmiştir. 1918'de Cemal Paşalarla yurdu terk eden

⁵²⁷ G. Güneş, “agm.”, s. 125.

⁵²⁸ G. Güneş, “agm.”, s. 126-127.

Bahattin Şakir, bu davada gıyabta yargılanmıştır. Mirliva Es'ad Paşa'nın Reislik ettiği mahkemede Bahattin Şakir Bey, Erzurum'da bulunduğu sürede çeteler kurarak Ermenileri öldürmek ve mallarını yağma etmekle ve Ermenileri zorla Musul'a sevk ettirmek, Talat Paşa İle mütemadiyen haberleşme içinde bulunmak ve de Resneli Nazım'la suç ortaklığı yapmakla suçlanmış ve idama mâhkum edilmiştir⁵²⁹.

1918'de Almanya'ya firar eden Bahattin Bey, daha sonra Moskova'ya geçip Cemal Paşa'nın faaliyetlerine yardımcı olmuştur. 1920'de Tekrar Berlin'e dönmüş, 17 Nisan 1922'de Berlin'de Taşnak fedaileri tarafından vurularak öldürülmüştür⁵³⁰.

Mücadeleli hayatında bir evlilik yapan Bahattin Şakir Bey, merhum Tahir Paşa'nın eski eşi Cenan Hanım'la evlenmiştir. Bahattin Şakir'in Cenan Hanım'dan Alp ve Celasin adında iki oğlu olmuştur⁵³¹.

1.4.5.4. Hidemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

12 Nisan 1340'da (1924) TBMM Hükümeti tarafından Bahattin Şakir Bey'in ailesine mağdur kalmamaları ve yaşamlarını rahatça ikame edebilmeleri adına HVT bünyesinden maaş bağlanmıştır. Zevcesi Cenan Hanım'a aylık 1500 kuruş, oğulları Alp ve Celasin Beylere ise mekteplerine bitirinceye kadar aylık 500'er kuruş aylık verilmiştir⁵³². 19 Nisan (1340) 1924 tarihli 'S Cetveli' maaşat listesinde Zevcesinin maaşı 25 lira, oğullarıniki ise, 5'er lira olarak gösterilmiştir⁵³³. 25 Nisan (1341) 1925'te yayımlanan S Cetveli içinde gösterilen HVT maaşat listesinde, Doktor Bahattin Şakir'in eşi Cenan Hanım ve oğullarının maaşı, aylık toplam 25 lira olarak gösterilmiştir⁵³⁴.

13 Şubat 1927'de çıkarılan kararnamede Emval-i Metruke'den, Bahattin Bey'in Hanımı ve çocuklarına Şişli'deki Kır Sokağı'ndan 17.567 lira değerinde bir hane verilmiştir⁵³⁵. 6 Kasım 1939'daki kararnameye göreyse yine Emval-i Metruke' den Bahattin Bey'in ailesine Galata'da Yenicami Mahallesi'nin Mahmudiye Sokağı'ndan metruk üç dükkân hissesi verilmiştir⁵³⁶.

⁵²⁹ V.N. Dadrian., T. Akçam, "age.", s. 695-699.

⁵³⁰ L.P. Dabağyan, "age.", s. 143.

⁵³¹ H. Çiçek, "age.", s. 14.

⁵³² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 558-559.

⁵³³ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 7.

⁵³⁴ 1341 senesi Muvazenei Umumiye Kanunu [1], s. 213.

⁵³⁵ M. Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı*, İstanbul 2014, s. 38.

⁵³⁶ M. Bardakçı, "İttihadçı'nın Sandığı", s. 55.

1.4.6. Erzincanlı Hafız Abdullah Avni Efendi

1.4.6.1. Yargılanması ve İdamı

Erzincanlı Hafız Abdullah Avni hakkında ne yazık ki kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Malum olan tek bilgi Erzincan'da yaşadığı ve orada otelcilik işi ile uğraşıp, Erzincan'ın Kurşunlu Mahallesi ahalisinden olduğudur. Ayrıca Ermeni Tehciri Davasında, bazı Ermenilerin mallarına el koyduğu gerekçesiyle Divan-ı Harbi-i Örfi'nin gerçekleştirdiği Erzincan Tehciri Davasında yargılanmıştır.

Erzincan Tehciri Davası, Mirliva Mustafa Paşa bir diğer adıyla Nemrut Mustafa Paşa Reisliğinde gerçekleştirilmiştir. Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu olan ve bu davada yargılananlardan biri de Hafız Abdullah Avni Bey'dir.

Davada Avni Beyle birlikte sanık olarak; Erzincan eski Mutasarrıfı Memduh Bey, Erzincan Eski Mebusu Halet, Erzincanlı Hacı Vahidzade Rıza Efendi, Dersim aşiret Reislerinden Karmu Yusuf, Erzincanlı Jandarma Çavuşu Arslan, Erzincan'ın Pülümür kazasına bağlı Danzik nahiyesi müdürü ve aşiret reisi Kakü yer almıştır.⁵³⁷

Avni Bey ve diğer sanıklar Ermeni mallarını katl ve yağma etmekle itham edilmişlerdir⁵³⁸.

Hafız Abdullah Avni Bey, tehcirden iki ay önce silahlanıp, kimlikleri belirsiz arkadaşlarıyla beraber köylere gitmek, Ermenilere ve çocuklara işkence etmekle suçlanmıştır⁵³⁹.

Avni Bey' e isnat edilen diğer bir suçsa, çeteler kurup Erzincan köylerini dolaşarak oralardaki Ermenilerin mallarını yağmalayıp, Ermenileri infaz etmek suçlarıdır⁵⁴⁰. Şahitlerin çoğu Ermenilerden teşekkül olan mahkemede sanıklara yeterince savunma hakkı tanınmamıştır.

Mahkeme sonucunda; Hafız Abdullah Avni, Halet, Karmu Yusuf, Arslan ve Kakü'nün idamlarına karar verilmiştir. Hacı Vahidzade tutuklu bulunduğu sırada vefat etmiştir, bu sebeple onun davası düşmüştür. Memduh Bey ise İtilaf Devletlerince

⁵³⁷ Pınar Taşer, *Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Harb-i Örfiler (1918-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2005, s.168.

⁵³⁸ P. Taşer, "age.", s. 168.

⁵³⁹ V.N. Dadrian., T. Akçam, "age.", s. 691.

⁵⁴⁰ V.N. Dadrian., T. Akçam, "age.", s. 692.

Malta'ya sürüldüğü için onun davasının ayrılmasına karar verilmiştir.⁵⁴¹ Karar, Hafız Abdullah Avni Bey'in yüzüne karşı okunmuştur⁵⁴².

Padişah mahkeme kararını onaylamış, 29 Temmuz 1920'de Hafız Abdullah Avni, tutuklu bulunduğu Bekirağa Bölüğü'nden çıkarılmış ve Beyazıt Meydanı'nda asılarak idam edilmiştir⁵⁴³.

Abdullah Avni Bey'in idam sehпасına büyük bir soğukkanlılıkla çıktığı ifade edilmiştir. Sehpaya çıkarken “ *bu ne büyük sandalye bunun küçüğü yok mu?* ” Deyince askerler tarafından kaldırılarak idam sehпасına çıkarılmıştır. Boynuna ip çekilirken bir görevlinin iyice çekin diye seslenmesi üzerine, Hafız Abdullah Avni Bey'de “ *Çekin! Çekin!* ” diye seslenmiştir. Avni Bey'in çıkardığı son sesler ne yazıkki bunlar olmuştur. İdamından sonra naaşı bir süre teşhir edilmiş, sonra hazırlanan bir arabayla Topkapı dışına götürülerek defnedilmiştir⁵⁴⁴.

1.4.6.2. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

12 Nisan 1340'ta (1924) TBMM'de Erzincan vekili Sabit Bey tarafından, Hafız Abdullah Avni Bey'in ailesine maaş bağlanması teklif edilmiştir. Teklif oy birliğiyle kabul edilmiştir. Bahsi geçen teklif şudur:

“SABİT BEY (Erzincan) Arkadaşlar, tehcir meselesinden idam edilmiş bir zat vardır ki yalnız o zatın ailesi kalıyor. Nemrut Mustafa Paşa Divanı harbi tarafından Hafız Abdullah Efendi namında Erzincanlı bir adam idam edildi. Şimdi tehcir meselesinden idam edilip de ailesine maaş tahsis edilmeyen yalnız bir o kaldı. Onun ailesi vardır. Fakat ismini bilmiyorum telgrafla sordum. Lâkin zannediyorum ki, telgrafla cevap gelinceye kadar bu hıdemât-ı vataniyeden maaş alanların muamelesi ikmal olunacaktır. Lütfen bunun haremine de...

FALİH RIFKI BEY (Bolu) — Hafız Abdullah Efendi değil mi?

SABİT BEY (Devamla) — Evet efendim odur. İdam edilmiştir. Binaenaleyh bunun haremine de bin kuruş maaş tahsisini istirham ediyorum. İsmi geldiği zaman şeyine geçsin çok rica ediyorum, zannederim Muvazenei Maliye Encümeni de muvafakat eder. (Kabul sesleri.)⁵⁴⁵”

⁵⁴¹ P. Taşer, “age.”, s. 169.

⁵⁴² V.N. Dadrian., T. Akçam, “age.”, s. 693.

⁵⁴³ P. Taşer, “age.”, s. 169.

⁵⁴⁴ P. Taşer, “age.”, s. 169.

⁵⁴⁵ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. s. 587.

Ermeni Meselesi kapsamında yargılanan ve kimi Ermeni fedailerince öldürülen, kimi mahkemeden çıkan karar sonucu idam edilen bu isimlerin masumiyetleri aşikârdır. Örneğin Muş Mutasarrıfı Edir Servet Bey'in ölümünden beş yıl sonra yargılanması ya da Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Urfa Mutasarrıfı Nusret Beylerin masumiyetinin ölümlerinden sonra ıspatlanması büyük bir saçmalığın ve kinin göstergesidir. Esasen bu durum İtilaf Devletleri ve Ermenilerin, Türk Millî direnişi adına savaşanlardan aldığı bir intikam ve dünyaya onları suçlu gösterme propogandasıdır.

Bu meseleden yargılanan kişilerin TBMM tarafından aklanması ve ayırım yapılmaksızın ailelerine sahip çıkılması yeni kurulan bir devletin Milliyetçilik ruhuna sahip çıktığının bir göstergesidir. Bu aynı zamanda Dünyaya, Ermeni meselesinde masum olduğunu göstermenin bir aracıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

MİLLÎ MÜCADELE ve CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA HİDEMÂT-I VATANİYE TERTİBİNDEN MAAŞ ALANLAR ve FAALİYETLERİ

2.1. Millî Mücadele'de Marmara ve Koceli Yarımadasında Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar

30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesiyle beraber İtilaf Devletleri, Mütareke hükümlerini gerekçe göstererek Anadolu'yu işgale başlamıştır. İlk olarak 15 Kasım 1918'de, Fransız ve İngilizler İstanbul Boğazı'nı işgal etmişlerdir. İtilaf Devletleri bu yaptıklarını bir işgal olarak değil de, Mütareke esaslarınca bir güvenlik kontrolü olarak nitelendirmişlerdir⁵⁴⁶. Bu hareket açıkça işgal ilanı olmasa bile, işgal için önemli bir zemin oluşturmuştur. Bu durum ülke genelinde düzenin bozulmasına ve çetecilik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Nitekim Marmara'da, İngiliz ve Yunanlıların desteğiyle Rum ve Ermeni çeteler oluşturulmuştur. Silahlandırılan bu çeteler, Marmara ve havalisinde yıkıcı ve ayrılıkçı eylemlere girişmişlerdir⁵⁴⁷. Buna karşılık Türkler de, Kuvâ-yi Milliye'yi (KM) oluşturup, bu çetelere karşı mücadele etmişlerdir.

Mondros Mütarekesi'nin 1. ve 7. Maddeleri gereğince, İtilaf Devletleri sözde güvenlik kontrolü ve temini adı altında tüm yurdu işgal altına almışlardır. Marmara için bahsi geçen çetecilik faaliyetleri ve İtilaf Devletlerinin haksız işgalleri tüm yurdu sarmıştır. Doğu'da Ermeniler, Batı'da Yunanlılar, Güney'de ise Fransız, İngiliz ve İtalyanlar birlikleri konuşlanmıştır. Kuvâ-yi Milliye birlikleri de onlarla mücadele amacıyla yurt geneline yayılmıştır.

Bu çetecilik faaliyetlerinin ve kaosun arttığı yerlerden biri de Samsun olmuştur. İngilizlerin kontrol altına aldığı Samsun'da, çatışmaların üst düzeye tırmanması üzerine 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal bölgeye gönderilmiştir. 15 Mayıs 1919'da İstanbul'dan yola çıkan 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a varmıştır. Mustafa Kemal'in Samsun'a varışı Millî Mücadele için bir dönüm noktası

⁵⁴⁶ Turgut Özel, *Kocaeli Yarımadası'nda Millî Mücadele ve Yahya Kaptan*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1996, s. 1-2.

⁵⁴⁷ Osman Akandere, "Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, s. 508-509.

olmuştur. Buraya teftiş için gönderilen 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal, kafasında tasarladığı Millî Mücadele fikri için çalışmalara başlamıştır.

Kısa sürede ekibini oluşturan Mustafa Kemal, genelge ve kongrelerle Millî Mücadele fikrini yurt çapında yaymaya başlamıştır. Bu doğrultuda Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından 28 Mayıs 1919'da Havza Genelgesi, 22 Mayıs 1919'da ise Amasya Genelgesi yayınlanmıştır. Bu durumdan rahatsız olan İtilaf Devletleri'nin Osmanlı yönetimine yaptığı baskı sonucu, Mustafa Kemal İstanbul'a geri çağırılmıştır. Bu çağrıya kayıtsız kalan Mustafa Kemal, 8 Temmuz 1919'da askerlik mesleğinden istifa etmiş ve kafasında tasarladığı plan doğrultusunda harekete geçmiştir.

Bu doğrultuda 23 Temmuz- 4 Ağustos 1919 arası Erzurum Kongresi, 4-11 Eylül 1919 arası Sivas Kongresi gerçekleştirilmiş ve halk nezdinde Millî egemenlik için birlik olgusu sağlanmıştır. Bunları yurdun dört bir yanında gerçekleştirilen yerel kongreler izlemiştir.

Etkisini gün geçtikçe arttıran Millî Egemenlik, Millî Mücadele ve hür yaşam fikriyatı meyvelerini vermiş ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Yurdun dört bir yanında alınan zaferler neticesinde de 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş ve bu zafer taçlandırılmıştır⁵⁴⁸.

Millî Mücadele Marmara Bölgesi ve Kocaeli Yarımadasına bakıldığında, bu bölge savaşın gidişatı açısından çok büyük önem arz etmekteydi. Nitekim bölgenin stratejik konumu, haberleşme, ulaşım, cephane ve erzak temini açısından son derece elverişliydi. Bu doğrultuda, Kocaeli Yarımadası ve Marmara bölgesi Millî Mücadele boyunca lojistik destek görevini üstlenmiştir.

İlk Kuvâ-yi Milliye birlikleri yine bu bölgede ortaya çıkmıştır. Pekçok önemli Kuvâ-yi Milliye reisi bu coğrafyada gerçekleştirdikleri direnişle yararlılık sağlamışlardır. Bunlardan biri de Yahya Kaptan olmuştur. Yahya Kaptan bu bölgede yararlılık gösteren isimler arasından, HVT'den maaş alan tek kişi olmuştur.

⁵⁴⁸ Bahsi geçen genelge, kongre ve cephelerdeki durumlar, Doğu, Batı ve Güney Cepeleri başlığı altında detaylıca irdelenecektir.

2.1.1. Yahya Kaptan

2.1.1.1. İlk Yıllar

Kurtuluş Savaşı'nın ilk evresinde büyük mücadeleler vermiş olan Yahya Bey, 1891 yılında⁵⁴⁹, Makedonya'nın Köprülü kasabasında dünyaya gelmiştir⁵⁵⁰. Köprülü kasabası o dönemde Makedonya'nın önemli stratejik noktalarından biriydi. Kasaba, Selanik-Üsküp demiryolu üzerinde bulunması nedeniyle sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan hem çeşitlilik hem de dışa dönüklük arz eden bir yapı sergilemekteydi⁵⁵¹. Bu sebeple II. Meşrutiyete doğru giden bu yıllarda, kozmopolit bir yapıyı içerisinde barındıran bu yörede de Osmanlıya karşı ayrılıkçı ve ulusçu ayaklanmalar baş göstermiştir. Nitekim bu durum daha önce değindiğimiz üzere hemen hemen tüm Balkanlar için söz konusuydu.

Böyle bir ortamda dünyaya gelen Yahya Bey'in yaşamının ilk yılları hakkında ne yazık ki kayda değer bir bilgi mevcut değildir. Özellikle Kurtuluş Savaşı'na kadar hayatı hakkında en derli toplu bilgiyi bulabileceğimiz kaynak, eniştesi Şükrü Uras'ın Yahya Kaptan'ın biyografisini kaleme aldığı eserdir⁵⁵².

Yahya Bey'in tarih sahnesine ilk çıkışı 1910'da, henüz 19 yaşındayken amcasına saldıran bir Bulgar'ı öldürme icraatıdır⁵⁵³. Amcasını yaralı olarak kurtaran Yahya, zaptiyeler tarafından arandığı haberini alınca babasının filintasını alarak kasabadan kaçmış ve dağa çıkmıştır⁵⁵⁴. Bu olayla, Yahya Bey'in gelecek yaşantısının çizgisi şekillenmiştir.

Günlerce dağlarda yaşayan Yahya Bey, tesadüf eseri bir gün babası Kerim Bey'in arkadaşı olan Zakir ağanın kızı Nezire Hanım'la karşılaşmıştır. Bu rastlantının üzerine Zakir Ağa, Yahya'yı evinde konuk etmiş ancak bu misafirlik uzun sürmemiş burada da Yahya'nın peşine düşenler olmuştur. Bu sebeple Yahya Bey, Zakir ağanın verdiği erzak torbasını alarak oradan da ayrılmıştır⁵⁵⁵.

⁵⁴⁹ İsmail Akbal, *Derin Cinayetler*, İstanbul 2014, s. 37.

⁵⁵⁰ Şener Aksu, *Bireyin tarihteki Rolü Açısından Yahya Kaptan*, Kocaeli 2007, s. 43.

⁵⁵¹ Ş. Aksu, "age.", s. 43.

⁵⁵² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Şükrü Uras, *Yahya Kaptan*, İstanbul 1968.

⁵⁵³ Ş. Aksu, "age.", s. 52.

⁵⁵⁴ Ş. Uras, "age.", s. 12.

⁵⁵⁵ Ş. Uras, "age.", s. 12-14.

Bu sırada birçok Sırp ve Bulgar çetesi de dağlarda faaliyet göstermekteydi, onlara karşı Yahya da kendi çetesini oluşturarak başarılı çökertme operasyonları gerçekleştirmişti⁵⁵⁶. Burada gösterdiği faaliyetler neticesinde o dönemde Balkanlarda başarılı olan çete reisleri gibi, kendisine de “*Kaptan*” unvanı verilmiştir. Kaptan lakabı Batı Anadolu’da çete reislerine verilen Efe unvanı ile paralel anlamda kullanılmaktaydı.

2.1.1.2. Balkan Savaşları’ndaki Faaliyetleri

Artık Kaptan olan çete lideri Yahya, iki yıl zarfında pek çok Sırp ve Bulgar çetesiyle karşılaşmış, Makedonya dağlarını avucunun içi gibi öğrenmiştir. 1912’ye gelindiğinde Balkan Savaşları patlak vermiş, o bölgeyi iyi tanıyan ve çatışmaya da alışkın olan Yahya Kaptan bu savaşa katılmıştır. Savaş boyunca birçok Müslümanı Sırp ve Bulgar çetelerinin mezaliminden korumuş, art niyetli gayrimüslim çeteleri alt etmiştir⁵⁵⁷.

I. Balkan Savaşı’nda Osmanlı yenilgisi, özellikle Bulgar milliyetçilik faaliyetlerini doruğa çıkarmış, bu durumda Yahya Kaptan Sırlar ile birlikte Bulgarlara karşı tavır almış ve Sırlarla birlikte onlara karşı savaşmıştır. II. Balkan Harbi’ne de çetesiyle Sırlar’a yardımları devam etmiştir. Savaş sonrasında Bulgarlara karşı Sırlar lehine bir netice çıkınca, Yahya Kaptan Sırp Kralı Petra tarafından Belgrat’a davet edilmiş ve orada bir sorguç ve gümüş bir kordonla taltif edilmiştir⁵⁵⁸. Mart 1913’te yapılan İstanbul Anlaşması ile Balkan Savaşı tarafları masaya oturarak sulh kararı almıştır. Bu barış ortamında komşusu Şevket Hanım ile evlenmiştir⁵⁵⁹.

Ancak bu sükûnet kısa sürmüştü, Bulgar Hükümeti’nin talebi üzerine Sırp Hükümeti Balkan Savaşları sırasında Bulgarlara karşı mücadele edenleri savaş suçlusunu ilan etmiştir. Bunların arasında Yahya Kaptan’da bulunmaktaydı. Bu olayın üzerine Köprülü kasabasında barınamayacağını idrak eden Kaptan Selanik’e geçmiştir⁵⁶⁰. Burada I. Dünya Savaşı’nda Altıncı Ordu Kumandanı olarak görev yapan Halil Paşa’ya yakın isimlerden biri ve İttihatçı olan Haşim Bey’le görüşmüştür. Görüşmede Haşim Bey, Kaptan’a İstanbul’a gitmesini önermiştir. Bu doğrultuda Halil Paşa’dan da İstanbul’a gelmesini buyuran bir mektup gelince, Yahya Kaptan bir İtalyan vapuruna

⁵⁵⁶ Ş. Uras, “*age.*”, s. 14.

⁵⁵⁷ Ş. Uras, “*age.*”, s. 15-21.

⁵⁵⁸ T. Özel, “*age.*”, s. 28.

⁵⁵⁹ T. Özel, “*age.*”, s. 28.

⁵⁶⁰ T. Özel, “*age.*”, s. 28.

binerek gizlice İstanbul'a hareket etmiş⁵⁶¹ ve I. Dünya Savaşı'nın eşiğindeki bu zamanda Anadolu topraklarına adım atmıştır.

Bu arada, bundan yaklaşık bir yıl önce Aralık 1912'de İstanbul'da önemli bir gelişme yaşanmıştır. Bâb-ı Âlî baskını yaşanmış, Ömer Naci, Kara Kemal ve Talat beylerin gerçekleştirdiği baskın sırasında Mustafa Necip ölmüştür. Baskında yer alan diğer önemli bir isim ise Yakup Cemildir⁵⁶². Yakup Cemil'in konumuz açısından önemi, sonraki yıllarda aralarında Yahya Kaptan'ında bulunduğu bir ekiple II. Bâb-ı Âlî baskını tasarlaması, ancak başarısız olmasıdır.

2.1.1.3. Birinci Dünya Savaşı ve Teşkilât-ı Mahsûsa Giriş

Tüm bunlar olup biterken 1913 yılı sonuna gelinmiş ve I. Dünya Savaşı'nın ayak sesleri çoktan yankılanmaya başlamıştı. Savaşı bekleyen Osmanlı Devleti de hazırlıklara sürat vermişti. Bu bağlamda Harbiye Nazırı Enver Paşa savaştan kısa süre önce Teşkilât-ı Mahsûsa Dairesi'ni kurmuştur⁵⁶³. Pantürkizm ve Panislâmizm ülkeleri çerçevesinde oluşturulan TM, öncelikle istihbarat olmak üzere yabancı devletler hakkında verilen görevler doğrultusunda çeşitli faaliyetlerde bulunmakla görevlendirilmiştir⁵⁶⁴. İttihatçı üyelerden oluşan Teşkilâtın, ilk başkanı Süleyman Askeri Bey olmuştur⁵⁶⁵. Daha önce biyografilerine yer verdiğimiz Ömer Naci, Dr. Bahattin Şakir gibi aktif İttihatçılar da hatırlanacağı gibi TM bünyesinde görev almış ve savaşı Osmanlı Devleti lehine çevirmek için çeşitli cephelerde yoğun faaliyetlerde bulunmuştur.

Yahya Kaptan İstanbul'a indikten kısa bir süre sonra, Enver Paşa tarafından görüşmeye çağırılmıştır. Halil Paşa'nın aracılığı ile gerçekleştirilen görüşmede Enver Paşa, Yahya Kaptan'ı Makedonya'da gösterdiği cesur ve başarılı faaliyetlerinden dolayı tebrik etmiş⁵⁶⁶, yine aynı görüşme sırasında onu TM'ye dâhil etmiştir⁵⁶⁷.

Ekim 1914'de Süleyman Askeri Bey'in emrinde çalışmalara başlayan Kaptan'ın ilk görev yeri, Rami'deki ahalisi göç ettirilmiş bir Rum köyü olan Küçükköy olmuştur. Kasım ayında Osmanlı'nın savaş ilan etmesi ve savaşa fiilen dâhil olmasıyla birlikte,

⁵⁶¹ Ş. Uras, "age.", s. 21.

⁵⁶² Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkiyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Ankara 1999, s. 321.

⁵⁶³ Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Cumhuriyet'e*, İstanbul 2001, s. 2.

⁵⁶⁴ M. Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Cumhuriyet'e*, s. 1.

⁵⁶⁵ M. Balcıoğlu, *Teşkilât-ı Mahsûsa'dan Cumhuriyet'e*, s. 4.

⁵⁶⁶ Ş. Uras, "age.", s. 24.

⁵⁶⁷ Ş. Uras, "age.", s. 24.

TM üyeleri Osmanlı topraklarının dört bir yanına göreve yollanmıştır. Bu çerçevede Yahya Kaptan da Güney Makedonya'ya gönderilmiştir. Kaptan'ın görevi bu defa önceden savaştığı Bulgarlardan yardım alarak, buradaki Sırp askeri birlikleri hakkında bilgi toplamak ve askeri nakliyata ket vurarak, Sırlara verilen lojistik desteği engellemektir⁵⁶⁸. Burada bir Sırp taburunu pusuya düşüren Yahya Kaptan ve Müfrezesi daha sonra yaralıların tedavisi için Sofya'ya geçmiş kısa bir süre sonra da İstanbul'a dönmüştür⁵⁶⁹.

İstanbul'a dönüşünün ardından 6. Ordu Komutanı Halil (Kut) Paşa'nın Kut'ül Ammare savunmasında TM'den de yararlanmak isteği üzerine Irak Cephesi'nde TM'nin Osmancık Taburu'nda görevlendirilmiştir. Yahya Kaptan burada, İngilizler tarafından desteklenen ve Osmanlı askeri birliklerinin nakliye kollarını sekteye uğratan Arap Lihye Aşireti'ni Osmanlı yanlısı Semmar aşireti ile birlikte engellemekle görevlendirilmiştir. Kısa sürede aşiretin aleyhte faaliyetlerini savuşturan Kaptan, aşiret reisi, aşiretin erzak ve silahları ile İngilizlerden temin ettikleri 15.000 altını ele geçirerek Halil Paşa'ya sunmuştur⁵⁷⁰. Bu süreçte Halil Paşa ile dostlukları da ilerlemiştir.

Kut'ül Ammare savaşının başarıyla sonuçlanmasından sonra Bağdat'a geçen Yahya Kaptan, burada Yakup Cemil ile buluşmuştur. Tam bu sırada İstanbul'a dönmesi için emir alan Kaptan, dönüşünü aynı durumda olan Yakup Cemil ile birlikte yapmıştır⁵⁷¹.

2.1.1.4. Bâb-ı Âli Baskını Teşebbüsü ve Yargılanması

Birinci Dünya Savaşı'nın bu çetin evresinde gerek İttihâd ve Terakki içinde gerekse kabinede Talat ve Enver Paşa grupları oluşmuş, farklı görüşler çıkmıştır⁵⁷². Yakup Bey, Yahya Kaptan ile yaptığı yolculuk boyunca kendisine, yapılan haksızlıklardan bahsetmiş ayrıca Paşalar arsında oluşan bu ayrılığı fırsata çevirmek isteyenlerin bulunduğunu ve gidişatın iyi olmadığını dile getirmiştir. Bu sırada I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı lehine ilerlemediğini cephede müşahede eden Yakup Cemil, Osmanlı devletinin savaştan çekilmesi ve müttefik devletlerle barış masasına oturulması taraftarıydı. Yahya Kaptan, Yakup Cemil'in söylemlerinin etkisinde kalmıştır. Bu

⁵⁶⁸ T. Özel, "age.", s. 30.

⁵⁶⁹ T. Özel, "age.", s. 31.

⁵⁷⁰ T. Özel, "age.", s. 31.

⁵⁷¹ Ş. Uras, "age.", s. 50.

⁵⁷² Semih Nafiz Tansu, *İttihat Terakki'de Dönemler*, (Anlatan Galip Vardar), İstanbul 1960, s. 305-306.

bağlamda iki arkadaşı, İstanbul'a dönünce Partinin ileri gelenleri ile görüşerek gerekli girişimlerde bulunma kararı almıştır⁵⁷³.

İstanbul'a döner dönmez İzmitli Mümtaz ve Sapançalı Hakkı Beylerle görüşmüşler, iki Paşa'ya karşı oluşan taraflardan ve etrafta hızla artan yolsuzluklardan ve savaştan çekilme, barış müzakerelerine başlama konularını konuşmuşlardır. Aldıkları karar gereği Talat Paşa ile görüşmüşler, ancak olumlu sonuç alamamışlardır. Bu negatif neticeden sonra gruba Hüsrev Sami Bey de eklenmiştir. Bunun üzerine grubun Abdullah Efendi lokantasında yaptığı toplantıdan, başta Enver Paşa olmak üzere devletin birkaç ileri gelenini öldürmek suretiyle bir darbe yapılması kararı çıkmıştır. Buna göre, darbe başarılı olursa Harbiye Nazırı ve Başkumandan vekilliğine Mustafa Kemal getirilecekti⁵⁷⁴. Ancak Mustafa Kemal' in bu teşebbüsten haberi yoktur⁵⁷⁵. Mustafa Kemal'in gücü ve kendisine duyulan itibarın ilk kıvılcımı bu olayda görülmektedir.

Yahya Kaptan, Yakup Cemil ve grubun diğer üyeleri son toplantısını Meserret Otelinde gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda Sapançalı Hakkı Bey karar değiştirmiş ve arkadaşlarını ikna ederek hükümeti devirme işinden vazgeçirmiştir. Ancak kısa süre sonra Kara Kemal Bey, tüm bu planları Enver Paşa'ya aktarmıştır. Paşa derhal Yakup Cemil ve diğerlerinin tutuklanması emrini vermiştir. Bu çerçevede grup Bekirağa bölüğüne gönderilmiştir. 19 Ağustos 1916'da Yahya Kaptan ve akrabaları da (babası, amcası ve bazı erkek akrabaları) tutuklanarak bu bölüğe alınmıştır⁵⁷⁶.

Kurulan askeri mahkemenin verdiği nihai kararda⁵⁷⁷ Yakup Cemil idama, diğerleri ise sürgün cezasına mahkûm edilmiştir. Bu doğrultuda Yakup Cemil 11 Eylül

⁵⁷³ Ş. Uras, "age.", s. 51.

⁵⁷⁴ T. Özel, "age.", s. 32.

⁵⁷⁵ "Uzun senelerini Atatürk'ün çevresinde geçirmiş olan Sayın Asım Us'un bu konuda verdiği bilgiye göre: Atatürk, Osmanlı İmparatorluğu'nu harpten daha az zararlı kurtarmak ve münferit bir sulh yapmayı hedef tutmak üzere askeri bir ihtilâl yapmayı düşünmüştür: Bu plana göre Mustafa Kemal,, Cemal Paşa'yı Enver Paşa'dan ayıracak, onunla işbirliği yapacak, Çanakkale'de kendi emrinde olan ordu ile İstanbul üzerine yürüyerek hükümeti düşürecek ve Cemal Paşa'nın başkanlığında İtilaf devletleriyle münferit sulh yapacak ve kurulacak hükümette kendisi de Harbiye Nazırlığını alacaktı. Mustafa Kemal, Çanakkale'den döndükten sonra Suriye'den İstanbul'a gelmiş olan Cemal Paşa'ya, Perapalas Otelinde bu planından bahsediyor. Cemal Paşa bu teklifi açıktan açığa reddetmemiş, fakat müspet cevap da vermemiş, işi savsaklamıştır. Neticede Harbiye Nazırı Enver Paşa da plandan haberdar edilmiştir. Bu yüzden Mustafa Kemal uzun müddet bir şahsi tehlike devri geçirmiştir". Bkz. Sadi Borak, *İktidar Koltuğundan İdam Sephasına*, İstanbul 2004, s.65-66.

⁵⁷⁶ Ş. Uras, "age.", s. 70.

⁵⁷⁷ Mahkemede isyancıların Mustafa Kemal 'i başa geçirmek isteği ile darbe planladıkları iddiaları da gündeme getirilmiştir (Bkz. Ş. Aksu, "age.", s. 72).

1916'da Kâğıthane' de kurşuna dizilerek idam edilmiştir⁵⁷⁸. Yahya Kaptan ise Musul yakınlarındaki Ebu-Kemal kasabasına sürgüne yollanmış ve orada Halil Paşa'nın emrine tabi tutulmuştur⁵⁷⁹. Musul'da Halil Paşa'nın işlerine yardımcı olan Yahya Kaptan, aynı zamanda inşaat işi ile de ilgilenmiştir.

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Yahya Kaptan İstanbul'a geri dönmüştür. Kısa bir süre sonra Çarşamba semtine yerleşmiş, Halil Paşa'nın desteğiyle Kocaeli Yarımadası'nda Darıca ve Tavşancıl sahilinde aşar işleri ile uğraşmıştır⁵⁸⁰.

2.1.1.5. Kurtuluş Savaşı'nın Teşkilâtlanma Evresi

Gebze'nin bir köyü olan Tavşancıl, Hristiyan nüfusun çoğunlukta ve iktisadi bakımdan güçlü olduğu bir yerleşim yeri idi. Aynı zamanda civar köylerin de iskelesi durumundaydı. İstanbul'a birçok malın giriş çıkış nakilleri buradan yapılmaktaydı. Anadolu'ya açılan bir kapı görevi gören köy stratejik açıdan önemliydi. Ancak bölgede Mavri Mira Cemiyeti ile bağlantılı Rum Çetelerinin de oldukça aktif oluşu Anadolu'da başlaması planlanan Millî Direniş açısından tehlike arz etmekteydi.

Bu sırada Kurtuluş Savaşı'nın teşkilâtlanma sürecine girilmiş, ilk Kuvayı Milliye teşekkülleri vücuda gelmeye başlamıştı. İttihatçı liderlerin yurt dışına kaçışları sırasında kurulan ve Mustafa Kemal Paşa'nın daha Anadolu'ya çıkmadan İstanbul'da iken temas ettiği belirtilen⁵⁸¹ Karakol Cemiyeti de başlangıçta millî direnişe katkıda bulunan hemen hemen tek cemiyet olmuştur⁵⁸². İçinde TM üyelerinin önemli yer tuttuğu (bunlardan birisi de ileri de İstiklal Mahkemeleri'nin ünlü üyelerinden olacak Ali- Çetinkaya- Bey idi) Karakol Cemiyeti, Anadolu'nun insan, malzeme vb.

⁵⁷⁸ Murat Bardakçı, (7 Nisan 2002) , “Yakın Plan”, *Hürriyet*.

⁵⁷⁹ T. Özel, “age. ”, s. 33.

⁵⁸⁰ T. Özel, “age. ”, s. 34.

⁵⁸¹ Cebesoy' a göre, teşkilâtın kurulacağından Atatürk' ün de haberi vardır: “21 Haziran 1919 akşamı Amasya'da son defa toplanmıştık. Mustafa Kemal Paşa, Kazım Dirik Bey'e bazı emirler dikte ettiriyordu. Bunları bizimle beraber gelen Maliye Müfettişi Arif Bey götürecekti, Kara Vasıf'a verecekti. Alınacak cevaplar da yine onun kanalından bize bildirilecekti. Bu fikri bize Rauf Bey vermişti. Kara Vasıf Bey ve arkadaşları İstanbul'da gizlice faaliyette bulunuyorlar, muhitlerini gittikçe genişletiyorlardı. Bu teşkilâtın Mustafa Kemal Paşanın da haberi vardı” (Bkz. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul, 1953, s.42)

⁵⁸² “1918 Ekim sonlarında kurulmuş olduğu düşünülen Karakol Cemiyeti, başlangıçta liderleri yurt dışına kaçmış olan İttihatçıları bir arada tutmak ve korumayı hedeflerken, ülkenin işgal altında olmayan kısımlarında bir direniş hareketi kurmak ve bunun için gerekli kadroları İstanbul'dan Anadolu'ya kaçırmak işlevini görmüş ve bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı harekete önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak bu cemiyet adına Baha Sait'in Bolşeviklerle ilişkiye girmesi Mustafa Kemal'in onlarla yolunu ayırmasına ve TBMM'nin açılışına tesadüf eden günlerde onun yerine MM Grubunu kurmasına yol açmıştır” (Bkz. Betül Aslan “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”, *Atatürk Dergisi* 2004, 4/1, s.29-63.)

ihtiyaçlarını karşılama görevini üstlenmiştir. Kocaeli Kuvayı Milliyesi ise, Karakol Cemiyeti'nin Anadolu yakası teşkilâtını yöneten Maltepe Atış Okulu Komutanı Yenibahçeli Şükrü Bey'in idaresinde örgütlenmeye girişmiştir⁵⁸³. Bu bağlamda Sivas'ta bulunan Heyet-i Temsiliye de müfrezeler oluşturularak, bölgedeki Rum ve Ermeni çetelerinin etkisiz hale getirilmesi ve güvenilir subay ve komutanların aracılığıyla halkın korunması kararını almıştır. Bu çerçevede Yahya Kaptan'ın, Şükrü Bey teşviki ile Kocaeli'ne geçtiği ve Tavşancıl'da müfrezesini kurduğu anlaşılmaktadır. İleriki günlerde bu teşkilât Kocaeli'nde faaliyet gösteren müfrezelerin en önemlisi ve güçlüsü olmuştur⁵⁸⁴.

Konu ile ilgili çeşitli ifadeler olsa da Özel'e göre, Yahya Kaptan Tavşancıl'a bizzat Yenibahçeli Şükrü Bey'in verdiği direktif ile "*Gebze Kuvayı Milliye Reisi*" unvanı ile gönderilmiştir⁵⁸⁵. Görevi Bölgedeki Gayrimüslim çetelerden Müslüman halkı korumak, işgal kuvvetlerinin bölgedeki hareketini sınırlamak ve Anadolu'nun lojistiğine katkıda bulunmaktır⁵⁸⁶. Burada kısa sürede gücünü arttıran Kaptan müfrezesinin sayısını her geçen gün arttırmıştır. Bu dönemde Kara Vasıf Bey de getirdiği 4000 lira ile⁵⁸⁷ Yahya Kaptan müfrezesinin iâşesinin sağlanması, muvaffak olması ve güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Nitekim bir süre sonra Kaptan'ın çete liderliği döneminin, ilk olayı patlak vermiştir. Yahya Kaptan yanına Rıfat Çavuş, Sırrı Efendi ve Tahir Ağa'yı alarak İstanbul Ağırkapı'daki cephaneliğe baskın yapmış, 500 civarında silah ve 30 sandık cephaneyi alarak Tavşancıl' a getirmiştir⁵⁸⁸.

Bu sırada Taşköprü'de Rum İstilyanus çetesi ve Şile'de Yeniköy'lü başka bir Rum çetesi Müslüman ahaliye baskınlar yaparak çeşitli zulümlerde bulunmaktaydı. Her iki tarafa da yetişen Yahya Kaptan, adı geçen Rum çeteleri büyük bir ustalıklı etkisiz hale getirmiştir. Buralardan topladığı ganimetlere de el koymuştur⁵⁸⁹.

Yine Darıca'daki un deposuna düzenlenen baskın ile buradaki çuvallarla un Tavşancıl'a getirilmiştir. Daha sonra Tavşancıl'daki Fransız İstasyon müdürü para ile

⁵⁸³ Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, İstanbul 2009, s. 130.

⁵⁸⁴ S. Özel, "*age.*", s. 131.

⁵⁸⁵ T. Özel, "*age.*", s. 36.

⁵⁸⁶ Ş. Aksu, "*age.*", s. 92.

⁵⁸⁷ İ. Akbal, *Derin Cinayetler*, s. 38.

⁵⁸⁸ T. Özel, "*age.*", s. 37.

⁵⁸⁹ Ş. Uras, "*age.*", s. 110- 116.

ikna edilerek adı geçen un çuvallarının ilk trenle Anadolu'ya geçirilmesi sağlanmıştır. Yahya Kaptan, yalnızca kendi bölgesine değil Anadolu'nun diğer köşelerine de yardımda bulunarak Millî Direnişe katkıda bulunmuştur.

Ağustos 1919'da mühim bir hadise meydana gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, dört ay önce Ermeni Tehciri suçlusunu olarak tutuklanan 6. Ordu Komutanı Halil Paşa'nın cezaevinden kaçırılmasını Karakol Cemiyeti'nden istemiş ve Halil Bey'e hapisten çıkar çıkmaz Anadolu'ya geçmesini talep eden haber göndermiştir. Haberde İzmir Cephesi Komutanlığı'nın uhdesinde olacağı da bildirilmiştir. Bu göreve Galatalı Şevket, Kara Vasıf ve Saim Şevket Beyler de talip olmuşlardır. Kara Vasıf Bey'in emri üzerine Kolağası Zihni Bey, Yahya Kaptan'la görüşmüş ve kaçırma işi ile ilgilenecek olan ekibe Kaptan da dâhil olmuştur. Nitekim Halil Paşa ekip tarafından 7 Ağustos'ta kaçırılmış, 9 Ağustos'ta ise Tavşancıl'a getirilmiştir. Buradan Yenibahçeli Şükrü Bey'in yardımı ve Karaaslan çetesi eşliğinde Bursa istikametine yollanmıştır⁵⁹⁰. Olayın sorumlusu ise Harbiye Nazırı Nazım Paşa olarak gösterilmiş ve Nazım Paşa'nın istifası talep edilmiştir⁵⁹¹.

Yahya Kaptan'ın faaliyetleri ve çetesine iltihakları çoğaltmaktaydı. Önce Büyük Aslan, ardından da Tahir ve Sadık Beylerin çeteleri de Yahya Bey'e katıldığını bildirmiş ve Gebze'deki müfrezeler birleşme yoluna gitmiştir. Bu doğrultuda Yahya Kaptan'ın ünü ve gücü de önü alınamaz bir şekilde artmıştı. Bu durumdan rahatsız olan ve sindiremeyen Karakol Cemiyeti üyesi Gebze Jandarma Kumandanı Yüzbaşı Nail Bey, Yahya Kaptan'a bölgedeki asıl Kuvayı Millîye liderinin kendisinin olduğunu bu nedenle Kaptan'ın kendisinden emir alması gerektiğini bildirmiştir. Bu olay Yahya Kaptan ve Yüzbaşı Nail arasındaki geçimsizliğin başlangıcı olmuştur. Bu ün ve kuvveti kıskanan Nail Bey, muhalif olan Küçük Aslan Çetesi ve yine muhalif olan Binbaşı Ahmet Necati Bey ile işbirliği yapmıştır. Bu bağlamda Küçük Aslan çetesi, Nail ve Mehmet Beylerin adına Rum köylerine baskınlar yapmış, eş zamanda da Rum çetesi kılıfı altında Türk köylerine de baskınlar yaparak iki tarafı birbirine kırdırmıştır. Olay Yahya Kaptan müfrezesi tarafından gerçekleştirmiş gibi gösterilip, onun üzerine yıkılmıştır⁵⁹². Bu iftiralar üzerine Yahya Bey, Karakol Cemiyeti üyelerinden soğumuştur. Olaydan sonra Kaptan, Küçük Aslan çetesine mektup yollayarak

⁵⁹⁰ Adnan Sofuoğlu, *Millî Mücadele Dönemi'nde Kocaeli*, Ankara 2006, s. 50.

⁵⁹¹ T. Özel, "age.", s. 40-41.

⁵⁹² T. Özel, "age.", s. 41.

Karakolculara taraf olmamasını ve derhal kendi çetesine iltihak etmesini buyurmuştur. Küçük Aslan çetesi buna yanaşmayınca, Yahya Kaptan ve Müfrezesi Küçük Aslan çetesinin peşine düşmüş, çeteyi kısa sürede etkisiz hale getirerek kendi müfrezesine dâhil etmiştir.

Bu olaydan sonra Karakol Cemiyeti ile bağlarını tamamen koparan Yahya Kaptan, doğrudan Heyet-i Temsiliye ve Mustafa Kemal Paşa'ya bağlanmak için onunla haberleşme çabalarına girmiştir.

2.1.1.6. Sonun Gelişi ve Nutukta Yahya Kaptan

Bu olay sonrasında pek çok düşman kazanan Yahya Kaptan'ın sonu yaklaşmaktaydı. Ancak Mustafa Kemal Paşa gibi güçlü bir kişilik kendisine destek olmaktaydı⁵⁹³. Bu bölümde bizzat Atatürk'ün ağzından, Yahya Kaptanla tanışma ve Yahya Kaptan'ın ölümüne sebep olan olaylara yer verilecektir. Konunun orijinalliği ve bütünlüğünü bozmamak adına bölüm genellikle Nutuktan⁵⁹⁴ alınmış aktarmalarla şekillendirilecektir.

Mustafa Kemal Nutuk'ta Yahya Kaptan'a geniş bir yer vermiştir. Onunla tanışmasını şu şekilde aktarmaktadır: “(4 Ekim 1919) Merhum Yahya ile ilk münasebetimiz şöyle oldu:

Bir gün telgraççılar, Sivas Telgraf Merkezine, bu malûmatı veriyorlardı. Gayet müstacel bir telgrafi tevkif ettiler, yani Dersaadet'te tevkif (engellenmiştir) edilmiştir. Meali şudur:

Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. Dün İzmit'ten tavsiye edilen Yahya, benim. Yarın akşam Kuşçalı telgrafhanesinde emrinize muntazırım.

Kuşçalı, Üsküdarla Gebze arasında bir köydür. Filhakika, Yahya Kaptan, bana, İzmit'te teşkilâtımız tarafından tavsiye edilmişti⁵⁹⁵”.

Yahya Kaptan'dan cevap gecikmemiştir:

⁵⁹³ Yahya Kaptan'ın ölümünden sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın onun heykelinin dikilmesini istediği yönünde anekdotlar bulunmaktadır (Bkz. Ş. Aksu, “age.”, s. 26).

⁵⁹⁴ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt I: 1919-1920, (Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü), Ankara 1970.

⁵⁹⁵ M. K. Atatürk, “age.”, s. 310.

“Bendeniz size iki gün evvel İzmit’ten tavsiye edilen Yahya’yım. Emriniz üzere, telgraf başında emirlerinizi telâkki etmeye geldim. Nihayet yarın akşama kadar Kuşçalı telgrafhanesindeyim.

Mustafa Kemal Paşa kendisini telgrafhane başında bekleyen Yahya Kaptan’a şu emri yollamıştır:

“Bulduğunuz havalide kuvvetli bir teşkilât yapınız. Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey vasıtasıyla bizimle tesis ve temin-i irtibat eyleyiniz. Şimdilik hazır bulununuz.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi

Mustafa Kemal⁵⁹⁶ ”

Şener Aksu’ya göre, Mustafa Kemal Paşa, ilk resmi temasını gerçekleştirdiği Yahya Kaptan’ın Millî direnişteki sorumluluğunu arttırarak, bazı hareketlerinden rahatsızlık duyduğu Karakol Cemiyetinin Kocaeli Bölgesindeki etkisini de azaltmayı düşünmektedir. Bunun içinde güvendiği bir kişi olan Adapazarı Kaymakamı Tahir Bey’i aracı yapmıştır. Esasen Mustafa Kemal Paşa, işgal güçlerine, İstanbul Hükümetinin karşı faaliyetlerine ve tam olarak kontrol edemeyeceği Karakol Cemiyeti’ne karşı Yahya Kaptan’ın gücüne dayanmak istemektedir⁵⁹⁷.

İlk temastan sonra ‘Gebze İlçesi Milis Kumandanı’ unvanını kullanan Yahya Kaptan’ın, artık Mustafa Kemal Paşa’yı tek otorite kabul ederek, tamamen onun emrine girdiği anlaşılmaktadır. Ancak Karakol Teşkilâtı ile anlaşmazlığı ve artık onların talimatlarını dinlememesi, Yahya Kaptan müfrezesine verilen desteğin kesilmesine yol açmıştır ki, buna 4000 liralık nakit yardımı da dâhildir⁵⁹⁸. Parasız kalan Yahya Kaptan ise müfrezeye adına Heyet-i Temsiliye’den yardım talep etmiştir.

24 Kasım 1919’da Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Heyeti Temsiliye Başkanı Binbaşı Ahmet Necati, onun hakkında Mustafa Kemal Paşa’ya telgraf yollamıştır:

“Köy içinde bilâ-kabahat katil, nahiye müdürünü alâmeleinnas darp, köylerde gasp meselesinden dolayı Yahya Kaptan’ı hükümete teslim mecburiyet el vermiştir.

⁵⁹⁶ M. K. Atatürk, *a.g.e.*, s. 311.

⁵⁹⁷ Ş. Aksu, *“age.”*, s. 107-110.

⁵⁹⁸ T. Özel, *“age.”*, s. 47.

Dâhiliye Nezareti ehemmiyetle bu meseleyi takip ediyor. Hükümetin müşkül vaziyette kalmaması, Yahya Kaptan'ın teslimini iktiza ettiriyor. Emri Devletlerinize makina başında muntazırım, efendim.

İmza: Kartal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Temsiliye Reisi Binbaşı Ahmet Necati⁵⁹⁹”

Mustafa Kemal Paşa ise bu telgrafa inanmamış ve bunun altında Yahya Kaptan'a kurulan bir pusu olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda derhal İzmit Fırka Kumandanı'na şu telgrafi çekmiştir:

“İzmit'te Birinci Fırka Kumandanı Rüştü Beyefendiye

Kartal Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi unvanıyla Binbaşı Ahmet Necati Bey tarafından vücut eden bir telgrafta: Katl ve nahiye müdürünü darp, köylerde gasp mesailinden dolayı Yahya Kaptan'ın hükümete teslimi mecburiyeti hâsıl olduğu ve Dâhiliye Nazırının da bu meseleyi ehemmiyetle takip eylediği bildirilmektedir. Bidayetten beri harekât-ı milliyede hüsn-ü hizmeti meşhud olan bu zatın, memleketimizin bu buhranlı zamanlarında, hükümete teslimi asla muvafık görülmemekte olduğundan işin, hükümetin de nüfuzunu nazarı itibara almak suretiyle, Yahya Kaptan'ın takibatı kanuniyeden bu aralık tahlisi hususunun tanzimi, Kartalda Necati Beye icab eden talimatın itası ve neticenin imbası ehemmiyetle rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal⁶⁰⁰”

Bu söylentilerden haberdar olan Yahya Kaptan da 26 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmiştir: *“Millet namına istirham ediyorum; bugünlerde Binbaşı Necati Beyin sui-istimalâtı, Kuvayı Millîye'yi lekelemektedir. Hemen tahkikat icrasına emir buyurulmasını rica ederim.*

Gebze Kazası Milis Kumandanı Yahya⁶⁰¹”

Konuyu ile ilgili tahkikatla görevlendirilen I. Fırka Kumandanı Rüştü Paşa ise, 29 Kasım'da Mustafa Kemal Paşa'yı şöyle bilgilendirmiştir:

“ Heyeti Temsiliye Riyasetine:

⁵⁹⁹ M. K. Atatürk, “age.,” s. 312.

⁶⁰⁰ M. K. Atatürk, “age.,” s. 313-314.

⁶⁰¹ M. K. Atatürk, “age.,” s. 314.

Şimdiye kadar vâki tahkikatıma nazaran Yahya Kaptan'ın katil, nahiye müdürünü darp gibi fiilde bulunmadığı ve Binbaşı Necati Bey denilen zatın, kendi menafi-i şahsiyesini temin için Yahya Kaptan'ın vücudunu ortadan kaldırmak gayesini takip ettiği ve bu babda zat-ı âlinize telgrafla müracaatta buldukları zaman, Yahya'yı da iğfal ile nezdlerine celp ile katletmek Tertibatında oldukları halde Yahya işi sezerek kendisini kurtarmış olduğu anlaşılmıştır. Keyfiyeti icabı veçhiyle tâmik ediyorum. Neticeyi arz ederim.

Birinci Fırka Kumandam Rüşti⁶⁰²”

Ancak Yahya Kaptan'ı bitirme operasyonları başlamış, ilk sınavdan sıyrılan Yahya'nın şansı bir daha yaver gitmemiştir. Nitekim 1 Aralık 1919'da Kaptan hakkında tutuklama emri çıkmıştır.

27 Aralık'ta Heyet-i Temsiliye Ankara'ya gelmiştir. Bundan kısa bir süre sonra İzmit Mebusu Sırrı ve Mustafa Kemal'in yaveri Cevat Abbas Beyler Meclis-i Mebûsân toplantısına katılmak üzere İstanbul'a gelmişlerdir. Ardından bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın emri ile Yahya Kaptan ile görüşmek için Tavşancıl'a geçmişlerdir⁶⁰³. Törenle karşılanan mebuslar Mustafa Kemal'den, Yahya Kaptan'a Ankara'ya davet mektubu getirmişlerdir. Ancak bölgenin boş kalmasını istemeyen Kaptan Ankara'ya gitmemiştir. Bu sırada İstanbul'da kendisi aleyhine bir plan Tertib edildiğini öğrenmiştir.

6 Ocak'ta Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas Bey, Harbiye Nezareti'nden XX. Kolordu Kumandanlığı'na Yahya Kaptan'a ilişkin şu telgrafi çekmiştir:

“6/1/1920 gecesi sabaha karşı Umum Jandarma Kumandan Muavini Hilmi Bey ve Üsküdar Jandarma Kumandanı Nazmi Bey kumandasında dört zâbit, elli jandarma ve Yüzbaşı Nahit Efendi kumandasında İstanbul Muhafız Alayından doksan nefer. Bandırma vapurunun ışıkları söndürülerek Hereke'ye vâsıl olmuş ve alessabah Hereke'ye çıkan müfreze derhal Tavşancılı kuşatmış ve muhtelif haneler basılmıştır. Gelen heyet, köy heyet-i ihtiyariyesini toplayarak haini vatan olan Yahya'yı, ya teslim veya nerede olduğunu söylemezlerse Tavşancılı insanlarıyla beraber yakacaklarını ifade ederler. Heyeti ihtiyariye, iki günden beri Yahya Kaptan'ın köylerinde olmadığını

⁶⁰² M. K. Atatürk, “age.”, s. 315.

⁶⁰³ T. Özel, “age.”, s. 55.

ve nerede bulunduğunu bilmediklerini musırren ifade ettiler. Yahya, sağ olarak ele geçemeyecektir. Fakat Yahya'nın imhasından sonra Marmara havzasına sahip ve hâkim olan ve her gün İngilizler ve Fransızlar tarafından teslim edilen Rumların ve İstanbul'daki rüzelânın pek büyük muvaffakiyete mazhar olacakları bedihidir ve Kuvayı millîye namını taşımakta olan Yahya'nın tenkili, İzmit, Adapazarı ve İstanbul havalisinde, düşmanlarımızın hesabına birçok fesat çetelerinin doğmasına da sebebiyet verecektir. Binaenaleyh, Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle, Yahya'nın tebdili nam ile bir evvelki mâruzatım dairesinde serbestisinin temini için icabedenlere emir buyurulması müsterhamdır (Cevat)

Harbiye Nazırı Cemal⁶⁰⁴”

Telgraftaki en dikkat çekici nokta Yaver Cevat Bey'in, Cemal Paşa'nın ismi ile telgrafi yollamasıdır. Mustafa Kemal telgraftaki bu isim durumunu şu şekilde açıklamış ve yorumlamıştır: *“Bu telgrafın, harbiye şifresiyle ve Cemal Paşa imzasıyla kapatılmış olması ve fakat muhteviyatında "Cemal Paşa Hazretlerinin işe müdahalesiyle Yahya'nın halâsı" çaresinin temini fıkrası, calib-i nazar-ı dikkattir. Demek ki, Cemal Paşa, Cevat Beyin telgrafının, okumaya lüzum görmeden, kendi şifresiyle ve imzası tahtında çekilmesine müsaade etmiştir. Çünkü bir defa Yahya'yı takip ettiren Cemal Paşadır. Bundan başka temini serbestisi için kendi delâletlerinin tarafımdan emrolunmasını, kendi malûmatı tahtında, elbette yazdırmazlardı⁶⁰⁵”.*

Gerek Mustafa Kemal Paşa, gerekse Heyet-i Temsiliye'nin çabaları fayda etmemiş Yahya Kaptan peşinde olduğu askeri birliklerden kaçarken, saklandığı yer olan Mustafa Pehlivan'ın evinde teslim olmuştur. Elleri kelepçeli bir biçimde karakola götürülmek üzere yola çıkarılan Yahya Kaptan, yolda Tavşancıl' dan Harmantepesi' ne götürülürken çeşmeden su içmek istemiş, tam bu sırada 10-15 kişilik bir eşkıya grubunun saldırısına uğramıştır. Durumdan istifade ile kaçmaya çalışırken, mülazım-ı evvel Abdurrahman Efendi tarafından başına sıkılan iki el kurşunla öldürülmüştür⁶⁰⁶. Cenazesi Tavşancıl' a götürülmüş ve yöre halkı tarafından defnedilmiştir⁶⁰⁷. Kaptan'ın intikamını çete reisi arkadaşı Tahir Bey almıştır. Ölümünden kısa süre sonra

⁶⁰⁴ M. K. Atatürk, “age.”, s. 320-321.

⁶⁰⁵ M. K. Atatürk, “age.”, s. 321.

⁶⁰⁶ İ. Akbal, s. *Derin Cinayetler*, s. 41.

⁶⁰⁷ T. Özel, “age.”, s. 57.

Abdurrahman Efendinin bir İngiliz Karakol'unda çalıştığını haber alan Tahir Bey, Abdurrahman Efendi'yi öldürmüştür⁶⁰⁸.

Mustafa Kemal Paşa ise Yahya Kaptan'ın ölüm haberini 17 Ocak 1920 tarihli telgraftan Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Bey'den almıştır:

“Ankara: K. O. 20 Kumandanlığına

M u s t a f a Kemal Paşa Hazretlerine mahsustur.

C: 17/1/1920. x — Mahalli vakada bulunan şayan-ı itimat bir zatın ifadesine nazaran Yahya Kaptan yakalanıp köy haricinde bulunan karakol mahalline götürülürken civardan on kadar şakinin karakol üzerine ateş etmesi üzerine firara teşebbüs etmiş ve bu esnada katl olunmuştur. Mamefih iyi bir tahkikat yapılması hususunda hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunuldu.

2 — Yahya Kaptan'ın Kuvayı Millîye namına pek çok fenalıklar yaptığı tevatür derecesine vardığı gibi resmî ve hususi yapılan tahkikatın da bunu teyid ettiği cihetle hükümet, takibata karar vermiş, fakat Heyetimizce merkumun muvakkaten ihtifa ederek Kuvayı millîye işlerine karışmaması ve fenaliğe cüret etmemesi, yanında bulunan firari asker ve jandarmaları iade etmeleri şartıyla takibat yapılmaması arzu edilmiş ve lâzım gelenler nezdinde teşebbüsat yapılmakla beraber Gebze'ye de memur-u mahsus gönderilmişti. Bu esnada hükümet gizlice birdenbire asker sevk etmiş ve sırf Yahya Kaptan'ı derdest etmek istediğini ilân ederek mâruz-u hal vukua gelmiştir Efendim.

(V â s ı f)

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket⁶⁰⁹”

Bu telgrafa derhal cevap yazan Mustafa Kemal, ölüm meselesinin araştırılmasını emretmiştir.

“Dersaadette:

Çanakkale Mevkii Müstahkem Kumandanı Şevket Beye

Yahya Kaptan'ın katli meselesini ciddî surette takib eden ve hesabını isteyen bilhassa İstanbul'da pek çok kimseler vardır. Tâyin-i hakikate medar olmak üzere

⁶⁰⁸ Ş. Aksu, “age.”, s. 140.

⁶⁰⁹ M. K. Atatürk, “age.”, s. 322-323.

tevatür derecesine vardığı bildirilen fenalıkların nelerden ibaret olduğunun sürati işarı rica olunur.

Heyeti Temsiliye namına Mustafa Kemal⁶¹⁰”

Olaya son derecede üzülen Mustafa Kemal Atatürk Nutuk'ta bu konuya ilişkin görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

“Efendiler, "köy haricindeki karakola götürülürken civardan ateş edilmiş? Firara teşebbüs etmiş, bu esnada katledilmiş?!" Bu tâbirin, bu gibi suikastlerde bir formül gibi kullanıldığını anlamamak için, çok safdil olmak lâzımdır.

Yahya Kaptanı imha etmek için, beraber çalıştıkları ve karar verdikleri hükümetin, gizlice, birdenbire emrivâki yapıvermiş olduğu hakkındaki ifade de, şayanı dikkattir. İstanbul'da, jandarmadan, İstanbul Muhafız Alayından zâbit, asker tefrik olunuyor... İstanbul'da vaziyete hâkim olduğunu iddia eden teşkilât rüesamız haberdar olamıyor⁶¹¹”.

Yahya Kaptan'ın İstanbul Hükümeti'nin Tertibi ile katledildiğine inanan Mustafa Kemal, konuya ilişkin devlet adamlarıyla yoğun telgraflarına yer verdikten sonra nihai yorumu şu şekilde yapmaktadır:

“Efendiler, Yahya Kaptan'ın katledildiğinden ne şüphe kalmıştı. Bu hakikat, bilindikten sonra, katil olan hükümetin, takibatı kanuniyeyi eline almış olması, cinayet faillerinin meydana çıkmayacağına delil değil miydi? Fakat efendiler; zaman, her şeyin, her hakikatin, tarihin samimî sinesinde mütalâasını zamindir⁶¹²”.

Görüldüğü gibi, Atatürk Nutuk'ta Yahya Kaptan'a ciddi bir yer ayırmıştır. Peki Yahya Kaptan Atatürk için neden değerliydi? Bu sorunun yanıtını şu şekilde değerlendirmek mümkündür. Yahya Kaptan Balkan Savaşları'nda vatana hizmetlerde bulunarak pek çok Türk'ü, Bulgar ve Sırp'ların katliamından kurtarmıştır. Askeri anlamdaki, ilk ciddi cephe görevi olan bu vazifeyi başarı ile sonlandırmıştır. Ardından I. Dünya Savaşı'nda TM bünyesinde yine Makedonya'da ve Irak'ta önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Irak dönüşü Yakup Cemil ile birlikte Tertibledikleri II. Bâb-ı âlî baskını tasarısıyla, mevcut düzene karşı duruşunu sergilemiştir. Keza bu planın dikkate değer

⁶¹⁰ M. K. Atatürk, “age.”, s. 323-324.

⁶¹¹ M. K. Atatürk, “age.”, s. 323.

⁶¹² M. K. Atatürk, “age.”, s. 328.

bir noktası da Mustafa Kemal Paşa'yı Başvekil ve Harbiye Nazırlığı görevine getirme fikridir. Mustafa Kemal Paşa bu düşünceden habersizdir.

Tüm bunların dışında Yahya Kaptan'ın, Mustafa Kemal tarafından sempati kazanmasının en önemli sebebi 1919'da Kocaeli'de oluşturduğu müfreze ile KM'nin ilk nüvesini oluşturmuş olmasıdır. Burada Ermeni ve Rum çetelerini etkisiz hale getirerek Türkleri büyük mezalimden kurtarmıştır. Manda fikri ve pek çok bölücü grup devletin etrafını sarmışken, o canla başla Türk halkının menfaati için çalışmıştır. Ayrıca görev yaptığı Kocaeli bölgesi stratejik açıdan çok mühim bir yerdedi, müfrezesinin bulunduğu Tavşancıl Anadolu'ya açılan bir kapı niteliğindedi. Nitekim Anadolu'ya giden pek çok yardım bu kanalla yapılmıştır. Bu durum, Yahya Kaptan'ı önemli kılan bir diğer ayrıntıdır. En önemlisi de Kurtuluş Savaşı'nın Teşkilâtlanma evresini oluşturan 1919-1920 sürecinde Mustafa Kemal Paşa'ya olan güven henüz sağlamlaşmamışken, o Paşa'ya ilk inananlardan biri olmuştur. Nitekim Heyet-i Temsiliye'nin emrine girip, bu emirler doğrultusunda vatana hizmet vermesi bunun en büyük kanıtıdır. Ölümünde Karakol Cemiyeti'nin rolü olduğuna dair şüpheler, bu cemiyetin Mustafa Kemal Paşa tarafından etkisiz hale getirilmesinin sebeplerinden biri olmuştur.

2.1.1.7. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Maaş Bağlanması

Millî Mücadelenin ilk direnişçilerinden olan Yahya Kaptan'ın katledilmesi üzerine, ailesi ortada kalmış ve maddi sıkıntı içerisine girmiştir. Bu bağlamda, Kaptan'ın eşi Şevket Hanım en güvendikleri kişi olan Mustafa Kemal Paşa'dan yardım istemiştir. Merhum Kaptan'ın eşi Şevket Hanım Kemal Paşa Hazretlerine şu telgrafi çekmiştir:

“Ankarada: Kuvayi Millîye Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Zevcim Yahya Kaptan, mahza Zatı Samilerine olan münasebeti dolayısıyla, bir cürmü kanunisi olmaksızın, arzı teslimiyet ettiği halde, Gebze Jandarma Yüzbaşı Nail ve Mülâzimievvel Abdurrahman Efendiler tarafından alçakçasına şehit edildi. Bütün Tavşancıl ahalisi, vak'anın şahididir. İhkak-ı hak için Adliye ve Dâhiliye Nezaretlerine müracaat edildi. İki nefer yetim ile perişan bir halde bulunuyoruz. Bu bapta teşebbüsât ve muavenet-i samilerine muntazırız ferman. Karagümrük'te Keçecilerde Karabaş Mahallesinde

19 numaralı hanede sakin Yahya Kaptan zevcesi Şevket⁶¹³”

Telgrafta dikkate değer iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, Şevket Hanım eşinin katilini yalnızca Abdurrahman Bey olarak görmemektedir. Suçladığı bir diğer kişi ise Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail Efendi'dir. Bir diğeri ise, müşkül durumda olması nedeniyle kendisi ve evlatları adına yardım istemesidir ki, bu Mustafa Kemal Paşa'dan başka kimseye güvenmediklerini ve Paşa'nın Yahya Kaptan'a duyduğu muhabbet dolayısıyla kendilerini ortada bırakmayacaklarını bilmesinden kaynaklanmaktadır.

Bu yardım talebi doğrultusunda 14 Ekim 1338'de (1922) Yahya Kaptan'ın ailesine maaş verilmesi konusunda Mecliste bir mazbata oluşturulmuştur. Oluşturulmuş ve ailesine 1000 kuruş maaş verilmesi kararlaştırılmıştır⁶¹⁴. 18 Ekim 1338'de (1922) ise mazbata konusu yeniden gündeme alınmış, Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım ve kızları Fikriye ve Muzaffer Hanımlara HVT'den 1000'er kuruş maaş bağlanması konusunda ortak karar verilmiştir⁶¹⁵. 19 Ekim 1338'de (1922) ise, Büyük Millet Meclisi oturumunda aileye verilmesi kararlaştırılan maaş 130 kabul, 22 red ve 11 çekimser oyla kabul edilmiş ve kanunlaşmıştır⁶¹⁶. Yine 19 Nisan 1340'ta (1924) yayınlanan 'S Cetveli' maaşat listesine göre, Yahya Kaptan'ın zevcesinin maaşı 10, kızlarınıninki ise 5'er lira olarak görünmektedir⁶¹⁷.

Nitekim Balkan Savaşlarından beri yaklaşık on yıl boyunca milletin bağımsızlığı ve refahı için cansiperane çalışmış olan Yahya Kaptan'ın ailesi, verilen bu maaşla maddi anlamda bir nebze olsun rahatlamıştır.

⁶¹³ M. K. Atatürk, "age.", s. 329.

⁶¹⁴ TBMMZC, D. I, C. 23, İS. 3, s. 408-409.

⁶¹⁵ TBMMZC, D. I, C. 24, İS. 3, s. 14.

⁶¹⁶ TBMMZC, D. I, C. 24, İS. 3, s. 24-25. ; Turgut Özel'in yüksek lisans tezinde, İhsan Birinci referansı ile verilen bilgi de ise şu ifadeler yer almaktadır: "Mustafa Kemal Paşa tarafından Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım ve kızları Fikret ve Muzaffer Hanımlara 60'ar lira maaş bağlatılıp, Ankara'da bir su değirmeni ile Samanpazarı'nda beş odalı bir ev bağışlanmıştır." (Bkz. T. Özel, "age.")

⁶¹⁷ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 8.

2.2. Millî Mücadele’de Doğu Cephesi’nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar

1878’de imzalanan Berlin Anlaşmasıyla birlikte, Ermeni Meslesi uluslararası bir sorun haline gelmiştir ve Ermeniler, İngiltere, Rusya gibi büyük devletler tarafından desteklenmişlerdir. Bu tarihten itibaren Doğu Anadolu topraklarındaki isyan ve ayrılıkçı hareketleri durmayan Ermeniler, I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı’ya karşı savaşmıştır. Savaş bittikten sonra imzalanan Mondros Mütarekesi hükümlerini dayanak gösteren İtilaf devletleri, yurdun dört bir yanında olduğu gibi Kuzey ve Doğu Anadolu’da da işgaller başlatmışlardır. Onlardan güç alan Ermenilerse, buralarda Türklere karşı isyan ve zulümler gerçekleştirmişlerdir.

Mondraştan itibaren başlayan Millî Direniş, Mustafa Kemal’in 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkışıyla sistemli bir hal almıştır. Anadolu’daki o küçük kıvılcım, zamanla meşaleye dönmüştür. Bu doğrultuda işgallere karşı artan direnme gücü ve savaşma isteği artmıştır. Nitekim Haziran ayında Ermenilerle savaşma kararı alınmıştır. Ancak, Sovyet Dışişleri Bakanının müdahalesiyle karar ertelenmiştir. Sovyet Bakan, Türkiye-İran-Ermenistan sınırının oluşturulmasında aracılık yapabileceklerini ve bu meseleyi savaşa gerek kalmadan siyasi yollarla çözebileceklerini söylemiştir. Ancak olaylar durmamış, İngilizler tarafından kışkırtılan Ermeniler, Temmuz ayında Oltu’yu işgal etmişlerdir. Yine Temmuz’da Gücüler, Artvin’i işgal etmişlerdir⁶¹⁸. Görüldüğü gibi bu cephede yalnız Ermenilerle değil, Gürcülerle de savaşılmıştır.

Doğu Anadolu’da isyan ve işgaller sürerken Türk Millî Mücadelesi adına önemli adımlar atılmıştır. Bunlarda ilki 28-29 Mayıs’ta yayınlanan Havza Genelgesi’dir. 9. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal’in Samsun’a çıktıktan sonra yayınladığı ilk belge olması nedeniyle, Türk Kurtuluş Savaşı tarihi açısından önem arz etmektedir. Genelgenin esaslarını içeren telgraf 15. Kolordu komutanlığına yollanmıştır. Genelgede; İsyana karşı çıktığı, mitinglerin ve protestoların düzenleneceği, işgali başlatan devletlere uyarı telgrafi çekileceği gibi hükümler yer almıştır⁶¹⁹. Mustafa Kemal, Havza Genelgesiyle Milleti direniş için birleştirmeyi hedeflemiştir.

⁶¹⁸ Cemal Avcı, “Millî Mücadele Dönminte Türk-Ermeni ve Gürcü İlişkileri”, s. 3.

⁶¹⁹ Millî Egemenlik Belgeleri, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319> (29.03.2018). s. 8.

Havza'daki işlerini tamamlayan Mustafa Kemal, buradan Amasya'ya geçmiştir. Tam bu sıra İstanbul Hükümeti onu geri çağırrsa da dönmemiştir⁶²⁰, burada Ali Fuat Paşa, Rauf ve Refet Beylerle birlikte Amasya Genelgesi'ni hazırlamıştır. Genelge, Kazım Karabekir'in onayıyla 22 Haziran 1919 gecesi tüm karargâhlara telgrafla yollanmıştır. Genelgede; Bağımsızlığın tehlikede olduğu, içinde bulunulan durumdan kurtulmak ve sesini dünyaya duyurmak için millî bir heyet teşekkül etmemin gerekliliği, 10 Temmuz'da Erzurum'da bir kongre yapılacağı ve akabinde Sivas'ta Millî bir kongrenin toplanacağı bildirilmiştir⁶²¹. Bu genelge işgalcilerin tepkisini çekse de, yurttan geniş yankı uyandırmış, Millî Direniş katılanların sayısını arttırmıştır.

Amasya Genelgesi'nde 10 Temmuz'da Doğu illerinin durumunu görüşmek amacıyla Erzurum'da bir kongre toplanacağı bildirilmiştir⁶²². Mustafa Kemal, Erzurum'a gelmiş ve 23 Temmuz – 7 Ağustos tarihlerinde Erzurum kongresi toplanmıştır⁶²³. Toplantı, Trabzon, Erzurum, Sivas, Bitlis ve Van delegeleriyle gerçekleştirilmiştir⁶²⁴. Kongrede, Millî sınırlar içerisinde Vatan bir bütündür, parçalanamaz, işgallere karşı Millet hep birlikte direnecektir, manda kabul edilemez, geçici bir Hükümet kurma amacıyla Heyet-i Temsiliye oluşturulacaktır ve Millî İradeyi hâkim kılmak esastır gibi önemli kararlar çıkmıştır⁶²⁵. Bu kongreyle millî beraberlik duygusu bir adım öteye taşınmıştır.

Amasya Genelgesi'nde bildirildiği üzere, Sivas'ta da bir kongre gerçekleştirilmiştir. Kongre 4-11 Eylül 1919 arasında toplanmıştır. Kongrede; Vatan bir bütündür parçalanamaz, Kuvayı Milliye tektir, Anodulunun çeşitli yerlerinde kurulan cemiyetler Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti altında toplanacaktır, manda ve himaye kesin olarak reddedilecektir, millet topyekûn savaşıacaktır kararları alınmıştır. Bu kongreyle Erzurum'da alınan kararlar genişletilmiş ve ulusal nitelik

⁶²⁰ Selami Kılıç, "Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Kongresi", [http://asosindex.com/cache/articles/mustafa-kemal-ataturk-ve-erzurum-kongresi-f34240.pdf.\(29.03.2018\)](http://asosindex.com/cache/articles/mustafa-kemal-ataturk-ve-erzurum-kongresi-f34240.pdf.(29.03.2018)). s. 82.

⁶²¹ Millî Egemenlik Belgeleri, s. 13-14.

⁶²² Mustafa Bostancı, "Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 2010, s. 186.

⁶²³ Rahmi Çiçek, "Erzurum Vilâyet Kongresinden Alınan Kararlar ve Etkileri", [http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10086.pdf.\(29.03.2018\)](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10086.pdf.(29.03.2018)). s. 517.

⁶²⁴ M. Bostancı, "agm.", s. 190.

⁶²⁵ M. Bostancı, "agm.", s. 196-197.

kazanmıştır⁶²⁶. Ayrıca, Mustafa Kemal'in liderliği ve halkın millî direniş hareketi iyice pekişmiştir.

Yayınlanan genelgeler ve düzenlenen kongrelerle, Kurtuluş Savaşı'nın ve kurmayı tasarladığı devletin zeminini hazırlayan Mustafa Kemal, 27 Eylül 1920'de Heyet-i Temsiliye ile birlikte Ankara'ya gelmiş ve savaşı buradan yönetmiştir. Nitekim 23 Nisan 1920'de, Büyük Millet Meclisi'ni açarak yeni devletin temellerini atmıştır.

Gerekli bilinci ve desteği sağlayan Mustafa Kemal, 20 Eylül 1920'de Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'ya, Ermeni harekâtına başlama emri vermiştir⁶²⁷. 24 Eylül'de Türklerin taaruzu, 26 Eylül'de de Ermenilerin saldırısı ile Kars ve havalisinde şiddetli bir savaş başlamıştır. Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri, 30 Eylül'de Sarıkamış'ı, 30 Ekim'de Kars'ı, 7 Kasım'da Gümrü'yü almış, Ermenileri bölgeden temizlemişlerdir. Köşeye sıkışan Ermeniler, Rusya ve ABD'den yardım istemişlerdir. Ancak yeni Kurulan Bolşevik Rus Hükümeti, Kafkaslarda nüfûz ve emellerinin bulunması ve diğer büyük devletlere karşı Türk Kurtuluş mücadelesini desteklemesinden ötürü, yardım talebini reddetmiştir. ABD'den de olumlu yanıt alamayan Ermeniler yenilgiyi kabul edip, barış talep etmişlerdir. Nitekim 2 Aralık 1920'de Ankara Hükümeti ve Ermeniler arasında Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Kazım Karabekir Paşa tarafından imzalanan anlaşmada, Kars ve civarı Türklere, Gümrü ise Ermenilere bırakılmıştır. Ankara Hükümeti ile el sıkışan Ermeniler, İstanbul Hükümetinin imzalamış olduğu Sevr Anlaşmasını yok saydıklarını da belirtmişlerdir. Gümrü anlaşması, TBMM'nin uluslararası alanda imzaladığı ilk anlaşma olmasıyla da ayrı bir önem arz etmektedir⁶²⁸.

Bu anlaşmadan sonra Doğu Cephesi kapatılmış, buradaki asker ve teçhisat Yunanlılar tarafından işgal edilen Batı Cephesi'ne kaydırılmış ve Batı cephesi için önemli bir takviye olmuştur. Doğu Cephesi, Kurtuluş Savaşı'nın ilk açılan ve elde edilen zaferle birlikte ilk kapatılan cephe olma özelliğini taşımaktadır.

Doğu'daki zaferin hemen ardından 26 Ocak 1921'de Müttefik Devletler, İstanbul ve Ankara Hükümetlerinin katılımıyla Londra Konferansı gerçekleştirilmiştir.

⁶²⁶ Emine Kısıklı, "Sivas Kongresi'nin Millî Mücadelede Kamuoyu Oluşturulması Açısından Önemi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/791/10144.pdf>. (29.03.2018). s. 34-35.

⁶²⁷ Uğur Üçüncü, "İstikbal Gazetesi'ne Göre Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, Bahar 2014, s. 93.

⁶²⁸ Mehmet Gönlübol., Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1955)*, Ankara 1993, s. 24.

Konferansa Ankara Hükümeti namına, Bekir Sami Bey katılmıştır. Görüşmenin ilerleyen safhalarında Bekir Sami Bey, alınan ortak karar doğrultusunda İstanbul ve Ankara Hükümetleri adına müşterek hareket etmiştir. İstanbul Hükümet'nin, Ankara'ya yetki verip ortak hareket etmesi görüşmecileri şaşırtmış ve Ankara Hükümeti'nin gücü hissedilmiştir. Konferansta dikkat çeken bir diğer hususta, Türk tarafının 28 Ocak 1920'de kabul ettiği Misak-ı Millî sınırlarından taviz vermeyeceğinin altını çizmesidir. Bekir Sami Bey'in orada imzaladığı anlaşmalar TBMM'den geçmemiş, dolayısıyla da düşmüştür. Ancak Londra Konferansı Misak-ı Millî'yi uluslararası alanda duyurma ve Ankara Hükümeti'nin gücünü hissettirmesi bakımından önemlidir⁶²⁹.

16 Mart 1921'de ise, TBMM ve Rusya arasında Moskova Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince, Artvin ve Ardahan Türklere, Batum ise Ruslara bırakılmıştır. Bu anlaşma ile Rusya, Misak-ı Millî'yi tanıdığını ve Osmanlı ile yapılan anlaşmaları geçersiz kıldığını duyurmuştur⁶³⁰. Bu da Rusya'nın artık yalnızca Ankara Hükümetini tanıdığının göstergesidir. Rusya, Misak-ı Millî'yi ve Ankara Hükümeti'ni tanıyan ilk Avrupa ülkesi olmuştur. Moskova Anlaşması bu bakımdan önemlidir.

13 Ekim 1921'de de, Kars'ta Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan arasında Kars Anlaşması akdedilmiştir. Moskova Anlaşması'nın benzeri olan bu anlaşma ile Doğu sınırı kesin olarak çizilmiş ve TBMM için, Doğu sınırı problemi tamamen ortadan kalkmıştır⁶³¹.

2.2.1. Eyüpzade İzzet Bey

2.2.1.1. Eğitimi ve Görevleri

Trabzon Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucularından olan Eyüpzade Mehmet İzzet Bey, 1861 yılında Trabzon'da dünyaya gelmiştir⁶³². Annesi Asiye Hanım, babası Eyüpzade Ali Galip Efendi'dir. Mehmet İzzet ilköğremini Trabzon Subyan Mektebinde tamamlamış, Buradan sonra Trabzon Mekteb-i Rüştîyesine gitmiştir.

1878 yılında eğitimini tamamladıktan sonra, İl Genel Meclisi Kalemine stajyer kâtip olarak girmiş, Adaylığının sona ermesinin ardından 150 kuruş maaş ile Kalem-i Mezbur Mübeyyizliine atanmıştır. Oldukça çalışkan ve parlak bir memur olan İzzet

⁶²⁹ M. Gönübol., C. Sar, "age.", s. 29-32.

⁶³⁰ M. Gönübol., C. Sar, "age.", s. 24-28.

⁶³¹ M. Gönübol., C. Sar, "age.", s. 40.

⁶³² İsmail Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 453.

Bey, çalışma hayatında hızlı bir yükseliş göstermiştir. 1882’de 478 kuruş maaşla 2. Kâtiplik, 1884’te ise 800 kuruş maaşla Başkâtipliğe getirilmiştir. 1885’te ek olarak, Genel Meclis Savcılığı görevi verilmiştir. 1891 Temmuzunda 800 kuruş maaşla, Basımevi Müdürlüğüne atanmıştır. Burada, Vilâyet istatistik işleri kendisine ek görev olarak verilmiştir.

İzzet Bey, 24 Nisan 1895’te kaymakamlığa atanmıştır. İlk olarak, 1000 kuruş maaşla Görele Kaymakamlığı’na getirilmiş, ardından 10 Ağustos 1896’da 1250 kuruş maaşla Tirebolu Kaymakamlığı’na atanmıştır. Mehmet İzzet Bey’in, Tirebolu civarında asayişin sağlanması ve iyi hizmet vermesi nedeniyle memurluk derecesi yükseltilmiş ve kendisine çeşitli ödüller verilmiştir. Diğer taraftan Mülkiye Mektebinde açılan sınava katılan İzzet Bey, sınavı kazanmış ve sonucunda 16 Aralık 1901’de ikinci sınıf Kaymakamlığı’na yükseltilmiştir. 2 Nisan 1904’te ise 1575 kuruş maaşla, Ordu Kaymakamlığı’na atanmıştır. Buradaki görevi sırasında güvenlik ve imar işlerine önem vermiştir. Bölgede güvenliği bozan, öldürme, gasp, tecavüz gibi suçlar işleyen Köse’nin oğlu Gürcü Arslan, Kürt Mehmet ve diğer eşkıyaları ortadan kaldırarak Ordu’da asayişin yeniden tayin etmiştir. Ordu’da birçok bina, 13 çeşme, Milas nehri üzerinde bir köprü yaptırmıştır. Kendi isteği üzerine, 2 Aralık 1906’da Dâhiliye Nezaretinin izni ile Giresun Kaymakamı ile görev yerleri değiştirilmiştir. İzzet Bey, Giresun Kaymakamlığı sırasında hayır işlerinde bulunmuştur. Nitekim Tirebolu-Görele arasındaki Harşit nehri üzerine bir köprü ve Tirebolu’da bir cami yaptırmıştır⁶³³.

İzzet Bey Milletvekili olabilmek için Kaymakamlığı bırakmıştır. Giresun Kaymakamlığı görevindeyken 17 Kasım 1908’de Trabzon’dan Milletvekili seçilmiştir. Milletvekili seçilmesiyle birlikte İstanbul’a taşınmıştır. 18 Ocak 1911’e kadar Osmanlı Mebusan Meclisinde görev yapmıştır. İkinci devrede de 24 Nisan 1912’de Trabzon’dan seçilmiş ve 5 Ağustos 1912’ye kadar bu görevde kalmıştır. Meclis-i Mebûsân’ın üçüncü devresinde, 13 Nisan 1914’te tekrar Trabzon’dan milletvekili seçilmiştir. 1918’e kadar milletvekilliği görevini yürüten Mehmet İzzet Bey, meclisin feshedilmesinden sonra Trabzon’a geri dönmüştür⁶³⁴.

1918 sonrası İzzet Bey’in hayatı değişmiş, Anadolu’yu yavaş yavaş etkisi altına alan millî müdafâ ateşi kendisine de sirayet etmiştir. Ömrünün son yıllarını, Millî

⁶³³ Uğur Üçüncü, “Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin İlk Şehit Milletvekilleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12, 2010, s. 432.

⁶³⁴ U. Üçüncü, “agm.”, s. 432-433.

Mücadele ve yeni Türk Devleti' ne yönelik yaptığı çalışmalar doğrultusunda geçirmiştir.

2.1.2. Trabzon Muhafâza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes anlaşmasını takip eden Mütareke Dönemi'nde İtilaf devletlerinin Osmanlı Devleti'ne uyguladığı en önemli baskı araçlarından biri Rum ve Ermenilere uygulanan politikalar olmuştur. Bir yandan Osmanlı Devleti'ne Ermeni ve Rumlara karşı yanlış siyaset izlediğini ve suçlu olduğu izlenimini veren İtilaf güçleri, diğer yandan da Rum ve Ermenileri kışkırtarak devlet içerisinde bir karışıklık yaratmıştır.

Tüm bunların ışığında Anadolu'nun pek çok yerinde olduğu gibi Karadeniz'de de Rum ve Ermeni faaliyetleri artmış⁶³⁵, öyle ki Rumlar Karadeniz'de Trabzon merkez olmak üzere bir Pontus-Rum Devleti kurma emellerine girmiştir⁶³⁶. Bunların dışında, Trabzon stratejik bir önem geçkil etmekteydi, Doğu Anadolu'ya geçerken kullanılan önemli bir limana sahipti bu nedenle özellikle de İngilizler buraya ehemmiyet vermiştir. Nitekim itilaf devletlerinin Doğu Anadolu'ya yaptığı silah sevkiyatı bu liman üzerinden sağlanmış⁶³⁷. Bu çerçevede son derece milliyetçi ve vatansever olan Trabzon halkı organize olma kararı almış, sonucundaysa Trabzon Muhafâza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti (TMHMC) kurulmuştur.

10 Şubat 1919'da, Trabzon'un önde gelen ailelerinden olan Temelzadelerin evinde yapılan mevlit töreninde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda bir cemiyet kurma kararı alınmıştır. Bundan iki gün sonra 12 Şubat 1919'da Temelzadelerin evinde alınan karar gereği, cemiyet resmi anlamda kurulmuştur⁶³⁸. Cemiyetin başkanlığına Ziya Bey getirilmiştir⁶³⁹. Cemiyetin kurucuları Trabzon'un önde gelen eşrafından ve hatırı sayılır ailelerinden olan Eyüpzadeler, Nemlizadeler, Barutçuzadeler ve Hacıalihafizzadeler olmuştur⁶⁴⁰.

TMHMC'nin Merkez Kurulu'nda; Brutçuzade Hacı Ahmet, Eyüpzade İzzet, Eyüpzade Ömer Fevzi, Abanozzade Hüseyin Avni Murathanzade Ziya, Nemlizade

⁶³⁵ Yücel Özkaya, *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Ankara 2011, s. 68.

⁶³⁶ Mesut Çapa-Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004, s. 116.

⁶³⁷ Ergün Aybars, "Trabzon Muhafaza-i Hukuku-u Millîye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti", *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, İzmir 1984, s. 161.

⁶³⁸ İ. Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 83-84.

⁶³⁹ Y. Özkaya, "age.", s. 69.

⁶⁴⁰ İ. Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 84.

Sabri, Hatipzade Emin, Kazazzade Hüseyin, Hacıalihafızzade Mehmet Salih, Mollabekirzade Mehmet Ali ve Barutçuzade Mehmet Bey yer almıştır⁶⁴¹.

Yönetim Kurulu'nda ise; Hafız Mehmet, Barutçuzade Faik Ahmet, Çulhazade Hacı Kadri, Nemlizade Şevki, Subaşızade Münir, Zehirzade Zühdü, Hocazade İbrahim Cudi, Kulaksızzade İbrahim ve Ustazade Nazmi görev almışlardır⁶⁴².

TMHMC kısa sürede etki alanını genişletmiş ve Trabzon dışında Rize, Gümüşhane, Giresun ve Ordu'nun sancak ve kazalarında şubeler açmıştır. Cemiyetin yayın organı ise üyelerinden Faik Ahmet Barutçu'nun sahibi olduğu, İstikbal gazetesi olmuştur⁶⁴³.

Cemiyetin kurucularından ve yayın organı olan İstikbal gazetesinin sahibi Faik Ahmet Barutçu siyasi anılarında, İzzet Bey'in cemiyet içerisinde önemli bir kişilik olduğunu, cemiyete önemli hizmetlerinin geçtiğini ve cemiyetin haberleşme ve müzakeratını kendisinin kaydettiğinden bahsetmiştir⁶⁴⁴. Açık bir ifadeyle, Mehmet İzzet Bey' TMHMC' nin aktif üyelerinden biri olmuştur.

TMHMC I. Kongresini, 23 Şubat 1919'da Uzun Sokaktaki cemiyet binasında gerçekleştirmiştir. Kongre bünyesinde belirli aralıklarla dört toplantı gerçekleştirilmiştir. Kongre'nin Reis, Kâtip ve Encümen birimlerine gelecek kişiler seçimle belirlenmiştir. Bu doğrultuda; Birinci Reislığe Murathanzade Ziya Bey (Trabzon), Reis vekilliğine Zeki Bey (Gümüşhane), Eşref Bey (Giresun) ve İsmail Bey (Ordu), Kâtipliğe Barutçuzade Faik Ahmet Bey (Trabzon), Ustazade Nazmi Bey (Trabzon) ve Eyüpzade Ömer Fevzi Bey (Trabzon), Bütçe Encümenine Eyüpzade İzzet Bey (Trabzon), Mustafa Efendi (Rize), İsmail Bey (Ordu), Eşref Bey (Giresun) Çolakzade Halim Efendi (Akçaabat), Hasan Efendi (Sürmene), Sabri Bey (Trabzon) ve Halil Efendi (Tirebolu) seçilmiştir.

Kongre toplantılarında en şiddetli müzakereler, Eyüpzade İzzet Bey'in içinde bulunduğu bütçe konusuna ilişkin olmuştur. I. Kongrenin dördüncü ve son toplantısında yaklaşmakta olan Erzurum Kongresine gönderilecek olan heyetin seçimi yapılmıştır. Eyüpzade Ömer Fevzi Bey Erzurum'a gidecek olanların arasında İttihatçıların olmaması

⁶⁴¹ M. Çapa, "age.", s. 117.

⁶⁴² M. Çapa, "age.", s. 117.

⁶⁴³ Y. Özkaya, "age.", s. 68-69.

⁶⁴⁴ İ. Akbal, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 52.

gerektiğini ileri sürmüş, onun bu fikrine başta Eyüpzade İzzet Bey olmak üzere katılanlar olmuştur. Nitekim TMHMC' nin içinde İttihatçılar çoğunlukta idi, bu süreçte İttihatçıların Yargılanması, yurt dışına kaçması gibi hususlar söz konusuydu, bu sebeple Ömer Fevzi ve İzzet Beyler kongreye gidecek kişilerin olumsuz algı teşkil etmemesini istemişlerdir.

Yapılan seçim sonuçlarına göre Merkez heyetine; Barutçuzade Hacı Ahmet Efendi 27 reyle, Eyüpzade İzzet Bey 27 reyle, Hacıalihafızade Mehmet Salih Efendi 27 reyle Gazazade Hüseyin Bey 27 reyle, Abanozzade Hüseyin Efendi 25 reyle, Alizade Sabri Bey 24 reyle, Murathanzade Ziya Bey 24 reyle, Çulhazade Hacı Kadri Efendi 19 reyle, Hatıpzade Emin Efendi 18 reyle, Eyüpzade Ömer Fevzi 16 reyle Kırzade Şevki Efendi 15 reyle seçilmişlerdir⁶⁴⁵.

Bazı kimseler gidecek heyet içinde Barutçuzade Faik Ahmet Bey'in bulunacağını uygun gördülerse de Eyüpzade İzzet Bey bu fikre karşı çıkmıştır: “ *Faik Ahmed Bey'in de gitmesini muvafak-ı ihtiyat göremem. Ömer Fevzi, onun hakkında da İstanbul'da hafiyelik ederek bir fenalık yapmak isteyebilir. Ömer benim akrabamdır, fakat hakikat budur*⁶⁴⁶ ”. Cemiyetin içinde bir fikir ayrılığı yaşandığı ve Ömer Fevzi Bey'in muhalefet kanadında bulunduğunu görülmektedir.

TMHMC, Mayıs 1919 sonlarında Erzurum Vilayat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Cemiyeti'ne katılma kararı almış ve Erzurum Kongresine gitmek istemiştir. Kongreye Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Sivas şubelerini⁶⁴⁷ de davet etmiştir.

2.2.1.3. Erzurum ve Sivas Kongreleri

Erzurum'a gidecek heyet belirlendikten sonra, TMHMC 5 Temmuz 1919'da Erzurum Müdafaa-i Millîye Cemiyeti Başkanlığı'na üye isimlerini varış ve dönüş tarihlerini içeren şu telgrafi çekmiştir:

“Erzurum'da Müdafaa-i Millîye Cemiyeti Başkanlığına,

Kongre murahhaslarımız kazalardan gelenlerle beraber merasim-i layika ile bir kalabalık tarafından teşyi edilerek bugün saat altıda hareket eylemişlerdir.

⁶⁴⁵ İ. Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, 73.

⁶⁴⁶ İ. Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 72.

⁶⁴⁷ M. Çapa, “age.”, s. 118.

Hareket eden murahhaslar bunlardır:

<i>Ordu kazası murahhası</i>	<i>Hoca Hasan Hilmi Efendi</i>
<i>Giresun kazası murahhasları</i>	<i>Dr. Naci ve İbrahim Hamdi Efendiler</i>
<i>Tirebolu kazası murahhası</i>	<i>Yusuf Ziya Efendi</i>
<i>Vakfikebir kazası murahhası</i>	<i>Hafız Abdullah Efendi</i>
<i>Akçaabat kazası murahhası</i>	<i>Serdarzade Hasan Efendi</i>
<i>Maçka kazası murahhası</i>	<i>Eyüpzade İzzet Efendi</i>
<i>Trabzon kazası murahhasları</i>	<i>Abonozzade Hüseyin ve Hacı Salihzade</i>
<i>Servet Efendiler</i>	
<i>Trabzon'dan Hareket</i>	<i>5 Temmuz 1919 Cuma</i>
<i>Erzurum'a ulaşma</i>	<i>11 Temmuz 1919 Cuma</i>
<i>Erzurum'dan Dönüş</i>	<i>10 Ağustos 1919 Pazar</i>
<i>Trabzon'a ulaşma</i>	<i>16 Ağustos 1919 Cumartesi⁶⁴⁸”</i>

Telgrafın giriş cümlesinden, gönderilen heyet kalabalık tarafından uğurlandığı anlaşılmaktadır. Bu da bize halkın cemiyeti desteklediğini, işgallere karşı olduğunu ve Erzurum Kongresi'nden umut beslediğini göstermektedir.

Erzurum Kongresi'ne yukarıda saydığımız isimler dışında TMHMC' den Eyüpzade Ömer Fevzi ve Ali Naci gibi isimlerinde aralarında bulunduğu toplam 17 delege katılmıştır⁶⁴⁹. Kongre'de TMHMC' nin içinden Eyüpzade İzzet'in de aralarında bulunduğu bir grup İttihatçı Mustafa Kemal Paşa'yı desteklerken, Ömer Fevzi ve Giresun Heyeti temsilcileri Paşa'ya muhalefet etmişlerdir. Ömer Fevzi ve fikirdaşları düzenli bir ordunun oluşturulması yerine milis güçlerin teşkil edilmesi fikrini savunmuştur. Kongre sonrasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti (ARMHC) vücuda getirilerek, 7 Ağustos 1919 tarihinde ARMHC' nin içinden Sivas Kongresi'ne gidecek 9 Heyet-i Temsiliye üyesi seçilmiştir. Bu isimler;

⁶⁴⁸ Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar*, C. I, Ankara 2001, s. 145.

⁶⁴⁹ M. Çapa, "age.", s. 119.

- 1 - Mustafa Kemal Paşa: Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden ve askerlikten ayrılma.
- 2- Hüseyin Rauf Bey: Eski Bahriye Nazın, askerlikten ayrılma.
- 3- Eyüpzade İzzet Bey: Trabzon eski mebuslarından
- 4- Hoca Raif Efendi: Eski Erzurum mebuslarından
- 5- Hacı Salihzade Servet Bey: Trabzon eski mebuslarından.
- 6- Sadullah Efendi: Bitlis eski mebusu.
- 7- Hacı Fevzi Efendi: Erzincanlı Nakşibendî Şeyhi.
- 8- Hacı Musa Bey: Mutki'de aşiret reisi
- 9- Bekir Sami Bey: Beyrut eski valisi olmuştur.

Ömer Fevzi Bey ve arkadaşları ise bu seçime katılmayarak, protesto etmiş ve seçim beyannamesini imzalamayarak muhalefetini sürdürmüştür.

4 Eylül 1919'da yapılacak olan Sivas Kongresi'ne seçilen üyelerden Eyüpzade İzzet Bey ve Hacısalizade Servet Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın çağrılarına rağmen Kongreye katılmama kararı almışlardır. Gerekçeleri ise Paşa'ya yakın isimlerden olan Tümen Komutanı Halit Bey'in seçimlerde gösterdiği müdahaleler olmuştur⁶⁵⁰. Böylelikle grubun Trabzon kanadından Kongreye bir katılım gerçekleşmemiştir.

2.2.1.4. Ölümü

Sivas Kongresi'nden sonra ulusal bir nitelik kazanan Millî Mücadele olgusu, hızla yayılmış ve daha nitelikli bir teşkilatlanma vücuda getirilmiştir. Öyle ki, Ankara'da 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve Millî Mücadele resmi bir kimlik kazanmıştır. Bu doğrultuda Anadolu'nun büyük kısmında TBMM'de çalışma gerçekleştirebilmek için milletvekili seçimleri yapılmıştır.

En başından beri vatansever bir tutum sergileyen ve işgallere tepki gösteren Trabzon'da, Mayıs ayında bu seçimlere katılmıştır. Seçim sonucunda Eyüpzade İzzet

⁶⁵⁰ Mahmut Goloğlu, *Üçüncü Meşrutiyet*, İstanbul 2006, s.60-61.

Bey aldığı 293 reyle⁶⁵¹ Trabzon milletvekili seçilmiş ve TBMM' ye girmeye hak kazanmıştır. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa kendisini ve civar yöreden seçilenleri Ankara'ya davet etmiştir. Fakat bunlardan Sabri Bey'in hasta, Hamid Bey'in de izinli olmalarından dolayı, bu iki milletvekili o an için yola çıkamamışlardır. Trabzon milletvekillerinden Eyüpzade İzzet ve Alaybeyzade Faik Bey'lerle, Gümüşhane milletvekilleri Hasan Fehmi, Rıza, Mehmet Şükrü ve Ziya Bey 3 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan deniz yoluyla hareket etmişlerdir. 6 kişilik heyete Ordu Milletvekili Recai Bey'in de, Ordu'dan katılmasıyla heyet 7 kişi olmuştur⁶⁵².

Samsun Limanında İngiliz Savaş gemilerinin olduğu haberini alan Eyüpzade İzzet Bey ve arkadaşları kara yoluyla devam etme kararı almışlardır. 6 Mayıs' ta Ünye'de karaya çıkıp yollarına faytonla devam etmişlerdir.

Samsun ve Çarşamba arasında bulunan Dırına mevkiinde amaçları ve kimlikleri bilinmeyen silahlı bir eşkıya ekibi tarafından pusuya düşürülmüşlerdir. Vekiller, başta ekibin Pontus Rum çetesi olduğunu sanarak savunmaya geçmiştir. Eşkıya saldırısı sırasında açılan ateşler sonucu Gümüşhane Milletvekili Ziya Bey olay yerinde hayatını kaybetmiştir. Kurşunlardan biri de Trabzon Milletvekili Eyüpzade İzzet Bey'e isabet etmiştir. Yere savrulan İzzet Bey 5-10 dakika yaralı ve etkisiz bir halde yattıktan sonra olay yerinde hayatını kaybetmiştir. İzzet Bey'in son sözleri "*Aman etmeyiniz ne olur!*" olmuştur.

Olay sonrası yapılan incelemeler sonuncu, çetenin Çarşamba taraflarına dadanan soygun ve eşkıyalıkla işlerine girişen Balıkesirli Hasan Çavuş'un çetesi olduğu anlaşılmıştır. Şahitlerin ifadelerine göre Ziya Bey'in şehadetinden sonra çetenin içinden bir kişi merhumun kemerini ve çantasındaki parayı alarak, ormanın içine doğru koşmuş ve uzaklaşmıştır. Heyetin içinde olup sağ kalanlardan Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey (Ataç), 7 Ağustos 1920 tarihli TBMM toplantısında olayın bir soygun olduğunu kendilerinin mebus olduğu anlaşılınca serbest bırakıldıklarını ifade etmiştir⁶⁵³.

Eyüpzade İzzet ve Ziya Beylerin ölümü, başta Trabzon olmak üzere tüm yurttaki büyük bir üzüntü ile karşılanmıştır. Olay sonrası vekillerin cenazesi Samsun'a

⁶⁵¹ U. Üçüncü, "agm.", s. 433.

⁶⁵² U. Üçüncü, "agm.", s. 433.

⁶⁵³ M. Goloğlu, "age.", s. 274.

getirilmiş, ardından Trabzon'a yollanmıştır. Trabzon'da büyük bir kalabalık içerisinde cenaze törenleri gerçekleştirilmiştir.

Vekillerin ölümü basına da yansımış, gazetelerde matem yazıları yazılmıştır. TMHMC'nin içinden olan İstikbal Gazetesi sahibi Faik Ahmet Barutçu Beyefendi, TBMM'ye çektiği telgrafta olayın karşısında halkın verdiği tepkiyi ve duyduğu üzüntüyü aktarmıştır: *“Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinden şubelerinden gelen telgraflar, il halkının, pek derin bir kaynaşma içinde olduğunu göstermekte ve katillerin kovalanıp yok edilmeleri istenmektedir. Hükümet ve ordu tarafından yapılan soruşturma sonucunda bunların yakalanacakları ve layık oldukları cezayı görecekları bildirilerek zihinlerdeki şüphelerin yatıştırılmasına çalışılmaktadır⁶⁵⁴”*.

Mustafa Kemal Paşa'da vekillerin şehadetinden derin bir üzüntü duymuştur. İstikbal Gazetesi'nin 16 Mayıs 1920 tarihli sayısında Paşa'nın şu sözleri yer almıştır:

“Büyük Millet Meclisi şehit mebuslar İzzet ve Ziya Beyler hakkındaki telgrafnameyi kemal-i teessür ile telakki eylemiş ve merhumların ailelerine arz-ı taziyet eylemek vazifesini makam-ı riyaset eylemiştir. Meclisin teessür ve taziyelerinin merhumların muhterem ailelerine iblağına tesvit buyurulması mercudur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal⁶⁵⁵”.

İzzet Bey'in oğlu Selahattin Bey, gelen taziyeler üzerine İstikbal Gazetesine şu teşekkür mesajını vermiştir:

“Teşekkür

Gaybuyet-i ebedisiyle ailemizi dilhun-ı tesir eden pederimiz İzzet Bey'in gerek cenaze merasiminde bulunmak gerek mektub, telgrafla veya bizzat ihtiyar-ı zahmet ederek beyan-ı taziye etmek suretiyle teessüratımıza iştirak buyuran zevat-ı muhteremeye ve Müdafaa-i Hukuk Heyetlerine ayrı ayrı eda-yı teşekkür imkân bulamadığımızdan bu babdaki hissiyat-ı şükran güzaranemize muteber gazetenizin tevhitini rica eyleriz efendim.

Merhumun Ailesi Namına Mahdumu⁶⁵⁶”

⁶⁵⁴ M. Goloğlu, “age. ”, s. 275.

⁶⁵⁵ (16 Mayıs 1920), *İstikbal*.

⁶⁵⁶ (12 Mayıs 1920), *İstikbal*.

Erzurum kongresinde etkin rol gösteren ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin bir mebsu olan İzzet Bey'in ölümünün, yurt çapında derin bir teessür yarattığı görülmektedir.

2.2.1.5. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

Eyüpzade İzzet Bey'in ölümünün ardından, 7 Ağustos 1336 (1920) tarihli TBMM toplantısında Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey, merhum İzzet ve Ziya Beylerin cenaze masraflarını kendilerinin karşıladığını, üstelik ailelerde çalışan bir kişi bulunmadığı için maddi mağduriyet içinde olduklarını belirterek, her iki vekilinde bir yıllık maaşının ailelere verilmesine dair bir takrir vermiştir. Takrir meclisçe kabul edilerek, ücret ailelere yollanmıştır⁶⁵⁷. Milletvekili arkadaşları tarafından vefa borcu ödenen merhumların aileleri, maddi mağduriyetten kurtarılmıştır.

Bunun dışında aileyi bir ömür mağdur bırakmak istemeyen meclis 12 Nisan 1340 (1924) tarihli oturumunda Eyüpzade İzzet Bey'in ailesine Hıdemat-ı Vataniye Tertibinden maaş bağlama kararı almıştır. Reisin oya sunumuyla alınan kararda hiçbir sorun çıkmadan tüm ellerin kabul yönünde havaya kalkmasıyla olumlu sonuca varılmıştır. Bu çerçevede İzzet Bey'in zevcesi Afet Hanım' 10 lira, mahdumları Abdullah ve Abdurrahman Beylere ise mekteplerini ikmal edinceye kadar olmak şartı ile 5'er lira maaş bağlanmıştır⁶⁵⁸.

19 Nisan 1340'ta (1924), İzzet Bey'in ailesinin ismi ve maaş miktarları aynı olarak 'S Cetveli' maaşat listesinde görülmüştür⁶⁵⁹.

Böylelikle Millî Mücadelenin ilk evresinde vatanperver çalışmalarıyla halka hizmeti geçmiş Trabzon Mühafaza-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'nin kurucularından Eyüpzade İzzet Bey'in ailesi, TBMM tarafından unutulmamış ve madden desteklenmiştir.

⁶⁵⁷ TBMMZC, D. I, C. 3, İS. I, s. 107-108.

⁶⁵⁸ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 558-560.

⁶⁵⁹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 7.

2.2.2. Gümüşhane Mebusu Alemdarzade Ziya Bey

Türkiye Büyük Millet Meclisinin ilk şehit milletvekillerinden Ziya Bey, 1887 yılında Gümüşhane'nin Kelkit ilçesinde dünyaya gelmiştir. Babası çiftçilikle uğraşan Hüsnü Bey, annesi Zemzem Hanım'dır. Ziya Bey, çocukluk yıllarında babasına yardım ederek çiftçilikle uğraşmıştır. Bir yandan da eğitimine devam etmiş, İdadiyi okumak için Trabzon'a gitmiştir. Trabzon İdadisi'nden mezun olduktan sonra Maliye Gelir Memurluğu (Vergi Memurluğu) yapmıştır⁶⁶⁰.

10 Şubat 1919'da, Temelzadelerin evinde alınan karar gereği kurulan Trabzon Muhafazaa-i Hukuk-u Millîye Cemiyeti'ne üye olan Ziya Bey, işgallere karşı Millî Mücadeleye destek verenlerin içine dâhil olmuştur.

2.2.2.1. Parlamente'ye Giriş ve Ölüme Yolculuk

Tam bir vatanperver olan Ziya Bey, 1920 Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinde Kelkit'ten Gümüşhane milletvekili seçilmiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclisin ilk toplantısına davet edilmiştir⁶⁶¹. 3 Mayıs 1920'de derhal yola çıkan Gümüşhane Milletvekilleri Alemdarzade Ziya Bey, Hasan Fehmi, Rıza, Mehmet Şükrü Beyler ve Trabzon Milletvekilleri Eyüpzade İzzet Bey, Alaybeyzade Faik Bey'lerle, Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'dan deniz yoluyla hareket etmişlerdir. 6 kişilik heyete Ordu Milletvekili Recai Bey'in de Ordu'dan katılmasıyla heyet 7 kişi olmuştur.

Samsun Limanının İngiliz Savaş gemilerinin olduğu haberini alan Alemdarzade Ziya Bey, Eyüpzade İzzet Bey ve arkadaşları kara yoluyla devam etme kararı almışlardır. Ünye'den karaya çıkıp yollarına bu şekilde devam etmişlerdir. 6 Mayıs 1920 sabahı Çarşambaya varmış, burada fayton kiralamışlardır. O günlerde bölgede eşkıyaların soygunculuk yaptığı söylentileri ayyuka çıkmıştır. Bu nedenle vekiller kendilerini korumak için Giresun'dan gelirken motorlarına Hımhım Ali, İsmail ve Rizeli Haşim isimli üç kabadayı da yanlarına almışlardır⁶⁶². Yanlarında bu kişiler olduğu halde 6 Mayıs günü, Samsun ve Çarşamba arasında bulunan Dırına mevkiinde amaçları ve kimlikleri bilinmeyen silahlı bir eşkıya ekibi tarafından pusuya düşürülmüşlerdir. Vekiller başta ekibin Pontus Rum çetesi olduğunu sanarak savunmaya geçmiştir. Eşkıya

⁶⁶⁰ U. Üçüncü, "agm.", s. 433.

⁶⁶¹ U. Üçüncü, "agm.", s. 433.

⁶⁶² İ. Akbal, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 214.

saldırısı sırasında açılan ateşler sonucu Gümüşhane Milletvekili Ziya Bey, olay yerinde hayatını kaybetmiştir. Olay sonrasında yapılan incelemeler sonuncu çetenin Çarşamba taraflarına dadanan soygun ve eşkıyalıkla işlerine girişen Balıkesirli Hasan Çavuş'un çetesi olduğu anlaşılmıştır. Şahitlerin ifadelerine göre Ziya Bey'in şehadetinden sonra çetenin içinden bir kişi merhumun kemerini ve çantasındaki parayı alarak, ormanın içine doğru uzaklaşmıştır. Ziya Bey, öldürüldüğünde evli ve 4 çocuk babasıydı⁶⁶³. Ailesine ise soyadı kanunu ile birlikte Tuğlu soyadı verilmiştir.

2.2.2.2. Cenaze Töreni ve Tepkiler

Şehit vekillerin cenazeleri, 8 Mayıs 1920 sabahı Samsun'dan Trabzon'a getirilmiştir. Cenazeler, bayrağı yarıya indirilmiş bir motorla getirilmiştir. Olayın üzüntüsüne düşen halk, derin bir acı içerisinde sokaklara akın etmiştir. Trabzon Valisi Hamit Bey, olayın suçlularının bulunup yargılanacağı söyleyerek, halkı teskin ettiğini aktarmıştır⁶⁶⁴.

Cenazeler, askerler ve polisler tarafından sancağa sarılarak Trabzon Belediye binasının önüne getirilmiş ve cenaze töreni burada gerçekleştirilmiştir. On bini aşan bir kalabalık eşliğinde tören yapılmıştır. Bu durum, halkın vekillerine ne kadar sahip çıktığını ve ne kadar derin bir teessür içinde olduğunu göstermektedir.

Heyetin içinde olup sağ kalanlardan Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey (Ataç), 7 Ağustos 1920 tarihli TBMM toplantısında olayın bir soygun olduğunu kendilerinin mebus olduğu anlaşılınca serbest bırakıldıklarını ifade etmiştir⁶⁶⁵.

İki vekilin de, cenaze nakil ve defin işlemleri aileleri tarafından karşılanmıştır. Ziya Bey'in Trabzon'dan Samsun'a nakil ve defin masrafı 29 lira 22 kuruş tutmuştur. İki vekilin ölümü gerek halk, gerek basın, gerekse siyasi camiada büyük bir teessürle karşılanmıştır. Ziya Bey'in ölümünden sonra, onu anlatan Gümüşhane Mebuslarından Hasan Fehmi Bey, ondan şu cümlelerle bahsetmektedir: "*Ziya merhum henüz hayata atılmış münevver, faal, zeki bir gençti*" Ziya Bey hakkında yapılan bu kısa ve öz tanımlama sanırız pek çok şeyi anlatmaya değer.

⁶⁶³ U. Üçüncü, "agm.", s. 433.

⁶⁶⁴ İ. Akbal *Millî Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, s. 214.

⁶⁶⁵ M. Goloğlu, "age.", s. 274.

Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Topal Osman Ağa'da, taziyelerini bildiren şu telgrafi yollamıştır: “*Tarihin kayd ettiği vaka ve hadisata sahne olan Meclis-i Milliyemizin inhilali üzerine maddi, manevi fedakârlıklarla Ankara’da teşkil edilen Büyük Millet Meclisi’ne bil intihab izem eylediğimiz Mebuslarımızdan Eyüpzade İzzet beyle Kelkit Mebusu Ziya Bey’in Çarşamba muntikasında bir suikaste maruz kalarak bir suret-i facia ve elimede şehid edildiklerini mateesüf istihbar ettik. Amal ve efsarımızı Büyük Millet Meclisi’ne isal ve Meclis-i Ali’de müdafâ edecek olan bu muhterem şühedamızın pak ve masum kanlarını aramak onu intihab edip gönderen biz millete aid ve racidir. Kanlı lekeli silah bu mazlum şehitlere teşhir edilmedi. Biz millete tevcih edildi. Benliğiyle silahşorluğuyla temeyyüz eden vilâyetimiz bu kanlı lekeyi yine kanıyla temizlemelidir. Naçiz Giresun Müdafaa-i Millîye şubesi bu hususta icab eden tedabire kemal-i azim ve iman ile iştirak eder. Alınacak malumattan bizi de tenvir buyurmanızı rice ederim efendim.*

Giresun Müdafaa-i Hukuk-ı Millîye Reisi Osman⁶⁶⁶”.

Topal Osman Ağa bu olayın vekillere değil, millete yapılmış olduğunu ve intikam almanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

Mustafa Kemal Paşa’da vekillerin şehadetinden derin bir üzüntü duymuştur. İstikbal Gazetesi’nin 16 Mayıs 1920 tarihli sayısında Paşa’nın şu sözleri yer almıştır.

“Büyük Millet Meclisi şehit mebuslar İzzet ve Ziya Beyler hakkındaki telgrafnameyi kemal-i teessür ile telakki eylemiş ve merhumların ailelerine arz-ı taziyet eylemek vazifesini makam-ı riyaset eylemiştir. Meclisin teessür ve taziyelerinin merhumların muhterem ailelerine iblağına tesvit buyurulması mercudur⁶⁶⁷”.

2.2.2.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Maaş Bağlanması

7 Ağustos 1336 (1920) tarihli TBMM toplantısında Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey, merhum İzzet ve Ziya Beylerin cenaze masraflarını kendilerinin karşıladığını üstelik ailelerde çalışan bir kişi bulunmadığı için maddi mağduriyet içinde olduklarını belirterek her iki vekilinde bir yıllık maaşının ailelere verilmesine dair bir takrir vermiştir⁶⁶⁸. Takrir meclisce kabul edilerek ücret ailelere ödenmiştir.

⁶⁶⁶ (12 Mayıs 1920), *İstikbal*.

⁶⁶⁷ (16 Mayıs 1920), *İstikbal*.

⁶⁶⁸ *TBMMZC*, D. I, C. 3, İS. 1, s. 107-108.

Bunun dışında TBMM unutmadığı, Gümüşhane Mebusu Alemdarzade Ziya Bey'in ailesine 12 Nisan 1340'ta (1924) HVTertibi'nden maaş bağlanması kararı almıştır. Ailesinin ismine yayınlanan maaşat listesinde rastlanmıştır. Bu çerçevede Ziya Bey'in zevcesine 5 lira, mahdumu Enver Bey'e 5 lira mahdumu Zümrüt Bey'e 5 lira, mahdumu Muammer Bey'e 5 lira, kerimesi Yadigâr Hanım' a 5 lira maaş bağlanmıştır⁶⁶⁹.

19 Nisan 1340'ta (1924), Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in ailesinin ismi ve maaş miktarları aynı olarak 'S Cetveli' maaşat listesinde görülmüştür⁶⁷⁰.

TBMM'nin ilk şehitlerinden Ziya Bey, 30'lu yaşlarında henüz yaşamının baharında, Millî Mücadele için çalışan bir vekil olarak vatanperver arkadaşı ile birlikte ebediyete karışmıştır.

2.3. Millî Mücadele'de Güney Cephesi'nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar

Avrupalı devletlerin, 19. Yüzyılda başlayan Osmanlıyı parçalama planı, 20. Yüzyılda hayata geçirilmiştir. Mondros Mütarekesiyle, Osmanlı de facto olarak son bulmuştur. Bu doğrultuda İngiltere, Fransa gibi büyük devletler, Anadolu'nun dört bir yanında olduğu gibi, Güney bölgesinde de işgale başlamışlardır. Esasen bu işgaller, Mondros'tan çok önce yapılan gizli anlaşmaşların bir parçasıydı.

Nitekim 1912'de, İngiltere ve Fransa aralarında gizli bir anlaşma yapmış, buna göre Suriye Fransa'ya, Musul, Antep, Kilis, Adana ve Maraş İngiltere'ye verilmiştir. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini tamamen bitirmek isteyen bu devletler, Araplarla anlaşarak, onlara bölgeden toprak verme ve bir Arap Devleti kurma vaadinde bulunmuşlardır. Netice itibariyle, I. Dünya Savaşı sırasında Arapların, Osmanlıya karşı savaşmasını sağlamışlardır.

1915'te ise, Rusya-İngiltere ve Fransa-Rusya arasında Osmanlı topraklarını paylaşma yönelik bir takım anlaşmalar yapılmıştır. Anlaşmaları öğrenen İtalya da, kendine pay istemiştir. Bu talep üzerine masaya oturan tarafalar, 26 Nisan 1915'te Londra Anlaşmasını imzalamışlardır. İsteddiği payı almayı başaran İtalya'ya, Antalya ve çevresi verilmiştir⁶⁷¹.

⁶⁶⁹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 572.

⁶⁷⁰ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 6-7.

⁶⁷¹ Yücel Özkaya, "1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı", Ankara 2002, s. 12.

1916'da İngiltere ve Fransa arasında Skyes-Picot adlı gizli bir anlaşma daha yapılmıştır. Buna göre, Irak ve Filistin İngiltere'ye, Suriye, Kilikya, Antep, Urfa ve Maraş Fransa'ya bırakılmıştır. Bölgenin geri kalan kısmında ise, Mekke Şerifi Hüseyin'in Arap Devleti kurmasına müsaade etmişlerdir. Sonradan dâhil olan Rusya'da anlaşmaya onay vermiştir. Anlaşmadan haberi olmayan İtalya, durumu öğrenir öğrenmez, kendisinin de dâhil olduğu yeni bir anlaşma talep etmiştir. 1917'de taraflar, Saint-Jean de Maurienne anlaşmasını imzlamış ve İtalya'nın Antalya civarındaki toprakları genişletilerek Konya'ya kadar uzatılmıştır. Ayrıca İzmir'de, yine İtalyanlara bırakılmıştır⁶⁷².

I. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Çarlık Rusya'sının devrilmesiyle, bu gizli anlaşmalar ifşa olmuştur. Hükümet politikası gereği Rusya, bu tarihten itibaren Güneydeki topraklarla ilgilenmeyi bırakmış ve Doğuya çekilerek, Kafkasya üzerindeki planlarını uygulamıştır.

Anlaşmaları ifşa olan İngiltere ve Fransa, Mondros'u bahane ederek tasarladıkları işgalleri gerçekleştirmişlerdir. Buna göre İngiltere; (3 Kasım 1918) Musul, (6 Aralık 1918) Kilis, (17 Aralık 1918) Antep, (22 Şubat 1919) Maraş ve (24 Mart 1919) Urfa'yı işgal etmiştir. Fransa ise 1918 Kasım ve Aralık aylarında İskenderun, Hatay, Adana ve Mersin'i işgal etmiştir.

Ocak 1919'da Paris Barış Konferansı toplanmış ve İzmir, İtalyanların elinden alınarak Yunanlılara verilmiştir. Bölgede kendilerinden başka güçlü bir devlet istemeyen İngiltere ve Fransa, kontrol altında tutabilecekleri Yunanlıları tercih etmişlerdir. Bu sonuçtan sonra İtalya'nın, İngiltere ve Fransa ile arası açılmış, bu sebeple Osmanlı topraklarında savaş çıkarmamıştır. Aksine Millî Mücadeleye el altından destek vermiş, II. İnönü Savaşı'ndan sonra ise askerlerini geri çekmeye başlamıştır.

Böylelikle İtalya ve Rusya tehlikesi geçmiştir. Ancak Ruslara güvenmeyen İngiltere, 29 Ekim 1919'da Güneydoğu Anadolu, Suriye'nin Kuzeyi ve Musul'u

⁶⁷² Y. Özkaya, "agm.", s. 12-14.

Fransızların eline bırakmıştır. Açık bir ifadeyle İngiltere, Fransa'yı olası Rus tehlikesine karşı tampon devlet olarak kullanmıştır⁶⁷³.

Bu süreçten sonra Güneydoğu'da Fransız işgalleri başlamıştır. İşgale karşı çıkan tüm illerde olduğu gibi, Güneydoğu illerinde de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuştur. Fransa bölgede Ermenilerle ortak çalışmış ve Türklere karşı birlikte savaşmışlardır. Güçlü Fransız ve Ermeni saldırılarına karşı Mustafa Kemal, 1 Kasım 1919'da Kilikya Kuvayı Milliye Umum komutanlığını kurmuştur.

Fransız ve Ermenilere karşı direnen Güneydoğu bölgesinde ilk zafer haberi, Urfa ve Maraş'tan gelmiştir. Türk gücü karşısında çaresiz kalan Fransızlar, 12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de ise Urfa'dan çıkmışlardır. Antep, Adana, Mersin, İskenderun direnişleri ise uzun sürmüştür. Fransızların bölgeden bir türlü temizlenememesi üzerine Mustafa Kemal ve Fevzi Paşa Pozantı'ya gelmiş ve 5 Ağustos 1920'de Pozantı Kongresini gerçekleştirmişlerdir. Kongre'de savaşın gidişatı ve direniş yolları konuşulmuş, Adana'nın yoğun işgal altında bulunması nedeniyle, Pozantı şehir merkezi haline getirilmiştir.

Güneydoğu illerinde İşgaller sürerken, Batı'da alınan I. ve II. İnönü zaferlerinin etkisi Güneydeki Fransızlara dahi ulaşmıştır. Nitekim Sakarya Zaferi'nden sonra bu etki, iyice artmıştır. Savaşı Türklerin kazanacağını öngören Fransa, anlaşma teklif etmiştir. Türklerin anlaşmayı kabul etmesi üzerine 20 Ekim 1921'de Ankara Anlaşması imzalanmıştır⁶⁷⁴. Anlaşmanın en önemli hükümleri, tarafların karşılıklı olarak savaşa son vermesi ve Hatay'ın özerk bir sancak olmasına dair alınan karardır.

Bu anlaşma ile ilk defa bir İtilaf Devleti, TBMM'yi ve Misak-ı Millî'yi tanımış oldu. Anlaşmanın ardından Fransızlar, birkaç ay içinde Kilikya bölgesini terketmişlerdir. Güney Cephesi'ndeki barışın ardından, askeri birlikler Batı Cephesi'ne aktarılmış ve yeni bir güç katılmıştır.

⁶⁷³ Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 2007, s. 50-51.

⁶⁷⁴ Ayhan Öztürk, "Milletlerarası Antlaşmalar ve Türk-Fransız Antlaşmaları", s. 119.

2.3.1. Gaziantepli Şahin Bey (Mehmet Sait)

2.3.1.1. Antep Savunmasına Kadar Yer Aldığı Görevler

Mehmet Sait Bey, 1877'de Antep'in⁶⁷⁵ Bostancı Mahallesi'nde⁶⁷⁶ doğmuştur. Şahin Mehmet Sait Bey'in takma adıdır. Bu ad kendisine Kilis-Antep yolu kumandanlığını yaptığı sırada, halk tarafından verilmiştir. Kaynaklarda ismi genellikle Şahin olarak geçmektedir. Şahin Bey'in babasının adı Abdullah, annesinin adı Ayyuş Hanım'dır. Dört yaşındayken babasını kaybeden Şahin Bey'e dayısı Sipahi Hacı Karamehmet sahip çıkarak, yetiştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır⁶⁷⁷.

1899'da Yemen'e er olarak gitmiş, burada gösterdiği çalışkan tutum ve başarılar sayesinde başçavuş olmuştur⁶⁷⁸. 1911'de Yemen'den İstanbul'a dönen Şahin Bey, buradan Trablus'a gönüllü olarak gitmiş ve İtalyanlara karşı savaşımıştır. Trablus'ta Mustafa Kemal'in bağlı bulunduğu birlikte, takım komutanlığı yapmıştır⁶⁷⁹. Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Balkan Savaşlarına katılmış ve Çatalca Harplerinde görev almıştır. Bilindiği gibi, Balkan Savaşları'nın bitiminde I. Dünya Savaşı başlamıştır. Askeri görevine ara vermeden devam eden Şahin Bey, I. Dünya Savaşı'nda Galiçya Cephesinin 15. Türk Kolordusunda savaşımıştır. 1917'de buradan Sina cephesine geçmiştir. Kısa bir süre sonra Yemen'de Ayn'ül Cebel mevkiinde bağlı olduğu birlik kuşatılmış ve komutanları Araplar tarafından öldürülmüştür. Komutanlarının ölümü üzerine komuta yetkisini eline alan Şahin Bey, huruç hareketiyle Arapların elinden kurtulmuştur. Bu başarı neticesinde kıdemi başçavuşluktan Müzam-ı saniliğe terfi ettirilmiştir⁶⁸⁰. (Üstteğmenlik) 1918'de burada İngilizlere esir düşmüş ve Aralık 1919'a kadar Mısır'daki Seydi Beşir Kampı'nda kalmıştır. Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizler, Türk esirleri serbest bırakma kararı almıştır. Bu doğrultuda Şahin Bey'de özgürlüğüne kavuşmuştur⁶⁸¹.

13 Aralık 1919'da İstanbul'a giden Şahin Bey, Ali Rıza Paşa kabinesinin Harbiye Nazırı olan Cemal Paşa ile görüşmüş ve bir vazifeye tayinini istemiştir. Bu

⁶⁷⁵ Aydın Efe, "Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 53, 2015, s. 233.

⁶⁷⁶ Türkiye Kuvayı Milliye Mücahitler Derneği Gaziantep Şubesi, "Kuva-i Milliye Komutanlarından Şahin Bey", <http://www.kuvayimilliyegaziantep.com/?pnum=8&pt=%C5%9Eahinbey> (31.03.2016).

⁶⁷⁷ A. Efe, "agm.", s. 233.

⁶⁷⁸ A. Gürsel, "Millî Mücadele Döneminde Antep Savunması ve Şahin Bey", *Asia Minor Studies-International Journal Of Social Sciences*, 1/1, 2013, s. 59.

⁶⁷⁹ A. Gürsel, "agm.", s. 59.

⁶⁸⁰ Türkiye Kuvayı Milliye Mücahitler Derneği Gaziantep Şubesi, s. 1.

⁶⁸¹ A. Efe, "agm.", 233.

görüşme neticesinde Şahin Bey, Antep yakınlarındaki Birecik Askerlik Şubesine atanmıştır. Vazifeyi ifa için İstanbul'dan ayrılmış ve Antep'e doğru yola çıkmıştır. Ancak bir karar değişikliği yaparak, önce Sivas'a gitmiş ve Mustafa Kemal ile görüşmüştür. Ondan aldığı emir doğrultusunda Antep'e geçmiştir. Antep'e varınca ilk işi, Antep Heyet-i Merkeziyesi ile temas kurmak olmuştur. Heyet-i Merkeziye, kendisine Kilis-Antep karayolunu koruma görevi vermiştir⁶⁸². Bu görev Şahin Bey'in hayatının dönüm noktası olmuştur. Keza bu vazife onun yaşamının sona ermesine vesile olmuşsa da, isminin tarih sayfalarında ve dillerde Antep Kahramanı olarak anılmasına neden olmuştur.

2.3.1.2. Antep Savunması ve Şahin Bey'in Şehadeti

Mondros hükümlerini gerekçe gösteren İngilizler, 17 Aralık 1918'de Antep'i işgal etmiştir. İlk olarak Amerikan Kolejinin işgal etmiş ve oraya yerleşmişlerdir. Binbaşı Mils ve bir İngiliz Albay Antep Konağı'na giderek Mutasarrıf Celal Bey ile görüşmüş ve şehre giriş sebeplerini Mutasarrıfa şu şekilde açıklamışlardır⁶⁸³: *“Halep'te fazla asker ve hayvanları bulunduğu için kışı çıkarmak ve iâşe temini maksadıyla geldikleri ve bu hareketlerinin işgal mahiyetinde olmadığı”*. Ancak bu izahat gerçeklikten uzaktır. İngilizler bölgeye yerleşmiş ve hüküm sürmeye başlamışlardır. Ne var ki ortada bir de Rusya faktörü vardır. Bu bölgede doğabilecek bir Rusya unsurundan korkan İngiltere; Güney Doğu Anadolu, Suriye'nin Kuzeyi ve Musul'u Fransızlara bırakmıştır. İngiltere'nin asıl amacı Fransa'yı, bu bölgede Rusya'ya karşı tampon olarak kullanmaktır. Bu doğrultuda Lloyd George ve Clemenceau 29 Ekim 1919'da anlaşmış ve Güneydoğu Fransızlara bırakılmıştır⁶⁸⁴. Böylelikle Fransızlara karşı Antep ve civarında sürececek olan kurtuluş mücadelesi başlamıştır.

29 Ekim 1919'dan itibaren bu önemli kentimiz, Fransız işgaline maruz kalmıştır. Fransızlar bölgeye tek başına girmemişlerdir, yanlarına Ermeni birliklerini de almışlardır. Ermeniler, yüzlerce yıldır yaşadıkları bu topraklarda savunma değil, saldırı yapmayı tercih etmişlerdir. Üstelik Ermenilerin bu hıyanet dolu tutumu yalnızca askeri kanatta gerçekleşmemiş, sivil halkta işgali desteklemiş ve coşkulu gösteriler gerçekleştirmişlerdir.

⁶⁸² A. Gürsel, “agm.”, s. 58-59.

⁶⁸³ A. Efe, “agm.”, s. 224.

⁶⁸⁴ Z. Güner, “agm.”, s. 50-51.

Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye şu kararı almıştır: “*Ayıntab, Urfa ve Maraş’ın antlaşma şartlarına aykırı olarak bu defa Fransızlar tarafından işgali haberi ve bu işgal etrafında dönen bir takım dedikodular dolayısıyla bu çevre ve civar vilâyetler ahalisinin son derece heyecana kapıldıkları ve bu heyecanın bütün Anadolu’ya sirayet etmek üzere bulunduğu ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin bu gibi işgallere karşı birlikte müdafaa mukavemet esasına kabul eylemiş olmasına nazaran bu meselede bîtaraf kalamayacağı ve bu bölge ahalisinin evvelâ sessiz bir şekilde bunu protesto edeceği ve protestoya Fransızlar tarafından ehemmiyet verilmediği takdirde milletin bütün vasıtalarına başvurarak tüm mevcudiyetiyle Fransız işgal kuvvetlerine karşı fiilen müdafaaya kendini selâhiyetkâr addedeceği ve hükümet-i merkeziyenin akla gelen en uygun şekilde ve kararlı bir dil ile bunları anlatarak neticede milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak için icap eden siyasi tedbirlerin yerine getirilmesi Harbiye Nazırı Cemal Paşa’ya yazıldı ve durum bu havalinin merkez heyetlerine bildirildi*”⁶⁸⁵.

Heyet-i Merkeziye işgale açık bir şekilde karşı olduğunu bu kararla göstermiştir. Başka bir tepki de, kurtuluş mücadelesinin lideri Mustafa Kemal’den gelmiştir. İşgali ve Fransızlara tutumunu şu sözlerle anlatmıştır: “*Haksız yere Adana’da oturan Ermenileri başımıza musallat eden, şimdi de Urfa, Antep, Maraş’ı işgal eden bir devlet hiç bir zaman dostumuz değildir*”⁶⁸⁶.

Antep’teki millî direniş Fransız işgali öncesine dayanmaktadır. Bölgeyi koruma adına önce Cemiyet-i İslamiye, Sivas Kongresi’nden sonra da Antep’te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurma çalışmaları başlamıştır. Antep’li vatanseverlerden; Kahyaoğlu Cemil, Sinanzade Mustafa, Bakkal Mustafa Çavuş ve daha birçokları, çalışmalara ön ayak olan ilk kişilerdir. Sivas Kongresi kararlarının Antep Mutasarrıflığına ulaşması üzerine; Doktor Ragıp, Alay kâtibi Avni, Telgrafçı Mahir ve Hâkim Kuşçuzade Hamdi Bey, idare meclisi başkâtibi Eşref Bey’in evinde toplanarak, Sivas Kongresi kararlarını okumuşlar ve Antep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ni kurmuşlardır. Kısa bir süre sonra da Mahir Bey cemiyetin kurulduğunu bir telgrafla Mustafa Kemal’e bildirmiştir.

Kasım ayı Antep için hayli hareketli başlamıştır. 1 Kasım 1919’da Mustafa Kemal’in emri ile Kilikya Kuvayi Miliye Komutanlığı kurulmuştur. Topçu Binbaşı Kemal Bey’i (*Kozanoğlu Doğan*) komutan olarak atanmış, Yüzbaşı Osman Nuri Bey

⁶⁸⁵ Sadettin Gömeç, *Millî Mücadelede Gaziantep*, Ankara 1989, s. 22.

⁶⁸⁶ Hülya Baykal, “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Dostu Albay Mougın”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10083.pdf> (07.04.2016) s. 471.

(*Aydinoğlu Tufan*), Yüzbaşı Ali Ratip Bey (*Tekelioğlu Sinan*) komutan yardımcılığına, Emin Resa (*Emin Arslan Karakaş*) Adana'ya Mürettep 1 nolu Fedâi Müfrezeler Komutanlığına atanmışlardır⁶⁸⁷. Peşi sıra gelen bu adımlar bize Antep ve çevresinde Türkler tarafından sistemli bir organizasyonun başlatıldığını göstermektedir. Ancak sular bir türlü durulmuyordu. 5 Kasım'da, Ermeni gençleri Akyol Camii'ndeki Türk Bayrağını aşağı indirmiş, bu durum Türk halkının tepkisine ve gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur. Hemen akabinde Mustafa Kemal, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Merkezleri ile il ve ilçe idarecilerine bir emir göndermiş ve bu emirle Fransız işgalinin ABD nezdinde protesto edilmesini sağlamıştır⁶⁸⁸.

10 Kasım'da ise, Ermeni askerleri ve Türk polisleri arasında kavga çıkmış, Cemiyet-i İslamiye bu kavgaya protesto ile karşılık vermiştir⁶⁸⁹. Artan bu olaylar neticesinde 23 Kasım'da Antep'te büyük bir miting gerçekleştirilmiştir. Mitingde konuşan Antep Belediye Reisi M. Lütfi Bey, Mütarekeden sonra İngilizlerin %90'ı Türk ve Müslüman olan bu bölgeyi haksız yere işgal ettiğini, ardından işgali Fransa'ya devrettiklerini ancak bu durumun Wilson Prensiplerine aykırı olduğunu ifade etmiştir⁶⁹⁰.

Fransızların; Antep, Maraş, Adana ve Urfa işgallerini takiben Antep Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezareti'ne iki adet tezkire yollamıştır. Tezkireler ve Dâhiliye Nezareti'nce alınan kararlar şu şekildedir:

“Hülâsa-i meali

Ayntab, Maraş ve Urfa sancaklarının Fransızlar'la Osmanlılar'ın idare-i müşterekeleri altında kalacağı hükümet-i merkeziyyece kararlaştırılarak, bu babda mutasarrıflara tebligat icrası derdest bulunduğu ve jandarma Fransız kumandanlarının emri altında bulunacağı ve maliyeyi kontrol için bir zabıta tayin olunacağı ve kendisinin havali-i mezkure umum kumandanı olduğu, General Koneren tarafından Kilis kaimakamına ifade olunması üzerine bu babda bir emr olmadığı cihetle ifade-i vakıayı kabul ve tatbikde mazur bulunduğu kaimakam canibinden cevaben beyan olduğundan ve oradan Ayntab'a giden mumaiyleh generalin Ayntab'da da aynı teklifi

⁶⁸⁷ Kemal Çelik, “Çukurova'nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Akademik Bakış*, 2/3, 2008, s. 105-106.

⁶⁸⁸ A. Gürsel, “agm.”, s. 57.

⁶⁸⁹ Z. Güner, “agm.”, s. 54.

⁶⁹⁰ S. Gömeç, “age.”, s. 25-26.

dermiyan eylemesi şübhesiz bulunduğundan bahis ile Ayntab mutasarrıflığınca talimat taleb edilmekte olduğuna dair Dâhiliye Nezaretinden varid olan 16 Kanunievvel sene 335 tarihli ve 1923 numarolu tezkire okundu.

Kararı

Hükümet-i merkeziyyece bu yolda bir karar ittihaz edildiğinin katiyyen asl ve esası olmadığından keyfiyetin mahalline lieclit-tebliğ dâhiliye nezaretine işarı ve mumaileyh generalin ifadat-ı vakıasının bu babda mahallince vuku bulan istifsar üzerine böyle bir kararın katiyyen asl ve esası olmadığıнын cevaben tebliğ edildiğinin icabı veçhile Fransız mümessiline liecli-işar hariciye nezaretine izbarı tezekkür kılındı.

İmzalar

24 Rebiüevvel 1338- 18 Kanunievvel 1335

Tebliğ tarihi 18 Kanunievvel

Hülâsa-i meali

Ayıntab'dan İngiliz kuvve-i mevcûdesi çekildikten sonra dâire-i hükümete gelen Fransız kumandanının suret-i ifâdâtından ve bu hâl umûr-ı hükümete müdahaleye mukaddime teşkil edeceğinden bahis ile Ayntab mutasarrıflığınca talimat taleb edildiğine dair Dâhiliye Nezaretinin 21 Kanun-ı evvel sene 335 tarihli ve 1953 numarolu tezkiresi mütalea olundu.

Kararı

Mutasarrıflığın suret-i işârından bahis ile icâbı ve münâsibi vechile teşebbüsât ifâsı hususunun hâriciye nezâretine izbârı ve mahazâ mütârekenâme ahkâmı malûm ve bunun hâricinde muamele ifası gayr-i mümkün olduğundan ahkâm-ı mütârekenâme hilâfına müdahalât ve teklifât vukuunda hüsn-i suretle müdafaa-i keyfiyetle beraber hükümet-i merkeziyyenin tebligât ve müsaadesi olmadıkça hodbehod muamele ifasında mazur olduklarının memurin-i mahalliye tarafından tebyin ve bir de gerek memurin ve gerek efrad-ı ahalinin ilkaat-ı hariciyeye kapılmamaları temin edilmesi muktezi idüğünden mezkûr mutasarrıflığa ve sair icab edenlere ana göre tebligat ifasının cevaben Dâhiliye Nezaretine işarı tezekkür kılındı.

İmzalar

Mazbata tarihi: 23 Rebiülahir 1338- 15 Kanunısani 1336

Tebliğ tarihi: 15 Kanunısani⁶⁹¹”

Antep’in Fransızlar tarafından işgaline İstanbul Hükümeti’nin gösterdiği bu rahat tutum ve dinmek bilmeyen olaylar, yurt çapında ciddi bir yankı uyandırmıştır. Anadolu’nun dört bir tarafında yapılan mitinglerle Antep’in işgali protesto edilmiştir. “*Mut, Diyarbakır, Çermik, Malatya, Elazığ, Siverek, Mardin, Nusaybin, Arapkir, Palu, Bitlis, Viranşehir, Sivas, Siirt, Midyat, Resülayn, Avanos, Adilcevaz, Elbistan, Alaşehir, Erzurum ve Erzincan’da işgallere tepki mitingleri düzenlenmiştir. Ayrıca Millî Aşireti ve Katolik Süryani Cemaati de bu protestolara destek vermiştir⁶⁹²”*. Tırmanan tepkilerin ardından Aralık 1919’da Fransa, Suriye’deki yüksek komiseri George Picot’u, Mustafa Kemal ile görüşmek üzere Sivas’a göndermiştir. Picot, Mustafa Kemal’e birtakım ekonomik ayrıcalıklar karşılığında Adana, Urfa ve Antep’ten çekilebileceklerini söylemiş, ancak Mustafa Kemal bunu kabul etmemiş ve Fransa’nın bölgeden çekilmesini, aksi takdirde savaşacaklarını telakki etmiştir⁶⁹³.

Bu olaylar savaşın tetikleyicileri olmuştur. Savaşın başlamasına asıl sebep, 21 Ocak 1920’deki yaşanan elim bir hadise olmuştur. Olay günü akşam saatlerinde, sivil halktan 12 yaşındaki Kamil ve Annesi İnönü Caddesinin önünden geçerken, Kamil’in annesi Fransız askerler tarafından tacize uğramıştır. Annesini zalim askerlerin elinden kurtarmak isteyen küçük Kamil Fransızlara taş fırlatmış, bunun üzerine iki asker tarafından süngülenerek şehit edilmiştir. Olaya şahit olan halk, derhal Fransız askerlerin üzerine hücum etmiştir. Fransız Kumandanı General Gouraud’ un böyle bir olayın tekrarlanmayacağına dair teminat vermesi üzerine halk evlerine dağılmıştır⁶⁹⁴. Bu olaydan sonra, artık hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır.

Şahin Bey’in, Antep’e geliş gününe geri dönecek olursak, ilk iş olarak Antep Heyet-i Merkeziyesi’ ne gitmiş ve oranın azalarından olan eski dostu Muhtar Bey ile temasa geçmiştir. Temaslar neticesinde kendisine Kilis yolunun Ulumasere köyü civarının reisliği verilmiştir. Bundan böyle Şahin Bey’in görevi, Kilis-Antep yolunu savunmaktır.

⁶⁹¹ Z. Güner, “agm.”, s. 55-56.

⁶⁹² A. Efe, “agm.”, s. 226.

⁶⁹³ A. Gürsel, “agm.”, s. 56.

⁶⁹⁴ S. Gömeç, “age.”, s. 28-29.

Vazifeyi aldıktan birkaç gün sonra iş başı yapan Şahin Bey, kısa bir müddet zarfında Cilcime, Millî, Kürüm, Lohan, Karasakal, Kehriz, Mezraa, Ulumasere, Kazıklı, Hicaz ve çevre köylerden gönüllüler toplayarak, 100 kişilik bir kuvvet oluşturmuştur. Şahin Bey, Kilis-Antep Şosesi üzerinde üç müdafaa hattı oluşturmuştur. Birincisi; Kızılburun ve Arap Höyüğü-Minadır köyleri arasından geçen şosenin sağ ve sol kolundaki tepeler, ikincisi; Kertil sırtları, Kapcağız köylerinin batı yamaçları, Kazıklı köyünün doğu ve batı yakasındaki tepeler, üçüncüsü, Elmalı ve Bostancık köylerinin kuzey sırtlarıdır⁶⁹⁵.

Teşkilatlanmasını tamamlayan Şahin Bey, Şubat ayından itibaren Kilis-Antep yolunu kapatmış ve 2 Şubat'ta Fransız kumandanına şu mektubu yollamıştır: *“Maraş isyanı, Ermenilerle Türkler arasında nifak tohumu eken General Keret'in hilekârlığı neticesidir. Fransızlar asayiş muhafaza etmek ve 1 Şubat'ta dört Amerikalının öldürülmesine mani olmak hususunda yetersizlik gösterdiler. Halen Antep-Kilis yolunda asayiş temin edilmiştir. Fransızlardan gayri herkes, sorumluluğum altında tehlikesiz seyahat edebilir⁶⁹⁶”*. Ortamın vaziyetini ve Şahin Bey'in kendine güvenini anlamaktayız.

Fransız komutanlığının, Kilis'te 150 arabalık bir erzak kolu hazırladığını ve yakında bu erzakları güçlü muhafızlarla sevk edeceği haberini alan Şahin Bey, 3 Şubat'ta yanına iki piyade bölüğü ile bir süvari takımı alarak Kilis'ten gelen Fransız kuvvetlerini Kertil' de pusuya düşürmüş, önemli kayıplar vermelerini sağlamıştır. Tekrar güç toplayan Fransızlar, bu kez 18 Şubat'ta Kilis-Antep yolunu geçmeyi denemiştir. Yine Şahin Bey engeline takılmışlardır. Yeniden mağlubiyet alan Fransızlar anlaşma teklif ettiler.

Şahin Bey, Fransız kumandanına şu mektupla cevap vermiştir: *“Kirli ayaklarınızın bastığı şu toprakların her zerresinde bir damla Türk kanı karışıktır. Her bucağında bir atanın mezarı vardır. Adı belli olmayan zamanlardan beri Türkler bu topraklarda yaşamaktadır. Türkler bu topraklara, bu topraklar da Türklere ısındı, kaydadı. Sade siz değil, bütün dünya bir araya gelse, bizi bu topraklardan ayıramaz. Sonra sen hiç ömründe Türk esir yaşamaz diye duymadın mı? Namus ve hürriyet için ölüme atılmak ise bize, Ağustos ayı sıcağında soğuk su içmekten daha tatlı gelir. Sizler*

⁶⁹⁵ M. B. Güngör, “age.”, s. 96.

⁶⁹⁶ S. Gömeç, “age.”, s. 40-41.

*canı kıymetli insanlarsınız. Çatmayınız bize. Bir an evvel topraklarımızdan savuşup gidiniz. Yoksa kıyarız canınıza*⁶⁹⁷. Şahin Bey'in vatan sevgisi ve Türk milletine ilişkin bu şahane tasviri, gerçekten takdire şayandır.

Antep dolaylarında yaşanan bu şiddetli çarpışmalar, basın da ilgisini çekmiştir. Üstelik yalnızca yerli basın değil, yabancı basında da bu konu yer almıştır. Örneğin 3 Şubat 1920 tarihli Times Gazetesi Antep ve civarında gelişen olaylara şu haberle yer vermiştir: *“İstanbul’da Türk dostu Piyer Loti şerefine yapılan gösterilere rağmen Maraş ve Antep milliyetçileri ile Fransızlar arasında geçen olaylar yarı savaş şeklini almıştır. Bu olaylar hakkında henüz resmi bir bilgi yoksa da, Fransızlar şehirleri yetersiz kuvvetlerle işgal etmiş olduklarından milliyetçilerin saldırılarına uğramışlardır*⁶⁹⁸. Avrupa'nın Türk Millî Mücadelesinin görmezden geldiği aşikârdır.

5 Mart'ta, Kilis'ten Antep'e doğru gelen Fransız konvoyu Millî Kuvvetler tarafından karşılanmış ve geri püskürtülmüştür. 15 Mart'ta Akçakoyunlu' dan Kilis'e gelen Fransızlar, Humeyli köyü önündeki Seve Boğazı'nda karşılanmış ve akşama kadar şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. 24 Mart'ta ise, Kızılburun ve Kertil civarında çok çetin bir savaş başlamıştır. Fransızlar, ateşli ve makineli tüfek yağmuruyla Türk birliklerinin geri çekilmesini sağlamıştır. Yılmak bilmeyen Şahin Bey ve askerleri geri çekilmemiş, Kilis'ten Antep'e hareket eden iki Fransız konvoyunu alt etmiştir.

Bu başarılı harekât, Fransızların gücünü önemli ölçüde kırsa da 26 Mart'ta tekrar harekete geçmişlerdir. Yarbay Andrea ve askerleri, Kantara ve Kızılburun tepelerine karşı taaruza başlamıştır. Bu mevkiideki Kilis Kuvayı Milliyesi Fransızlara karşılık vermiş, karşılıklı çatışma gün boyunca sürmüştür. Bu sırada Şahin Bey ve ekibi de yola devam edebilmek için Fransızlar tarafından tahrip edilen Sinap Köprüsünü tamir etmeye başlamıştır. Aynı günün gecesini Şahin Bey düşmana bir baskın yapmayı denemiş ve başarılı olamamıştır. 27 Martta Fransızlar Kertil hattına hücum etmiş, yaşanan şiddetli çarpışma neticesinde Şahin Bey Elmalı Deresi'nin kuzey sırtlarına geri çekilmek zorunda kalmıştır.

28 Mart'ta çok güçlü bir karşılaşma daha gerçekleşmiştir. Fransızlar, Elmalı sırtlarındaki Şahin Bey ve kuvvetlerine top ve makineli tüfeklerle saldırmışlardır. Bu yoğun ateş çemberi karşısında Şahin Bey'in kuvvetleri geri çekilmeye başlamıştır,

⁶⁹⁷ S. Gömeç, “age.”, s. 42-43.

⁶⁹⁸ İhsan Ilgar, *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, İstanbul 1973, s. 144.

ancak Şahin Bey geri çekilmemiş, kanının son damlasına kadar düşmanla çarpışmayı yeğlemiştir. Elmalı Köprüsü'nde taşları siper yaparak, tek başına Fransızlara ateş etmiştir. Mermisi bitince ise süngü ile düşmana hücum etmiş ve Fransız askerlerinin süngüleri altında son nefesini vererek şehit düşmüştür⁶⁹⁹.

Fransızların makineli tüfek ve toplarına karşın elindeki süngü ile tek başına karşı çıkmaya çalışan Şahin Bey, ölüme kendi isteğiyle gitmiş, onun ölümü herkese bir ders vermiştir. Kurtuluş Savaşı'nın ilk safhasında böylesi bir şehadet tüm vatanseverlere örnek teşkil etmiştir.

Şahin Bey'in şehit düşmesinin akabinde, yerine Kılıç Ali Bey tayin edilmiştir. Şahin Bey'in ardından, kalan portreyi Kuruluş Savaşı'ndan yıllar sonra kaleme aldığı anlılarında şu şekilde anlatmaktadır: *“Antep-Kilis yolunu tutan Şahin Bey, Fransızların güçlü bir birliğini önce yenilgiye uğratmış, ama müfrezesinin dağılması üzerine kahramanca çarpışarak şehit düşmüştü. Adı adeta efsaneleşen Şahin Bey'in şehit düşmesi durumu olumsuz etkilemişti. Hemen Antep'e gitmem gerekiyordu. İslahiye Cephesinin tüm kuvvetleriyle Sarılar' da bulunan arkadaşım Yörük Selim'in emrine vererek, Burç nahiyesine doğru yola çıktım⁷⁰⁰”*. Görülen o ki, Şahin Bey'in şehadeti savaşın gidişatını olumsuz etkilemiştir.

Şahin Bey'in ölümünden sonra, gün geçtikçe daha da artan savaşın şiddeti, hem Türk hem de Fransız tarafını yıpratmıştır. Bu sebeple 30 Mayıs 1920'de, Ulu Önder Mustafa Kemal ve Fransız Mösyo Robert de Caise arasında 20 günlük bir Mütareke imzalanmıştır⁷⁰¹. 2 Haziran'da Ali Şefik Özdemir Bey, Mustafa Kemal'in emri ile Antep'e gelmiş ve 8 Ağustos'ta Antep Millî Kuvvetler Komutanlığını üzerine almıştır⁷⁰². 6 Şubat 1921'de Millî Savunma Bakanı Fevzi Çakmak Antep'in isminin Gaziantep olarak değiştirilmesi konusunda önerge vermiş, önerge Mecliste oylamaya sunulmuştur. Önerge, oy birliği ile kabul edilerek kanunlaşmıştır. 8 Şubat 1921 tarihli Resmi Gazete' de yayımlanarak, yürürlüğe girmiştir. Aynı gün Gaziantep Fransızlar tarafından ele geçirilmiştir.

20 Ekim 1921'de ise, Fransızlarla Ankara Anlaşması yapılmış, anlaşma gereğince iki tarafın esirleri mübadele edilmiş, Kilikya bölgesi ve Bağdat Demir

⁶⁹⁹ M.B. Güngör, “age.”, s. 109-114.

⁷⁰⁰ A. Kılıç, “age.”, s. 100.

⁷⁰¹ A. Efe, “agm.”, s. 52.

⁷⁰² Z. Güner, “agm.”, s. 58.

Yolarının büyük bir kısmı ise Türklere bırakılmıştır⁷⁰³. Bu tarihten itibaren Fransızlar bölgeyi terk etmeye başlamıştır. 25 Aralık 1921’de Antep nihayet hak ettiği bağımsızlığına kavuşmuştur.

2.3.1.3. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Ailesine Bağlanan Maaş

22 Nisan 1341 (1925) tarihli TBMM oturumunda; Maraş Mebusu Abdülkadir, Kozan Mebusu Ali Şadi, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi, Gaziantep mebusu Ahmet Remzi, Kocaeli Mebusu İbrahim, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve Ardahan Mebusu Talat Beyler, aralarında Şahin Bey’in de bulunduğu 9 vatanseverin ailelerine HVT bünyesinde maaş bağlanması için bir kanun tasarısı sunmuşlardır⁷⁰⁴. Netice itibari ile Şahin Bey mahdumu Hayri Efendi’ ye 10 liralık bir maaş bağlanmasına karar verilmiş⁷⁰⁵ ve karar oy birliği ile kabul edilmiştir⁷⁰⁶. 28 Mayıs 1929’de Resmi Gazete’ de yayınlanan kanuna göre, ‘Ç Cetvelinde’ Hıdemât-ı Vataniye’den maaş alan zatlarn listesine yer verilmiştir. Buna göre, Hayri Bey’e 10 liralık maaş ödemesinin devam ettirildiğini cetvelden anlaşılmaktadır⁷⁰⁷. Yine 30 Haziran 1932⁷⁰⁸ ve 30 Mayıs 1933⁷⁰⁹ tarihlerinde Resmi Gazete’den yayınlanan ve Ç Cetveli içerisinde gösterilen maaşlar arasında Şahin Bey’in oğlu, Hayri Bey’in de ismi yer almış ve maaş miktarının 10 lira olarak devam ettirildiği gözlemlenmiştir.

Şahin Bey’in ne derece önemli olduğunu anlatmaya bizim cümlelerimiz yetmeyecektir. Bu sebeple, onun ne denli önemli bir şahsiyet olduğunu, harikulade bir dille anlatan Yavuz Bülent Bakiler’ in dizelerine başvurmakta fayda vardır.

“ANTEPLİ ŞAHİN

Ben Antepliyim, Şahin'im ağam.

Mavzer omuzuma yük.

Ben yumruklağımla dövüŖeceđim.

Yumruklağım memleket kadar büyük.

⁷⁰³ M. Gönübol., C. Sar, “age. ”, s. 38-39.

⁷⁰⁴ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 419.

⁷⁰⁵ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 425.

⁷⁰⁶ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 426.

⁷⁰⁷ “1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu”, (28 Mayıs 1929), Resmi Gazete.

⁷⁰⁸ “1932 Mali Senesi Bütçe Kanunu”, (30 Haziran 1932), Resmi Gazete.

⁷⁰⁹ “1933 Mali Senesi Bütçe Kanunu”, (30 Mayıs 1933), Resmi Gazete.

Hey, hey!

Yine de hey hey!

*Kaytan bıyıklarım, delişmen çağım
Düşman kurşunlarına inat köprübaşında
Memleket türküleri çağıracağım.*

Bu dağlarda biz yaşarız, bu dağlar bizim dağımız.

*Namusumuz temiz, bayrağımız hür
Analarımız, karımız, kızımız, kırsrağımız
Burda erkekçe döğüşür*

*Bir bayrak dalgaları Antep kalesi üstünde
Alı kanımdaki al, akı alnımdaki ak
Bayraklar içinde en güzel bayrak
Düşüncem senden yanadır*

*Hep senden yanadır çektiğim kahır
Bu senin ülkende, senin gölgende
Düşmesin kara kalpaklar, kirlenmesin duvaklar
Korkum yok ölümden kâfirden yana
Alacaksa alsın beni şafaklar.*

Hey, hey!

Yine de ey hey!

*Al bayraklar altında kara bir kartal gibi
Yaşamak ne güzel şey.*

Bir sır var bu mavzerde, attığım gitmez boşa

*Çıkmiş bir eski savaştan
Türk ün bir karış toprak parçası için
Destanlar yazacağız yeni baştan.*

Yıktım toprağın üstüne bir sarı kurşunla birini

Çıktı karşıma biri,

Çıktıkça çektim tetiği bismillâhlarla beraber

Vurdum alnından kâfiri.

Bu kaçınıcı kurşundur, bu kaçınıcı bismillâh

Bu kaçınıcı ölüdür?

Bir türkü söylenir siperlerde her sabah

Vurun Antepliler namus günüdür!

Ben Antepliyim Şahin'im ağam

Mavzer omuzuma yük

Ben yumruklarımla dövüşeceğim

Yumruklarım memleket kadar büyük

Yavuz Bülent Bakiler⁷¹⁰”

2.3.2. Ruhizade Sakıp Bey

2.3.2.1. Millî Mücadele Öncesinde Kilis ve Ruhizade Sakıp Bey

Ruhizade Rahim Ağa'nın oğlu Sakıp Bey, 1899 yılında Kilis' te doğmuştur. Biyografik olarak hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakla beraber, kayıtlarda Millî Mücadele'de sürecinde Kilis'te yaptığı savunma yer almaktadır. Millî Mücadele'ye kadar Beyrut ve Halep'te Polis memurluğu yapmış, Kilis'in işgal edildiğini haber alması üzerine memuriyeti terk ederek, Kilis Kuvayı Milliye' sine katılmış⁷¹¹ ve Kilis topraklarında Fransızlarla çarpışmıştır.

Kilis'teki kargaşa ortamı, Mondros Mütarekesi'nin öncesine dayanmaktadır. Bilindiği gibi o bölge, gerek etnik, gerek se dinsel açıdan kozmopolit bir yapı oluşturmaktaydı. 19. Yüzyılın sonlarından itibaren azınlık statüsünde olan Arap ve Ermeniler, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi dış güçlerden aldıkları destek ve vaatler doğrultusunda Osmanlı topraklarını karıştırmıştır. Bu karışıklık, I. Dünya Savaşı ile

⁷¹⁰ Yavuz Bülent Bakiler, “ANTEPLİ Şahin”, <http://www.antoloji.com/antepli-sahin-siiri/> (05.04.2016).

⁷¹¹ Ademcan Özar, (7 Aralık 2012), “Şehit Sakıp Bey”, *Gazete Kilis*.

birlikte giderek artmıştır. Örneğin 28 Mayıs 1918’de Ermeni çeteleri, Kilis’in Hacılar köyü ve İslahiye’nin Burunsuz köyleri arasında baskınlar düzenleyerek 7 Türk Jandarmasını şehit etmiştir. Yine Ermeniler, aynı yılın Temmuz ayında Kilis’in Akçakent ve Kaman köylerinde düzenledikleri baskınlarda para ve erzak gaspında bulunmuşlardır⁷¹².

I. Dünya Savaşı sırasında, Süveyş Kanalı’nı İngiliz işgalinden korumak için Suriye-Filistin Cephesi açılmış, Komutanlığına da Cemal Paşa getirilmiştir. Cemal Paşa liderliğindeki Türk ordusu İngilizlere karşı savaş verirken, kısa bir süre sonra karşısında İngilizlerin kışkırttığı Arapları bulmuştur. İngilizlerin yardımı ile isyana kalkan Mekke Şerifi Hüseyin ve oğlu Faysal, Osmanlılara karşı topyekûn isyan etmiştir. İsyanının bastırılmaması ve İngiliz ilerleyişinin durdurulamaması üzerine Enver Paşa, ordu komutanlarıyla bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantı neticesinde 15 Temmuz 1917’de Yıldırım Ordular Gurubu kurulmuş ve Mustafa Kemal ordunun başına komutan olarak atanmıştır.

Bu yeni ordunun teşekkülü bile olayları engellemeye yetmemiştir. Kilis’te bulunan Araplar, ‘Kilis Havalisi Arap Cemiyeti’ adında bir cemiyet oluşturmuş ve 14 Ekim 1918’de bölgeye ilanlar asarak, pek yakında Emir Faysal liderliğinde bir Arap devleti kurulacağını, Kilis’in de bu Arap devletinin bir parçası olacağını duyurmuştur⁷¹³. Olay, Kilis yönetimi tarafından bertaraf edilmişse de ikinci adım gelmekte gecikmemiştir. Emir Faysal Kilis Belediyesi’ne, Kilis’in Arap Devleti’ne bağlı bir toprak parçası olduğunu ve bu nedenle hemen Arap Devletine teslim edilmesi gerektiğini içeren yazılı bir karar sureti yollamıştır. Yazı üzerine Kilis Belediye Reisi Fazlağaoğlu, belediye meclisini toplamış ve konuya ilişkin bir karar çıkarmıştır. Karar gereğince, Kilis’in Osmanlı toprağı olduğunu ve asla terk edilmeyeceğini, gerekirse silahla savaş verilebileceğini duyurmuştur⁷¹⁴.

Araplar durmamış çeteler halinde Kilis ve çevresinde çatışmalar çıkartıp, asayiş bozmaya devam etmişlerdir. Bu sırada Mustafa Kemal liderliğindeki Yıldırım Orduları’ da, Suriye-Filistin hattından geri çekilmeye başlamış ve Katma’ ya yerleşmiştir. Olayları haber alan Mustafa Kemal Kilis’e gitme kararı almıştır. Bu nokta da Kilis

⁷¹² Erdiç Gülcü., Ahmet Gündüz, “Millî Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/11, 2009, s. 305-306.

⁷¹³ Şinasi Çolakoğlu, *Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası*, Ankara 1991, s. 15-16.

⁷¹⁴ Ş. Çolakoğlu, “age.”, s. 16-19.

Belediyesi'ne oraya geleceğine dair bir telgraf yolladıysa da, telgraf belediyeye ulaşmamıştır.

Mustafa Kemal 28 Ekim 1918'de Kilis'e varmıştır. O gece Kaymakam İbrahim Süreyya Bey ve bölge ileri gelenleri Mevlevihanede toplanmıştır. Bu toplantıya Mustafa Kemal'de katılmış ve Kilis'in boşaltılarak, Poyraz'daki Resul Otman dağlarında bir cephe oluşturulmasını teklif etmiştir. Ancak toplantıda bulunanlar, Kilis'in yapısının tahrip olacağı gerekçesiyle bu teklifi reddetmişlerdir. Buna karşılık ısrarcı olmayan Mustafa Kemal, Kilis'e erzak ve cephane yardımı yollayacağına dair söz vererek oradan ayrılmıştır⁷¹⁵. Mustafa Kemal'in Kilis'ten ayrılışından iki gün sonra Mondros Mütarekesi imzalanmış ve daha önce ifade ettiğimiz gibi Mütarekeyi takiben İngilizler; Antep, Kilis, Urfa ve Maraş bölgesini işgal etmişlerdir.

2.3.2.2. Millî Mücadele'de Kilis ve Ruhizade Sakıp Bey'in Ölümü

3 Aralık 1918'de, 20 İngiliz askeri Kilis'e keşfe gitmiş, kaymakamlığa uğrayarak burası hakkında bilgi toplamış ve Halep'teki karargâhlarına dönmüşlerdir. Kısa bir süre sonra Kilis Kaymakamlığına müracaat etmiş ve kışı Kilis'te geçirmek istediklerini belirtmişlerdir. Aralık ayı sonunda ise çoğunluğunu Hintli askerlerin oluşturduğu bir taburla Kilis'e girmiş ve işgale başlamışlardır⁷¹⁶. İngiliz İşgali, bölgede bulunan Ermenileri sevindirmiştir. Ancak Kilis ve civarındaki İngiliz hâkimiyet uzun sürmemiş, 29 Ekim 1919'da burayı Fransızlara devr etmişlerdir. Bu tarihten itibaren bölgede Fransız işgali başlamıştır. İngiliz işgaline sevinen aynı Ermeniler, bu kez de Fransız işgaline sevinmiş, onların yanında saf tutarak coşkulu gösterilerde bulunmuşlardır.

Türkler, Fransız işgaline karşı tepki vermekte gecikmemiş, Kilis Canpolat Camii önünde bir protesto mitingi düzenlemişlerdir. Mitinge yaklaşık 10.000 kişi katılmıştır. Hacı Ahmet Efendi-zâde Galip (Salihoğlu) etkili bir konuşma gerçekleştirmiştir: *“Kalkın ey gaflet içinde olanlar”* diyerek başladığı konuşmasında; *“Dedelerimizin, ölülerimizin gömülü olduğu bu kutsal topraklarımıza düşman giriyor. Siz, ey en büyük dinin sancağını açanlar. Siz, ey tarihe destanlar yazarlar. Şimdi istiklâl günü hamiyet günüdür. Hür doğduk, hür yaşadık, hür ölmeliyiz. Düşman bu topraklara adım atarsa*

⁷¹⁵ Erdinç Gülcü, “Millî Mücadele Döneminde Kilis”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3, 2012, s. 8.

⁷¹⁶ E. Gülcü., A. Gündüz, “agm.”, s. 307.

*hep beraber savaşalım, hep beraber ölelim*⁷¹⁷”. Diyerek halkın direnmesi gerektiğinin altını çizmiştir.

Kilis’in müdafaasını tetikleyen ilk olay, Sakıp Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Kasım 1919’da bugünkü Cumhuriyet Caddesinden geçmekte olan sarhoş bir Fransız askeri bir Türk kadınına taciz etmiştir. Bunu gören Sakıp Bey, Fransız askerini dövme suretiyle yere sermiştir. Bu olay, halkın uyanmasına ve direnişin başlamasına neden olmuřtur⁷¹⁸.

10 Kasım’da ise Türk ve Fransız Polisler arasında kavga çıkmıştır. Bu kavgaya istinaden Kilis Kaymakamlığı, Kilis’te bulunan Fransız askeri kumandanı Mösyö Zeus’a şu yazılı protestoyu yollamıştır:

“Beher zirde vazü’l-imza Kilis kaimakamı Kemal Bey’in emriyle hususat-ı atiyenin zat-ı alilerine arzını kendine bir vecibe bilür. Memalik-i Osmani’den bir cüz-i latifin olan ve münasebet-i örfiyesinden sarf-ı nazar coğrafya nokta-i nazarından Anadolu ile teşrik-i mukadderat edebileceğ-i varest-i izah bulunan Kilis’in bu vasi Türk kıtasının işgaline memur olduğunuz anlaşıldı. Gerçi 21 Teşrinievvel 1918 tarihinde Mondros’da teati edilen yirmibeş maddelik mütarekenamenin yirmi dördüncü maddesinde “vilayat-ı sitede iğtişaat zuhurunda mezkûr vilâyetlerin her hangi bir kısmının işgali hakkını itilaf devletleri muhafaza eder” ve yedinci maddesinde de “müttefikler emniyetlerini tehdid edecek vaziyet zuhurunda herhangi evkü’l-ceyş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır” denilmiş ise de Kilis ne o vilayat-ı siteden ve ne de sevkü’l-ceyş muntikasından madud olub binaen aleyh işgali mütareke ahkâmına muhalif ve münafi ve asayış-i mahalliye berkemal olduğu ve vakaen harbin sükutunu takib eden günlerin birinde asker ve hayvanlarını kışlatmak ve bu vesile ile asayışi kontrol etmek üzere muvakkaten buraya İngiltere hükümet-i fehimesinin bir kıta-i askeriyesi gelmiş ve filhakika hiçbir umurumuza müdahale etmemek ve bila tazyik bütün sekene-i memleket hakkında sıyaneten muamele-i musavatkariden ayrılmamak suretiyle istihdaf ettiği gaye-i ahkamına riayet etmiş ve müddet-i ikamet-i zarfında gerek asayışin hüsn-i devamında ve gerek muamelat-ı umumiyyede gördüğü adilane idare-i muamelenin şahidi ve takdirhahı olarak ahiren çekilmiştir. Şimdi bu Türk muntikasının hiçbir esbab-ı makule mesned olmaksızın taht-ı kumandanızda bulunan devlet-i

⁷¹⁷ E. Gülcü, “agm.”, s. 14.

⁷¹⁸ Ş. Çolakoğlu, “age.”, s. 78-80.

Fehimelerinin bir kıta-i askeriyesi tarafından işgali salifülarz mütareke ahkamına ve kavaid-i düveliyeye muhalif ve münafi saha-i müsbed ve âlem-i ilm ve irfanda pek yüksek bir mevki ihraz eden ve bu itibar ile kendisinden daima hak ve adalet beklenen devlet-i muazzamalarının da evsaf ve şerait-i mesbute dahilinde bulunan böyle sükunetli bir yeri kaviyyen işgal arzusunu beslemeyeceği muhakkak bulunduğundan binaberin bu işgalin nâacul olduğunu beyan ile bundan sarf-ı nazar edilmesi[ni] isbat eder ve bir nüshasını merciime takdim eylediğim işbu protestonameyi zat-ı alilerine tevdi ve bilvesile hürmetlerimin kabulünü reca eylerim efendim.” Mühür aslına mutabıktır fi 19 Teşrinisani sene⁷¹⁹” Kaymakamlık, Kilis’in işgalini Mondros Mütarekesinin ilgili maddelerine dayandırmanın yanlış olduğunu, Kilis’in vilâyet-i sitte içerisinde yer almadığını, bu sebeple protesto ettiklerini açıkça yazmıştır.

Sakıp Bey ve protesto olaylarını takiben, ‘Kilis Kuvayı Milliyesi Teşkilâtı’ oluşturulmuştur. Sakıp Bey’de bu teşkilâta katılan ilk kişilerden olmuştur⁷²⁰. Daha önce değindiğimiz gibi kısa bir süre sonra Şahin Bey, bu teşkilâtın başına geçmiş ve Fransızlarla çetin mücadeleler başlamıştır. 25 Mart 1920 günü sabaha karşı başlayan Kilis-Antep yolundaki çarpışmaya Sakıp Bey’de katılmıştır. Suriye’nin Bek Ovası hattında bulunan Sakıp Bey, Fransızlarla karşı amansız bir mücadele vermiştir. Ancak birkaç saat sonra ortalıktan kaybolmuştur. Onun yokluğunu fark eden Kilis Kuvayı Milliyeye kurucularından İslam Bey, bölgede arayışa çıkmıştır. Nihayetinde onu bir tepenin üzerinde, yerde yüzükoyun bir şekilde kanlar içinde yatar vaziyette bulmuştur. Yüzünü çevirdiğinde Sakıp Bey henüz can vermemiştir ve ikili arasında şu diyalog gerçekleşmiştir:

“ *İslam Bey: Hemen sargı bezi, su getirin. Koşun Sakıp vurulmuş, Sakıp vurulmuş.* □

Sakıp Bey: Kardeşim yorulma çocukları da yorma vakit tamamdır. Ben bu tepede inşallah şehit olacağım. Sana vasiyetimdir göğsümde bir bayrak var. Ben onu sizlerle beraber hükümet konağına çekmeye arzuluyordum; fakat bunu göremeyeceğim. Bana söz ver benim yarım kalan işimi sen tamamla der. Şahadet getirir ve hayata gözlerini yumar. Sakıp Bey artık Şehit Sakıp Bey olmuştur. Şehit Sakıp’ın kanı ile daha da kızaran al bayrağı İslam Bey yerden almıştır.

⁷¹⁹ Z. Güner, “agm.”, s. 54-55.

⁷²⁰ Ahmet Benlioğlu, (7 Aralık 2015), “Kilisin Sütçü İmamı Sakıp Bey”, *Kilis Postası*.

İslam Bey: Sakıp benim, ben Sakıp'ım sözümü tutacağım diyerek gözyaşları içinde haykırır⁷²¹.

Sakıp Bey'in şehadetini haber alan annesi Belkıs Hanım ve İslam Bey arasında su diyalog geçmiştir:

“Belkıs Hanım: Söyleyin bakalım kurşunu sırtından mı göğsünden mi yemiş?□ Diye sorar.

İslam Bey: Belkıs ana, Belkıs ana tam kalbinin üstünden deyince

Belkıs Hanım: Şükürler olsun Allah'ıma hakkım helal olsun oğluma. Eğer deseydiniz kurşunu sırtından yedi vallahi billahi Ona hakkımı helal etmezdim. Benim Sakıp adında bir oğlum var demezdim. Benim oğlum kaçmaz benim oğlum kaçarken kurşun yiyip ölmez⁷²²” Der. Görüldüğü gibi, bu vatan için canını feda eden aziz kahramanlar, böylesi yiğit anaların evlatlarıdır.

Bu kahramanca şehadet İslam Bey ve onun gibi milliyetçilere bir kamçı olmuş, kanlarının son damlasına kadar hem Sakıp Bey ve onun gibi kahramanların ruhu, hem de vatan toprakları için savaşmışlardır. Bundan yaklaşık bir buçuk yıl sonra Kilis kurtuluşa ermiş, 7 Aralık 1921'de Fransızlar burayı terk etmiştir. Aynı gün Kilis Kuvayı Milliye kumandanı Polat Bey ve berberindeki büyük kalabalık Türk bayrağını göndere çekmek üzere hükümet konağına gitmişlerdir. Bayrağı göndere Sakıp Bey'in son nefesinde yanında olan İslam Bey çekmiştir. Arkadaşının vasiyetini yerine getiren İslam Bey büyük bir vefa örneği sergilemiştir.

Şehit Sakıp Bey'in mezarı, 1921 yılında imzalanan Ankara İtilafnamesi uyarınca çizilen Türkiye -Suriye sınırı hattının Suriye kısmında kalmıştır. Naaşı, 1935 yılında Kilis'e getirilerek, Şehitler Abidesine defnedilmiştir.

2.3.2.3. Eşine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş

Bir polis memuruyken, görevi bırakıp vatan savunmasına katılan, Kilis Kuvayı Milliyesinin kurulmasında önemli bir rolü olan ve Fransızlarla giriştiği mücadele

⁷²¹ Ahmet Benlioğlu, “Kilisin Sütçü İmamı Sakıp Bey”.

⁷²² Ahmet Benlioğlu, “Kilisin Sütçü İmamı Sakıp Bey”.

sırasında kahramanca şehit düşen Sakıp Bey'in annesi Belkıs Hanım'a Türkiye Cumhuriyeti Devleti sahip çıkmıştır.

22 Nisan 1341 (1925) tarihli TBMM oturumunda; Maraş Mebusu Abdülkadir, Kozan Mebusu Ali Şadi, İstanbul Mebusu Ali Rıza, Karesi Mebusu Mehmet Vehbi, Gaziantep mebusu Ahmet Remzi, Kocaeli Mebusu İbrahim, Gaziantep Mebusu Kılıç Ali ve Ardahan Mebusu Talat Beyler aralarında Sakıp Bey'in de bulunduğu 9 vatansverin ailelerine Hıdemat-ı Vataniyye Tertibi bünyesinde maaş bağlanması konusunda bir kanun tasarısı sunmuşlardır⁷²³.

Gaziantep Mebusu Ahmet Remzi Bey, Sakıp Bey'in annesine maaş bağlanması gerektiğini, Sakıp Bey'i anlatan şu cümlelerle teklif etmiş ve teklif kabul edilerek şu şekilde kanun maddelerine dönüşmüştür:

“Kilis ve havalisi Millî Mücadelesinin en yüksek kahramanlarından biri Ruhi Zade şehit Sakıp Beydir. Bu muhterem şehit Kilis'in işgalinde Türk muhazirâtına taaruz eden ilk düşman elini kırdıktan sonra ilk defa bir kaç arkadaşı ile beraber mücahedeye atılmış, birçok tehlikeli müsademelerde temayüz eylemiş, çetesiyle çok yararlılık göstermiş nihayet düşmanın bir taburunu mahveden mücahitlerin önünde Kürt Dağında can vermiştir. Hayatta yalnız bir ihtiyar validesi vardır. Hizmeti Vataniyesine mükafeten validesine maaş tahsisi için atideki teklifi arz eylerim efendim.

Gaziantep

Ahmet Remzi

Madde 1. – Kilis havalisi istihlas harbinde şehit olan Ruhi Zade Sakıp Beyin validesi Belkıs Hanım'a hıdemât-ı vataniyeden binbeşyüz kuruş maaş tahsis olunmuştur.

Madde 2. – İşbu kanunun icrasına Maliye Vekili memurdur⁷²⁴.”

Belkıs Hanım'a verilen 1500 kuruş (15 lira) maaşın uzun yıllar devam ettiğini, 28 Mayıs 1929 tarihli Resmi Gazete' nin 7. Maddesinde bulunan Ç cetvelinde Hıdemat-ı Vatananiye'den maaş alan zatlarn listesindeki isimler arasında yer almasından

⁷²³ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 419.

⁷²⁴ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 421.

anlamaktayız. Buna göre cetvelde Belkıs Hanım'a 15 liralık maaş ödemesi yapıldığı görülmektedir⁷²⁵.

TBMM, vatansever bir evlat yetiştiren bu onurlu ve yiğit annenin maddi ihtiyaçlarını karşılayarak, şehit Sakıp Bey'in yegâne mirasına sahip çıkmış ve onu ortada bırakmayarak hayat standartlarını alıştığı gibi sürdürmesine yardımcı olmuştur. Başka bir deyişle vefa örneği sergilemiştir.

Şahin Bey ve Sakıp Beylerin dışında, Güney cephesinde savaşmış olup HVT bünyesinden maaş bağlananlar olmuştur. TBMM'nin 22 Nisan 1341 (1925) tarihli oturumunda, Maraş savunmasında şehit düşen Maraşlı Doktor Şehit Mustafa Bey'in eşi Naime Hanım'a 10 lira, kızı Emine Hanım'a 10 lira ve oğulları Şeref ve Ayhan Efendilere de 10'ar lira⁷²⁶, yine Maraş'ta şehit düşen Evliya Efendi zevcesi Şerife Hanım'a 10 lira, kızı Muazzez Hanım'a 10 lira ve oğlu Fehmi Efendiye 10 lira⁷²⁷, Kozan savunmasında Şehit düşen Saim Beğ hemşiresi Naciye Hanım'a ise 10 lira maaş maaş bağlanmıştır⁷²⁸.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, ülkenin kurtuluşunda payları olan ve vatanları için cansiperane çalışmış bu kahramanları unutmamış ve Millî mücadele şehitlerinin ailelerine sahip çıkmıştır.

2.4. Millî Mücadele'de Batı Cephesi'nde Yararlılık Gösterenler ve Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Alanlar ve Cumhuriyet'in Doğuşu

Mondros'tan sonra yurdun dört bir yanını saran işgaller, Batı bölgesinde de vuku bulmuştur. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesi, bu bölgede bir cephe oluşturmanın ve direnişin gerekliliğini tetiklemiştir. İşgalin ayak sesleri önceden hissedilmiş ve Redd-i İlhak Cemiyetleri teşekkül edilerek direnişe katkı sağlanmıştır. Nitekim İzmir'in işgalinden önce 17-19 Mart 1919 tarihleri arasında İzmir'de Müdafaa-i Hukuk-u Osmaniye Cemiyeti Kongresi toplanmış ve İzmir'in işgali söz konusu olursa silahlı direnişe geçileceği kararı alınmıştır⁷²⁹. Olası işgal, miting ve

⁷²⁵ "1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu", (28 Mayıs 1929), *Resmi Gazete*.

⁷²⁶ *TBMMZC*, D. II, C. 18, İS. II, s. 425.

⁷²⁷ *TBMMZC*, D. II, C. 18, İS. II, s. 425.

⁷²⁸ *TBMMZC*, D. II, C. 18, İS. II, s. 425.

⁷²⁹ Kongreye, Aydın, Balıkesir, Muğla, Manisa ve Denizli temsilcileri katılmıştır. Bkz. Hasan Ali Polat, "Millî Mücadele'de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Kararlar", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 255-226.

protestolarla da engelenmeye çalışılmıştır. Ancak İtilaf Devletlerinin gücünü arkasına alan Yunanlılar durmamış ve 15 Mayıs'ta İzmir'i işgale başlamıştır.

İzmir'in işgali tüm yurttaki geniş bir yankı uyandırmış ve cemiyetlerin teşekkülü, kongreler ve mitinglerin sayısı artmıştır. 19 Mayıs 1919'da ise Mustafa Kemal ve arkadaşlarının Samsun'a çıkışıyla Millî Mücadele başlamıştır. Batı bölgesinde gelişen olaylar Millî Mücadelenin fitilini ateşlemiş ve bu bölgede yaşanan zorlu savaşların ardından alınan zaferlerle Kurtuluş Savaşı kazanılmıştır. Bu sebeple Batı Cephesi, Millî Mücadele açısından ayrı bir önem arz etmektedir.

İzmir'den sonra yayılan Yunan işgallerine karşı kenetlenen Batı Anadolu'da, ilk yerel kongre 28 Haziran-12 Temmuz 1919'da Balıkesir'de gerçekleştirilmiştir. Bunu 26-30 Temmuz II. Balıkesir Kongresi izlemiştir⁷³⁰. Haziran ayı içerisinde Aydın ve çevresinin işgalinden sonra 6-8 Ağustos 1919'da Birinci Nazilli Kongresi toplanmıştır. Kongreye Aydın, Denizli ve Nazilli'den katılımcılar iştirak etmiştir. Kongre'de Aydın adına, Nazilli merkez olmak üzere Denizli, Muğla ve çevresinde birer Heyet-i Millîye şubesi teşekkülüne karar verilmiştir. Açılacak olan Heyet-i Millîyelere, cephelere gönüllü toplamak, iâşe temini ve haltan aynı ve nakdi yardım toplanması görevleri verilmiştir. Kongre 8 Ağustos'ta dağılmıştır⁷³¹.

16-25 Ağustos 1919 ise Alaşehir Kongresi toplanmıştır. Kongre, neredeyse tüm Batı Anadoluyu kapsamı ve Kuvayı Millîye'yi birleştirme amacı gütmeye bakımından önem arz etmektedir. Nitekim Kongreye, Batı Anadolu'nun 22 Merkezinden 48 kişi katılmıştır. Bu kongre bölgesel bir nitelik taşımaktadır. Kongre, aldığı kararlarla Ege direnişinde bütünleştirici rol oynaması bakımından önemlidir⁷³².

Alaşehir Kongresi'nden sonra 23-24 Eylül 1919'da II. Nazilli Kongresi toplanmıştır. Kongre'ye Antalya, Denizli, Burdur, Isparta ve Menteşe'den toplam 52 delege katılmıştır. Kongrede, Alaşehir'de alınan kararların hayata geçirilmesi görüşülmüş ve her Heyet-i Millîye'den birer temsilci seçilerek bir Merkez Heyeti kurulmasına karar verilmiştir. Kısa süre sonra bahsi geçen merkez heyeti oluşturulmuş ve 6 Ekim 1919'da Nazilli Merkez Heyeti toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu heyet, daha

⁷³⁰ Göktuğ İpek, "Alaşehir Kongresi'ne Katılanlar ve Sosyal Statüleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3, 2013, 238.

⁷³¹ Veysi Akın, "Sarayköy Heyet-i Millîyesi" ve *Millî Mücadele'de Sarayköy*, Ankara 2009, s. 67-68.

⁷³² H. A. Polat, "agm.", s. 238-239.

önce Batı Anadolu'da yapılmış tüm kongrelerde alınan kararların fiilliyata geçirilmesini amaçlamıştır⁷³³.

Kongrelerle, işgalcilere karşı bütüncül bir direniş yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Ancak işgal sırasında vuku bulan iç isyanlar, İtilaf güçlerinin yanısıra iç tehditlerle de savşma gerekliliğini doğurmuştur. Bu isyanlarla, İtilaf Devletlerine karşı kenetlenen Kuvayı Milliye ve halkın birliği bozulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda 1 Ekim-25 Kasım 1919 arasında I. Anzavur isyanı patlak vermiştir. Eski İzmit Mutasarrıfı ve emekli Jandarma Binbaşısı Anzavur Ahmet, Manyas civarında Millî Direnişe karşı isyan başlatmıştır. Bu bölgede Kuvayı Milliye'yi ve direnişi kırmaya çalışan Anzavur'un birliklerini Çerkez Ethem ve ekibi bertaraf etmiştir.

27 Ekim-6 Kasım 1919 tarihleri arasında ise, Konya Valisi Cemal Bey'in Millî Mücadeleye karşı ektiği nifak tohumları neticesinde Bozkır'da iki isyan meydana gelmiştir. İsyân Kasım ayı başında Albay Refet (Bele) ve birliği tarafından bastırılmıştır.

13 Şubat-16 Nisan 1920'de aynı gayeyle yola çıkan Ahmet Anzavur, Balıkesir ve civarında tekrar isyan başlatmış ve çeteler toplamıştır. Çerkez Ethem ve müfrezesi iki ay süren çetin çatışmanın ardından Anzavur İsyânını bastırmıştır.

13 Nisan-31 Mayıs 1920'de de Adapazarı, Bolu, Düzce, Hendek ve Geredeyi kapsayan geniş bir isyan başlamıştır. İstanbul Hükümeti ve Hilafet yanlısı taraftarlarının çıkardığı isyan, kısa sürede yayılmıştır. Balıkesir civarında istediğini elde edemeyen Anzavur ise bu bölgeye gelmiş ve isyana katılmıştır. Anzavur'un gelişinin ardından birçok Çerkez ve Abaza çeteleri isyana dâhil olmuştur. Oldukça geniş bir bölgeyi ve çok sayıda insanı kapsayan bu isyanı Geyve boğazı tarafalarında Ali Fuat Paşa, Bolu, Gerede ve Ankara hattında Refet Paşa işbirliğiyle bastırmışlardır. İsyânın bastırılmasında Çerkez Ethem ve Kuvvetleri de etkili olmuştur.

2 Ekim-15 Kasım 1920'de ise, Konya ileri gelenlerinden Zeynel Abidin ve akrabaları Damat Ferit'in bilgisi dâhilinde çeteler oluşturarak, Millî Direnişe karşı isyan başlatmışlardır. İsyân Refet Paşa tarafından bastırılmıştır⁷³⁴.

⁷³³ V. Akın, "age.", s. 70-71.

⁷³⁴ Kemal Çelik, "Millî Mücadele'de İç İsyânlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 40, Kasım 2007. s. 585-594.

13-27 Mayıs 1920'de Çorum, Tokat, Boğazlıyan ve Yozgat dolaylarında isyanlar çıkmış bu isyanlar Ali Fuat Paşa'nın emriyle Çerkez Ethem birlikleri tarafından bastırılmıştır⁷³⁵.

Yine Haziran 1920'de Afyon'da Çopur Musa isyanı başlamış, Çopur Musa askerleri galeyana getirerek kaçak sayısını arttırmayı hedeflemiştir. Ankara tarafından üzerine gelen birliklerden korkan Musa Yunanlılara sığınmıştır⁷³⁶.

Bu isyanlardan en trajikomik olanı Çerkez Ethem İsyanı olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, bu isyana Nutuk'ta geniş yer vermiştir. 1919'dan 1920 sonlarına kadar çıkan iç isyanlarda Millî Direnişe destek veren ve isyanları başarılı bir şekilde bastıran Çerkez Ethem ve ekibi Kasım 1920'de Ankara'ya karşı isyan başlatmıştır. Aldığı zaferler sonucu lider duygusuna kapılan Çerkez Ethem ve kardeşleri Ankara ile ters düşmüş ve emirleri yerine getirmemeye başlamıştır. Onların yükselen egolarına karşılık, kurduğu temaslarla arayı düzeltmeye çalışan Ankara Hükümeti'nin çabaları boşa çıkmıştır. Mütabakat sağlanamayacağını anlayan Ankara Hükümeti, I. İnönü Savaşı sırasında (Ocak 1921) Çerkez Ethem İsyanını bastırmıştır⁷³⁷. Uzun süre Millî Mücadeleye büyük katkı sağlamış olan Çerkez Ethem ve kuvvetleri yaptıkları hatanın bedelini ödemiştir.

İç İsyanlarla uğraşan Millî Mücadele Hareketi'nin asıl direnişi, işgal devletlerine karşı olmuştur. İzmir'in işgali ardından Batı'daki işgaller tüm bölgeye yayılmış ve savaş kaçınılmaz hale gelmiştir. Mart 1920'de Yunanlılar, Afyon ve Dumlupınar'ı işgal etmiştir. 22 Haziran'da ise yine Yunanlılar Milne hattı üzerinden güçlü bir taaruz yapmışlardır. Taaruz sırasında 24-25 Haziran gecesi Bakanlar kurulunda Batı Cephesi Kumandanlığı kurulmuş, başına da Ali Fuat Paşa tayin edilmiştir⁷³⁸. Batı Cephesinin gerçek anlamdaki oluşumunda bu karar etkili olmuştur.

1920 Temmuz-Ağustos ayları boyunca Yunanlılar saldırılarına aralıksız devam etmiş ve Bursa, İznik, Demirci, Simav ve Gediz'i işgal etmişlerdir. Bunun üzerine Garp Cephesi Kumandanı Ali Fuat Paşa⁷³⁹, İsmet Paşa ile temasa geçerek Gediz'e taaruz

⁷³⁵ Yozgat İsyanlarının detayları için bkz. Demokan Demirel, "Millî Mücadele Dönemi'nde İç İsyanlar: Yozgat Örneği", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3, 2016, s. 356-361.

⁷³⁶ K. Çelik, "agm", s. 595-596.

⁷³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Haz. Sabahattin Özel, Erol Şadi Erdinç), İstanbul 2016, s. 348-371.

⁷³⁸ Sabahattin Selek, *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C. II, İstanbul 2002, s. 816.

⁷³⁹ Sivas Kongresi'nde, Batı Anadolu'daki Millî kuvvetlerin birleştirilmesi kararı alınmıştır. Karar neticesinde Ali Fuat Paşa, Garbi Anadolu Umum Kuva-yı Millîye Kumandanlığı'na getirilmiştir. Bkz.

yapmak istediğini bildirmiştir. Talebe olumsuz yanıt veren İsmet Paşa, cephede silah ve mühimmatın az olduğunun bu nedenle savaşı kazamanın o an için mümkün olamayacağını belirtmiştir. Yanıtı uymayarak kendi inisiyatifini kullanan Ali Fuat Paşa, Çerkez Ethem ile anlaşarak 24 Ekim 1920’de taaruza geçmiştir.

İsmet Paşa haklı çıkmış ve Gediz mıntıkasında sürdürülen çetin savaş Türk birliklerinin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu hatayı görmezden gelemeyen Mustafa Kemal, Ali Fuat Paşa’yı Batı Cephesi Kumandanlığından alarak, Moskova’ya büyükelçi olarak atamıştır.

Ali Fuat Paşa ayrıldıktan sonra Batı Cephesi’ni ikiye bölmeye karar veren Mustafa Kemal, bu kararını Nutukta şöyle anlatmaktadır: *“Batı Cephesi çok ciddi ve dikkatli çalışma istediğinden bu cephe komutanlığını zaten genel askeri harekâtı yürütmekte olan Genel Kurmay Başkanı İsmet Paşa’ya ek görev olarak vermek en hızlı ve uygun bir önlem olacaktı. Bir yandan da gerek iç ayaklanmalara ve itaatsizliklere karşı, gerek savaş hareketleri yönünden güçlü bir süvari örgütüne duyulan ihtiyaç açıktı. Sadece bu örgütü kurmak için de İçişleri Bakanı Refet Bey’e ek olarak bu görevi de vererek kendisini Konya ve çevresine göndermenin uygun olacağını düşünüyordum. Çünkü Refet Paşa, değişik zamanlarda çeşitli sebeplerle Konya’ya, Denizli’ye gitmiş, Batı Cephesi’nin güney kısmıyla ilgilenmiş ve o kesimle ilgili bölgeleri tanımış bulunuyordu. O halde sorunu şu şekilde çözebilirdim: Cepheyi ikiye ayırmak; önemli kısımlarını kapsayan alanı ‘Batı Cephesi’ diye adlandırarak İsmet Paşa’nın komutasına vermek; Güney kısmını da Konya yöresine göndereceğim Refet Paşa’ya vererek, her iki cepheyi doğrudan Genelkurmay Başkanlığı’na bağlamak⁷⁴⁰”*. İsmet Paşa’nın Batı Cephesi komutanlığına getirilmesinden sonra, Genelkurmay Başkanlığı’na Millî Savunma Bakanı Fevzi Paşa vekâlet emiştir.

Gerek iç isyanlar, gerekse Gediz’de alınan yenilgiden sonra, Kuvayı Milliye içindeki kopukluğun son raddeye geldiğini anlayan Mustafa Kemal 8 Kasım 1920’de, İsmet ve Refet Paşalara düzenli orduyu kurma görevi görevi vermiştir⁷⁴¹. Böylelikle dağınık Kuvayı Milliye birliklerinin hükmü son bulmuş ve düzenli ordu kurulmuştur. İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri düzenli ordu teşekkülünden ve gidişattan rahatsız

İzzet Öztoprak, “Birinci İnönü Savaşı’nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu”, s. 81.

⁷⁴⁰ M. K. Atatürk, “age.”, s. 342.

⁷⁴¹ M. K. Atatürk, “age.”, s. 343.

olmuş, nitekim Aralık 1920’de Ankara temsilcilerini Bilecik’te görüşmeye davet etmişlerdir. İstanbul’dan gelen Salih ve İzzet Paşaların heyeti, Mustafa Kemal ve İsmet Paşa’nın heyeti ile oturum gerçekleştirmiştir. Bu görüşmeden kayda değer bir şey çıkmayacağını gören Mustafa Kemal, İzzet ve Salih Paşaların İstanbul’a dönmelerine müsaade etmemiş ve onları beraberinde Ankara’ya götürmüştür. Ankara’dan yaptığı resmi bir açıklamayla da İzzet ve Salih Paşaların Ankara Hükümeti’ne katıldığını duyurmuştur⁷⁴². Bu siyasi taktik İstanbul’a ve İtilaf Devletlerine bir mesaj olarak uygulanmıştır.

Yunanlılar, Türklerin Gediz Muharebesi’nde aldıkları yenilgiyi ve Çerkez Ethem isyanını fırsat bilip 6 Ocak 1921’de Bursa üzerinden taaruza geçmişlerdir. Türklerin güç kaybettiğini düşünen Yunanlılar kesin bir galibiyet beklemişlerdir, ancak beklenenin aksine savaşı Türk tarafı kazanmıştır. Tarihte I. İnönü Muharebesi olarak bilinen bu savaştan sonra, Büyük Millet Meclisi ve halkın morali yükselmiştir. Zaferin ardından 20 Ocak 1921’de Teşkilât- ı Esasiye Kanunu hazırlanmış, böylelikle Meclis resmîyetini tescillemiş ve demokratik bir devlet sistemi oluşturma yolunda önemli bir adım atmıştır⁷⁴³. 12 Mart 1921’de ise, bu adımı destekleyen bir karar alınmış ve İstikâl Marşı kabul edilmiştir.

Doğu’da Ermenilerle yapılan anlaşma, Güney’de Fransızlarla yapılan anlaşma ve Batı’da alınan İnönü zaferi, İtilaf Devletlerini rahatsız etmiş ve rüzgârın Türklerden yana estiğini idrak etmişlerdir. Bu doğrultuda Londra Konferansı’na İstanbul Hükümeti’nin yanısıra Ankara Hükümeti’de davet edilmiştir. Bu durum, Ankara Hükümeti’nin İtilaf Devletleri nezdinde kabul görüldüğünün ve alınan zaferin önemli olduğunun bir göstergesidir.

İnönü’de aldıkları yenilgiyi hazmedemeyen Yunanlılar, Ankarayı ele geçirmeyi planlamışlardır. Bu doğrultu’da 23 Mart 1921’de taaruza geçmişler⁷⁴⁴ ve İkinci İnönü Muharebesi’ni başlatmışlardır. Bursa-Uşak hattının batısı ve Eskişehir-Afyon güzergâhından şiddetli bir atak gerçekleştirmişlerdir. Ancak İsmet Paşa komutasındaki Türk ordusu Yunanalılara geçit vermemiş savaş 31 Mart’ta Türk ordusunun galibiyetiyle neticelenmiştir. Bu zaferden sonra İtilaf Devletlerinin umudu iyice erimiş

⁷⁴² M. K. Atatürk, “age.”, s. 356-357.

⁷⁴³ G. Bozkurt, “age.”, s. 176.

⁷⁴⁴ Ercan Çelebi, “İkinci İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11/1, 2003, s. 209.

ve Fransa Yunanistan üzerindeki desteğini çekmiştir. Zaten bir işgal yapma durumu söz konusu olmayan İtalya ise, geri çekilmeye başlamıştır.

Morali iyice düşen Yunanistan'ın ardında bir tek İngiltere desteği kalmıştır. Üst üste alınan yenigileri kabullenemeyen Yunanlılar, itibarlarını geri kazanmak için 10 Temmuz 1921'de taaruza geçmiştir. Kütahya-Eskişehir üzerinden yürüyen Yunanlılar bu kez başarı elde etmiş ve 24 Temmuz'da galip olmuşlardır. Galibiyetlerinde İngiltere'nin sağladığı silah ve mühimmat desteğinin katkısı büyüktür.

Türk ordusunun yenilgisinin ardından Mustafa Kemal, Sakarya Irmağı'nın doğusuna çekilme emri vermiştir. Bu kararlar oduya güç ve zaman kazandırmayı hedeflemiştir. Mustafa Kemal'in geri çekilmekteki asıl hedefi ise, iç bölgelere hâkim olmayan Yunanlıları buraya çekerek alt etmektir.

Yenilgi Türk halkındaki motivasyonu düşürmüştür. Mecliste günlerce tartışmalar yaşanmıştır. Hatta Meclisin Kayseri'ye taşınma fikri bile gündeme gelmiştir. Giderek artan sesler içinde, karar mekanizmasının daha hızlı işlemesi için birine Başkomutanlık yetkisi verme kararı alınmıştır. 5 Ağustos'ta yapılan seçimle bu yetki Mustafa Kemal'e verilmiş ve Başkomutan seçilmiştir⁷⁴⁵. Böylelikle Mustafa Kemal Paşa askerlik mesleğine geri dönmüştür.

Mustfa Kemal Paşa'nın Başkomutan seçilmesinin hemen ardından Mecliste Tekâlif-i Millîye Emirleri çıkarılmıştır. 7-8 Ağustos 1921'de⁷⁴⁶ yayınlanan emirler uyarınca; her ilçede birer Tekâlif-i Millîye Komisyonu oluşturulacak. Her aile bu komisyona ordu için giyecek yardımında bulunacak. Marangoz, demirci vb. esnaf ve zanaatkârlar orduda bozulan silah, mühümimmat ve arabaları tamir edecek ve kılıç, mızrak vb. savunma aletleri yapacak. Tüccarda bulunan ve ordunun işine yarayacak olan, erzak, tel, elektrikli alet, kablo, telefon makinası vs. her türlü malzemeye bedellerini daha sonra ödemek koşuluyla el konulacak⁷⁴⁷. Bu emirler halk ve orduyu topyekûn savaşa katma özelliği taşıması bakımından özeldir⁷⁴⁸.

⁷⁴⁵ Mehmet Kayıran, "Tekâlif-i Millîye Emirleri ve Uygulanışı", <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Mehmet-KAYIRAN-Tek%C3%A2lif-i-Millîye-Emirleri-ve-Uygulan%C4%B1%C5%9F%C4%B1.pdf> (24.06.2018) .

⁷⁴⁶ Cezmi Tezcan, *Tekâlif-i Harbiye ve Tekâlif-i Millîye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Entitüsü, Ankara 2005, s. 134.

⁷⁴⁷ M. Kayıran, "agm.", s. 649-650.

⁷⁴⁸ C. Tezcan, "age.", s. 134.

Bir nevi vergilendirme sistemi olan Tekâlif-i Millîye Emirleri, halkın Ulusal duygularının canlanmasına ve morallerin yüklemesine katkı sağlamıştır. Bu emirlerin uygun ve sorunsuz bir biçimde tatbik edilebilmesi için ikinci kez İstiklâl Mahkemeleri kurulmuştur.

Türklerin moral ve güç topladığı bu dönemde, Yunan ordusu savaşı kendi lehine nihayetlendirmek amacıyla 23 Ağustos 1921’de taaruza geçmiş ve Sakarya Meydan Muharebesi başlamıştır. 13 Eylül’e kadar süren savaşı Türkler kazanmıştır. Savaş sonunda Türk tarafında moraller yükselmiş ve Kurtuluş Savaşının kazanılacağına dair olan umut artmıştır. Mustafa Kemal Paşa’ya ise, savaşta aldığı yara ve gösterdiği başarı neticesinde Gazilik ve Mareşellik ünvanı verilmiş⁷⁴⁹, Başkomutanlık yetkisi ise uzatılmıştır. Zaferin kazanılmasında, Mustafa Kemal Paşa’nın Sakaryanın doğusuna çekilme emri ve Tekâlif-i Millîye emirlerinin katkısı yadsınamaz niteliktedir. Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Savaşı sırasında söylediği: “*Hatt-ı müdafaa yoktur, sath-ı müdafaa vardır. O sath bütün vatandır. Vatanın her karış toprağı vatandaşın kanıyla ıslanmadıkça, bırakılmaz*”⁷⁵⁰ sözü Kurtuluş Savaşı’nın sembolü haline gelmiştir.

Savaş sonunda Yunanalılar büyük moral bozukluğu yaşamış ve geri çekilme kararı almışlardır. 22 Mart 1922’de ise, İtilaf Devletleri Bakanları Konferansı’nda Türk ve Yunan Hükümetlerine ateşkes teklifinde bulunulmuş, bunu 26 Ağustos’ta barış önerisi teklifi izlemiştir⁷⁵¹. Teklif zafere yakın olan Türkler tarafından reddedilmiştir.

Yunanlılara karşı taaruz niyetinde olan Mustafa Kemal Paşa, Fevzi Paşa ile birlikte 20 Ağustos 1922’de Batı Cephesi Kumandanlığını karargâhının olduğu Akşehir’e gelmiş ve buradaki kumandanlarla birlikte bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Toplantı neticesinde taaruzun ve saati belirlenmiştir⁷⁵². Nitekim 26 Ağustos 1922 Kocatepe’de sabaha karşı saat 5.30’ da Türk taaruzu başlamıştır⁷⁵³. 4 gece 5 gün süren savaş sonunda Türkler 30 Ağustos 1922’de zafer kazanmışlardır. Eylül ayı içerisinde ise; Bursa, Balıkesir, Uşak, Eskişehir, Bilecik, Aydın, Manisa ve İzmir düşman işgalinden kesin olarak kutulmuşlardır.

⁷⁴⁹ S. Selek, “age.”, s. 1168.

⁷⁵⁰ M. K. Atatürk, “age.”, s. 418.

⁷⁵¹ M. K. Atatürk, “age.”, s. 436-438.

⁷⁵² S. Selek, “age.”, s. 1217-1220.

⁷⁵³ M. K. Atatürk, “age.”, s. 454.

11 Ekim 1922'de ise, İngiltere'nin isteği üzerine Mudanya Mütarekesi imzalanmıştır. Görüşmeler; Türkiye (İsmet Paşa konferans başkanı), İngiltere (General Harrington), Fransa (General Charpy) ve İtalya (General Monbelli) arasında gerçekleşmiş, Yunanlılar katılmamıştır. Mudanya Ateşkes Anlaşması sonucunda Türklerin kesin zaferi kabul edilmiş, Osmanlı hukuken sona ermiş, İstanbul savaşımlardan kazanılmış ve Trakya anavatana katılmıştır⁷⁵⁴.

Önemli sonuçlar elde edilen Mudanya Ateşkes Anlaşmasından sonra, 28 Ekim 1922'de İtilaf Devletleri Türkiye'yi Lozan Barış Konferansı'na davet etmişlerdir. Ancak İtilaf Devletleri yenilgiyi sindirememiş ve hala İstanbul Hükümeti'ni tanıyarak konferansa onları da davet etmiştir. Bu ikili durumdan kurtulmak isteyen Mustafa Kemal, Meclis onayını'da alarak 1 Kasım 1922'de Saltanatı kaldırmış ve Ulusal Hükümet olan Ankara Hükümeti'nden başka bir meclisin tanınmayacağı tasdik edilmiştir⁷⁵⁵.

Saltanat sorunun ortadan kalkmasından sonra Ankara Hükümeti Lozan'a tek başına katılmıştır. Türk tarafından giden heyetin başkanlık ve temsilciliğini İsmet Paşa yapmıştır. Heyette, Trabzon Milletvekili Hasan Bey ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Beyler'inde aralarında olduğu 20 kişi yer almıştır. Konferansın genel toplantısı 21 Kasım 1922'de gerçekleştirilmiştir⁷⁵⁶.

Görüşmelerde Türk tarafı İngiltere ile Musul ve Boğazlar, Fransa ile kapitülasyonlar ve İtalya ile kapitülasyonlar ve kabotaj konusunda müzareke etmiştir. Yunanistanla'da tazminat meselesi görüşülmüş ve tamirat karşılığı olarak Karaağaç istenmiştir. 30 Ocak 1923'te ise Yunanistanla Nüfus Mübadelesi Anlaşması imzalanmıştır⁷⁵⁷. Bunun dışında yabancı okullar, Ege Adaları, Mübadele, Musul ve Osmanlı'dan kalan borçlar Lozan'da görüşülmüştür. Boğazlar meselesi tartışılırken konferansa Rusya ve Bulgaristan katılmıştır. Türkiye'nin Boğazlar meselesinde tam bağımsızlık isteğini Rusya desteklemiştir.

Görüşmenin ilk kısmında on iki ada İtalyan'lara bırakılmış, Fransa ile Suriye sınırları için Ankara Anlaşması (20 Ekim 1921) Hükümleri teyit edilmiş, Kapitülasyonlar, Musul ve Boğazlar meselesinde mutabakata varılamamıştır. Çıkmaza

⁷⁵⁴ M. K. Atatürk, "age.", s. 457.

⁷⁵⁵ M. K. Atatürk, "age.", s. 460.

⁷⁵⁶ M. K. Atatürk, "age.", s. 470.

⁷⁵⁷ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, İstanbul 2012, s. 296.

giren görüşmelere 4 Şubat 1923'te ara verilmiştir. Kesintiye uğramasının en büyük nedeni İsmet Paşa'nın vakur tavrı ve isteklere karşı taviz vermemesidir⁷⁵⁸.

23 Nisan 1923'te görüşmelerin ikinci kısmı başlamıştır. Görüşmelerde Karaağaç Yunanistan'a bırakılmış ve Musul sorunu halledilememiş, Boğazlar ve Kabotajlar konusunda Türkiye'nin lehine kurallar oluşturulmuş, Osmanlı Borçları taksim edilmiş ve Kapitülasyonlardan vazgeçilmiştir⁷⁵⁹. Boğazlar ve Kapitülasyonlar konusunda elde edilen başarı Türkiye'yi eşit ve bağımsız bir devlet olarak uluslararası arenada etkili bir hale getirmiştir. Nihayetinde 24 Temmuz 1923'de Lozan Anlaşması imzalanmıştır.

Lozan görüşmeleri sırasında (7 Aralık 1922'de Mustafa Kemal Paşa tarafından ismi açıklanan) Halk Partisi'nin 9 ilkesi, 8 Nisan 1923'te ilan edilmiştir. Yine Şubat 1923'de İzmir İktisat Kongresi gerçekleştirilmiştir⁷⁶⁰. 11 Ağustos 1923'te ise, Abdurrahman Şeref Bey başkanlığındaki II. Meclis açılmıştır⁷⁶¹. Görüldüğü gibi bir tarafta anlaşma için müzakere edilirken diğer tarafta Cumhuriyet ülküleri unutulmamış ve bu yönde adımlar atılmıştır. Nitekim tüm şartlar sağlanmış ve 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet'le birlikte modern Türkiye doğmuş ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirilen; 1924 Hilafetin kaldırılması, 1924 Anayasası, 1925 tekke ve zaviyelerin kapatılması ve eğitimin birleştirilmesi, 1925 Aşar Vergisinin kaldırılması, 1928 Harf İnkılâbı, 1930 kadınlara belediye seçimlerine katılma hakkı verilmesi, 1934 soyadı kanunu ve 1934 kadınlara milletvekili seçilebilme hakkı verilmesi vs. gibi pekçok İnkılâp dünyaya örnek olmuştur.

Yine 1924 Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve 1930 Serbest Cumhuriyet Fırkası'yla çok partili hayata geçiş denemeleri yaşanmıştır. Bu denemeler yeni kurulan Cumhuriyet'in demokrasi ve siyaset özgürlüğüne katkı sağlamıştır.

1930'larda Devletçilik ilklerinin hâkimiyeti söz konusu olurken, Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünden sonrada bu yapı izlenmeye çalışılmış ancak, değişen dünya şartları ve II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle farklı bir çizgide ilerlenmiştir.

⁷⁵⁸ M. Gönübol, C. Sar, "age.", s. 51-53.

⁷⁵⁹ M. Gönübol, C. Sar, "age.", s. 54-55.

⁷⁶⁰ Oktay Yenal, *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, İstanbul 2010, s. 51.

⁷⁶¹ T. Akyol, "age.", s. 276.

Nitekim 1940'ların sonunda çok partili hayata kesin olarak geçilmiş ve Cumhuriyet'in ilerleyişi sürmüştür.

HVT bazında Cumhuriyet Rejimine bakacak olursak, İttihâd ve Terakki Dönemi'nden beri HVT' den maaş alan kişilerin, Cumhuriyet Dönemi'nde de maaş aldıkları gözlemlenmektedir. Bu dönemde İTP kadrosunun dışlanmadığı verilen maaşlardan anlaşılmaktadır⁷⁶². Cumhuriyet Dönem'inde en çok Millî Mücadele Şehit ve kahramanlarına maaş verilmiştir⁷⁶³. Bu durum Cumhuriyet'in temellerinde emeği olan kişilere gösterilen saygının doğal bir sonucudur.

Bu İki grubun dışında yeni olarak; Dr. İbrahim Vasıf, Ziya Gökalp, Samipaşazade Sezai, Abdurrahman Şeref, Abdülhakhamit Tarhan gibi edebiyatçı ve bilim adamlarına maaş verilmiştir.

1919-1924 yılları arasında HVT'den verilen maaşlarda kesintiye gidildiği ve maaş alan kişi sayısının azaltıldığı görülmektedir. Bunda şüphesiz Kurtuluş Savaşı'nda yaşanan ekonomik sorunların etkisi büyüktür. Maaş dağıtımına 1924'te hız verildiğini ve bu durumun 1930'lara kadar devam ettiğini söylemek mümkün. Bunda Dünya Ekonomik Buhranı ve yeni kurulan Cumhuriyet'in kemer sıkma politikası etkilidir. II. Dünya Savaşı ve sonrasında ekonomik olarak zor günlerden geçen Türkiye'nin vaziyeti HVT maaşlarına da yansımıştır. Bu tarihten itibaren maaş verilmeye devam edilse de, ciddi oranda seyrekleştiği gözlemlenmektedir.

2.4.1. Ödemişli Komiser Ahmet Hamdi Bey

2.4.1.1. Ailesi, Eğitimi ve İlk Görevleri

Millî Mücadele'nin Batı Cephesi kahramanlarından Ödemişli Komiser Ahmet Hamdi Bey, 1882'de Ödemiş'te dünyaya gelmiştir. Lakapları Karazadeler olan sülaleye mensup Hamdi Bey'in, babası Aziz Efendi annesi Firdevs Hanım'dır. Hamdi Bey, ilkokulu Tire'de Mahkeme adlı okulda tamamlamış, ortaokulu yine Tire'de ikmal etmiştir. 1896'da ortaokuldan mezun olduktan sonra, Tire telgrafhanesinde üç yıl kadar resmi telgrafçılık sınıfına devam etmiştir. Eylül 1899'da İzmir İdasine kaydolmuş ve

⁷⁶² Talat Paşa, Cemal Paşa, Ömer Naci, Dr Bahattin Şakir vs. örneklerinde olduğu gibi.

⁷⁶³ Gaziantepi Şahin, Urfa Mutasarrıfı Nusret, Ödemişli Komiser Hamdi ve HVT tablosunda yer alan birçok kahramanın ailesi bu dönemde HVT'den maaş almışlardır.

yaklaşık bir buçuk yıl sonra maddi imkânsızlık nedeniyle buradan ayrılarak, eğitimini yarıda bırakmıştır⁷⁶⁴.

Hamdi Bey eğitimi hayatı ve sonrasında yaşadığı maddi sıkıntıların ardından polis olmaya karar vermiş ve 7 Aralık 1909'da Aydın Vilâyeti Polis Memurluğu sınavına girmiştir. Sınavı kazanan Hamdi Bey, 400 kuruş maaşla göreve başlamıştır. Kabileyeti sayesinde kısa sürede parlamış ve 14 Kasım 1911'de Komiser Muavinliğine terfi ettirilmiştir.

1912'de ilginç bir olay yaşanmış ve Komiser Yardımcısı Hamdi Bey bir gece, görevli olduğu İzmir Reşadiye mevki karakolundan silahı ile birlikte firar etmiştir. Bu firar nedeniyle de 24 Kasım 1912 Kamil Paşa hükümeti sırasında görev kaydı silinmiştir. Hamdi Bey firar sebebini ise şu şekilde açıklamıştır: “*Buna da sebeb-i mezkûr hukümetin bir zabıta memuru olmaklığım haysiyetiyle onun bana verdiği ve hiçbir nizam ve kanuna muvafık olmayan tahriri ve şifahi emirleri hayat-ı hususiye ve resmîyeleri her dürlü şüpheden ari adamların İstanbul vilâyetinde tevkifleri Meclis-i Millî'nin cebren dağıtılması hiçbir nizam ve kanuna isnad etmeyen azl-i nasb emirleri bila sebep ve taraf taraf idare-i örfiyeler tesisıyla milletin tezahurat-ı vatanperveranesine bi lüzum sedler çekilmesi, polis mesleğini hafiyelik derekesine indirmek gibi buna mümasil birçok işleri o zamanki hükümetin takip ettiği yolun bir tarik-i salah ve necat ve bir rah-ı meşrutiyet olmayub istibdada doğru bir ricat olduğu hakkında ben de bir kanaat tevlid ettiğinden mesrutiyet ve memleketin felaket ve izmihlali karşısında aciz ve sefil, sakit ve lakayd kalmakdan ise yeminlerine sadık Osmanlılara peyrev olarak taglib-i hükümet ve teyid-i meşrutiyet fikriyle dağa çıkdım*⁷⁶⁵”. Hamdi Bey'in mevcut hükümetten rahatsız olduğu ve düzeni değiştirmek için çaba gösterdiği açıktır.

Hamdi Bey, 1914 Mahmut Şevket Paşa Hükümeti döneminde durumunu anlatarak affını talep etmiştir. Talebi doğrultusunda İzmir Divan-ı Harbi Örfî'sinde yargılanmış ve affedilmiştir. 18 Ekim 1914'te ise, görevine dönmüştür. Ardından mevkisi ikinci komiserliğe yükseltilmiştir. Aynı yıl içerisinde İzmir Fasulye

⁷⁶⁴ Ercan Haytoğlu, “Ödemiş Komiser Ahmet Hamdi Bey ve Millî Mücadele'deki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 52, Güz 2013, s. 826-827.

⁷⁶⁵ E. Haytoğlu, “agm.”, s. 828.

Mahallesinde gerçekleşen bir hırsızlık olayını çözmüş ve takdirname ile ödüllendirilmiştir⁷⁶⁶.

Ağustos 1916'da Hamdi Bey hakkında, görev sırasında olumsuz davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle soruşturma açılmıştır. Polis Divanı'nda yapılan muhakeme neticesinde görevine engel teşkil olmadığına karar verilmiş ve yalnızca azarlama cezası verilmiştir⁷⁶⁷. Bu zorlu süreç Komiser Hamdi'yi durdurmamış bundan sonra görevine daha sıkı bir şekilde bağlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin çetin savaşlar yaşadığı I. Dünya Savaşı yıllarında görev yapan Hamdi Bey, 1916-1917 yılları arasında İzmir Müftüsü Hamdi Bey'e yaptığı kışlık yardım ve kolaylıklar nedeniyle, takdirname ile ödüllendirilmiştir. Yine 1918'de savaş sırasında, İzmir'de asayiş bozan Gayri Müslimleri hizaya sokması ve bir hırsızlık olayını başarıyla çözmesi üzerine takdirname ile ödüllendirilmiştir. Bunun dışında 1919'da İzmir'de iki ayrı hırsızlık çetesini çökertmesi sebebiyle iki maaş ikramiye ile onurlandırılmıştır⁷⁶⁸.

2.4.1.2. Denizli Komiserliği'ne Tayini ve Millî Mücadele

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda aldığı ağır yenilgiden sonra Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış ve Millî Mücadele başlamıştır. Bu sırada İzmir'de görev yapan Komiser Hamdi Bey, Denizli Komiserliği'ne tayin edilmiştir. Hamdi Bey Denizli'de görev yaparken 25 Haziran 1919'da Polis Komiserliği görevinden ayrılıp, Millî Mücadeleye katılmıştır⁷⁶⁹.

Denizli Millî Mücadele boyunca tam anlamıyla bir işgale uğramasa da, işgal altında olan çevre illere yaptığı yardımlar, protesto ve mitingleriyle Millî Mücadele tarihi açısından önem taşımaktadır. Komiser Hamdi Bey'in Denizli'deki rolü ise Millî Harekât'a ayrı bir anlam katmıştır.

İzmir'in işgaline karşı ilk tepkiler 14-15 Mayıs 1919 tarihlerinde başlamıştır. İzmir Redd-i İlhak Heyeti 14 Mayıs'ı 15'e bağlayan gece Yunan askerlerinin İzmir'e vardıklarını Denizli ve birçok Ege Sancağına bildirmiştir. Haberi alan Denizli Mutasarrıfı Faik Bey, Müftü Ahmet Hulusi Efendi ve bölgenin ileri gelenleri 15 Mayıs

⁷⁶⁶ E. Haytoğlu, "agm.", s. 828-829.

⁷⁶⁷ E. Haytoğlu, "agm.", s. 830.

⁷⁶⁸ E. Haytoğlu, "agm.", s. 830.

⁷⁶⁹ E. Haytoğlu, "agm.", s. 830.

sabahında Çaybaşı Mahallesinde toplanıp bir protesto mitingi gerçekleştirmişlerdir. Mitinge katılım hayli yoğun olmuştur. Bu miting İzmir'in işgaline gösterilen ilk ve büyük tepki olması nedeniyle ayrı bir önem arz etmektedir. Aynı gün belediyede bir toplantı yapılarak çevre il ve ilçelerle temasa geçilerek müşterek bir direniş cephesi oluşturulmasına karar verilmiştir⁷⁷⁰.

Protesto, Miting ve Kuvâ-yı Milliye oluşumları Yunan ilerleyişine engel olamamış, hızını alamayan Yunanlılar doğuya yönelmiş ve 27 Mayıs 1919'da Aydın'ı işgal edip, Nazilli'ye yürümüşlerdir. Bunun üzerine Denizli'de Redd-i İlhak Heyet-i Millîyesi kurulmuş ve eski Komiser Hamdi Bey buraya gönüllü yazılmıştır⁷⁷¹. Hamdi Bey gönüllülerin toplanması ve sayılarının arttırılmasında önemli rol oynamıştır. Kuvayı Milliye Kuvvetleri 30 Haziran'da Yunanalıları Aydın'dan çıkardılarsa da⁷⁷², Aydın 3 Temmuz'da tekrar Yunanlıların eline geçmiştir⁷⁷³. Bunu Umurlu, Köşk ve Nazilli İşgalleri izlemiştir.

Yunan ilerleyişinden heyecan duyan Denizli'deki Rumlar, gizli faaliyetlere girişmiş ve birtakım sorunlar meydana gelmiştir. Burdaki Rum faaliyetlerini Komiser Hamdi Bey denetlemiş ve yaptığı baskınlar neticesinde çok sayıda silah, fişek, çifte vs. ele geçirmiştir. Bu arada Hamdi Bey, Denizli Heyet-i Millîyesi tarafından oluşturulan Sarayköy Birliğinin başına getirilemiş ve Hamdi Bey Müfrezesi oluşturulmuştur⁷⁷⁴. 18 Haziran 1919'da Nazilli'ye yardıma geçen Hamdi Bey ve Müfrezesi Haziran ayı boyunca Nazilli'de kalarak burada bozulan düzeni geri temin etmişlerdir. Bunun dışında Denizli'den Nazilli'ye erzak getirilmesini sağlamışlardır⁷⁷⁵. Hamdi Bey Müfrezesi Haziran'da Aydın'a geçmiş ve direnişe destek olmuştur⁷⁷⁶. Daha önce değindiğimiz gibi Hamdi Bey ve Müfrezesi ve birçok Kuvâ-yı Milliye birliğinin desteğiyle Yunanlılar 30 Haziran'da Aydın'dan çıkarılmışlardır. Aydın'ın kurtarılmasının ardından Hamdi Bey Müfrezesi tekrar Nazilli'ye dönmüş ve burada asayiş sorunlarıyla ilgilenmiştir. Yunan işgali ise, Temmuz ayında tekrar başlamıştır.

⁷⁷⁰ Nuri Köstüklü, *Millî Mücadele'de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Ankara 1999, s. 51-53.

⁷⁷¹ E. Haytoğlu, "agm.", s. 832.

⁷⁷² Mustafa Turan, *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Ankara 1999, s. 148.

⁷⁷³ Bilal Yıldız, "Yeni Belgeler ve Çalışmalar Işığında Denizli Vak'ası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 2013, s. 159.

⁷⁷⁴ E. Haytoğlu, "agm.", s. 833.

⁷⁷⁵ E. Haytoğlu, "agm.", s. 834-835.

⁷⁷⁶ N. Köstüklü, "age.", s. 103.

2.4.1.3. Ölümü ve Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Bağlanan Maaş

Yunan ilerleyişi, oluşturulan gönüllü cepheleri sayesinde Haziran 1920'ye kadar durdurulmuştur. Ancak Haziran ayında tekrar taaruzlar başlamıştır. Bölgedeki taaruzların etkisi Denizli'deki tansiyonu yükseltmiş, Türk ve Rum ahali arasında göçmen sorunu ve çekişmesi başlamıştır. Tam da bu sırada Nazilli'de olan Demirci Mehmet Efe'ye suikast yapma hazırlığında olan iki Rum yakalanmıştır. Yapılan sorgulama neticesinde 20 Rum'un daha bu işte ortak olduğu anlaşılmış, mahkeme sonunda bu 22 kişi kurşuna dizilmiştir.⁷⁷⁷

Nazilli'de yaşanan bu vehim olaydan sonra Albay Refet, Nazilli ve havalisindeki Rumları Denizli'ye tehcir ettirmiştir. Ancak Demirci Mehmet Efe buna karşı çıkmış ve Yunanlıların boşalan Nazilli havalisine yeniden Rum takviyesi yapabileceklerini ileri sürmüştür. Kendi tedbirini almak isteyen Demirci Mehmet Efe, Temmuz ayında karargâhını Denizli Goncalı'ya taşımıştır.⁷⁷⁸

Bu sırada Denizli'de Mutasarrıflık değişikliği olmuş ve söz konusu göreve Faik Bey'in yerine Selanikli Müştak Bey atanmıştır. Bu değişiklikten kısa bir süre sonra 5 Temmuz'da Buldan ve Saraköy'ün bazı köyleri işgal edilmiştir. İşgal üzerine Denizli Müftüsü Ahmet Hulusi Efendi Demirci Mehmet Efe'ye, Denizli'deki Rum erkeklerinin iç bölgelere sevki konusunda direktif vermiştir. Aldığı karar neticesinde ciddi bir tepkiyle karşılaşan Hulusi Efendi, Demirci Efe'den izin isteyerek Tavas'a çekilmiştir.

Sevk işiyle ilgilenen efelerden olan Sökeli Ali Efe, tehciri iki gün gibi çok kısa bir sürede gerçekleştirilmesinden dolayı tepki çekmiştir. Ali Efe'ye duyulan nefret artmış ve birtakım muhalifler tarafından yanındaki kızanlarla birlikte öldürülmüştür. Sökeli Ali Efe'nin öldürülmesi, Demirci Mehmet Efe'nin öfkesine neden olmuş ve 'Denizli Olayı' patlak vermiştir.⁷⁷⁹

Oluşan baskılar sonucunda Mutasarrıf Müştak Bey görevi bırakıp Muğla'ya geçmiştir. Giderken Komiser Hamdi Bey'i de yanında götürmüştür. 14 Temmuz 1920'de Muğla'ya geçen Müştak Bey, Komiser Hamdi Bey'e Muğla Polis teşkilâtını güçlendirme görevi vermiştir. Burada oldukça başarılı işler çıkaran Hamdi Bey, Muğla Polis Teşkilâtı'nı kısa sürede nizama getirmiştir. Millî Mücadele'nin sonlarına doğru

⁷⁷⁷ B. Yıldız, "agm.", s. 159.

⁷⁷⁸ B. Yıldız, "agm.", s. 159-161.

⁷⁷⁹ E. Haytoğlu, "agm.", s. 841-843.

Polislik mesleğine dönmek isteyen Hamdi Bey, Ankara'ya giderek resmi başvuruda bulunmuştur. Cevabı olumlu karşılayan Ankara kendisini Bilecik Komiserliği'ne tayin etmiştir. Ailesini alıp Bilecik'e götürmek için Ankara'dan Muğla'ya hareket eden Hamdi Bey, yolda rahatsızlanarak vefat etmiştir.

İzmir'in işgaline ilk tepki gösterenlerden biri olan ve Denizli Heyet-i Milliyesi'nde gönüllü çalışan, Müfrezesiyle birlikte Sarayköy, Nazilli ve Aydın'da cansiperane çalışmış olan Millî Mücadele kahramanlarından Komiser Hamdi Bey, Cumhuriyet rejimi tarafından unutulmamış ve Mecliste 9/3/1340 tarihinde (1924) ailesine maaş bağlanması teklif edilmiştir. Ailesine HVT'den maaş tahsis edilmesi teklifi Denizli Mebusu Yusuf Bey tarafından gerçekleştirilmiştir⁷⁸⁰. Ardından 12/4/1340 (1924) Tekfurdağı Mebusu Faik Bey bu teklifi yinelemiştir⁷⁸¹. Teklif kabul edilmiş ve 13/4/1340 (1924) te yayınlanan HVT Maaşat listesinde Komiser Hamdi Bey'in ailesi de yer almıştır. Buna göre; kerimesi Perihan Hanım'a evlenene kadar olmak şartıyla 500 kuruş, mahdumu Cengiz Efendi'ye tahsilini bitereye kadar olmak şartıyla 500 kuruş ve Validesi Firdevs Hanım'a 500 kuruş maaş bağlanmıştır⁷⁸².

Cumhuriyet Rejimi, Cumhuriyet'in temellerinin atıldığı Kurtuluş Savaşı'nda Denizli ve havalisi için mücadele eden Komiser Hamdi Bey'e olan vefa borcunu, ailesini himaye altına alarak ödemeye çalışmıştır.

⁷⁸⁰ TBMMZC, D. 2, C. 7, İS. 1, s. 211.

⁷⁸¹ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II. s. 581.

⁷⁸² TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II. s. 340.

SONUÇ

Muhtacîn maaşının ödemelerinde suiistimallerin başlamasıyla birlikte, vatana hizmeti geçmiş ve maddi olarak sıkıntıda olan kişilere yapılan ödemelerde kesintiler meydana gelmiştir. Bu durumdan rahatsız olan Meclis-i Mebûsân Vekilleri, hak sahiplerini mağduriyete uğratmamak adına yeni bir formül arayışına girmişlerdir. Nitekim 17 Nisan 1910 tarihli Meclis-i Mebûsân bütçe görüşmelerinde Hıdemât-ı Vataniye Maaşat Tertibi, Muhtacînden ayrı bir ödeme kalemi haline getirilmiştir.

Muhtacîn Maaşat Kaleminden doğmuş olan, Hıdemât-ı Vataniye Maaşat Tertibi ödemeleri, yakın zamana kadar uygulanarak uzun yıllar varlığını sürdürmüştür. En etkili yılları 1909-1938 yılları arasını kapsamaktadır. Bu Tertibden vatana önemli hizmetleri geçmiş; asker, mebus, bilim adamı, din adamı, ulema, şair vs. geniş bir kesime maaş verilmiştir. Bahsi geçen gruplara bakınca, bu Tertibden üst düzey kişilere maaş verildiği anlaşılmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi, Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden dağıtılan maaşların kime ve hangi miktarda verileceği Mecliste vekillerin sunduğu teklifle belirlenir, çıkan karara göre kanun haline getirilirdi. Bunun dışında şahsi başvuruların olduğu da gözlemlenmiştir. Ancak bunların sayısı oldukça azdır. Şahsi talepler, Meclise yazılan genel dilekçe, meclisten bir kişiye özel olarak çekilen bir telgraf ya da yazılan bir mektup aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Örneğin Resneli Niyazi, Atıf Bey gibi isimler, meclise yazdıkları genel dilekçe yoluyla kendileri için maaş talep etmiş ve olumlu yanıt almışlardır. Yahya Kaptan'ın eşi Şevket Hanım ise, bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafla yardım talebinde bulunmuş ve olumlu yanıt almıştır. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden yapılan bu tip girişimler, karar mekanizmasının aksadığı durumlarda yardımcı bir nitelik taşımıştır. Bu aynı zamanda devletin vatani hizmete verdiği değeri de göstermektedir.

Aileye verilen maaşlarda birtakım koşullar mevcuttur. Kız çocukları için, tehhülüne (evlenene) maaş alabilme şartı vardır. Örneğin Cemal Paşa kerimesi Kâmuran Hanım tehhülüne kadar olmak kaydıyla 5 lira maaş almıştır. Erkek çocuklar için, tahsilini bitirinceye kadar koşulu bulunmaktadır. Doktor Bahattin Şakir'in oğulları Alp ve Celasin Bey örneklerinde olduğu gibi⁷⁸³.

⁷⁸³TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 560.

Eş, kız kardeş ve anne için ise, evli olmama ve muhtaç durumda olma şartı konulmuştur. Bu koşullara uyan; Tayyareci Nuri Bey'in validesi Seher Hanım 1000 kuruş, Binbaşı Muhtar Bey hemşiresi Binnaz Hanım 1500 kuruş, Şeyhülislâm Hayri Efendi zevcesi Munisa Hanım 2000 kuruş maaş almışlardır⁷⁸⁴. Kişilerin babası ve biraderine de maaş verildiği görülmüştür. Bu çerçevede Yüzbaşı Fethi Bey pederi 1000 kuruş⁷⁸⁵, Jandarma mülazımevvelî Süreyya Bey biraderi Rahman Bey 1000 kuruş⁷⁸⁶ maaş almıştır. Belirtilen örneklerin fazlası Hıdemât-ı Maaşat listesinde mevcuttur. Bu şartlar dışında kişi⁷⁸⁷ ve maaş miktarı belirlemede net bir kıstas söz konusu değildir.

Ödemelerin hazine bütçesinden yapıldığı bilinmekle beraber, ödemeleri temsil eden bir kurumun olup olmadığı yahut, herhangi bir kurumla işbirliği yapıp yapılmadığı bilgisine ulaşılamamıştır. Ödemeler kuruş ve lira cinsiden yapılmıştır. Zabıt cerideleri ve kanunlardaki verilere göre alıntı yapılan bu çalışmada her iki para cinsi de yansıtılmıştır. Örneğin Talat Paşa zevcesinin maaşı bir yerde 2500 kuruş olarak yazarken, başka bir yerde 25 lira olarak gösterilmektedir. Esasen ikisi de aynı niceliği ifade etmektedir. Ancak listede bu gibi örneklerin çok olmasından dolayı, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek adına bu iki para cinsinin birbirine karşılıkları tablo olarak hazırlanmıştır. Tabloda sunulan miktarlar Hıdemât-ı Vataniye maaşları baz alınarak hazırlanmıştır.

Tablo 1:

KURUŞ	LİRA	KURUŞ	LİRA
100	1	1000	10
200	2	1500	15
300	3	2000	20
400	4	2500	25
500	5	3000	30
600	6	4000	40
700	7	5000	50
800	8	6000	60
900	9	10000	100

⁷⁸⁴ TBMMZC, D. II, C. 8, İS. II, s. 337-338.

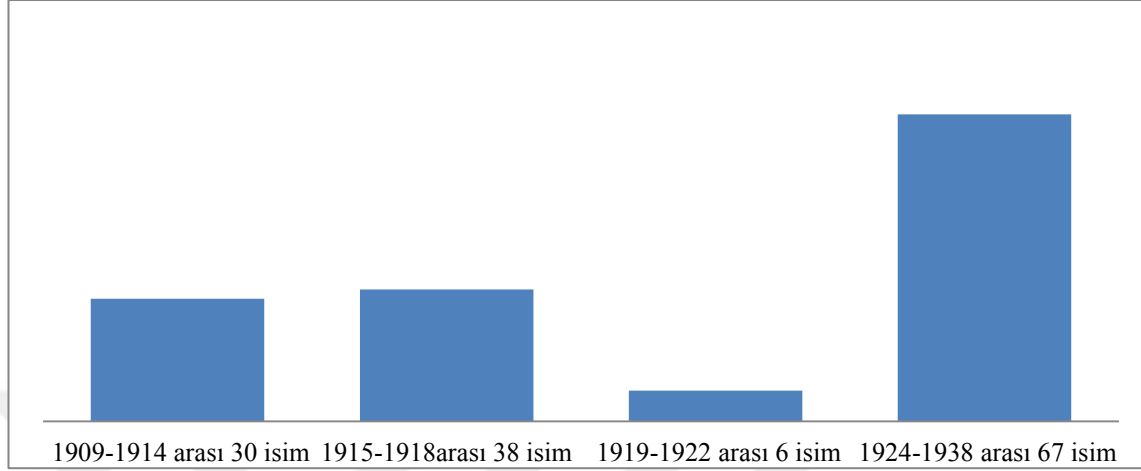
⁷⁸⁵ MMZC, D. III, C. 2, İS. I, s. 568.

⁷⁸⁶ TBMMZC, D. II, C. 18, İS. II, s. 419.

⁷⁸⁷ Vatana üstün hizmet yapmış olmanın dışında

Çalışmamız kapsamında olan 1909-1938 yılları arasında, Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden yaklaşık 110 ismin 230 kadar yakını maaş almıştır. Bunun yıllara göre dağılımı şu şekildedir⁷⁸⁸.

Grafik:1

1909-1938 arasındaki maaş durumları analiz edildiğinde, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi iki ciddi savaş atlattığı, farklı bir rejim biçimine geçmiş ve ekonomisi sarsılmış bir ülke tablosu karşımıza çıkmaktadır. 1909-1914 arasında 30 ismin yakınlarına maaş verildiği görülmektedir. Bu durum, o yıllar arasında ekonomik sıkıntılarla mücadele eden İttihâd Terakki yönetiminin vaziyetini gözler önüne sermektedir. 1915-1918 arasında 8 kişilik bir artış gözlemlenmektedir. Bunda I. Dünya Savaşı sırasında devlet stratejisi gereği aşiret liderlerine ve din adamlarına verilen maaşların etkisi vardır⁷⁸⁹. 1919-1922'yi kapsayan Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, hemen hemen hiç ödeme yapılmadığı söylenebilir. Savaşın eşlik ettiği 1919-1922 arasındaki bu tabloda, şüphesiz çöken ekonominin ve artan enflasyonun etkisi büyüktür.

1924'le birlikte, HVT maaş ödemelerinde zirve yapıldığı açıkça görülmektedir. 67 kişilik bu ivme, Cumhuriyet Kadrosu'nun ekonomik olarak ne kadar zor durumda olsa da, vatana hizmete verdiği değeri bir gösteren bir durumdur. Bu süreçte İttihâd ve Terakki döneminden bu yana maaş alan isimlerin yanı sıra, Millî Mücadele şehitleri, mebuslar ve yerel yönetimlerdeki kişilerin yakınlarına da maaş bağlanmıştır. Bunun dışında Abdülhakhamit Tarhan, Ziya Gökalp ve Samipaşazade Sezai Bey gibi şair ve edebiyatçılara yine bu dönemde maaş bağlanmıştır. Ahmet Selahattin ve Abdurrahman

⁷⁸⁸ Grafik 1'deki hesaplama da yalnızca maaş bağlanan isimler baz alınmıştır. Yakınlarına yer verilmemiştir. Maaş alan isim sayısının 110'dan fazla çıkmasının sebebi Cumhuriyet Dönemi'nde dağıtılan tekrar maaşlarıdır.

⁷⁸⁹ Daha önce ifade edildiği gibi, I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı idaresi aşiret liderleriyle işbirliği yapmıştır.

Şeref Bey, Bursalı Tahir gibi bilim adamlarına da Cumhuriyet Rejiminin kurulmasıyla birlikte maaş verilmiştir. Buradan, yeni kurulan Cumhuriyet Rejimi'nin Millî Mücadele şehitlerine ahd-ı vefa örneği sergilediği anlaşılmaktadır. Ayrıca listeye bilim adamı ve şairlerin eklenmesi devletin hangi yönde ilerlelemek istediğinin bir işaretidir.

1924'ten 1930'lara kadar yoğun olarak verilen HVT maaşlarında 1930'lardan 1950'ye kadar olan süreçte tekrar düşüş yaşamıştır. Bunda şüphesiz 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, 1930'larda devletçilik ilkesi kapsamında uygulanan kemer sıkma politikası ve 1939'da başlayan II. Dünya Savaşı ve uzun yıllar süren ekonomik etkisinin rolü vardır. HVT maaş ödemeleri 1950'lerden itibaren çok seyrek bir biçimde devam ederek, yaklaşık olarak günümüze kadar sürmüştür.

Kişiler arasında en fazla asker ve mebus sınıfına maaş bağlanmıştır. Bu sınıflara ait ödemeler hemen her dönemde görülmektedir. Listede bulunan bilim adamı ve şairlere de Cumhuriyet Dönemi'nde maaş dağıtılmıştır. Bunlardan bazıları; Abdülhakhamit Tarhan, Ziya Gökalp, Abdurrahman Şeref, Doktor Vasfi Bey vb. Bilim adamı ve sanatçılara olan destek, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminin yönünü hangi tarafa doğru ilertletmek istediğinin bir göstergesidir.

Cumhuriyet döneminde en fazla ödeme yapılan bir diğer kesimse, Millî Mücadele şehitlerinin yakınlarıdır. Cumhuriyet rejimi, ülkenin temellerini inşaa etmiş olan şehitlerinin yakınlarını himaye altına almıştır. Bunlardan birkaçı; Şehit Gaziantepi Şahin Bey ailesi, Şehit Yahya Kaptan ailesi, Şehit Trabzon Musubusu Eyüpzade İzzet Bey ailesi, Şehit Gümüşhane Mebusu Alemdarzade Ziya Bey ailesidir.

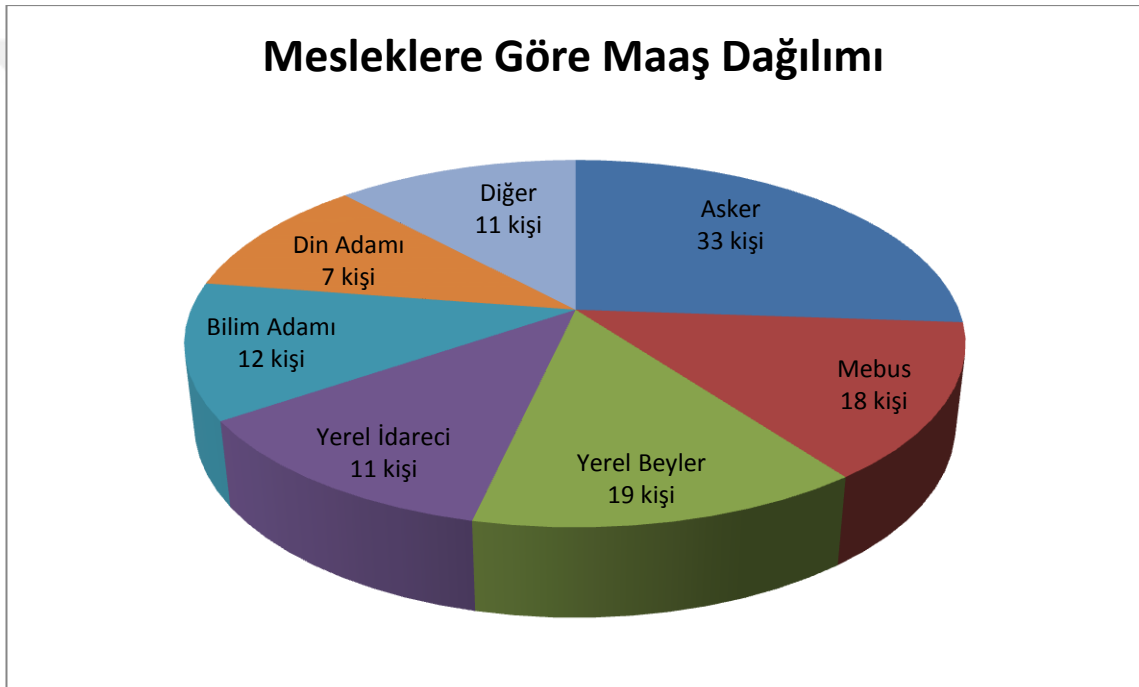
Yine Cumhuriyet döneminde Ermeni meselesinden yargılanıp, idam edilen veya suikaste uğrayanlara da maaş verilmiştir. İdam edilenlerden; Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey, Erzincanlı Hafız Abdullah Avni Bey vb. ailesi Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden maaş almıştır. Suikaste uğrayanlardan; Talat Paşa, Cemal Paşa, Doktor Bahattin Şakir vb. Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden maaş almıştır. Bu kesime verilen maaşlar, devletin Ermeni Meselesinde haklılığın bir aracı olarak ta düşünülebilir.

Din adamı, seyyid, ulema ve yerel beylere ise en çok 1914-1918 arasında maaş verilmiştir. Bunun sebebi, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı yönetiminin yerel gücü elinde tutan aşiret liderleri ve din adamları ile yaptıkları işbirliğidir. 1917'ye kadar maaş listelerinde adlarına yoğun olarak rastlanan aşiret liderleri ve akrabaları 1918'de

listelerden çıkarılmıştır. Bu tablodan yola çıkarak, maaş kararlarında dönemin ideolojisinin belirleyici rol oynadığını söylemek mümkündür. İdeolojik kararlar zaman zaman bireylere yönelik olarak da uygulanmıştır. Örneğin Osmanlı son döneminde en üst düzey noktalara gelmiş olan ve aynı sınıfa mensup Talat ve Cemal Paşaların ailelerine Hıdemât-ı Vataniye'den maaş verilirken Enver Paşa'nın ailesine verilmemesi düşündürücü bir noktadır.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden verilen maaşların mesleki dağılımı şu şekildedir.

Grafik: 2

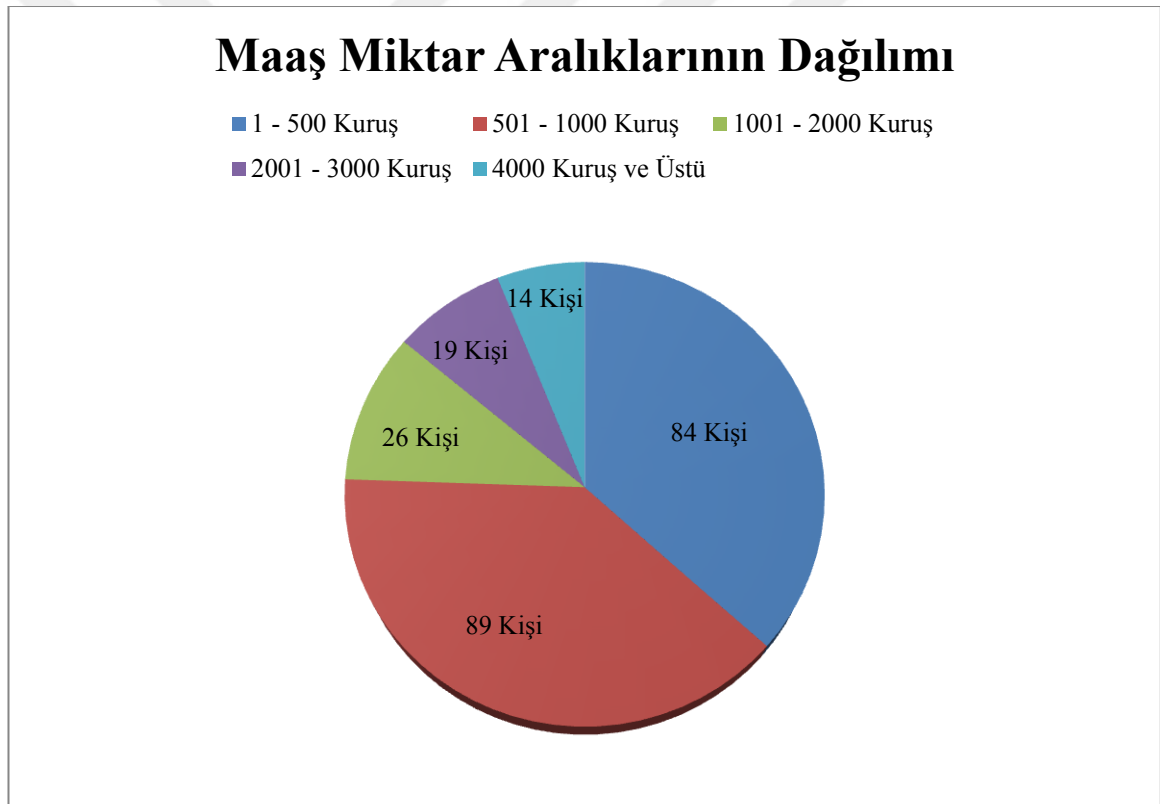
Oluşturulan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşat listesine bakıldığında en düşük maaşların; Tamharzade Dedeğa mahdumu Oman Ağa 80 kuruş, Mehmet Ali Bey kerimesi 100 kuruş, Süleyman Asım Bey 132 Kuruş, Abdülvahid Cezmi Bey 132 kuruş, Serdar-ı ekrem Ömer Paşa mahdumu ve zevcesine 132'şer kuruş, Kızılca Nahiyesi Müdürü Adil Efendi Hanımı, Kızı ve Validesi 200'er kuruş, Akdağmadeni kaymakamı Tahir Bey ailesi 200'er kuruş, Abdülezel Paşa torunu Naciye Hanım ve Fatma Hanımlar 400'er kuruş, Merhum Mehmet Ali Bey zevcesi ve mahdumu 400'er kuruş, Sokollu Mehmet Paşa torunu 400 kuruş isimlerine ait olduğu görülmektedir.

Tablodan yaptığımız tespite göre ailelere verilen maaşlar genellikle 500-1000 kuruş civarındadır. Bu mebla dışında 1000, 1500, 2000, 4000 kuruş gibi rakamlara da rastlanmaktadır.

En yüksek maaş miktarları ise; Mahmut Şevket Paşa Haremi Dilşat Hanım 6250 kuruş, Diyarbakır Valisi Reşit Bey Mahdumu Cehri Efendi 6000 kuruş, Mithat Paşa mahdumu Ali Haydar Mithat Bey 5000 kuruş, Kolağası Niyazi Bey 4000 kuruş, 3. Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi 4000 kuruş, Miralay Şehit Nazım Bey Validesi 4000 kuruş, Süleyman Fethi Bey zevcesi 4000 kuruş isimlerine ait görülmektedir.

Bu durumun rakamsal ifadesine şu şekildedir.

Grafik: 3

Grafikte kişiler hak sahibinin adı başlığı açılarak, kişinin maaş alan yakınları tek tek sayılmıştır. Örneğin, Ömer Naci Bey eşi Emine Adeviye Hanım, Ömer Naci Bey kerimesi Müzeyyen Hanım, Ömer Naci Bey Mahdumu Arif Bey gibi. Bu detaylı sayım şeklinden dolayı kişi sayısı fazla çıkmaktadır.

Daha önce ifade edildiği gibi 1909-1938 yılları aralığında, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yaşanmış ve ülke rejimi değişmiştir. Bu şartlar altında ekonominin sıfır noktasında, enflasyonunsa yüksek

oranda olması tabii bir durumdur. İşte bu sosyo-ekonomik şartlar altında dağıtılan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaş miktarları tatmin edici düzeyde midir? Bunun cevabına o yıllardaki temel gıda maddelerinin fiyatları üzerinden ulaşılabilir. Bu noktada I. Dünya Savaşı'nın yaşandığı 194-1918 yılları arasında Anadolu'daki temel gıda maddelerinin fiyatlarına bakıldığında;

Tablo: 2⁷⁹⁰

Gıda	1914	1915	1916	1917	1918
UN	1,75 kr.	2,3 kr.	12 kr.	30 kr.	45kr.
ŞEKER	3.0 kr.	7,5 kr.	30 kr.	112 kr.	195 kr.
ET	7.0 kr.	8,5 kr.	16 kr.	35 kr.	125 kr.
YAĞ	8.0 kr.	14,5 kr.	25 kr.	88 kr.	160 kr.
PATATES	1.0 kr.	1.6 kr.	3.0 kr.	14 kr.	27 kr.
YUMURTA	0.5 kr.	0.8 kr.	12 kr.	3 kr.	6 kr.
SÜT	2.0 kr.	3.5 kr.	7 kr.	15 kr.	45 kr.

Tablodan artan enflasyon açıkça görülmektedir. Bu fiyatlar ekseninde listede yüksek maaş alan isimlerden biri olan, 1915'te 4000 kuruşluk maaş alan 3. Ordu kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa Validesi Habibe Hanım ve yine 1915'te 500 kuruşluk maaş alan Van Müftüsü Mehmet Efendi'nin alım gücüne bakalım.

Bilindiği gibi o yıllarda un en önemli temel gıda maddelerinden biridir. Nitekim ekmeğinde genellikle evde yapıldığı düşünülürse, una olan ihtiyaç daha da artacaktır. Bu kişilerin aylık ortalama 5 kilo un harcadıkları düşünülürse, 2,3 x 5'ten 11,5 kuruşluk bir un gideri ortaya çıkmaktadır. Minimum standartlarda 1 kilogram et alınsa 8,5 kuruş tutmaktadır. 3 kilo şeker alındığı varsayıldığında 7,5 x 3'ten 22 kuruş yapmaktadır. Yine varsayım olarak aylık 3 kg yağ 14,5 x 3'ten 43,5 kuruş, aylık 10 kg patates 1,6 x 10'dan 16 kuruş, ayda 30 adet yumurta 0,8 x 30'dan 24 kuruş, ayda 5 kilo süt 3,5 x 5'ten 17,5 kuruş etmektedir. Tüm bunları topladığımızda 138 kuruşluk bir masraf kalemi ortaya çıkmaktadır.

⁷⁹⁰ Un, şeker, et, yağ, patates, süt kilogram fiyatından, yumurta ise adet fiyatından gösterilmiştir. Bkz. Alev Gözcü, "Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'nin Gündelik Hayatından Kesitler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies*, XVI/32, s. 142.

Nitekim bu hesaplamada, minimum ölçüde bir ya da iki kişinin aylık kapasitesi temel alınmıştır. Bu 138 kuruşun haricinde giyim kuşam, evi yok ise kira ve ulaşım masrafları da mevcuttur. Dolayısıyla aylık 500 kuruş alan Van Müftüsü Mehmet Efendi'nin bu 138 kuruşluk masraf düşüldükten sonra diğer masraflar için eline 362 kuruş kalmaktadır. Temel gıda maddelerinin 138 kuruş olduğu bir ekonomik tabloda ulaşım, kira ve giyim masraflarının çok daha yüksek olduğunu tahmin etmek güç değildir. Bu sebeple 500 kuruşluk maaşın tam bir refah sağladığı söylenemez.

4000 kuruş maaş alan Habibe Hanım'ın eline ise 3.862 kuruş kalmaktadır. Habibe Hanım'ın, Mehmet Bey'e nazaran daha rahat şartlarda yaşadığı söylenebilir. Burada temel sıkıntı, kişinin bakmakla yükümlü olduğu başka kişilerin olup olmadığıdır. Eğer kişi aldığı 500 kuruş maaşla bir aile geçindiriyorsa, ekonomik sıkıntı kaçınılmazdır. Bu noktada maaşların bir kısmının yetersiz kaldığı söylenebilir. Bu ekonomik tabloda 2000-3000 kuruş maaşların bile kıt kanaat yettiğini, 4000 ve üstü maaş alanların daha iyi şartlarda yaşadığını söyleyebiliriz.

Bu noktada, Mahmut Şevket Paşa Haremi Dilşat Hanım 6250 kuruş, Diyarbakır Valisi Reşit Bey Mahdumu Cehri Efendi 6000 kuruş, Mithat Paşa mahdumu Ali Haydar Mithat Bey 5000 kuruş, 3. Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi 4000 kuruş, Miralay Şehit Nazım Bey Validesi 4000 kuruş, Süleyman Fethi Bey zevcesi 4000 kuruş gibi isimlerin normal refah seviyesinde maaş aldığı söylenbilir. Ancak bu isimlerin maaş miktarlarının neye göre belirlendiği net değildir. Örneğin Mahmut Şevket Paşa gibi Osmanlı'nın en üst düzey kademelerinde bulunmuş olan birinin zevcesi 6250 kuruş alırken, yine en az Mahmut Şevket Paşa gibi önemli olan ve Osmanlı son dönemine iz bırakan Talat Paşa'nın zevcesi 2500 kuruş, Cemal Paşa'nın zevcesi ise 1500 kuruş maaş almıştır. Bu konuda neyin belirleyici olduğu muğlaktır.

I. Dünya Savaşı'nın bittiği Mütareke günlerinde de, gıda fiyatlarındaki artış devam etmiştir. İstanbul'da Et 160 kuruş, Un 60 kuruş, Zeytinyağı 160 kuruş, şeker ise ortalama olarak 300 kuruştan⁷⁹¹ piyasaya arz edilmiştir.

1930'lu yıllarda ise gıda fiyatları durumunda iyileşme görülmektedir. Ankara Ticaret Borsası verilerine göre, 1930'da Anadolu'da 1 kilo koyun eti 50 kuruş, 1 kilo

⁷⁹¹ Hasan Ali Polat, *Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 6.

dana eti 32 kuruş, zeytinyağı 43 kuruş, bir somun ekmeğ 8 kuruştan⁷⁹² satılmıştır. Buna göre, yeni kurulan Cumhuriyet rejiminde maaş alanların geçimini daha rahat sağladığı söylenebilir.

Bir sosyal yardım uygulaması olan Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşları ekonomik boyutun ötesinde, vatana hizmeti geçmiş kişi ve ailelerini kapsamı bakımından Millî bir değer taşımaktadır. Devletin bu değerlere uzattığı yardım eli ise, himayeci ve toparlayıcı bir özellik taşımaktadır. Bu himayeci özellik, kimi durumlarda sosyal kontrol amacıyla da kullanılmıştır. Daha önce ifade edildiği gibi, 1914-1918 yılları arasında aşiret liderlerine verilen maaşlar bunun bir göstergesidir. Devlet onlarla yaptığı işbirliği yapmıştır, ancak bu grup daima potansiyel tehlike arz etmiştir. Bu nedenle devlet onları maaş kanalıyla memnun ederek, üzerlerinde gizli bir kontrol uygulamıştır.

Bu sosyal kontrol, aynı zamanda ideolojik eğilimin yönü hakkında da ipuçları sunmaktadır. Örneğin, iktidarı ele alan İttihâd ve Terakki yönetiminin ilk iş olarak 31 Mart şehitlerinin yakınlarına maaş bağlaması, I. Dünya Savaşı sırasında görülen din adamı ve aşiret liderlerine verilen maaşlar, Cumhuriyet döneminde, Millî Mücadele şehitlerinin yakınlarına ve bilim adamı, şair gibi kesimlere verilen maaşlarda dönemin ideolojisinin etkisi büyüktür. Her dönemde ideolojinin ortak yürütüldüğü tek kesim askerler olmuştur. Nitekim tabloda en fazla onlara yer verilmiştir.

Sonuç olarak, Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşlarının zaman zaman ideolojik ve sosyal kontrol amaçlı kullanıldığı gözlemlenmiştir. Kimi zaman da, dönemin ekonomik tablosuna bağlı olarak ödeme yapılan kişi sayısında daralmaya gidildiği tespit edilmiştir. Tüm bu aksaklıklarına rağmen 1909-1938 yılları arasında düzenliliğini sürdürmüştür. Özellikle 500 kuruş ve altı maaşlar, kişilerin maddi olarak geçimini temininde yetersiz kalsa da önemli bir destek kalemi olmuştur. Bu bakımdan, tüm eksikliklerine rağmen Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşları, düzenli olarak dağıtıldığı yıllarda pek çok kesime fayda sağlamış bir sosyal yardımdır. Üstelik bu kesimler devlete önemli hizmet sağlamış yahut bu yolda şehit olmuş insanları kapsamaktadır. Kısacası, Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşları vatana hizmet vurgusu yönüyle, ekonomik bir yardım olmanın yanısıra manevi bir özellik de barındırmaktadır.

⁷⁹² Ankara Ticaret Borsası, <https://www.ankaratb.org.tr/> (03.05.2018).

Savaşların ortasında ve bitmiş bir ekonominin içinde dahi verilen Hıdemât-ı Vataniye Tertibi maaşları, Osmanlı'dan günümüze miras kalan en güzide sosyal yardım örneklerinden biridir. Böylesi zor şartlara rağmen dağıtılan maaşların, günümüzde de devam ettirilmesi temennisiyle...

KAYNAKLAR

- Açıkses, Erdal. (Mayıs-Kasım 2000). “Atatürk’e Duyulan Güven ve Saygının Güzel Bir Örneği (Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey’in Annesi Nafia Hanım’ın Atatürk’e Yazdığı Dilekçe)”, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 25/26, Ankara.
- Ahmad, Feroz. (1999). *İttihâd ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akandere, Osman. “Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesinde Faaliyet Gösteren, Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 19, s. 507-542.
- Akbal, İsmail. (2014). *Derin Cinayetler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Akbal, İsmail. (2008). *Millî Mücadele Dönemi’nde Trabzon’da Muhalefet*, Serander Yayınları, Trabzon.
- Akça, Bayram. (2007). *1915 Ermeni Tehciri ve Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Akçam Taner., Kurt Ümit. (2012). *Kanunların Ruhu Emvali Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akgün, Ömer Faruk. “Bursalı Mehmet Tahir”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 6, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, İstanbul.
- Akın, Veysi. (2009). “*Sarayköy Heyet-i Millîyesi*” ve *Millî Mücadele’de Sarayköy*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Aksu, Şener. (2007). *Bireyin Tarihteki Rolü Açısından Yahya Kaptan*, Kocaeli Üniversitesi Yayınları, Kocaeli.
- Akyol, Taha. (2012). *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul.
- Akyüz, Ferhat. (2008). “Sosyal Yardımdan Sosyal Sigortaya: Bismarckyan ve İngiltere Sosyal Güvenlik Sistemlerinin Tarihsel Dönüşümü”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)*, Cilt: 1/5, 58-70.

- Artuç, Nevzat. (2008). *Cemal Paşa*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Aslan, Betül. (2004). “Yeni Belgeler Işığında Karakol Cemiyeti, Uşak Kongresi ve Karakol Cemiyeti'nin Bolşeviklerle Yaptığı Anlaşma”, *Atatürk Dergisi*, 4/1, 29-63.
- Aslan, Taner. (2008). “İttihad-ı Osmanî'den Osmanlı İttihâd ve Terakki Cemiyeti'ne”, *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 79-120.
- Ata, Ferudun. (2003). *Divan-ı Harb-i Örfî Mahkemelerinde Ermeni Tehciri Yargulamaları*, (Doktora Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (1970). *Nutuk*, Cilt I: 1919-1920, (Haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü), Ankara.
- Atatürk, Mustafa Kemal. (2016). *Nutuk*, (Haz. Sabahattin Özel, Erol Şadi Erdinç), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Atay, Falih Rıfki. (2010). *Çankaya*, Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Avcı, Cemal. “Millî Mücadele Döneminde Türk-Ermeni-Gürcü İlişkileri”, 1-10.
- Aybars, Ergün. (1984). “Trabzon Muhafaza-i Hukuku-u Millîye Cemiyeti ve Ali Sait Paşa Tahkik Heyeti”, *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, II, 159-201.
- Aydın, Vahdettin. (2003). “Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8/1, 313-338.
- Aysal, Necdet. (Mayıs-Kasım 2006). “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 15-53.
- Balcıoğlu, Mustafa. (2001). *Teşkilât-ı Mahsûsa' dan Cumhuriyet'e*, Nobel Kitap Dağıtım, İstanbul.
- Balcıoğlu, Mustafa. (1991). *Millî Mücadele Sırasında Anadolu'da Ayaklanmalar ve Merkez Ordusu*, YÖK Matbaası, Ankara.

- Bardakçı, Murat. (2014). *İttihadçı'nın Sandığı*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bardakçı, Murat. (2014). *Mahmut Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Bardakçı, Murat. (2009). *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, Everest Yayınları, İstanbul.
- Barutçu, Faik Ahmet. (2001). *Siyasi Hatıralar*, Cilt I, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara.
- Bayartan Mehmet. (2008). "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: X/1, 157-175.
- Baykal, Bekir Sıtkı. (1964). *Mithat Paşa: Siyasi ve İdari Şahsiyeti*, Kral Matbaası, Ankara.
- Bayur, Yusuf Hikmet. (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi*, Cilt. II., Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Berkes, Niyazi. (2011). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Kültür Yayınları, İstanbul.
- Beyatlı, K. Yahya. (2006). *Siyasi ve Edebi Portreler*, Yahya Kemal Külliyesi, İstanbul.
- Bilgi, Nejd. (1999). *Ermeni Tehciri ve Boğazlıyan Kaymakamı Mehmed Kemal Bey'in Yargılanması*, KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Vakfı, İstanbul.
- Bilgi, Nejd. (1997). *Dr. Mehmet Şahingiray'ın Hayatı ve Hatıraları*, Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir.
- Birbudak, Togay Seçkin. (Bahar 2013). "Osmanlı Basımında Mahmut Şevket Paşa Suikasti", *Bilig*, 65, 69-94.
- Birecikli, İhsan Burak. (2008). "Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış*, 2/3, 211-226.
- Birinci, Ali. (1999). "Türk Emniyet Teşkilâtında İlkler", *Polis Bilimleri Dergisi*, Cilt:1/3, 9-16.

- Bleda, Mithat Şükrü. (1993). *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Borak, Sadi. (2004). *İktidar Koltuğundan İdam Sehпасına*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul.
- Bostan, M. Hanefi. (Eylül 2011). “Sadrazam Sait Halim Paşa”, *Dil ve Edebiyat Sosyal Bilimler Dergisi*, 3.
- Bostancı, Mustafa. (2015). “Millî Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 4, 184-203.
- Bozkurt, Gülnihal. (2010). *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi: Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyetine Resepsiyon Süreci*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Bursalı Mehmet Tahir Efendi. (2000). *Osmanlı Müellifleri*, (Haz. A. Fikri Yavuz – İsmail Özden), Cilt I, Meral Yayınları, İstanbul.
- Cebesoy, Ali Fuat. (1953). *Millî Mücadele Hatıralarım*, İstanbul.
- Çalık, Ramazan (1999). “Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa”, *Osmanlı Araştırmaları*, XIX, 223-254.
- Çavdar, Tevfik. (1995). *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Çelebi, Ercan. (2003). “İkinci İnönü Muharebesi: Askeri, Politik, İç ve Dış Kamuoyunda Meydana Getirdiği Etkileri Bakımından Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 11/1, 199-214.
- Çelik, Bilgin. (2010). “Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını Dr. İbrahim Ethem (Temo) (1865-1945)”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12/1, 77-98.
- Çelik, Bilgin. (2004). *İttihatçılar ve Arnavutlar II. Meşrutiyet Döneminde Arnavut Ulusçuluğu ve Arnavut Sorunu*, Büke Yayınları, İstanbul.

- Çelik, Kemal. (Kasım 2007). “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* S. 40, 569-613.
- Çelik, Kemal. (2008). “Çukurova’nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Akademik Bakış*, 2/3, 103-124.
- Çelik, Mehmet. (2010). *Balkanlar’da Tanzimat: Mithat Paşa’nın Tuna Vilâyet Valiliği 1864-1868*, Libra Yayınevi, İstanbul.
- Çiçek, Hikmet. (2004). *Dr. Bahattin Şakir ve İttihat Terakki’den Teşkilât’ı Mahsusa’ya Bir Türk Jakobeni*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Çiçek, M. Talha. (2014). *Cemal Pasha’s Governorate in Syria, 1914-1917*, (Basılmamış Doktora Tezi), Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çolakoğlu, Şinasi. (1991). *Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası*, Ankara.
- Dabağyan, Levon Panos. (2001). *Sultan II. Abdülhamid Han ve Ermeni Meselesi*, Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- Dadrian, Vahakn N., Akçam Taner. (2010). “*Tehcir ve Taktik*” *Divan-ı Harb-i Örfî Zabıtları: İttihâd ve Terakki’nin Yargılanması 1919-1922*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Demirel, Demokaan. (2016). “Millî Mücadele Dönemi’nde İç İsyanlar: Yozgat Örneği”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/3, s. 351-362.
- Deniz, Gürbüz. (1999). “Bir Osmanlı Aydını Bursalı Mehmet Tahir Bey ve Siyaset’ e Mütcellik Âsâr-ı İslamiye Adlı Risalesi”, *Journal of İslâmic Researchs*, 12/1, 58-64.
- Dikme, Hüseyin. (Bahar 2012). “Osmanlı’da Halkla İlişkiler: Sultan Abdülaziz Dönemi Örneği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5/21, 293-305.
- Dilaver, Hasan. (2014). *Şeyhülislâm Evkaf Nazırı Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

- Dilik, Sait. (1988). “Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi”, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 43/1, 41-80.
- Efe, Aydın. (2015). “Antep Savunması: Bir Albayın Hatıratı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 53, 221-253.
- Elmacı, M. Emin. (2011). “Osmanlı Hukuk Reformunda Bir Öncü: Kont Leon Ostorog”, *Otam*, 29, 1-30.
- Engin, Vahdettin (2009). *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- (1999). “Ermeni ve Rus Mezalimi: 1914-1916 (Tanık İfadeleri)”, (Yay. Haz. Dr. Erdal İlter), *KÖK Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Serisi: 12*, Ankara.
- Eser H. Bahadır., Memişoğlu D. Özdamar G. (2011). “Sosyal Siyasetin Üretilmesi Sürecinde Refah Devletinden Neo Liberal Devlete Geçiş: Devletin Kamu Hizmeti Sunma İşlevinin Değişimi“, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/2, 201-217.
- Fettahoğlu, İsmail Hacı. ().“İz Bırakan Mülki İdare Amirleri/2 Birinci Dünya Harbi Döneminin Az Tanınan Bir Siması: Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey”, *Türk İdare Dergisi*, 247-269.
- Galanti, Avram. (1995). *Türkler ve Yahudiler*, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul.
- Gedikli, Fethi. (2011). “İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Ne Zaman Kuruldu ?”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, Cilt:69/1-2, 91-104.
- Goloğlu, Mahmut. (2006). *Üçüncü Meşrutiyet*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökbilgin, Tayyip. (1980). “Mithat Paşa”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt.VIII., İstanbul.
- Gömeç, Saadettin. (1989). *Millî Mücadelede Gaziantep*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gözcü, Alev. (2016 Bahar). “Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti’nin Gündelik Hayatından Kesitler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi/Journal of Modern Turkish History Studies*, XVI/32, 13-169.

- Gülcü, Erdinç. (2012). “Millî Mücadele Döneminde Kilis”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2/3,
- Gülcü, Erdinç., Gündüz Ahmet. (2009). “Millî Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6/11. 300-314.
- Gümüşsoy, Emine. (2008). “İkinci Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 53-70.
- Günay, Nejla. (2006). “Cumhuriyet Öncesinde Maraş’taki Yabancı Okullar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XXII/64-65-66, 387-414.
- Güner, Zekai. (2007). “Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey’in Faaliyetleri”, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/6, 49-65.
- Güneş, Gönül. (Mart 2013). “Teşkilât-ı Mahsûsa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri“, *Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 85, 101-130.
- Güngör, M. Birol. (2004). *Antep Harbi*, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- Gönlübol, Mehmet, Sar Cem. (1993). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1955)*, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Güresin, Ecvet. (1969). *31 Mart İsyanı*, Habora Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Gürsel, Ali. (2013). “Millî Mücadele Döneminde Gaziantep Savunması ve Şahin Bey”, *Asia Minor Studies-International Journal Of Social Sciences*, 1/1, 52-63.
- Gürsoy Bedri. (1984) “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme”, İstanbul.
- Güvercin, C. Hüseyin. (2004). “Sosyal Güvenlik ve Türkiye’ de Sosyal Güvenliğin Tarihiçesi”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, 57/2, 89-95.
- Hall, Richard C. (2003). *Balkan Savaşları 1912-1913*, Homer Kitabevi, İstanbul.
- Haydaroğlu, İlknur. (2004). “Mithat Paşa’nın Şehadetine Dair Bir Araştırma”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmalar Dergisi*, 22/35, 123-137.

- Haytoğlu, Ercan. (Güz 2013). “Ödemiş Komiser Ahmet Hamdi Bey ve Millî Mücadele’deki Rolü”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S 52, 825-851.
- Hiçyılmaz, Ergün. (2009). , *Her Şafakta Ölüürüm: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İdamlar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- İlgar, İhsan. (1973). *Mütarekede Yerli ve Yabancı Basın*, Kervan Yayınları, İstanbul.
- İşık, Hayriye. (Nisan 2009). , “Bir Kamu Hizmeti Birimi Olarak Vakıfların Osmanlı Toplum Yaşamındaki Rolü“, *Akademik Bakış*, 16, 1-10.
- İlter, Aziz Samih. (1934). *Büyük Harpte Kafkas Cephesi Hatıraları Zivin'den Peteriç'e*, Büyük Erkân-ı Harbiye Matbaası, Ankara.
- İnal, Mahmut Kemal. (1945). *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Cilt.II., İstanbul Maarif Matbaası, İstanbul.
- İpek, Göktuğ. (2013). “Alaşehir Kongresi'ne Katılanlar ve Sosyal Statüleri”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11/3, 237-260.
- Kabacalı, Alpay. (2007). *Talat Paşa'nın Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kantarcı, Şenol. (Bahar 2002). “Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915)”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1/5.
- Karabekir, Kazım. (2005). *Ermeni Dosyası*, Emre Yayınları, İstanbul.
- Karabekir, Kazım. (2000). *İttihâd ve Terakki Cemiyeti 1896-1909* (haz. Faruk Özerengin), Emre Yayınları, İstanbul.
- Karadeniz, Yılmaz. (2010). “Muş Sancağı'nda Ermeni Mezalimi (1915-1918)”, *History Studies*, Cilt: 2/3, 183-198.
- Karal, Enver Ziya. (2011). *Osmanlı Tarihi* Cilt.VII, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Karpat, Kemal. (2007). *Türkiye'de Siyasal Sistemin Evrimi (1876-1980)*, İmge Kitabevi, İstanbul.

- Keleşyılmaz, Vahdet. “Teşkilât-ı Mahsûsa’ nın Kuruluşu, Başkanları ve Mustafa Kemal“, *Türkler*, 316-320.
- Kılıç, Ali. (2013). *Atatürk’ün Sırdaşı Kılıç Ali’nin Anıları* (Der. Hulusi Turgut), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kızıltan, Yılmaz. (2006).“I. Meşrutiyetin İlânı ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebûsân’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26/1, 251-272.
- Kocabaş, Süleyman. (2012). *Balkan Harbi Faciası 1952: 150 Yılda Kazandığımız Rumeli’yi 15 Günde Nasıl Kaybettik?*, Bayrak Yayıncılık, İstanbul.
- Kodaman, Barçın. (2002). *Sevr ve Lozan’da Ermeni Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Kocahanoğlu, Osman Selim. (1997) “*Mithat Paşa’nın Hatıraları*” *Hayatım İbret Olsun (Tabsıra-ı İbret)*, C. I., Temel Yayınları, İstanbul.
- Kolağası Resneli Ahmet Niyazi. (2003). *Hatırat-ı Niyazi* (haz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı), Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Köprülü, Fuat. (2005). *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- Köse, İsmail. (2011). “Amerikan Arşiv Belgelerinde Türk-Amerikan İlişkilerinin Başlaması, 1830 Tarihli Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşması”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 97/193, 145-188.
- Köstüklü, Nuri. (1999). *Millî Mücadele’de Denizli, Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Külçe, Süleyman. (20139). *Firzovik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Mehmet Reşit Şahingiray. (1997) *İnkılap Niçin ve Nasıl Oldu*, (haz. Nejdet Bilgi), Akademi Kitabevi Yayınları, İzmir.
- Mithat, Ali Haydar. (2011). *Mithat Paşa Hayatı, Hizmetleri ve Sürgün Dönemi*, (haz. Necmi Günel), Fevziye Mektepleri Vakfı Yayınevi, İstanbul.

- Mithat, Ali Haydar. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım (1872-1946)*, Bengi Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Mücellitoğlu, Ali. (1969). *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Cilt 3., Mars Matbaası, Ankara.
- Olgun, Kenan. (Mart 2012). Osmanlı Meclis-i Mebûsânı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi), *Atatürk Araştırma Merkezi*, 82, 1-23.
- Oktay, Hasan. (Bahar 2002). "Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (1896-1915)", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1/5.
- Orbay, Rauf. (2009). *Siyasi Hatıralar*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Ortaylı, İlber. (2008). *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Cedit Neşriyat, Ankara.
- Öz, Baki. (2004). *İttihat Terakki ve Bektaşiler*, Can Yayınları, İstanbul.
- Özbek, Nadir. (Bahar 2002). "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye' de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, 92, 7-33.
- Özcan, Halil. (Bahar 2010). "Emekli Erkanıharp Miralay Selahattin Bey'in II. Meşrutiyet'in İlanına Katkısı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 45, 83-102.
- Özçelik, Ayfer. (1993). *Ali Fuat Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Özdağ, Abdullah. (Bahar 2014). "Son Sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları*, 41, 147-159.
- Özdemir, Hakan. (2014). *Abdülhamid'i Deviren Kurşun İsyan, Suikast, İhtilal*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Özel, Sabahattin. (2009). *Millî Mücadelede İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Özel, Turgut. (1996). *Kocaeli Yarımadası'nda Millî Mücadele ve Yahya Kaptan*, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Özgören, Aydın. (2006). *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Rum Metropolitliği'nin Faaliyetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgüldür Yavuz., Özgüldür Serdar. (1994). "1876 Anayasası'nın Hazırlanmasında Mithat Paşa'nın Rolü ve Fonksiyonu", *OTAM*, Ankara.
- Özkan, Cemali. (2000). *Tüm Yönleriyle Dernekler ve Vakıflar*, Yaklaşım Yayınları, Ankara.
- Özkaya, Yücel. (2011). *İstiklal Harbinde Yararlı ve Zararlı Cemiyetler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Özkaya, Yücel. (2002). "1914-1918 Yılları Arasında Birinci Dünya Savaşı", Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Öztoprak, İzzet. "Birinci İnönü Savaşı'nın Anadolu, İstanbul ve Dış Basında Karşılığı ve Yorumu", 81-96.
- Öztuna, Yılmaz. (2013). *93 ve Balkan Savaşları Avrupa Türkiye'sini Kaybımız*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Öztuna, Yılmaz. (2012). *Bir Darbenin Anatomisi*, Babali Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Öztürk, Ayhan. "Milletlerarası Antlaşmalar ve Türk-Fransız Antlaşmaları", 113-134.
- Özüçetin Yaşar., Yıldız Sıddık. (2009). "İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebûsânca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti", *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13/1, 11-24.
- Polat H. Ali. "Millî Mücadele'de Batı Anadolu Kongrelerinde Alınan Mali Kararlar", *Türkiyat Aratırmaları Dergisi*, 223-253.
- Polat, Hasan Ali. (2008). *Millî Mücadele Yıllarında Marmara Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Müfrezeler, Milis Kuvvetleri ve Çeteler (1918-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Ragıp, Mustafa. (2007). *Meşrutiyet'ten Önce Manastır'da Patlayan Tabanca*, Bengi Yayınları, İstanbul.

- Savaş, Mevhibe. (1998). “İkinci Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın”, Ankara. 1-24.
- Selek, Sabahattin. (2002). *Millî Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)*, C. II, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- Sofuoğlu, Adnan. (2006). *Millî Mücadele Dönemi'nde Kocaeli*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Soku, Ziya Şakir. (2010). *Paşalar*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Soku, Ziya Şakir. (1994). *Mahmut Şevket Paşa*, Anadolu Türk Kitap Deposu, İstanbul.
- Soysal, İlhami. (2010). *Dünya'da ve Türkiye'de Masonluk ve Masonlar*, Derin Yayınları, İstanbul.
- Söğütlü, İlyas. (2010). Türk Modernleşmesi Sürecinde Mithat Paşa”, *Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11/1, 101-113.
- Stoddart, Philip Hendrick. (2009). *Teşkilât-ı Mahsusa: Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsûsa Üzerine Bir Ön Çalışma*, Arma Yayınları, İstanbul.
- Şehsuvaroğlu, Bedi Nuri. (1959). “İkinci Meşrutiyet Ve Atıf Bey”, *Belleten*, 23, 307-332.
- Şimşir, Bilal N. (2005). *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Şimşir, Bilal N. (1985). *Malta Sürgünleri*, Bilgi Yayınları, Ankara.
- Şimşir, Bilal N. (1970). *Fransız Belgelerine Göre Mithat Paşa'nın Sonu*, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Tansu, Semih N. (1960). *İttihat Terakki'de Dönerler*, (Anlatan Galip Vardar), Tan Matbaası, İstanbul.
- Tarakçıoğlu, Mustafa Reşit. (1986). *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Karadeniz Üniversitesi Rektörlük Yayınları, Trabzon.

- Taşer, Pınar. (2005). *Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Harb-i Örfiler (1918-1922)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Tepekaya, Muzaffer. (Güz 2013). 1912 Osmanlı Meclis-i Mebûsân Seçimlerin Saruhan(Manisa) Sancağı İttihâd ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIII/27, 33-61.
- Tetik, Ahmet. (2014). *Teşkilât-ı Mahsûsa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi) Tarihi*, Cilt I., 1914-1916, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Tevetoğlu, Fethi. (1973). *Ömer Naci*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Tezcan Semih., İşmen İsmail. (1998). *İlk Türk Masonları ve Sultan Murat V*, Mimar Sinan Yayınları, İstanbul.
- Tezcan, Cezmi. (2005). *Tekalif-i Harbiye ve Tekalif-i Millîye Örneklerinde Savaş Dönemleri Mâli Politikaları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Entitüsü, Ankara.
- Tomakin, Ahmet Yasin. (2009). *Bursalı Mehmet Tahir ve Tarihle İlgili Eserleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Toroman, Ömer. (Mart-Nisan 2014). “Boğazlıyan Kaymakamı Esbakı Kemal Beyin Ailesine Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden Maaş Tahsisine Dair Kanun“, *İdarecinin Sesi*, 160.
- Tunaya, Tarık Zafer. (1988). *Türkiye'de Siyasal Partiler* (Cilt I.), Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Tuncer, Polat. (Bahar 2004). “İttihatçı Cavit Bey (Liberal Mazlum), *Liberal Düşünce*, 1-17.
- Turan, Mustafa. (1999). *Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli 1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.

- Tural, Erkan. (2008). "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adliye ve Mezâhip Nezareti'nde Bürokratik Reform", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 57/2, 223-252.
- Türkgeldi, Ali Fuat. (1987). *Görüp İşittiklerim*, Türk Tarık Kurumu Yayınları, Ankara.
- Türkiye Barolar Birliği (2009) *Söz Savunmanın 40. Yıl Belgeseli*, Anlara.
- Uca, Alaattin. (2013). "II. Abdülhamid Dönemi'nde Doktor Bahattin Şakir'in Osmanlı Veliahları ile İlişkisi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15/24, 97-101.
- Uca, Alaattin. (2009). "Cemal Paşa'nın Resmi Hal Tercümesi ve Millî Savunma Bakanlığı Arşivi'ndeki Bazı Belgeler", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16/41, 271-305.
- Uca, Alaattin. (2009). , *İttihâd ve Terakki Liderlerinden Doktor Bahattin Şakir Bey*, (Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Uras, Şükrü. (1968). *Yahya Kaptan*, Akba Yayınları, İstanbul.
- Uyar ,Ömer Osman. (2004). *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- Uzer, Tahsin. (1999). *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1992). *Mithat Paşa ve Taif Mahkûmları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. (1941). "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi", *Belleten*, V/9, 277-288.
- Üçüncü, Uğur. (2010). "Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İlk Şehit Milletvekilleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3/12, 431-440.
- Üçüncü, Uğur. (Bahar 2014). "İstikbal Gazetesi'ne Göre Doğu Cephesi'nde Türk-Ermeni Savaşı (1920)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 16, 87-114.
- Vardar, Galip. (1960). *İttihad ve Terakki İçinde Dönerler*, Tan Matbaası, İstanbul.

- Yakut, Kemal. (1998). *Mahmut Şevket Paşa ve Dönemi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Yalçın, Hüseyin Cahit. (1976). *Siyasal Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yalman, Ahmet Emin. (1970). *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt.I., Pera Yayıncılık, İstanbul.
- Yenal, Oktay. (2010). *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yıldız, Bilal. (2013). "Yeni Belgeler ve Çalışmalar Işığında Denizli Vak'ası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 18, 157-181.
- Zengin, Eyüp. (2012). "Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 19/2, 133-142.

Gazeteler

- (Kasım 1908). *Tanin*.
- (29.04.1920). "Divan-ı Harb-i Örfi Riyasetinden", *Serbesti*.
- (12.05.1920). *İstikbal*.
- (16.05.1920). *İstikbal*.
- (25 Temmuz 1931). *Resmi Gazete*.
- (28 Mayıs 1929). "1929 Mali Senesi Bütçe Kanunu", *Resmi Gazete*.
- (25 Mart 1939). *Yeni Sabah*.
- (27.06.1951). "Hürriyet Şehidimiz Dün Toprağa Verildi", *Milliyet*.
- Bardakçı, M. (07.04.2002). "Yakın Plan", *Hürriyet*.
- Hür, A. (28 Aralık 2008). "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi Yargulamaları", *Taraf*.
- Ademcan, Özar. (7 Aralık 2012). "Şehit Sakıp Bey", *Gazete Kilis*.
- Ahmet, Benlioğlu. (7 Aralık 2015). "Kilisin Sütçü İmamı Sakıp Bey", *Kilis Postası*.

Arşiv Belgeleri

BOA, BEO - 004028-302053-001-001.

BOA, BEO - 004146-310943-001.

BOA, BEO - 004028.302053.001.

BOA, DÜİT - 00112-000035-004-001.

BOA, DÜİT - 00112-000035-002-001.

BOA, İ.DÜİT – 00112-000035-003-001.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv, K91G31B31-1001.

Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü (TİTE) Arşiv, K91G31B31a-001

Tutanaklar

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (28 Mart 1325), D. I, C. 3, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (18 Nisan 1325), D. I, C. 3, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (12 Mayıs 1325), D. I, C. 3, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (20 Temmuz 1325), D. I, C. 6, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (2 Kânunuevvel 1325), D. I, C. I, İS. II.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (17 Ocak 1326), D. I, C. 1, İS. III.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (17 Nisan 1326), D. I, C. 4, İS. 2.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (15 Haziran 1326), D. I, C. 6, İS. II.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (24 Haziran 1330), D. III, C. I, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (6 Temmuz 1330), D. 3, C. 2, İS. 1.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (9 Temmuz 1330), D. 3, C. 2, İS. I.

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (23 Şubat 1331), D. 3, C. 2, İS. 2.

Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi (16 Teşrinisani 1331), D. 3, C. 1, İS. 2,

Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi (22 Teşrinisani 1333), D. 3, C. 1, İS. 4.

TBMM Zabıt Ceridesi, (7 Ağustos 1336). D. I, C.3, İS.1.

TBMM Zabıt Ceridesi (14 Ekim 1338), D. I, C. 23, İS. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi (18 Ekim 1338), D. I, C. 24, İS. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi (19 Ekim 1338), D. I, C. 24, İS. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi (19 Kasım1338), D.I, C. 24, İS. 3.

TBMM Zabıt Ceridesi (9 Mart 1340), D. 2, C. 7, İS. 1.

TBMM Zabıt Ceridesi (29 Mart1340), D. II, C. 8, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (5 Nisan 1340),

TBMM Zabıt Ceridesi (10 Nisan 1340),

TBMM Zabıt Ceridesi (12 Nisan 1340), D. II, C. 8, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (13 Nisan 1340), D. II, C. 8, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (19 Nisan 1340), D. II, C. 8, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (20 Nisan 1340), D. II, C. 8, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (21 Nisan1341), D. II, C. 18, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (22 Nisan1341), D.II, C.18, İS. II.

TBMM Zabıt Ceridesi (29 Mayıs1342), D. II, C. 25, İS. III.

İnternet

Akçay, Ekrem Yaşar. (2011). “Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Son Ermeni Açılımı“, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gumussosbil/article/view/5000004282> (20.02.2016).

Ankara Ticaret Borsası, [https://www.ankaratb.org.tr/\(03.05.2018\)](https://www.ankaratb.org.tr/(03.05.2018)).

- Atabay, Mithat. “Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Çanakkale Kahramanı Mustafa Kemal Adına Yapılan İlk Anıtı Öyküsü”, www.canakkaleaynalipazar.com/yazarlar/dr-mithat-atabay (03.03.2015).
- Bakiler, Yavuz Bülent. “ANTEPLİ Şahin”, <http://www.antoloji.com/antepli-sahin-siiri> (05.04.2016).
- Baykal, Hülya. “Türk Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Fransız İlişkileri ve Bir Fransız Dostu Albay Mougın”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10083.pdf> (07.04.2016).
- Çiçek, Rahmi. “Erzurum Kongresinde Alınan Kararlar ve Etkileri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/784/10086.pdf>. (29.03.2018).
- Çizakça, Murat. “Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel ve Ekonomik Boyutları”, <http://www.akademiktarih.com/tarih-anabilim-dal/2058-osmanli-aratrmalar/osmanli-sosyal-yardurumlar-vakr/4097-osmanli-nemi-vakr-tarihsel-ve-ekonomik-boyutlar.html> (05.02.214.).
- Kayıran, Mehmet. “Tekâlif-i Millîye Emirleri ve Uygulanışı”, <http://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Mehmet-KAYIRAN-Tek%C3%A2lif-i-Millîye-Emirleri-ve-Uygulan%C4%B1%C5%9F%C4%B1.pdf> (24.06.2018) .
- Kılıç, Selami. “Mustafa Kemal Atatürk ve Erzurum Kongresi”, <http://asosindex.com/cache/articles/mustafa-kemal-ataturk-ve-erzurum-kongresi-f34240.pdf>.(29.03.2018).
- Kısıklı, Emine. “Sivas Kongresi’nin Millî Mücadelede Komuoyu Oluşturulması Açısından Önemi”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/791/10144.pdf>. (29.03.2018).
- Millî Egemenlik Belgeleri, <https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2319> (29.03.2018).

Sağlam, Hadi. İslam Hukuk Tarihinde Sosyal Güvenlik Kurumları ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Teknikleri“, [http://www.e-akademi.org/incele.asp\(03.02.2014\).](http://www.e-akademi.org/incele.asp(03.02.2014).)

Sarısamam, Sadık. Ömer Naci Bey Müfrezesi [http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/786/10102.\(05.06.2016\).](http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/786/10102.(05.06.2016).)

Selvi, Haluk. “Birinci Dünya Savaşı Sırasında Doğu Anadolu'da Ermeni Politikaları”, [www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/birincidunyasavasiersmpolitikalari\(23.04.2015\).](http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/birincidunyasavasiersmpolitikalari(23.04.2015).)

Sevinç, Necdet. “Boğazlıyan Kaymakamı Kemal ve Bayburt Kaymakamı Nusret Beylerin İdamı İhanetin Son Perdesi“, [www.erzurumlularvakfi.org.tr\(12.01.2015\).](http://www.erzurumlularvakfi.org.tr(12.01.2015).)

Sifil, Ebubekir. “Sahn-ı Seman“, *İslami İlimler ve Araştırma Merkezi*, [http://sahniseman.org/\(03.02.2014\).](http://sahniseman.org/(03.02.2014).)

Türkiye Kuvayı Milliye Mücahitler Derneği Gaziantep Şubesi. “*Kuva-i Milliye Komutanlarından Şahin Bey*”, [http://www.kuvayimilliyegaziantep.com/?pnum=8&pt=%C5%9Eahinbey\(31.03.2016\).](http://www.kuvayimilliyegaziantep.com/?pnum=8&pt=%C5%9Eahinbey(31.03.2016).)

EKLER

HİDEMÂT- I VATANİYE TERTİBİNDEN MAAŞ ALAN KİŞİLERİN LİSTESİ

Teklif Tarihi	Kişi	Kabul / Red Tarihi	Miktar
12.05.1909	Adliye Nazırı Refik Beğ birinci haremi	12.05.1909 Kabul olundu	2000 kr.
12.05.1909	Adliye Nazırı Refik Bey ikinci haremi	12.05.1909 Kabul olundu	1000 kr.
12.05.1909	Adliye Nazırı Refik Beğ validesi	12.05.1909 Kabul olundu	1000 kr.
25.11.1909	Mithad Paşa bendegâni Mehmed Arif Beğ	21.11.1909 Kabul olundu	500 kr.
17.01.1910	Kolağası Niyazi Beğ (Resneli Niyazi)	17.01.1910 Kabul olundu	4000 kr.
12.04.1910	Şehidi merhum Tevfik Sükutu Beğ validesi Zehra Hanım	12.04.1910 Kabul olundu	1000 kr.
12.04.1910	Şehidi merhum Tevfik Sükutu Beğ hemşiresi Seniye hanım	12.04.1910 Kabul olundu	1000 kr.
17.04.1910	Şehyh Şamilzade Kemal Beğ (Hıdemat-ı Vataniyye Tertibine geçiş ve 6000 kuruş zam teklifi)	17.04.1910 Kabul olundu	-----
17.04.1910	Şerif Yusuf İzzeddin Efendi'den kalan maaşın evladına devri (yıllık rakam)	17.04.1910 Kabul olundu	25.200kr.
17.04.1910	Gazi Osman Paşa haremi maaşının 5000 kuruşa iblağı	17.04.1910 Red olundu	-----
17.04.1910	Şeyh Şamil'in maaşına 500 kuruş zam teklifi	17.04.1910 Red olundu	-----
17.04.1910	Çelebi Efendi'nin maaşına zam teklifi	17.04.1910 Red olundu	-----
15.06.1910	Mithad Paşazade Ali Haydar Beğ	15.06.1910 Kabul olundu	5000 kr.
02.03.1911	Şerif Abdülkadir Nuri Efendi'nin mecmu-u muaassatı (şerafet tenkibine geçiş zammı)	02.03.1911 Kabul olundu	168.000kr.
15.05.1911	Müşir Hakkı Paşa'nın zevcesi ve kerimesine 400 kuruş zam teklifi	15.05.1911 Red olundu	600 kr.
21.06.1912	Hoca Şevket Efendi ve ailesi	21.06.1912 Kabul olundu	600 kr.
22.01.1914	Sadık Beğ validesi	22.01.1914 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1914	Abdülezel Paşa hafidesi Naciye Hanım	13.04.1914 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1914	Adliye Nazırı Refik Beğ ikinci haremi	13.04.1914 Kabul olundu	1500 kr.
18.06.1914	Mülazımı Evvel Atıf Beğ	18.06.1914 Kabul olundu	2000 kr.
18.06.1914	Maarif Nazırı Esbakı Babanzade zevcesi	18.06.1914 Kabul olundu	700 kr.

18.06.1914	Merhum Ali Suavi eşi Madam Standley (Hidemat-ı Vataniyye'den maaş teklifi)	18.06.1914 Encümene havale edildi	
06.07.1914	Merhum Şevket Paşa haremî Selime Dilşat Hanım (Hidemat-ı Vataniyye'ye geçiş teklifi)	08.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Merhum Kolağası Resneli Niyazi Beğ hemşiresi Lutfiye Hanım	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Merhum Kolağası Resneli Niyazi Beğ mahdumu Mithad Beğ	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Merhum Kolağası Niyazi Resneli Beğ mahdumu Süleymen Sami Beğ	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Tayyareci Nuri Beğ validesi	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Merhum Yüzbaşı Fethi Bey pederi	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Merhum Mülazımevvel Sadık Beğ validesi	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
09.07.1914	Siroz Mebusu sabıkı merhum Derviş Beğ ailesi	09.07.1914 Kabul olundu	1000 kr.
23.02.1915	Urban Kaymakamı Hacim Beğ	23.02.1915 Kabul olundu	1.075 kr.
23.02.1915	Hasra Aşireti Şeyhi Cahim-i Kaşış	23.02.1915 Kabul olundu	900 kr.
23.02.1915	Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa Mahdumu Muzaffer Paşa zevcesi Hayriye Hanım	23.02.1915 Kabul olundu	132 kr.
23.02.1915	Süleyman Asım Beğ	23.02.1915 Kabul olundu	132 kr.
23.02.1915	Abdülvahid Cezmi Beğ	23.02.1915 Kabul olundu	132 kr.
23.02.1915	Turgut Suphi Bey	23.02.1915 Kabul olundu	132 kr.
23.02.1915	Hasan Fehmi Efendi	23.02.1915 Kabul olundu	900 kr.
23.02.1915	Tamharzade Dedeğa Mahdumu Oman Ağa	23.02.1915 Kabul olundu	80 kr.
28.02.1915	Sadun Paşa Mahdumu Uceymi Beğ	28.02.1915 Kabul olundu	1000 kr.
28.02.1915	Sadun Paşa Mahdumu Şamir Beğ	28.02.1915 Kabul olundu	1000 kr.
28.02.1915	Sadun Paşa Mahdumu Hamd Beğ	28.02.1915 Kabul olundu	1000 kr.
28.02.1915	Sadun Paşa Mahdumu Suud Beğ	28.02.1915 Kabul olundu	1000 kr.
29.08.1915	İsmail Hakkı Paşa Validesi	29.08.1915 Kabul olundu	4000 kr.
29.08.1915	Binbaşı Muhtar Beğ Hemşiresi	29.08.1915 Kabul olundu	1000 kr.
16.11.1915	Revandız Kazasında Şeyh Abdullah	16.11.1915 Kabul olundu	1500 kr.
16.11.1915	Van Müftüsü Mehmed Efendi	16.11.1915 Kabul olundu	500 kr.
19.11.1915	Binbaşı Muhtar Bey hemşiresi Yegâne H.	19.11.1915 Kabul olundu	1500 kr.

19.11.1915	3. Ordu Kumandanı Hafız İsmail Hakkı Paşa Validesi Habibe Hanım	19.11.1915 Kabul olundu	4000 kr.
19.11.1915	Cebel-i Şamal Kaymakamlığıyla Aşiretine tayin olan Mesut Bin Abdülaziz Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	10.000 kr.
19.11.1915	Dayısı Nasır Es - Secan Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Dayısı Râmîi Es - Secan Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Suud Es Secan Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Ali Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Muhammed Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Mes'ab Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Abdülaziz Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taalukaatından Abdullah Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Abdülcelevî Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Münire Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Selma Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Taallukaatından Nevre Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Kâtibi Ahmet Es Said Hazretleri	19.11.1915 kabul olundu	1000 kr.
19.11.1915	Vekillerinden Abdülaziz Hazretleri	19.11.1915 Kabul olundu	1000 kr.
12.10.1916	Mirliva Cavit Paşa Hemşiresi Canfeza Hanım	12.10.1916 Kabul olundu	1000 kr.
01.12.1916	Sokollu Mehmed Paşa torunu Abdülkerim Cevdet Bey'in maaşına 600 kuruş zam teklifi	01.12.1916 Red olundu	400 kuruş
22.11.1917	Şeyh Ahmet Kak ahfatından Şeyh Maruf ve Mahmut Efendilere h.v. Tertibinden maaş teklifi	22.11.1917 Red olundu	-----
22.11.1917	Afganistan Hanedanı şahisi mensubinden Hasan Han merhumunun zevcesi Bahtiyar Hanım	22.11.1917 Red olundu	-----
22.11.1917	Tunuslu Şeyh Sait Efendiye Hıdemât-ı Vataniye Tertibinden maaş teklifi	22.11.1917 Red olundu	-----
21.10.1920	Urfâ Mutasarrıfı sabıkı Nüsret Beğ ailesine maaş tahsisi hakkında kanun lâhiyası	21.10.1920 Encümene devrolundu	-----
29.12.1920	Bütçeden 300.000 liranın muhtacîni ayrılması	9.12.1920 Ceride-i Resmîye yayını	300.000 kr

25.04.1921	Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey'in zevcesi Samiye Hanım ve iki çocuğu	25.04.1921 Kabul olundu	1500 kr.
14.10.1922	Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey ailesine hizmet-ı vataniyye Tertibinden maaş teklifi	14.10.1922 Kabul olundu	500'er kr.
14.10.1922	Yahya Kaptan ailesine hizmet-ı vataniyye maaşı bağlanması	14.10.1922 Ecümen mazbt.	-----
14.10.1922	Çorum mebusu Refik Bey ve rüfekaı hizmet-ı vataniyye'nin tekrar itası	14.10.1922 Encümen mazbatası	-----
14.10.1922	Resneli Niyazi Bey ailesi hizmet-ı vataniyye'nin tekrar itası	14.10.1922 Encümen mazbatası	-----
14.10.1922	Ankara mebusu sabıkı Atıf Bey hizmet-ı vataniyye'nin tekrar itası	14.10.1922 Encümen mazbatası	-----
19.10.1922	Yahya Kaptan Hanımı ve iki kızı	19.10.1922 Kabul olundu	1000'er k.
18.03.1924	Abdülhak Hamit Tarhan'a hizmet-ı vataniyye'den kaydı hayat şartı ile maaş teklifi	18.03.1924 Kabul olundu	-----
29.03.1924	Abdurrahman Şeref Bey hizmet-ı vataniye maaşı kanun lâhiyası (miktar yok)	29.03.1924	-----
12.04.1924	Cemal Paşa zevcesi	12.04.1924 Kabul Olundu	15 lira
12.04.1924	Cemal Paşa kerimesine (evlenene kadar) ve iki mahdumuna (tahsillerini bitirinceye kadar)	12.04.1924 Kabul Olundu	5'er lira
12.04.1924	Talat Paşa zevcesi Hayriye Hanım	12.04.1924 Kabul Olundu	25 lira
12.04.1924	Talat Paşa büyük hemşiresi Hayriye Hanım	12.04.1924 Kabul Olundu	15 lira
12.04.1924	Kızılca nahiyesi müdürü Adil Efendi validesi Selime Hanım	12.04.1924 Kabul Olundu	200 kr.
12.04.1924	Kızılca nahiyesi müdürü Adil Efendi zevcesi Havva İsmet Hanım	12.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
12.04.1924	Kızılca nahiyesi müdürü Adil Efendi kerimesi İffet Hanım	12.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
12.04.1924	Adliye Nazırı Merhum Refik Beğ İkinci haremı Müveddet Hanım	12.04.1924 Kabul olundu	1500 kr.
12.04.1924	Mustafa Necip Bey validesi	12.04.1924 Kabul olundu	5 lira
12.04.1924	Mustafa Necip Bey hemşiresi	12.04.1924 Kabul olundu	5 lira
12.04.1924	Merhum Şevket Paşa Haremi Dilşat H.	12.04.1924 Kabul olundu	6.250 kr.
12.04.1924	Erzincanlı Hafız Abdullah Avni Ef. Haremi	12.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.

12.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ zevcesi Canan Hanım	12.04.1924 kabul olundu	1500 kr.
12.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ mahdumu Alp Beğ	12.04.1924 kabul olundu	500 kr.
12.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ mahdumu Celasin Beğ	12.04.1924 kabul olundu	500 kr.
12.04.1924	Trabzon Mebusu İzzet Bey haremî	12.04.1924 kabul olundu	1000 kr.
12.04.1924	Trabzon Mebusu İzzet Bey'in iki oğlu	12.04.1924 kabul olundu	500'er kr.
12.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey haremî	12.04.1924 kabul olundu	500 kr.
12.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in üç oğlu	12.04.1924 kabul olundu	500'er kr.
12.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kerimesi	12.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Bahriye Yüzbaşlarından merhum Fethi Bey'in pederi Abdülrahman Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Tayyareci Nuri Beğ validesi Seher Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Abdülezel Paşa hafidesi Fatma Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Mithat Paşa kerimesi Fatma Memduhe Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	900 kr.
13.04.1924	Gazi Osman Paşa haremî Fatma Hanım	13.04.1924 kabul olundu	2500 kr.
13.04.1924	Babali vakasında şehit edilen Harbiye Nazırı Nazım Paşa kerimesi Atiye Hanım	13.04.1924 kabul olundu	1800 kr.
13.04.1924	Mithat Paşa kerimesi Mesrure Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	900 kr.
13.04.1924	Merhum Niyazi Beğ zevcesi Feride Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Merhum Niyazi Beğ hemşiresi Lutfiye Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Merhum Niyazi Beğ mahdumu Mithat Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Merhum Niyazi Beğ mahdumu Süleyman Asım Efendi	13.04.1924 kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	3. Ordu Kumandanı İsmail Hakkı Paşa validesi Habibe Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	4000 kr.
13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun haremî Mazlume Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	2000 kr.

13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun mahdumu Şinasi Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	600 kr.
13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun mahdumu Cehri Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	6000 kr.
13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun mahdumu Cezmi Efendi	13.04.1924 kabul olundu	600 kr.
13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun kerimesi Fikret Hanım	13.04.1924 kabul olundu	600 kr.
13.04.1924	Diyarbakır valisi Reşit Beğ merhumunun kerimesi İsmet Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	600 kr.
13.04.1924	Şeyhülislâm Hayri Efendi merhumunun zevcesi Munisa Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	2000 kr.
13.04.1924	Şeyhülislâm Hayri Efendi malul mahdumu Hakkı Beğ	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Şeyhülislâm Hayri Efendi mahdumu Suat B.	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Şeyhülislâm Hayri Efendi merhumunun mahdumu Münip Beğ	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Şehit Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in zevcesi Hikmet Hanım	13.04.1924 kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Şehit Yüzbaşı Yörük Selim Bey'in kerimesi Melahat Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Şehit yüzbaşı Yörük Selim Beyin kerimesi Zafer Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Ömer Naci Beğ merhumunun zevcesi Emine Adeviye Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Ömer Naci Beğ merhumunun kerimesi Müzeyyen Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Ömer Naci Beğ merhumunun mahdumu Arif Beğ	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Irak şeyhülmeşayih Acmi Paşa	13.04.1924 kabul olundu	5.000 kr.
13.04.1924	Merhum Mehmet Ali Beğ Zevcesi Belkıs Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Merhum Mehmet Ali Beğ Kerimesi Fatma Mihriban Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	100 kr.
13.04.1924	Merhum Mehmet Ali Beğ Mahdumu Mehmet Bahaddin Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Millet Meclisi Reisi Reşat Hikmet Beğ mahdumu Ahmet Reşat Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.

13.04.1924	Millet Meclisi Reisi Reşat Hikmet Beğ mahdumu Ömer Fuat Efendi	13.04.1924 kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Maraş Ulumu Riyaziye Mualimi sabıkı Hayrullah Efendi zevcesi Ayşe Hanım	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Maraş Ulumu Riyaziye Mualimi Hayrullah Efendi mahdumu Celaleddin Efendi	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Maraş Ulumu Riyaziye Mualimi Hayrullah Efendi mahdumu Kemaleddin Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi Zevcesi Fatma Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Mahir Efendi kerimesi Fatma İffet Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Hakkı Efendi kerimesi Ayşe Feihan Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Hakkı Efendi mahdumu Alaeddin Efendi	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Hakkı Efendi mahdumu Ahmet Ertuğrul Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Kastamonu mebusu İsmail Hakkı Efendi mahdumu Bekir Gündüz	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Denizli mebusu sabıkı Hakkı Behiç Beğ	13.04.1924 Kabul olundu	2500 kr.
13.04.1924	Denizli komiseri Hamdi Beğ zevcesi Fevziye Hanım	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Denizli komiseri Hamdi Beğ kerimesi Perihan Hanım	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Denizli komiseri Hamdi Beğ mahdumu Cengiz Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Denizli komiseri Hamdi Beğ validesi Firdes Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Mustafa Necip Beğ validesi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Mustafa Necip Beğ hemşiresi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Su şehrinde idam edilmiş olan Yüzbaşı Nuri Bey'in zevcesi	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Su şehrinde idam edilmiş olan Yüzbaşı Nuri Bey'in çocuğu	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.

13.04.1924	Su şehrinde idam edilmiş olan Yüzbaşı Nuri Bey'in çocuğu	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Muş mutasarrıfı merhum Servet Bey zevcesi	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Muş mutasarrıfı merhum Servet Bey'in mahdumu Kamuran Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Muş mutasarrıfı merhum Servet Bey'in mahdumum Orhan Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Muş mutasarrıfı merhum Servet Bey'in kerimesi Neriman Hanım	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Akdağmadeni kaymakamı şehit Tahir Beğ zevcesi Memnune Hanım	13.04.1924 kabul olundu	200 kr.
13.04.1924	Akdağmadeni kaymakamı Şehit Tahir Beğ kerimesi Mihrünnisa Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
13.04.1924	Akdağmadeni kaymakamı Şehit Tahir Beğ kerimesi Nilüfer Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
13.04.1924	Akdağmadeni kaymakamı Şehit Tahir Beğ kerimesi Tahire Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
13.04.1924	Akdağmadeni kaymakamı Şehit Tahir Beğ mahdumu Ertuğrul Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	200 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ zevcesi Hafize Hanım	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ kerimesi Didar Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ kerimesi Ayşe Hanım	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ mahdumu Hami Efendi	13.04.1924 kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ mahdumu Nadir Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Karamağara nahiyesi müdürü Tevfik Beğ Mahdumu İrfan Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	400 kr.
13.04.1924	Urfa mutasarrıfı merhum Nüsret Beğ zevcesi	13.04.1924 Kabul olundu	1000 kr.
13.04.1924	Urfa mutasarrıfı merhum Nüsret Beğ mahdumu Tarık Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Urfa mutasarrıfı merhum Nüsret Beğ mahdumu Mazlım Efendi	13.04.1924 kabul olundu	500 kr.
13.04.1924	Urfa mutasarrıfı merhum Nüsret Beğ mahdumu Müntekin Efendi	13.04.1924 Kabul olundu	500 kr.

19.04.1924	Çarkçı Yüzbaşı Halil İbrahim Efendi kerimesi İclal Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Çarkçı Yüzbaşı Halil İbrahim Efendi kerimesi Necibe Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Çarkçı Yüzbaşı Halil İbrahim Efendi mahdumu Celalattin Efendi	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Trabzon mebusu Eyüpzade İzzet Beğ zevcesi Afet Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
19.04.1924	Trabzon mebusu Eyüpzade İzzet Beğ mahdumu Abdullah Efendi	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Trabzon mebusu Eyüpzade İzzet Beğ mahdumu Abdurrahman Efendi	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey zevcesi	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in üç oğlu	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5'er lira
19.04.1924	Gümüşhane Mebusu Ziya Bey'in kerimesi	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Kütahya mebusu Haydar Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	25 lira
19.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ zevcesi Canan Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	15 lira
19.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ mahdumu Alp Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Doktor Bahattin Şakir Beğ mahdumu Celasin Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Büyük Türk Şairi Abdülhak Hamit Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
19.04.1924	Miralay şehit Nazım Beğ Validesi Libase Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	40 lira
19.04.1924	İzmir Ahiasker heyeti reisi miralay şehit Süleyman Fethi Beğ zevcesi Fatma Lütfiye Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	40 lira
19.04.1924	Ankara mebusu sabıkı Atıf Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
19.04.1924	Kuvva-i Millîye kumandanlarından Yahya Kaptan zevcesi Şevket Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira

19.04.1924	Kuvva-i Milliye kumandanlarından Yahya Kaptan kerimesi Fikriye Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Kuvva-i Milliye kumandanlarından Yahya Kaptan kerimesi Muzaffer Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beğ zevcesi Hatice Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beğ mahdumu Adnan Beğ	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beğ kerimesi Mazhar Hanım	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
19.04.1924	Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Beğ kerimesi Müşerref Hanımı	19.04.1924 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	5 lira
01.03.1925	Röntgen mütehasısı Doktor İbrahim Vasıf	01.03.1925 Kabul olundu	50 lira
21.04.1925	Bursalı Tahir Beğ	21.04.1925 Kabul olundu	500 kr.
21.04.1925	Çorum mebusu sabıkı Ferit Beğ validesi	21.04.1925 Kabul olundu	1000 kr.
21.04.1925	Çorum mebusu sabıkı Ferit Beğ zevcesi	21.04.1925 Kabul olundu	1000 kr.
21.04.1925	Çorum mebusu sabıkı Ferit Beğ çocuğu	21.04.1925 Kabul olundu	500 kr.
22.04.1925	Maraşlı doktor şehit Mustafa Beğ refİKası Naime Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı doktor şehit Mustafa Beğ kızı Emine Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı doktor şehit Mustafa Beğ oğlu Şeref Efendi	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı doktor şehit Mustafa beğ oğlu Ayhan Efendi	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı şehit Evliya zevcesi Şerife Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı şehit Evliya kızı Muazzez Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Maraşlı şehit Evliya oğlu Fehmi Efendi	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Kozanlı şehit Saim Beğ hemşiresi Naciye Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	15 lira

22.04.1925	Jandarma mülazımevveli Süreyya Bey validesi Hüsniye Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Jandarma mülazımevveli Süreyya Bey hemşiresi Melahat Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Jandarma mülazımevveli Süreyya Beğ biraderi Rahman Beğ	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Jandarma müşazımevveli Süreyya Beğ biraderi Nurettin Beğ	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Merhum Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi haremî Ratibe Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	2000 kr.
22.04.1925	Merhum Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi haremî Aliye Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	2000 kr.
22.04.1925	Merhum Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi mahdumu Fikri Beğ	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Kilis havalisi harbinde şehit olan Ruhizade Beğ validesi Belkıs Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Topçu Binbaşı merhum Rıza Bey hanımı Şükriye Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1500 kr.
22.04.1925	Topçu Binbaşı merhum Rıza Bey kızı Leman Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Topçu binbaşı merhum Rıza Bey kızı Türkan Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	1000 kr.
22.04.1925	Şehit Doktor Tahir Bey mahdumu Ali Nafiz Efendi	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	500 kr.
22.04.1925	Şehit Doktor Tahir Bey validesi Lebibe Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	500 kr.
22.04.1925	Şehit Doktor Tahir Bey hemşiresi Sabiha Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	500 kr.
22.04.1925	Kaymakam Mahmut Beğ refikası Şaziye Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	40 lira
22.04.1925	Kaymakam Mahmut Beğ oğlu Feridun Beğ	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Kaymakam Mahmut Beğ oğlu İhsan Beğ	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10 lira
22.04.1925	Yüzbaşı Yakup Sami Efendi zevcesi Şahinde Hanım	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	20 lira
22.04.1925	Yüzbaşı Yakup Sami Efendi mahdumları (Ali, Aydın, Sami Efendiler)	22.04.1925 Kabul olundu (S cetveli maaşat listesi)	10'ar lira

22.04.1925	Antepli Şehit Şahin Bey'in oğlu Hayri Efendi	22.04.1925 kabul edildi	10 lira
23.04.1925	13.04.1924'teki isimlerin tamamı aynı maaş miktarlarıyla birlikte resmi ceridede neşrediliyor	23.04.1925 Resmi Ceride	
12.01.1926	Nafia Vekili Merhum Süleyman Beğ validesi Zehra Hanım	12.01.1926 Kabul olundu (Encümen Mazbatası)	40 lira
12.01.1926	Nafia Vekili Merhum Süleyman Beğ zevcesi Ehleman Hanım	12.01.1926 Kabul olundu (Encümen Mazbatası)	40 lira
12.01.1926	Nafia Vekili merhum Süleyman Beğ mahdumları (Fikri, Ziya, Saruhan Beğler)	12.01.1926 Kabul olundu (Encümen Mazbatası)	30'ar lira
12.01.1926	Nafia Vekili merhum Süleyman Beğ kerimesi Gülseren, Lem'a, Gülbegün	12.01.1926 Kabul olundu (Encümen Mazbatası)	30'ar lira
06.02.1926	Nafia Vekili Süleyman Sırrı ailesinin maaşı hizmet-ı vataniyye Tertibince kanunlaşıyor	06.02.1926 Kanun Lâhiyası	-----
24.02.1926	Merhum Saruhan mebusu Reşat Beğ ailesinin maaşı hizmet-ı vataniyye Tertibince kanunlaşıyor	24.02.1926 Kanun Lâhiyası	-----
19.03.1927	Sami Paşazade Sezai Beğ	19.03.1927 Kabul olundu	10.000 kr.
18.06.1927	Merhum Abdurrahman Şeref Beğ kerimesi Hikmet ve İsmet Hanımlar	18.06.1927 Kabul olundu	30'ar lira
18.06.1927	Çorum mebusu merhum Ferit Beğ zevcesi	18.06.1927 Kabul olundu	20 lira
18.06.1927	Çorum mebusu merhum Ferit Recai Beğ mahdumları (2 kişi)	18.06.1927 Kabul olundu	10'ar lira
18.06.1927	Merhum Doktor Vasfı Beğ refikası Nazmiye Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	20 lira
18.06.1927	Merhum Doktor Vasfı Beğ mahdumları Reşit ve Feridun Beğler	18.06.1927 Kabul olundu	10'ar lira
18.06.1927	Merhum Şeyhülislâm zevcesi Aliye Hanım (zam)	18.06.1927 Kabul olundu	40 lira
18.06.1927	Sivas Valisi merhum Reşit Paşa zevcesi Melek Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	20 lira
18.06.1927	Sivas Valisi merhum Reşit Paşa mahdumları (Celaleddin, Mahmut, Aziz Beğler)	18.06.1927 Kabul olundu	10'ar lira
18.06.1927	Sivas Valisi merhum Reşit Paşa kerimeleri (Fatma Hikmet, Emine Fikret, Nimet)	18.06.1927 Kabul olundu	10'ar lira

18.06.1927	Makemeyi Temyiz Reisi Hasan Fehmi Beğ zevcesi Kamuran Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	30 lira
18.06.1927	Ahmet Selahhattin Beğ refikası Seza Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	40 lira
18.06.1927	Ahmet Selahhattin Beğ mahdumu Haldun Beğ	18.06.1927 Kabul olundu	20 lira
18.06.1927	Kırşehir mebusu Ali Rıza Beğ merhumunun refikası Necmiye Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	20 lira
18.06.1927	Kırşehir mebusu Ali Rıza Beğ kerimesi Ulviye Hanım	18.06.1927 Kabul olundu	10 lira
19.06.1927	Abdurrahman Şeref Bey'in iki kerimesi	19.06.1927 Kabul olundu	30'ar lira
22.06.1927	Mirliva Celal Paşa kerimeleri Seniye, Hadiye ve Redife Hanımlar	22.06.1927 Kabul olundu	250'şer kr.
25.06.1927	Rize mebusu merhum Rauf Beğ zevcesi Binnaz Hanım	25.06.1927 Kabul olundu	30 lira
25.06.1927	Rize mebusu merhum Rauf Beğ kerimeleri Belkis ve Melahat Hanımlar	25.06.1927 Kabul olundu	10'ar lira
26.06.1927	Mardin mebusu merhum Derviş Beğ zevcesi Meryem Hanım	26.06.1927 Kabul olundu	30 lira
18.05.1929	Bütçeden Hıdemât-ı Vataniyeye ayrılan pay	18.05.1929	44.406 lira
28.05.1929	Ziya Kök Alp Beğ zevcesi Vecihe Hanım	28.05.1929 Kabul olundu	50 lira
28.05.1929	Ziya Kök Alp Beğ kerimeleri Seniha, Hürriyet ve Türkan hanımlar	28.05.1929 Kabul olundu	30'ar lira
28.05.1929	Gaziyayintabli Şahin Beğ mahdumu Hayri Efendi	28.05.1929 Kabul olundu	10 lira
25.06.1932	Şehit Ali Kabuli Beğ zevcesi Fatma Bahire Hanım	25.06.1932 Kabul olundu	15 lira
27.12.1933	Menemen Şehidi Kubilay Validesi Zeynep H. Hıdemât-ı Vataniye maaş tahsisi hakkında müyezzelle kanun	27.12.1933 Kabul olundu	30 lira
17.05.1934	Menemen'de Şehit edilen bekçi Mahmut mahdumu Hasan	17.05.1934. Kabul olundu	15 lira
17.05.1934	Menemen'de Şehit edilen bekçi Hayrettin mahdumu Şevki	17.05.1934. Kabul olundu	15 lira
28.12.1937	Hıdemât-ı Vataniye maaş tahsisi hakkında müyezzelle kanun	28.12.1937 Resmi Gazete	
27.05.1938	Hıdemât-ı Vataniye maaşları (ç cetveli)	Muvazenei Umumiye Kanunu	-----

ÖZGEÇMİŞ

KİMLİK BİLGİLERİ

Adı Soyadı : Seda YOLAÇ NENNİOĞLU

Doğum Yeri : Sakarya

Doğum Tarihi : 17/07/1989

E-posta : sunse _ seda@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise : Sakarya Adapazarı Atatürk Anadolu Lisesi

Lisans : Uludağ Üniversitesi

Yüksek Lisans : Pamukkale Üniversitesi

Doktora :

Yabancı Dil ve Düzeyi: İnermediate

İŞ DENEYİMİ : 2012-2017 yılları arasında çeşitli özel okul ve dershanelerde Tarih, Sosyabilgiler ve İngilizce Öğretmenliği

ARAŞTIRMA ALANLARI: Tarih

TEZDEN ÜRETİLEN TEBLİĞ VE YAYINLAR:

